

VILLEMMAIN.

PINDAR SZELLEME

ÉS

A LANTOS KÖLTÉSNET

A NÉPEK ERKÖLCSI ÉS VALLÁSI EMELKEDETTSÉGÉHEZ
VALÓ VONATKOZÁSAIBAN.

FRANCFIÁBÓL FORDITOTTA

CSIKY GERGELY.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

110295

FRANKLIN-TARSULAT NYOMDÁJA

VILLEMMAIN.

PINDAR SZELLEME

és

A LANTOS KÖLTÉSZET.

ALÁÍRÁSI FELHÍVÁS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATÁRA. V. CYKLUS 1887—1889.

A Magyar Tudományos Akadémia *könyvkiadó vállalatában* oly eredeti és fordított munkákat bocsát közre, melyeknek megválasztásában irodalmunk legszembetűnőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szellemi szükségleteinek kielégítése a fő szempontok.

A cél, melyet e *vállalat* megalapítása alkalmával maga elé tűzött, nemzeti jelentőségű. A mi culturalis viszonyaink között feladatának ismeri a tudománynak nemcsak szakszerű művelését, hanem terjesztését is. Megfelelően ama folytonos és általános érdeklődésnek, melylyel a nemzet kíséri, munkásságának legalább egy részével minél közvetlenebbül s minél általánosabban törekszik összeköttetésbe jutni vele. Nemcsak gyarapítani kívánja szellemi kincses házát, hanem a szónak igazi értelmében, nemzeti tulajdonná tenni azt.

Munkásságának ezt az oldalát főleg a *könyvkiadó vállalat* képviseli, melynek céljául a tudományos ismeretek terjesztése s a tudományos előadás művészi és népszerű formájának kiképzése tűzetett. Keretébe a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékei, s a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek utaltattak.

A vállalat eddigi sikeréből az Akadémia azt az örvendetes és biztató meggyőződést meríthette, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált. Ebben a meggyőződésben indítja meg *új, immár ötödik cyclusát*, s értesíti a közönséget *programjáról*. Az említett általános szempontokon kívül, főleg a történelmi és irodalmi sorozatba fölveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság tekintettel volt arra, hogy az eddig kiadott művekhez az *újak, tárgyükra nézve, folytatva vagy kiegészítve csatlakozzanak*.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított programja a következő:

Első sorozat. Történelem.

SEBESTYÉN GYULA: **Ausztria története.** (Eredeti.) Első kötet. (Őskor, Római hódoltság. Népvándolás, Karolingok, Babenbergeek, Az első Habsburgok.)

MAC-CARTHY JUSTUS: **Anglia története korunkban.** Fordítja Szász Béla. Harmadik kötet.

RANKE LEOPOLD: **A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században.** Ford. LEHR ALBERT. Második és harmadik kötet.

RATZEL FRIDRIK: **A föld és az ember.** (Anthropo-geographia.)
Fordítja SIMONYI JENŐ. Egy kötet.
SOREL: **Európa és a forradalom.** Ford. SZATHMÁRY GYÖRGY. Egy kötet.
THIERRY AMADÉ: **Elbeszélések a római történetből.** Fordítja
ÖREG JÁNOS.

A következő két kötet:

1. **Szent Jeromos: A keresztyén társadalom nyugaton.**
Egy kötet.
2. **Aranyhajóú szent János és Eudoxia császárné: A keresz-
tyén társadalom keleten.** Egy kötet.

Második sorozat. Irodalom.

BEÖTHY ZSOLT: **A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalom-
ban.** (Eredeti.) Második kötet. A Kisfaludy-Társaságnál jutalmat
nyert pályamunka.
HEINRICH GUSZTÁV: **A német irodalom története.** (Eredeti.)
Második és harmadik kötet.
SIMONYI ZSIGMOND: **A magyar nyelv eredete, története és
jelen állapota.** (Eredeti.) Egy kötet.
SAINTE-BEUVE KÁROLY ÁGOSTON: **Irodalmi és történelmi arcz-
képek.** Egy kötet.
VILLEMAIN FERENCZ: **Pindar.** (Az ó- és középkori lyrai költészet
története.) Fordítja CSIKY GERGELY. Egy kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és államtudomány.

CONCHA GYÖZŐ: **Újkori alkotmányok.** (Eredeti.) Második és har-
madik kötet.
MEDVECZKY FRIGYES: **Társadalmi elméletek és eszmények.**
Történeti és kritikai adalékok. (Eredeti.) Egy kötet.
BERRYER PÉTER ANTAL: **Válogatott törvényszéki beszédei.**
Ismereti és fordítja TÓTH LŐRINCZ.
LEROY-BEAULIEU: **A collectivismus.** (A socialis elméletek jelen
állása.) Bevezeti KAUTZ GYULA.
TAINE HYPPOLIT ADOLF: **A jelenkori Franciaország alakulása.**
A «Forradalom» új kötete.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenként **nyolczvan iv**, a
másodikból **hatvan iv**, a harmadikból **ötven-hatvan iv**, angol dísz-
kötésben fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára **négy**, a második és har-
madiké **három-három** forint. Ezen kívül az angol **vászonkötésért**
kötetenként 40 krajczár fizetendő.

Egy-egy évfolyam aláírási ára előre bérmentve küldendő, ily czím
alatt: **Akadémiai könyvkereskedés Budapesten az Akadémia**
épületében.

Az aláírás egy sorozatra is elfogadtatik, de három évre kötelező.

Az évi illetmény ezentúl **minden esztendő november havá-
ban** küldetik szét, esetleg már tavasszal.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

VILLEMAIN.
PINDAR SZELLEME
ÉS
A LANTOS KÖLTÉSZET

A NÉPEK ERKÖLCSI ÉS VALLÁSI EMELKEDETTSÉGÉHEZ VALÓ
VONATKOZÁSAIBAN.

BUDAPEST.

1887.

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* föladatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennél fogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsátassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjeleni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatóványt is kívánván — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága

ELSŐ RÉSZ.

ELSŐ FEJEZET.

(PINDAROS szellemének általános jelleme. — Mily jelenkori typus nyújthat róla fogalmat. — Miben hasonlít BOSSUET szónoki fenségéhez.)

A franczia akadémia a hathatósabb irodalmi tanulmányok és szigorúbb ízlés fölgerjesztésére néhány évvel ezelőtt rendkívüli díjat tűzött ki PINDAROS legjobb fordítására, kötött vagy kötetlen beszédben. Tartozott e jóvátétellel a nagy költő szellemének, kit nagyon elhanyagoltak Franciaországban, még a tizenhetedik században is.

Valóban úgy látszik, hogy akkoriban a szent-írás, mely annyi nagyszerűséggel csatlakozott az istentisztelet szer-tartásaihoz, a gyászünnepekhez és a keresztény szó minden diadalához, még a legtudósabb képzelmekekben is ártalmára volt a thebai dalnok költészetének. Természetesen nem őt, hanem Mózes, Dávidot, Izaiást s a próféták egész karát vette mintául RACINE, ez oly zengzetes lyrikus, de a ki nem merte Athen nagy költészetét annyira után-ozni, hogy még a görög tárgyakban is szinpadra vigye a tragikai melopeával SOPHOKLES és EURIPIDES közdalait. Később midőn BOILEAU az ókor iránt való általános tiszteltetből, de több hittel, mint szeretettel, meg akarta bosszulni PINDAROST PERRAULT tréfáiért és esztelenségeiért,

ezt a jó munkát kissé félénken, kissé gyöngén végezte. Az ő szemében «e költő szépsége leginkább a *numerus*-ban, a szavak elrendezésében áll.» Az első olympias kezdeténél elragadtatásba jő «a sok magasztos kép fölött, mely ott egyesül,¹ a metaphora, apostropha, metonymia fölött», és PINDAROST úgy határozza meg, mint «oly szellemet, ki hogy jobban behatoljon az észbe, kilép magából az észből».

Valójában úgy látszik, mintha csak félig-meddig volna nyírére, csak az emberekre való tekintetből csodálná s mintha talán nem is olvasta volna egészen; mert PERRAULT-hoz intézett további feleleteiben a homerosi vitás kérdés felől semmit sem vesz át, sem az első görög költők hozzávetőleges történetét, sem a költői érzés elemzését illetőleg, PINDAROS számos eredeti vonásából, számos becses bizonyosságából, a ki hymnusaiban mindenütt úgy mutatja be magát, mint HOMER authenticitásának legelső hívőjét és templo-mának papját.

Még ama tudományos részletekben is, melyeket összegyűjt, nem látszik tudni azt, mire PINDAR egyik hymnusa megtaníthatta volna: méltatlankodását fejezve ki a fölött, hogy a görög költő műveit «összeférczelt dalok halmazának hiessék, honnan a *rapsodia* nevét nyerték volna», így felel döntő tekintélylyel: «Ez a szó nem a *ῥάπτειν* igéből származik, mely összefűzést, varrást jelent, hanem a *ῥάβδος* szóból, mely ágot jelent; s az *Ilias* és *Odyssea* könyveit azért nevezték így, mert voltak hajdan emberek, kik borostyán-ággal kezökben énekelték azokat s a kiket ez okból *ágas dalnokoknak* neveztek.» Isten neki! De ily magasból czáfolván meg az előbbi etymologia boldogtalan párthíveit, BOILEAUNAK, ha igazságos akart lenni, nem kellett volna megfeledkeznie a második Nemeia érdekes kez-

detéről, mely a homeridákat *összevarrt* epikus versek dalnokainak mondja:

Ὅμηροῖδαι,
ῥαπτῶν ἐπέων τὰ πολλὰ ᾄδοι.

Ez a kifejezés a *rapsodok* nevét juttatja eszünkbe, s egyszersmind csupán vándor szavalók szerepét tulajdonítja azon embereknek, kiket egy újkori paradoxon a nagy epopea véletlen szerzőivé akart megtenni.

Végre csodálkozhatunk, hogy ha BOILEAU a *rapsod* szó másik, kecsesebb etymológiájának adott előnyt, miért nem idézi PINDARNAK egyenes célzását ama régi szokásra, hogy HOMER verseit borostyán-ággal kezökben énekelték? Honnan van, hogy az *Ilias* annyi emléke közül, melyeket a thebai költő hullámai magokkal ragadtak, nem idézte, legalább HOMER egységének bizonyítékául, egyikét a legszebb tanúságoknak, melyeket valaha a lángész saját hatalma mellett tett, hogy megbélyegezze az igazságtalanságot és tartóssá tegye a dicsőséget? «Tudjátok Ajax gyilkos erejét,² és az éjszaka késő órájában átszúrva magát saját kardjával, hogyan háritott örök szemrehányást Hellas gyermekeire, kik Trójába mentek; de HOMER megtisztelte őt az emberek közt; és újra fölemelve Ajax minden erényét, meghagyta a lombos ág által a többieknek, hogy mindig kedvöket leljék ihlett dalaiban; mert ha valaki szép versekben mond valamit, ez a szó, egyszer kimondva, halhatatlanul megy tovább; s földön és tengereken soha ki nem aludva, haladt a dicsőség sugara!»

Bizonyára, ha nem is vesszük számba a kifejezés magasztosságát, melyet a prózai fordítás sem ronthatott meg, megvan itt, jó régi kelettel, mind az, mit BOILEAU HOMER és a nagy költészet számára akart visszaperelni. Ha tehát, HOMERRŐL és rapsodjairól vitatkozva PERRAULTVAL s teljes erejéből idézve ellene VITRUVIUST, AELIANUST és EUSTATHIUS

kommentárját, BOILEAU nem szédítette el ellenfelét e csatánó bizonyítékkal, mely HOMER létezését dalainak halhatatlanságában személyíti: kísértetbe jövünk azt hinni, hogy nem ismerte vagy nagyon kevésbé vette észre. Különben, mondja a versek minden barátja, lelkesülten lefordította volna, és semmit sem tett volna hozzá.

Hogy BOILEAU, ki néha oly jól megértette és lefordította LONGINUS értekezését a magasztosról, nagyon kevésbé tanulmányozta a magasztost PINDAROSBAN és nem csodálta eléggé e nagy költő szellemét, talán abból is kitűnik, hogy jó lélekkel PINDAR utánzásának hitte Namur elfoglalásáról szóló ódáját. A várost csakhamar visszavette Vilmos király s az ódát igen mulatságosan kiparodizálta PRIOR, az angol költő, a ki később követséget viselt a franczia udvarnál, hol FENELON nagy kedvét találta társalgásában, s hol néha BOILEAU is találkozhatott vele. De álljunk meg! csak egy tényre akartam utalni az izlés történetében, nem pedig megszólni BOILEAUT, ki a maga területén szintén nagy költő volt.

Akárhogy vesszük, a mi tizenhetedik századunk tulajdonképi tudományossága sem volt nagyobb figyelemmel PINDAR költészete iránt. Ez a tudomány, melynek stylje kitűnő izlésű volt józanságában, kissé félénk volt ítéleteiben. Ámbár igen járatos volt az ókorban, nem vitte oda a jelenkori philologia módszeres kutatását és átható kíváncsiságát. MASSIEU abbé és FRAGUIER abbé nem vállalkoztak oly vakmerően PINDAR versszakainak új megszerkesztésére, mint napjainkban BOECK; de valljuk meg, nem is értették őt a hellenisztikus érzék oly szabatosságával és éleselműségével; egyszerűebb, naivabb módon tudtak görögül: tudományuk nem hatolt be annyira a görög társadalomba, és nem ismerte olyan jól annak minden szokását és formáját; másrésről pedig megriaszták izlésöket ez idegen formák.

Azt hitték, enyhíteni kell azt, a mi nagyon távol volt eszméinktől és erkölceinktől; kiméletből lefátyolozták, buzgóságból egy kissé megrontották. Azért, ha a tudós MASSIEU abbé, kinek értekezésében a nyelv attikai tisztaságú, híven akarja PINDAR költészetét a feliratok és széptudományok akadémiaja előtt képviselni, gondja van rá, hogy olyan jól körülírt prózában fordítsa le, melyben nyoma sem marad a lyrai ihletnek; és mégsem mulasztja el mentegetni magát a merészségek miatt, melyeket még mindig látni vél benne s kegyelmet kérni az eredeti számára.

Ha például pindarosí mutatvány gyanánt a tizenkettedik olympiással, a *Szerencséhez* írt ódával szolgál, e rövid és magasztos hymnussal, azon győzelem dicsőítésére, melyet a nagy görög városok ünnepein egy kretai keresett, kit hazájából, hol sokáig tespedett egy kicsinyes demokratia homályos czivódásai között, elűzött az ellenpárt: gondosan óvakodik a görög költő egyszerűségétől és egyenletességétől; nem nevezi meg az otthon harczoló kakast, melyhez PINDAR ifju hősét hasonlítja, mielőtt a száműzetés felszabadította és a sors Siciliába hajtotta volna, hogy itt a gazdag Himeros város békés polgára, majd olympiai győztes legyen: «Nem mertem, úgymond,³ e kakas szót használni, mely francziában rossz hatást tenne és elég volna a világ legszebb ódájának megrontására. De ebből semmit sem kell PINDAR ellen következtetni. A házi állatok nevei» ....; s egy kissé hosszasan, de előkelően így fordítja le: «Ama házi madár, melynek éneke a hajnalt hirdeti s csak a szemétdomb⁴ szolgál tetteinek szinteréül.» A tudós fordító elfeledé, hogy Augustus korában HORÁ CZ azt tanácsolta, hogy az eredeti költeményt a közös középből mérítsék.

Tantum de medio sumptis accedit honoris.

Végre elfeledte, hogy az ő századában, még a magas izlés korszakában is, CORNEILLE, BOSSUET, PASCAL, gyakran még BOILEAU és LA BRUYÈRE is, alkalmilag saját nevükön nevezték a dolgokat, s a legegyszerűbb szavakat szőtték be a hatalmas vagy magasztos versekbe és sorokba. Egy izléses embernek ily megfélekedése a styl kezdődő hanyatlását jelzi.

Úgy látszik, ma éppen az ellenkezőt tennék, mint MASSIEU abbé. Épen nem félnének a *Szerencsé*hez írt görög óda fordításában megtartani a viszontagságok képét, melyet a költő szeme látott, és bevinni a kifejezésbe a magasztos és alacsony ama váltakozását, mely magát a tárgyat teszi. Az a hang, mely negyedszázaddal ezelőtt a szent-helenai börtönbe zárt hóditó nagyságáról énekelve, dicsőíté a lesujtott és foglyul esett sast, mely «meg van fosztva a levegőtől ketreczében, hol a királyok kiteszik»; ez a hang nem jönne zavarba, hogy a thebai költő betűszerinti kifejezését, sőt hangját is visszaadja, és megnevezze a házi madarat, éppen úgy, mint ketreczét; s a nélkül, hogy szüksége volna a sasra, e minden időben nemes alakra, kimondaná az «otthon harczoló kakast», melytől úgy megijedt a jó MASSIEU abbé.

Mindenesetre, ha valami gyöngye fogalmat kívánunk nyújtani a thebai lantos emelkedettségéről és ellentéteiről, legtermészetesebb kísérlet volna, legalább prózában, így fordítani le körülbelül:

Ergoteloshoz, a kettős versenyfutás győzteséhez.

«Kérlek, szabadító Jupiter leánya, őrizd a hatalmas Himerost, oltalmazó Szerencse. Te kormányzod a tengeren a könnyű hajókat, a földön a tomboló csatákat és a tanácskozó gyülekeket; és majd fölemelkedve, majd lesüllyedve, hullámanak hívságos hazugságokon keresztül az emberek

reményei. A föld lakói közül még senki sem nyert az istenektől biztos zálogot a jövő eseményeiről; hanem a jövőre nézve vakság sujtja a lelkeket. Sok dolog történik az emberekkel várakozásuk ellenére és kellemetlenségökre; míg némelyek, miután szörnyű viharokon mentek át, egyszerre legmagasabb boldogsággá látták magokra nézve átváltozni a balsorsot. Phalanor fia, te is, mint az otthon harczóló kakas, a házi tűzhely zugában láttad volna elveszni, hervadt levél gyanánt, gyors lábaid dicsőségét, ha a gyilkos lázadás el nem űz Gnossisból, hazádból. Most koszorút nyervén Olympiában, és még két ízben Delphiben és az isthmoson, Ergotelos, dicséred a siciliai nymphák langyos fürdőit, mint otthonos vendég e vidéken, mely a tiéd lett.»

A tizenhetedik század végén, mely mindig érdeklődött az ókor iránt, de fényét nem tudta többé visszatükrözni, e leáldozó s már kevésbé ragyogó nap véghatárán, megkísérlették PINDAROS utánzását s nagy költészetét mintegy javítás alá vették. De a silány és durva versek, melyeket LAMOTTE a thebai lanthoz alkalmazott, csikorgásba hozták húrjait; s a helyett, hogy VOLTAIRERel rettenthetetlenül dicsőítették szép ódáiért, a következő sorokat kellett volna neki mondani a fiatal tiszttel, ki méltóbb volt, mint ő, hogy PINDART lefordítsa s új kellemmel költse életre a mythologiai neveket: «Hogyan! az ódának, melynek dala-mára Polyhymnia tanítá kedveseit, megtagadhatod összhangját, melyet a versek bájának köszön? PINDAR, ANAKREON, HORÁ CZ megcsalták hát a Parnassost halhatatlan dalaikkal? Hallom MÁLHERBET, ki sóhajtva látja, hogy le merik nézni lantjának kedves hangjait.»

Valóban LAMOTTE költői fordítása, még mikor meg is volt elégedve az eredetivel s csak egy kissé ékesíteni akarta, parodiává lett. Midőn különös szeszélyből, Vendôme her-

czeg tiszteletére utánozni akarja amaz oly előkelő, oly tiszta ódát a hellenek kedvelt istenségéhez, a Gratiákhoz, a versenyfutás egy ifjú győztesének nevében, ki a harcziás Orchomenos város fia volt, hol a Gratiák templommal bírtak: LAMOTTE itt sem közeledik jobban a költő nemes és könnyed lendületéhez s derült méltóságához, mint másutt nem érte el magasztos nagyságát. Hideg vésője megrontotta Apollót, mint az olympiai Jupitert. A betűszerinti fordítás inkább megmenthetne valamit a mintából. Megvolna legalább a szobor gipsz öntvénye.

Az orchomenosi Asopikoshoz.⁴

«Kephissos vizének örökösei, kik a szép paripák földjén laktok, oh Charisok, mindig ünnepelt királynői a fényes Orchomenosnak, védői az ős Minyas szülötteinek, hallgassátok meg könyörgésemet. Minden kedves és édes dolog általatok éri a halandókat, akár a bölcsesség, akár a szépség, akár a dicsőség: magok az istenek sem ülnek elül, a méltóságos charisok nélkül, sem a tánczoknál, sem a lakomáknál. Felügyelve mindenre, mi az égben történik, trónjaikon, melyeket az arany-íjas Apollo mellé helyeztek, imádják az Olympos atyjának örök dicsőségét. Nemes Aglaja, Euphrosina, ki kedvedet találod a dallamokban, legyetek ma kegyesek, te is Thalia, kedvelője a dalnak, lásd ez ünnep közeledtét, szerencsés jel alatt. Mert azért jövék, hogy Asopikost lydiai dallam szerint énekeljem meg verseimben. Minyas, az olympiai győztes, általad lesz azzá. Menj most, Echo, sötét lakába Plutónak s vígy dicsőséges hirt atyjának; és látva Kleodemost, mondd meg neki, mikép koszorúzta meg fia ifjú fürteit az athletai diadal szárnyaival a híres Pisa völgyében.»

E szóról-szóra való fordításban, mely nem visszatetsző, legalább látunk valamit az eredetiből: rövid és gyors voná-

sait, könnyed mozgását és rövidségét, ha nem is kellemét. De LAMOTTE, ki annyira megkurtította HOMERT, most kötelességének tartotta kinyújtani PINDART. Minyas neve eszébe juttatá, hogy kitérést tegyen az argonautákra. Ékítéseket rakott e tömör költészetre, mint az izlés tökéletességét. Körülírta az eszméket, MASSIEU abbé jogos szemrehányása szerint, a ki megelégedett a szavak körülírásával.

De ugyanezen időtájt egy ügyesebb kéz, melyet legalább a klasszikus hagyomány iskolája képezett s mely átvette ennek nemes művészi fogásait, tett kísérletet ama szellemmel, melyet HORÁ CZ hajdan utánozhatatlannak nevezett. ROUSSEAU PINDARBól merített ihletet, valamint Dávidból, nem sokkal több hittel az egyik, mint a másik iránt. Nem költői lelket, melyet nem lehet átvenni, hanem szép nyelvékességeket nyert tőle, néhány szem színaranyat, melyet vékony és ragyogó levelekké nyújtott fáradságos nyelvezetének szövetében. Több szellemmel közelebből utánzott volna ily mintát. Különösen azt veszi át tőle, mint híres ódájában Luc grófhhoz, a mi legmulékonyabb s legkevésbé gyökerezik az ember szívében, a mythologiai emlékeket, a költés burkát, a próféta palástját és nem hangját. De soha sem vette át tőle s nem tudta az ő példájára létrehozni sem a nyugodt és mély bölcsesség azon maximáit, melyek tiszta fénynyel ragyognak a költői pompa közepett, sem a lelki mozdulatokat s a gondolatok rohamos fejlődését, sem a sajátos szabatoságot ellentétben a képek bőségével, sem a magasztos és egyszerű, a felséges és házias kifejezés keverékét és rohamos összeütődését, sem azt a mindenható tulajdonságot, mely jelenvalóvá teszi mind azt, mit a költő legritkább önkívületében látott. Mind ez messze volt ROUSSEAUTól és a jelentkező új korszaktól.

Igazat mondva, és hogy teljessé tegyük vallomásunkat,

az úgynevezett nagy században is csak egyetlen egy embert találunk, kiben ily adományok egyesültek, s ki ezekről fogalmat nyújthatna oly izléses embernek, kinek nem lévén ideje PINDART a maga nyelvén keresni s nem találván reá modern fordításainkban, minden áron fogalmat akarna róla nyerni s maga elé állítani valami megkapó hasonlatban, körülbelül mint a vakon született SAUNDERSON, ki a bibor fényét meglátta a trombita harsogó hangjában. PINDARNAK ez öröklött typusa, a lyrai lelkesülésnek e tizenhetedik századbeli öre nem volt költő, hanem pap és egyházi szónok: BOSSUET. E hasonlat több értelmes olvasónak szemébe ötlött már; erre utal egyike a PINDARRÓL szóló legjobb tanulmányoknak is, melyet napjainkban adtak ki. De megelégedtek azzal, hogy e hasonlatosságot a kifejezés némely közös vonására alapítsák. Tovább kell mennünk, hogy igazságosak legyünk a költő iránt és a művészet mély forrásait érintsük. A hasonlatosság, a rokonság nem függ itt néhány betűszerinti utánzástól vagy a nyelv néhány véletlen találkozásától: sokkal általánosabb és bensőbb az. A két lélek veleszületett mozgásában és bizonyos szellemi hajlamokban áll, melyek mindkettővel közösek, daczára a roppant időkülönbségnek és a világ minden megújulásának.

Szemünkbe ötlík e hasonlóság, az egészben és a részletekben, mind annak daczára, mi elválasztja egymástól a méltóságos francia püspököt, a tisztviselő fiát, ki maga is tisztviselő volt, kit befogadtak egy nagy király udvarába és állami tanácsába, a mély theologust, a hasonlíthatatlan szónokot, kinek hangja a nagy temetések díszesíté, és a bálványimádó Görögország zengzetes troubadourját, a bœotiai zenész fiát, ki egy thebai kis házban lakott, költő és dalnok volt s e czímmel fogva szívesen látott vendég a görög városokban, a syracusai, agrigenti, aetnai, cyrenei

királyok palotáiban és gyakran a gazdag polgárok házában és asztalánál is, hol ajándékért vagy barátságból a görögök szentelt játékaiban nyert diadalokat dicsőíté. Nos, daczára a sors és gondolkozás mindez ellentétének, egy uralkodó vonás, a styl, a léleknek ez arczulata, oly közel hozza egymáshoz e két embert, hogy a meauxi püspök egy lapja leg-hívebb rajza az olympiai költőnek, és BOSSUET francia prózája, midőn magasztos, leginkább hasonlít PINDAR görög költészetéhez.

Több ok magyarázza meg e különös hasonlatosságot; de a legfőbb ok ama vallási és lyrai alapan áll, mely a nagy szónok képzelő erejét formálta s melyet a szent könyvek lángoló tanulmányozása, a Libanon és Carmel magános látogatásai tápláltak. Gyermekkorától fogva lelkesült Dávid zsoltáraiért, melyekről szent Jeromos így szól: «Ez a mi SIMONIDESünk, PINDAROSunk, ALKAEUSunk, FLACCUSunk, CATULLUSunk és SERENUSunk is. Lantján zengi Krisztust, és tízhúrú hárfája a pokolból feltámasztja a holtakat.»⁵

Mint a szent könyvekben szétszórta más diadalmi és gyászdalok szenvedélyes magyarázója, s áhitatos gyönyört találva az *Énekek énekében*, melyben csak a mystikus szeretet eszményét látta, míg képeire és költészetére nézve a lángoló epithalamiumhoz hasonlítja, melyet THEOKRITOS Menelaos Helena pogány menyekzőjére írt: BOSSUET még inkább rajongni látszik ama tömör és költői héber bölcseszertért, rövid axomiákért, beszélő jelképekért, melyekkel tele vannak Salamonnak és Sirach fiának könyvei.

Mindez előszeretettel által BOSSUET, az egyház újabb századainak legtudósabb, legnagyobb ihlettje s a legősiebb szellem újkori megtestesülése, a nélkül hogy akarta volna, legbensőbbben érintette azt a lyrai és gnomikus költészetet, melynek PINDAR volt HOMEROSA. Daczára a *nagy ürnek*,

melyet, mint valahol mondja, a profán ókorban talált, megértette s lelki összhangban állt amaz erkölcsi költészet-tel, mely PYTHAGORASTÓL származott s melyet PLATO szentnek nyilvánított, mely egészen tele volt komoly gondolatok ragyogó festéseivel s gyakran oly szűzies, oly magasztos, hogy az első egyházatyák az Isten ígéjének elorzásáról vádolták, a mint Israel' elorozta Egyptom edényeit, és különösen alexandriai Kelemen PINDARban több vonást jegyzett meg, melyeket Dávid énekeiből és Salamon bölcseségéből vett át. De az ily hasonlatosságok, melyekről másutt fogunk beszélni, talán csak az emberi érzelmek kimeríthetetlen kincstárából származnak, a lángész találkozásaiából, amaz örök kinyilatkoztatásból, melyet Isten az embernek ad.

Még egy más hajlandóság hozta közel egymáshoz az újkori püspök és a thebai költő nyelvét: az ösztön a nagyság iránt minden alakban, a hajlam a ragyogó dolgok iránt, a természeti tüneményektől egészen az emberi hatalom és gazdagság pompájaig; úgyszintén az erős ítélet, ellentétben az elkápráztatott képzelemmel, ama szigorú és szomorú magabaszállás, mely ledönti azt, a mit előbb csodált, s két egyenlően átértzett nagyságnak, az épület és rom nagyságának látványát szerzi meg magának. A nap fénye, a királyok pompája, a művészetek csodái, a paloták, ünnepek, áldozatok, a háború szörnyű képeivel, és véres ékességeivel, az ércz sisakok, lebegő tollbokréta'k egyaránt tetszenek a két költőnek, s oly élénk varázsszal kerülnek nálok elő, hogy a mi néha köznapias képnek látszanék, lángoló szavaik tűzében mindig új gyanánt ragyog.

PINDAR azonfelül maga előtt látta a keleti Európa tündöklő egét és Ázsia szomszédságát, az Aetna megrázódásait és lángjainak visszatükröződését éjjelenként a siciliai tengerben, a barbar népeket, melyek előzőnlötték a

hősi Görögországot s melyeket ez visszavert. De a borzalom és zaj e nagy látványait, melyeket mérsékelt éghajlatunk nem nyújtott Meaux püspökének, ő emlékezetében látta, és a biblia megnyitotta előtte az egész keletet. «Hol vannak az annyira dicsőített buzogányok és amaz íjak, melyeket soha sem feszítettek meg hiába? A lovak csak arra gyorsak, az emberek csak arra ügyesek, hogy a győztes elől fussanak.» PINDAR vagy BOSSUET az, a ki így beszél? Nemcsak ugyanazon csatakiáltás, ugyanazon hangja a harcziás léleknek hallatszik itt; a ruha, a fegyverzet is átment egyik világból a másikba.

És a gondolatok egy másik, egészen szemlélkedő, egészen szellemi rendjében BOSSUET vagy PINDAR-e az, a ki mondta: «Elmuló lények, ki létezik? ki nem létezik? az ember, egy árnyék álma».⁶ Azután visszatérve az élet rohamos mozgásaihoz, PINDAR-e vagy BOSSUET az, ki megragadtatva a sas villámbarázdájától, melyet gondolata annyiszor kísért az egen, így szól egy általa csodált harczosról: «Mint a sas, mely akár a légben repül, akár valamely sziklán pihen, mindenfelé tekint átható szemével és oly biztosan rohan zsákmányára, hogy karmait ép úgy nem lehet kikerülni, mint tekintetét: épen oly élénk volt Condé herczeg tekintete, oly gyors és heves volt támadása, oly erős és kikerülhetetlen volt keze». Egyetlen egy szó származik itt betű szerint PINDARTól s előtte HOMERTÓL: $\chi\epsilon\iota\rho\alpha\varsigma\ \acute{\alpha}\varphi\upsilon\kappa\tau\omicron\upsilon\varsigma$. De az egész kép az ő szellemök rendjéhez tartozik, és az ő hangjokat halljuk BOSSUET e szavaiban.

Vég nélkül lehetne szaporítani e példákat és leszállni oly részletekig, melyek meglepnének s egyszersmind egyedül igaz fogalmát nyújtanák PINDAR kifejezésének, törvény nélkül való numerusaiban.

Mindkét részen láthatnók a legmagasabb emelkedett-

ség és a legegyszerűbb nyelv ugyanazon vegyülékét, s a naivság bizonyos nemét a nagyszerűségben. Láthatnók ugyanazon művészetet vagy inkább ugyanazon önkéntes teremtetést, a lángész igéje által való teremtetést, megelőzőleg létező anyag nélkül, mely önmagából veszi a nagyságot, melylyel a dolgok nem bírnak, s egyszersmind, ösztönszerűleg és hangjának fölemelése nélkül a szó által egyenlővé lesz mind azzal, a mi magasztos a természetben vagy az emberben. A meauxi püspököt nem ihleti és támogatja mindig egy Condé dicsősége, egy Henriette balsorsa. Ki ismeri közületek, nyájas olvasóim, messire Henry de Gornayt, Talange urát, a maga korának nem kevésbbé ismeretlen lovagját, mint a milyen ismeretlenek ma a pisai és olympiai győztesek? Nos, e derék nemes fölött tartott gyászbeszédben történik, hogy az egyénnek, a ki semmi, helyébe téve az emberiség nagyságát és nyomorúságát, BOSSUET ezeket mondja: «Minden folyónak közös vonása, hogy közös forrásból erednek, hogy futásuk közben folytonos esés által lefelé hömpölygetik hullámaikat, és hogy vizökkel együtt nevöket is elvesztik az ocean mérhetetlen ölében, hol többé nem különböztetik meg sem a Rajnát, sem a Dunát⁷ a legismeretlenebb folyóktól. Hasonlókép minden ember ugyanazon gyöngeségek által kezdi: a mint koruk előre halad, éveik egymást tolják, mint a hullámok; életök szünet nélkül gördül és leszáll a halál felé természetes súlyánál fogva; és végre, miután mint a folyamok közt némelyek valamivel nagyobb zajt ütöttek, valamivel több földet jártak be másoknál, mindnyájan összekeverednek a megsemmisülés végtelen örvényében, hol többé nincsenek sem királyok, sem hercegek, sem hadvezérek, sem mindazon nevek, melyek egyiket a másiktól elválasztják, hanem a feloszlás és a férgek, a

hamu és a rothadás, melyek mindenkit egyenlővé tesznek.»

Épen így, egészen hasonló búskomoly és tág tekintettel gerjeszt gyakran mély megindulást a thebai költő valamely köznapi hőstett vagy emlékezet nélküli név alkalmából, szigorú leczkét tartva az emberi gyöngeségről és a sors lesújtó játékairól. Mert ez a költő, ez a zénész egyszersmind bölcs, közvetlen tanítványa a SOCRATES és PLATO előtti legtisztább bölcseleti iskolának, annak a pythagoræusi iskolának, mely az ascetái buzgóságot egyesítve a tudománynyal, ihletője volt az erkölcsi igazság első vértanúinak és később az ókor legtisztességesebb emberét, a hős Epaminondast formálta, a dalnok Olympiodor és a bölcsész Lysis növendékét s egyszersmind a thebai pályatér legfürgébb versenyfutóját,⁸ Epaminondast, e nagy embert, az ókori hősök gyakori bűnei és az emberek rendes hibái nélkül.

Ez által és nem csupán a képzelem szép formái által emelkedik magasra a dirkei költő; ő maga pap, és minden látszat szerint, papja egy tisztultabb vallásnak, melyet a mythologiai forma alól, a polytheismus zavaros hagyományai és nagyszámú jelképei közül az ész ki kezdett fejteni. De a nagy költő annyi munkája közül nem maradt fenn más, mint a csaknem legprofánabb rész.

Hymnusai Jupiterhez, pæanjai vagy hymnusai Apollóhoz és Dianához, dithyrambjai, hymnusai Cereshez és Pan istenhez, prosodiái vagy körmeneti dalai, enthronismusai vagy pap-avatási dalai, hymnusai a szűzek számára, hyporchémái vagy a vallási tánczokhoz való dalai, gyász elégiái, szóval egész költői liturgiája, — mindezek régóta elvesztek, kétség kívül a régi vallás romjaiban; s nem maradt meg belőlök más, mint alig észrevehető töredékek.

És mégis, még e gyöngé, néhány grammatikai idézet véletlensége által fentartott maradványokból is jobban meg lehet ismerni a költő mélyen vallásos jellemét, mint ódáiból, melyeket Görögország négy nagy játékára irt. Nem erőlködő munka vagy ábrándos abstractio ez, mint a mythologiai vallás és költészet késő korszakában, CALLIMACHUS hivatalos hymnusaiban és PROCLUS tudós elragadtatásaiban. Érezzük az áhitatos képzelem őszinte hitét, magasztos erkölcestantól megvilágítva; a PYTHAGORAS által megtisztogatott HOMEROS ez. Teljes fényében látjuk itt már Görögország ama szép korát, mely AESCHYLOSSal kezdődik s melyet PLATO koronáz meg, azt a kort, midőn a magasztos, akár a szenvedélyben, akár még a reflexióban is, a költészet alakjában és hangján jelenik meg.

PINDARNál, s nála inkább, mint másutt, a költőnek e vallásos hangja, mely annyira különbözik az epikureus HORÁ CZ fohászkodási formuláitól, nem csupán kifejezése az őszinte hitnek, hanem jele is a papi hivatalnak. PINDAR szemmel láthatólag az istenszolgálatához tartozik; szolgálja az oltárnak, hol e cultus a leghatalmasabb és legtiszteltebb volt. Elmondhatta volna Delphiről, mint az ifjú Ion EURIPIDES tragédiájában, melyből Athalia szerzője ihletét merítette: «Imádom a templomot, mely táplált». Τὸν δρέψαντα ναὸν προσκύνω.

Valóban a hagyományból tudjuk, hogy PINDAR, ki a hatvanadik olympiasban született, és férfi korát Xerxes görögországi hadjáratának idejében élte, Delphiben, melynek jóslatai oly hazafiasak voltak, e háború alatt részt kapott a papoktól a templomban bemutatott áldozatokból; és Pausanias korában, a római hódítás napjaiban, még mutatták e templomban az isten szobra mellett azt a vas széket, melyben a költő ült, hogy hymnusait énekelje.⁹ Egy rövid

töredék, melyet minden fordító elhanyagolt, megerősíti ez emléket; a lángész beköszöntő üdvözlétének látszik ez, midőn a templom ajtaján kopog és felajálja segítségét a közös haza védelmére. «Az olymposi Jupiterre kérlek, oh arany koronás és ragyogó jóslatokat mondó istennő! fogadj isteni hajlékodbba engem, a múzsák elismert főpapját.»¹⁰

Mintha a vallás és költészet frigy-esküjét hallanók ama csata előtt való napon, melyben a költő AESCHYLOS maga előtt kergette a legyőzött perzsákat. És másutt, egy elszigetelt versben, az időtől széttört arany koronának e gyöngé részecskéjében: «Jósolj, oh múzsa! én a próféta leszek».¹¹ De ez a tevékeny és harcziás áhitat ugyanakkor szelidebb jelleget nyert a pythagorasi tisztaságtól. «Mit kell tennem, hogy megnyerjem tetszésedet, oh istene a villámnak, Kronos fia, hogy szeressenek a múzsák, és hogy a lélek boldog nyugalmának oltalma alatt maradjak, ezt kérdem én tőled.»¹²

Az ily hitnek, ily szeretetnek más képeket kellett ihletnie, mint a mese emlékeit, más magasztosat, mint a HOMERÉT. Azért hymnusainak egyik töredékében, Apollót megnevezve, így szól PINDAR: «Egy lépéssel átkelt a földön és tengereken; és a hegyek magas ormain megállapodott; és megrendítette a mélységeket, megvetvén szent erdeinek alapját».¹³ Nincs-e itt, magában a bálványimádásban is mintegy új és szelidebb törvénynek hangja? De kivált a lélek halhatatlanságának s a gonoszok és igazak jövőjének hitében mutatkozik a költőnek ez a jellege, mind az elveszett énekek ritka töredékeiben, mind az athletai játékoknak szentelt ódáiban, hova bevezeti azt az érzést, melytől szíve árad.

Nem csupán ama földi leírásait nyújtja a másvilági életnek, melyek közönségesek a görög költészetben, az ely-

siumi gyönyöröket, hasonlóan a vadászathoz, melyet a vad emberek a lelkek tartózkodási helyén képzelnek. Költői gondolatára szent komolyság van nyomva, csaknem ama kegyes hitet hirdetve, melyet az apostol így határozott meg: «a remélt dolgok valósága és a nem látott dolgok láthatósága». «Mindenki — mondá egyik himnuszban, melynek többi része elveszett — elér szerencsés végzet által a célhoz, mely véget vet bajainak. A test mindenkinél az ellenállhatatlan halál törvényét követi; de megmarad belőlünk élő képe az örök éltető erőnek, mert egyedül ez származik az istenektől. Szunnyad a test tevékenysége alatt; de az alvó emberek előtt álmukban gyakran kinyilatkoztatja az örömök vagy fájdalmak részét, mely reájok vár.»¹⁴

És máskor, még nagyobb hévvel, kétségkívül valamely templom szentélyében így énekelt: «Az ég boltja alatt, a föld körül szállnak a gonoszok lelkei kegyetlen fájdalmak közt, súlya alatt oly szenvedéseknek, melyektől nem lehet futni. De az egek lakói, az igazak lelkei zengzetes himnuszokban éneklék a nagy *boldogot*.»¹⁵

Ez utolsó kifejezés, melyet nem vettek észre, sem nem fordítottak le, nem származhatnék-e akár BOSSUET szájából, midőn az igazakról beszél, «kik Istent boldog békességben élvezik, mely minden vágyukat egyesíti magában, és nagyságának kielégíthetetlen csodálatával szemlélik őt», vagy midőn elképzei, hogy «a választottak Isten látására a szeretetnek oly elragadtatásába esnek, hogy szükségök van az egész örökkévalóságra, míg magokhoz térnek?»

Bizonyára e *nagy boldog*, mint a költő nevezi, nem a megrontó és profán Jupiter, a rege és a bűn istene, hanem inkább a tiszta és legfelső értelem, melyet két század múlva ARISTOTELES fogott fel, kit a maga idejében istentagadásról

vádoltak, de BOSSUET megdicsért, hogy isteni módon beszélt a lélekről. Ez a szellemi boldogság tökéletessége, a legfelső értelemben; ezek ama hasonlíthatatlan örömök, melyeknek a bölcész, mint ki merte mondani, képét látta e földön a bölc gondolat elragadó gyönyöreiben.¹⁶

Az ily boldogság szemléletéről mondja még PINDAR ez egyszerű szavakat: «Az igazak boldogsága nem elfutó». E magasztos eszméket, melyekért PLATO szerencsét kíván a thebai költőnek, vajjon az eleusisi mysteriumokból merítette-e, melyeket néha az ősi és szent igazságok letételének s oktak jelezni? PINDAR is így látszik róluk itélni ama két versben, melyeket alexandriai Kelemen tartott fenn: «Boldog, ki látta az eleusisi rejtelmeket, mielőtt a föld alá tették! ismeri az élet végeit és az istentől adott kezdetet».¹⁷

De másutt ezt mondta: «Mi az isten? mi a minden-ség?» A mi reá nézve megoldá a talányt, az egy más bölcsészi elv volt, egy legfőbb törvénynek, úgyszólván egy erkölcsi végzetnek jelenvaló eszméje, ama vak végzet helyett, melyet szemére vetnek az ókornak, s mely ellen csakis kivételesen igazolhatja magát.

MONTESQUIEU, ki a *perzsa levelek* szabad festései közé kevert bíráló ötleteiben elég könnyedén bánt el a lantos költészettel és azt zengzetes kirugásnak nevezi, PINDARTól mégis átveszi a törvény meghatározását, melyet nagy művének élére helyez. VOLTAIRE nem mulasztá el léhának s nem igen meggyőzőnek találni e költői tekintélyt. De mit mondott volna, ha a csonka idézet helyett, melyet MONTESQUIEU ad, az eredeti szöveg tömör szavait tekinti, melyek szabatos fordítása így hangzik:

«Minden halandó és halhatatlan dolgok királya gyánánt, a törvény mindenható kézzel állítja fel az igazságosság legfelső kényszerét.»¹⁸

Nem kevesebb ez, mint egy abszolút igazságú és erkölcstan ténye, azaz maga az alapja minden jognak. Ebből folyik a thebai költő egész vallási és polgári bölcsészete. Az ő szemében nem a szám ereje, sem a néphatalom, sem maga a szabadság az, melynek felül kell kerekednie, hanem a legfőbb méltányosság, hasonlóan magához az isteni gondviseléshez.

Ez által oly merészen költői gondolata még inkább közeledik a keresztény pap nyugodt komolyságához s békés és szabályozott szelleméhez. Ez által, ha tovább akarnók vinni a párhuzamot, egynél több hasonlatosságot fedezhetnénk fel a thebai költő politikája és BOSSUETÉ közt, ki a magáét néha a szent könyvekből vonta ki, nemhogy a népekre erőszakolja az abszolút hatalmat, hanem hogy a hatalomra erőszakolja az abszolút igazságosságot. PINDAROS ama doriai fajhoz tartozott, mely Görögország mozgékony városai között az állandóság és tartósság elvéhez ragaszkodott, melynek Lacedemoniában örökösödő királyai és senatusa, Siciliában és Cyrenében királyai voltak, s mely mindenben ellentétben látszott állni a csillogó Athen demokratikus szellemével. Nemcsak megénekelte, mint Horác mondja, az isteneket és az istenektől származott királyokat; szerette is a hatalomnak ezt a formáját és dicsérte, azt akarván, hogy alája legyen rendelve a törvényeknek. Lehetne mondani, hogy már előbb kifejezte azt a kissé ellenmondó kívánságot, melyre a nép balgaságain bosszankodó PLATO fakadt: «Jó zsarnok, jó törvényhozó segítsége mellett.»

Ezért mondja Archesilaus, cyrenei királyhoz írt nagy ódájában, e doriai gyarmat eredetéről szóló mesés hagyományok közepett, ama komoly szavakat, melyeknek betűszerinti igazsága minden időhöz tartozik: «Megrendíteni

egy várost, könnyű dolog, még a legnyomorultabbnak is; de azt elhelyezni a talajon nehéz munka, hacsak hirtelenében valamely isten nem veszi magára a vezetők kormányzását.»¹⁹

Még korának dicsősége is, ez oly valódi és oly hírneves plateai, mykalei, salamisi dicsőség, s szeretete a szabadságnak, melyet olyan jól megvédték az ázsiai barbárok ellen s melynek leginkább az atheni hajósok által kivívott diadala oly hathatósan gyarapította a demokratikus büszkeséget: mind ez nem tántorította meg abban, hogy többre becsülje a békés intézményeket.

Kétségkívül magasztalta verseiben a dicső Athent, Görögország bástyáját (eh! mily költő, mily nemes lélek tudott volna hallgatni róla?) annyira magasztalta, hogy honfitársainak féltékeny haragját vonta magára, kik tízezer drachma birságot róttak reá, melyet az atheniek kétszeresen megtérítettek neki, és szobrot emeltek nevének Athenben, azon a nyilvános téren, melyet valahol szorgalmasnak és dicsőségesnek nevezett, kétségkívül emlékeire és szószékére czélozva. De szíve doriai és monarchikus maradt, ha meg van engedve a nyelvnek ez anachronismusa. Szereti Lacedemoniát, honnan családja származott; szereti azt a várost, hol, mint mondja, «az aggok bölcsesége és a fiatalok dárdái, a zengzetes karok és a múzsa és a nyájas vidámság uralkodnak».²⁰

Ha Athen felé fordul, mely akkor egész Görögország fölött ragyogott, inkább a tanácsadó, mint a hizelgő szerepét játszva a diadalmas várossal szemben, melynek dicsőségét akkoriban megkészserezte AESCHYLOS, még azon véresen vivén azt színre, és diadalmas hazájának szinpadán, ünnepein hangoztatva Ekbatana fájdalmas dalait a menekülő Xerxes fölött, ki üres tegzével bárkán kel át a ten-

geren. Mindenek fölött azért dicséri, hogy az isteni Delphiben fölemelte a pythoi Apollo templomának csodálatra méltó kupoláját. Sőt azt lehetne mondani, hogy épen nem kíméli a nagy város szónokait azon Nemeiában, melyben Ajax rágalmazott ártatlanságáról emlékezve, így kiált fel: «Gyűlöletes ékesszólás emelkedett már fel, hizelgő szavak kíséretétől környezve, ravaszsággal fegyverezve és rosszat mívelve a meggyalázás által. Ez az, mely erőszakot tesz az igazságon és romlott dicsőséget vet homályos nevekre.»²¹

Szivének hajlama Aegina szigete felé látszik vonni, Athennek e hódítása és segítsége felé, mely nagy volt a költői képzelemben, az Aeakidák neve által, és egybe kötötte, mint Athen, a háborút, tengerészetet és művészeteket. És mégis midőn egyik gyermekének, az olympiai győztes Aristomenosnak nevében magasztalja, leginkább a polgári jogosság szeretetét dicséri benne s leginkább a népszavargások gyűlöletét köti lelkére.

«Édes nyugalom — úgymond — leánya az igazságnak, te ki megnöveszted a városokat, kezedben tartva a tanácskozások és háborúk kulcsait, fogadd el Aristomenosért a pythiai pálma tisztességét; mert tudsz boldogságot adni, s tudod azt élvezni. De mikor a fékezhetetlen lázadás megragadja a sziveket, te vagy az, rettentő, mely szembe szállsz a gonoszok hatalmával s posványának fenekére tiprod az erőszakot! Porphyryon nem ismer téged a legfőbb jog elleni lázadásaiban. Az a legbecsesebb ajándék, melyet szabad akaratból nyerünk; de az erőszakosság előbb-utóbb megtántorítja még a legbüszkébbet is. A százfejű ciliciai szörnyeteg, Typhon nem menekült el, sem az óriások királya; megfékezte őket a mennydörgés és amaz Apollo istennek nyila, ki jóakaró szívvel fogadta Xenarchos fiát, midőn

visszatért Kirrhából, a Parnassos fűvével és doriai énekekkel koszorúzva.»

És így folytatja a házi béke, a városok nyugalmas fegyelmének dicsőítését, a heves Achilles hazájában: annyira kívánja fölfegyverezni az embereket e százfejű szörnyeteg, e nép-szörnyeteg ellen, melynek ereje mindent összetör, ha a törvény föl nem tartóztatja.

E doriai szellem annyira megy még PINDARNál is, hogy dicsőítésével szentesíti az uralkodókat, kiket a görög szabadság zsarnokoknak nevezett. De mégsem a szolgálai apotheosis ez, melyet később Róma, VIRGILIUSTól LUCANUSig pazarolt. PINDAR nem isteníti ezen uralkodókat, kiknek állandó hatalmát szereti; nem szenvedélyeiket imádja, hanem uralkodásuk békességét, és azt a nagyszerűséget, mely a trón ragyogását a népnek fényévé teszi. Dicsérete, az igazságnak és kegyességnek ajánlása; és ez által is közelebb jár e lantos költő küldetése a papéhoz más időkben. Ha elfelednők, hogy ama kis királyok egyikéről van szó, kik Sicilián osztozkodtak, az agrigenti vagy ætnai királyról: azt hihetnők néha, hogy a nagy uralkodó házak örököseinek dicsőítését halljuk, kik a középkortól napjainkig, forradalmakon és háborúkon keresztül valamely nagy nép fölött uralkodtak. Ilyen nagyszerű nyelvezete van az ódának Theron agrigenti királyhoz, a szekérversenye győztetéséhez:

«Hymnusok, melyek a lanton uralkodtok, mily istent, mily hőst, vagy mily embert fogunk dicsőíteni? Pisa Jupiteré. Hercules alapítá az olympiai játékokat a háború zsengeiből. De Theront, a szekérversenye győztetését méltányosnak, vendégszeretőnek, Agrigent bástyájának, a városok bölcs rendezőjének, tiszteletreméltó ősök törzsén nyíló virágnak kell hirdetni.»

«Erős lélekkel elviselt sok baj után elfoglalták a folyam szentelt talaját és Sicilia szemévé lettek. Az idő kedvezően következett, gazdagságot és áldást hozva fajuk erényeinek jutalmául.»

«Oh Saturnus és Rheia fia, ki törvényed alatt tartod az Olymp küszöbét, a játékok koszorúját és Alpheus futását, kegyeskedjél, megszelídülve énekünk által, egész fajzatukra átvinni örökségöket! A jogosan vagy jogtalanul történt dolgokat az idő nem teheti meg nem történetké; de a boldogság fordultával megjő a feledés. Az üdvös örömek alatt legyőzve meghal a mult szenvedésének érzése, midőn az isten kegyelme fensőbb boldogságot küld a magasból. Jól illik e szó Kadmos királyi leányaira: nagyon szenvedtek, de fájalmuk súlya elenyészett a nagyobb boldogság előtt.»²³

Nincs-e meg ebben az egész pathetikus ünnepélyesség, melylyel az egyházi ékesszólás kiemelte viszontagságait a királyságnak, melyet száműztek, majd visszavittek ama brit szigetre, mely földjén és réveiben hullámozóbb volt, mint a környező óceán? Az Adrastidák háza ez a Stuartok helyett.

És ha meggondoljuk, hogy ez óda többi része tele van azon másvilági boldogság festésével, mely azokra vár, kik kedvöket találják az eskü megtartásában, és meg tudják őrizni lelköket minden igaztalanságtól, hogy csak ez áron látja őket a költő Jupiter ösvényén haladni Saturnus palotájáig, hol az óceán szellői körülengik a boldogok szigetét, hol arany virágok csillognak és a hol saját kezökkel koszorúkat és füzéreket fonnak: nem ismerünk-e itt is arra a vallásos szellemre, mely a hatalom egységét kívánva az államok állandó rendjéül, azt a *mennyei város* halhatatlan igazságába vetett remény alapján szabályozta s

ennek boldogságát tüzte ki, a hatalmasok és királyok erényeinek jutalmazására?

E hasonlatosság PINDAR és BOSSUET közt nem volt reánk nézve, mint látni lehet, sem paradoxon, sem új nézetre való törekvés, hanem kivonatos keret, melyben önmagoktól elhelyezkedtek a görög költő arczatának főbb vonásai. Valóban nem csupán néhány képzeleti forma, néhány styl-szépség találkozik egymással e párhuzamban. Bámulva követhetjük ott az egymástól oly távol eső két forrásnak gyakran hasonló folyását. Ez első tanulmány különben segítségünkre lehet annak megítélésében, mi volt PINDAR az ókorra nézve s mikép mondhatta CICERO: «A költők között — a görögökről szólva — nemcsak HOMERT, vagy ARCHILOCHUST, vagy SOPHOKLEST vagy PINDART említik, hanem az utánok következőket is, sőt még azokat is, kik ez utóbbiaknál is alább állnak.»²⁴ A nagy római szónok érezte a költő ékesszóló lelkét; s ő, ki másutt azt mondja, hogy «elvesztegethető idővel kell birni a lantos költők olvasására,» PINDAR helyét csak HOMER mellett tudja képzelni.

MÁSODIK FEJEZET.

(Néhány hagyomány PINDARÓL.)

Igyekeztünk reánk nézve jelen és ismerős typus által nyilvánvalóvá tenni a thebai költő szellemét, melyet oly nehéz megmagyarázni és lefordítani: adjuk hozzá az ókor-nak életéről való néhány emlékét. A tudós Görögország templomot emelt HOMERnek; de nem dicsekedett szobrával, s vonásainak hiteles képmása sehol sem létezett. Thebában nem volt meg PINDAR szobra, egyedül csak sírja. Száz-hatvannégy évvel születvén Nagy-Sándor előtt, Görögország legvirágzóbb korszakához tartozott, kezdetéhez ama tartamára és nagyságára páratlan korszaknak, mely AESCHYLOS és SOPHOKLES szellemétől ARISTOTELES szelleméig tart.

A történelem megszűnt mesés lenni, s a mi csodálatos találkozik a thebai költőhöz fűzött emlékekben, az csak a nép túlságos bámulatának tulajdonítható. Mondják, hogy kora ifjúságában a legnagyobb nyári hőségben Tespiäbe menvén, erőt vett rajta a fáradság és álom.¹ Elaludt a földön, valamivel az út fölött. A méhek föléje repültek és mézet raktak ajkaira, s ettől fogva elnyeré a verselés adományát, és énekelt.

Horác emlékezett e legendára, elbeszélve magáról,

hogy midőn gyermekkorában játéktól és álomtól elnyomva a földön feküdt, mesés galambok zöld lombokkal takarták be. Csoda volt az — úgymond — e fészekkép függő Ache-rontiának, valamint a bantiumi erdő és a forentumi termékeny völgynek lakóira nézve, midőn aludni láttak engem, megvédve a kigyóktól és medvéktől, az isteni borostyán és myrtus egybefüződő lombjainak árnyékában, a mily lelkes gyermek valék, nem az istenek segítségével.²

HORÁ CZ, a mint látjuk, enyeleg költői rendeltetése fölött és PINDARTÓL kölcsönzi kifejezésének hangját és legcsekélyebb részletét is:

Non sine dis animosus infans.

Ὅν ζῆνθ Θεῶν, mondá a thebai költő, ámbár nem ön-maga beszélt el a csoda többi részét, melyben kortársai hittek.

A valóságban PINDART atyja, kinek nevét majd Dai-phanteknek, majd Skopelinosnak mondják, gyermekkorától fogva képezte a zene művészetében; később tanítványa volt a hermionei Lasosnak, kora leghíresebb lantosának és énekesének. Egy híres nőtől, Myrtótól is nyert oktatást vagy osztozott vele tanulmányaiban; de e név elenyészik CORINNA neve előtt, ki csaknem egyetlen dicsősége volt Theba egyik szomszéd városának, Tanagrének, melyet PINDAR gyakran meglátogatott.

CORINNA mellett PINDAR, úgy látszik, még inkább nyert az izlésre vonatkozó tanácsokat, mint zenei ihletéseket. Látva, mily büszkévé teszik első kísérletei és a szép nyelv, melyre erőlködés nélkül tett szert, CORINNA azt mondá neki, hogy «nem felel meg a múzsáknak, nem tudva költői leleményeket hozni létre, a mi a költészet legfőbb munkája, míg a kifejezések, stylvirágok, dallam, zengzetesség nem

egyebek, mint a dolgok lényegéhez adott kellemetességek.» Az ifjú e figyelmeztetés után új dalba kezd, ily hangon: «Isménéről énekeljek, vagy az arany rokkás Meliasról, vagy Cadmusról, vagy a kigyófogakból született emberek szentelt fájáról, vagy Hercules mindenható erejéről, vagy ...» A mint e kezdettel lépett CORINNA elé, ez mosolyogva mondá: «Csipetjével kell vetni s nem az egész zsákot kiüríteni». ³ Helyesen ítélte meg ezzel a mythologiai emlékek és hangzatos jelzők fényűzését, mely ellen PINDAR szelleme nem tudott mindig eléggé védekezni.

Különben akár tanítványa volt CORINNÁnak, akár nem, PINDAR, úgy látszik, néha versenytársa volt, s vereséget is szenvedett tőle egy vagy több költői versenyen. Nagyon hiteles bizonyság erősíti ezt, PAUSANIASÉ, a gondos utazóé, ki már régész módjára tudta tanulmányozni rómaivá lett dicsőséges hazája emlékeit. Miután megjegyzi, Tanagre leírásában, hogy e város lakói a görögök közt legjobban tudták az istentiszteletet rendezni s mindig figyelmesek voltak arra, hogy a templomokat félreeső, tiszta helyre állítsák, távol az emberi lakásoktól, hozzá teszi, szemmel láthatólag az istentisztelet és költészet természetes eszmelánczolatának következtében: «CORINNA sírja, ⁴ ki egyedül írt Tanagréban hymnusokat, a város legnyiltabb helyén van. A gymnasiumban is van CORINNÁnak egy arczképe, szalagokkal koszorúzott fővel, a győzelem jeléül, melyet a thebai költői versenyen PINDAR fölött nyert. Úgy vélem, tájsházolásának következtében lett nyertes, nem használván a doriai formát, mint PINDAR, hanem azt, melyet az aeliaiak jobban felfoghattak, s mert akkoriban ő volt a legszebb asszony, a mint arczképe után föl lehet tenni.»

Csak ily vetélytárs elől hátrálva, a thebai költőt nem kevésbé tartották ihlettnek. Mondják, hogy Apollo sze-

rette őt s jelét is adta ez isteni kegynek. Este, midőn a pap becsukta a delphii templom ajtaját, fenhangon hívta őt e szavakkal: «PINDAR, a költő, meg van híva az isten estebédjére.»

E vallási hivatás születésétől fogva személyéhez volt kötve a költőnek, ki az isten egyik ünnepén jött a világra, a mint egyik elveszett hymnusának néhány szava bizonyítja: ⁵ «A minden ötödik évben visszatérő ünnepen történt, hogy először neveztek kedves gyermeknek pólyáimban.» És a régi magyarázó szerint, ki e szavakat idézi, az Evoé kiáltást juttatják eszünkbe, melylyel egy másik isten rejtelsei kezdődtek.

Azt is beszéltek, hogy a Kithæron és Helikon közt levő völgyben Pan isten maga is megjelent, PINDAR egyik hymnusát énekelve; s megtalálták a költőnek e fényes megtiszteltetésre adott feleletét egyik hymnusban, melyből csak e vers maradt fenn: «Oh Pan, Arkadia oltalmazója s a szent menedékhelyek őre!» Erről szólnak a régi versek, melyek a költő ifjúságának több csodás emlékéiről beszélnek: «A mennyivel erősebben harsog a trombita a könnyű csontfuvoláknál, annyira uralkodik, PINDAR, a te ajkad hangja minden más fölött. Nem hiába volt, hogy gyöngéd szájad körül készítő mézét a méhraj. Bizonyságomul hívom Mænalos istenét, a ki egy hymnusodat, a te művedet énekelte s elfeledte pásztorfuvoláját.» ⁶

E népies mesék között, úgy látszik, a költő élete az istenek tiszteletében és egész Görögországban híres művészetének sikerei közt telt el. Gyakran meglátogatta Hieron, syracusai király udvarát s kétségkívül fiait is, kik kevésbbé hatalmas uralkodói voltak az átalok alapított városoknak.

Két költővel ismerkedett meg ott, SIMONIDESSzal és

BACCHYLIDESSAL; az előbbi idősebb volt, mint ő, az utóbbi fiatalabb és sokkal csekélyebb versenytársa, hogy sem ellensége ne legyen.

A mi PINDAR költeményeiből fenmaradt, még inkább mutatja, mint a mit róla mondtunk, mily nemes és értelmes tanácsokat adott a szicíliai városok és a cyrenei görög gyarmat némely fejeinek. Vajjon a szabad görög városokban és polgártársai közt is megtartá a kedveltség ugyanazon fokát, melyben e fejedelmeknél részesült? Athent illetőleg már megfeleltünk e kétségre; «ragyogó és bátor Athennek, Görögország bástyájának» nevezi e várost. Nem kevésbbé tisztelte meg Sparta bátorságát, és a lacedemoniaiak megemlékeztek erről, midőn győzve a harcban Thebán, és elfoglalva a várost, csak azt a házat kímélték meg, mely e feliratot viselé: «Ne égessétek fel a költő Pindaros födelét». E könnyű nagylelkűséget később Nagy Sándor is utánzá s nagyon dicsekedett vele.

E kicsiny házban, melynek helyét PAUSANIAS a Dirke forrás partjára teszi, s hol a költő éjjelenként hallá a közeli Kybele-templom papjainak énekét, PINDAR békés és tiszta napokat élt, a mint verseiben nem egy bizonyíték tanúsítja. Innen daczolt az irigyek rágalmával, mint Jupiter madara a csacska madarak rikoltásával; ⁷ itt közeledett zavartalanul az agg kor sötét határához. Megakleával való frigyéből egy fia volt, Daiphante nevű, a történelemben ismeretlen, és két leánya, Protomache és Eumetis.

Még élemedett korában is meglátogatta Görögország főbb városaiban a népies ünnepélyeket, melyeket annyira dicsőített hangja. Beszéli, hogy hirtelen halállal mult ki, az argosi nyilvános játékok közepett. Ez a halál azonban, más elbeszélés szerint nem volt váratlan. Néhány nappal azelőtt Proserpina megjelent az alvó költőnek, és szemére

hányva, hogy egyedül őt nem dicsőítette még az istenek közül, hozzá tévé, hogy legalább akkor fogja ezt tenni, ha hozzája kerül. Tíz nap alatt teljesült a jövendölés. Volt Thebában egy öreg nő, PINDAR rokona, kinek szokása volt hymnusainak legnagyobb részét ismételtetni. PINDAR azonnal halála után megjelent neki és álmában új hymnust énekelt Proserpina tiszteletére. Az agg nő fölébredése után mindent leirt, mit álmában hallott; és mondták, hogy e halál utáni hymnusban a költő egyéb melléknevei közt, *arany gyeplős vezetőnek* nevezte Plutot, nyilván Proserpina elragadására czélozva.

PAUSANIAS, idézve e megjegyzést, nem tesz hozzá semmit és nem erősíti, hogy a költő szelleme feltalálható öreg rokonának e visszaemlékezésében. Csak bizonyítékát láthatjuk ebben a csodás jellegnek, melylyel a görögök képzelme mindig szerette körülvenni a nagy költő nevét, ki elbájolta őket. Semmi hasonló költés nem követte Sophokles vagy más ily szellem dicsőségét Görögországban, mely épen annyira bölcsésszé lett, mint harcziás és költői.

Néhány ismeretlen keletű, de régi vers megható részletekkel szenteli meg a költő halálát az argosi ünnepen:⁸

«Sírtak az édes hangú Protomache és Eumetis, PINDAROS elmés leányai, midőn visszatértek Argosból, magokkal hozva egy vederben az idegen máglya lángjából kiszédett hamvait.»⁹

A költő dicsősége növekedett sírja fölött, mely Theba legkiválóbb helyén volt, anyilvános játékok amphitheatruma mellett. Neve szent maradt Görögország csodálatában, mint egyik legnagyobb és legritkább szellemének neve, annál inkább, mert maga Athen, a költészetéről és ékesszólásáról oly híres Athen sem szült, PLUTARCH szerint,¹⁰ semmi

lantos költőt, hanem csak egy ismeretlen dithyramb-író, KINESIASZT, kinek nevét gúnyosan idézi. PLUTARCH, Theba dicsőségeért való naiv féltékenységeben nem követett-e el itt egy különös hibát? Elfeledte az atheni színpad egész lyrai költészetét.

HARMADIK FEJEZET.

(A lantos költészet lényege. — Mennyiben természetes az embernél. — Különféle conjecturák az emberi szellem találkozásairól és utánzásairól. — A héber óda.)

Van egy szép szó, mely szerint a lantos költészet születését felfogják: a mennyiben magához az értelmes természet teremtéséhez csatolják s első hangjául veszik az embernek, ki felnőtten kerül a világba, csoda által, mely nélkül a dolgok kezdetének csodája sem magyarázható meg.

A mult század egy ékesszóló bölcsésze meg akarta lesni és leírni az első ember belépését az életbe, ösztön-szerű cselekvését, érzéseinek fölébredését, és azt, a mit nagy és nemes létele gyönyöreinek nevez. De e gyönyörök, melyeket Buffon kissé hosszasan elemez, mind a physikai rendhez tartoznak: a fény észrevétele, a mozgás, a tapintás, a szaglás és izlés megelégedése. Vajjon szükséges volt-e, oh bölcsész! csodás származást tulajdonítani az embernek, gyermekkor nélkül vezetni elő s a férfikor minden adományával felruházni születésében, csak azért, hogy physiologiai leczke kísérletét tegyük rajta s kifejleszszük anyagi életét, a nélkül, hogy megnyissuk lelkét s fénynyel és örömmel árasztjuk el, minden mennyei sugár s Istenhez való térés nélkül?

A ki találgatni akarja e kimondhatatlan multat, nem

jobb-e annak ahhoz a hymnushoz fordulni, melyet MILTON énekeltet a paradicsomban, s mely olyan, mint az első ember hálaadása, ki teremtőjét azon a hangon és nyelven köszönti, melyet tőle nyert?

«Magasztaljátok Jehovát, ti, az ég lakói; magasztaljátok őt a mennyei ormokon; magasztaljátok őt minden angyalai; magasztaljátok őt minden seregei!»

Ilyennek kellett lennie a költészet első lendületének az emberi nem kezdetén, midőn a földre került a dolgok e szemléelője és ura: a költészet Istenhez emelkedett s bemutatta neki a világ adományát.

A homályon keresztül, melyet a modern tudomány nem világít meg mindig, Keletnek, az emberi fajtól jókorán lakott két vidéke tűnik fel, hol emlékezetet haladó idők óta születtek és ismétlődtek ily vallásos hangok. Csakhogy India ege alatt ez ős hymnus a természet anyagi erőihez szólott: *Agni*hoz vagy a tűz istenéhez, *Sivá*hoz vagy a romboló hatalomhoz. Judeában ellenben csak az egyetlen Istent magasztalják és az isteni tisztelet tisztasága, az isteni lény nagysága és egysége mindennek előtt a hozzá intézett hódolatok nagyszerűségében tör ki. Az a kérdés most, vajjon e két pontja Ázsiának, e két tűzhelye a bálványimádásnak és a monotheismusnak, távolról hatást gyakoroltak-e az emberek hitére és képzelmére?

A felelet Indiát illetőleg homályos, távoli és reánk nézve idegen kutatásokat tételez föl. A Vedák hymnusai, melyeket alig egy század óta tanulmányoznak, WILLIAM JONESTÓL LASSENIG, BURNOUFIG, REGNIERIG, a paraphrasisok gyöngeségén keresztül még mindig megragadhatnak a mystikus emelkedettség által; de különösségeket nem enyhíti reánk nézve a megszokás és a tisztelet; inkább az egyhangúságot érezzük ott, mint a nagyságot; és az indiai

népek ez őshitének mozdulatlanságában, az erős hit mellett, hiányozni látszik a lelkesedés.

Vajjon ez isteni tisztelet, e vallási énekek, melyek oly sajtóságon benschülött jelleggel bírnak, túlmentek-e bölcsőjökön s elég korán fölébresztették a költészetet más népeknél? A keleti régiségek tudományához tartozik e kérdés megoldása, mely még nem igen haladott előre, azóta sem, hogy megkaptuk e tudománytól India nagy eposainak fordítását, melyek ha meg is előzték a homeri költeményeket, nem volnának képesek sem megmagyarázni, sem csökkenteni eredeti nagyságukat.

Akárminth áll a dolog India e befolyásával, e fölfedezés még hátra van. Ellenben már megtörtént a keleti világ egy másik befolyására nézve. Egyedül az ítészet haladása rontotta szét vagy mozdította ki helyökből alapjait. Tudjuk, mily részt tulajdonított a tizenhatodik és tizenhetedik század történeti és vallási, sőt nyelvészeti tudománya is a héber szellemnek a pogány népek képzésében. E korszak tudománya szent könyveinknek nemcsak régiségét és fenségét bizonyítja mindig fennálló okokkal; de egyszersmind bennök látta a profán irodalmak és a görög szellem csaknem egyetlen eredetét és őstypusát. És nem csak a középszerű szellemek, hanem a Scaligerek, Grotiusok, Seldenek, Huetek voltak azok, kik többé vagy kevésbbé hajtották előre e hypothesis, melyben MILTON bölcs és ihlett szelleme is kedvét találta.

Jóval azelőtt, hogy ez átszármazás dogmatikus fegyver lett a kereszténység mellett, ez volt már a zsidók állítása is a görög hódítás és művészetek uralkodása alatt. Elfajulva régi szellemöktől és saját törvényeiktől, s a görögök nyelvét és tudományát tanulva, szerettek ebben saját magoknak nyomára és régi történetök folytonos átalaku-

lására ismerni. PHILO, JOSEPHUS FLAVIUS könyvei, damaskusi MIKLÓS töredékei és ugyanazon befolyás alatt más egészen keresztény iratok, mindenütt azt az eszmét tüntetik fel, melyet alexandriai KELEMEN annyira fokozott, hogy a hellenek polytheismusában és költészetében már nem látott egyebet, mint a biblia utánzását és plagiát. Kétségkívül semmi sem alaptalanabb ennél; és midőn a *Stromata* és az *Exhortatio ad gentes* szerzője a görög bölcsészekben és költőkben mindig a héber monotheismus nyomait és a törvényhozásából, történetéből, prófétáiból vett kölcsönzéseket véli fölfedezni: gyakran hiányzik a bizonyíték és túlságosnak látszik az elfogultság. De vajjon semmi sem származott át Judeából Görögországba Nagy Sándor előtt? Állíthatjuk ezt föltétlenül, midőn a görög városok eredeténél és első emlékeikben ott találjuk a phoeniciaiak nevét és művészeteik föltételezett befolyását? A tizenhetedik század egy tudós munkája, mely tele van görög-gel és héberrel, e cím alatt: *A phaniciaivá lett Delphi*,¹ Apollóban Josue mását, a Pytho sárkányban Og király emlékét s a pythiai játékokban s az ezeket dicsőítő dalokban Judea hagyományát ismeri fel. Ez állítás támogatására magokat a szent könyveket, azután a világi szerzőket idézi. A *Macchabeusok* III. fejezetéből e szavakat kölcsönzi: «A nemzetek a törvény könyvéből vették bálványaik eszméjét». És mivel PLUTARCH említi a megszentelt szokást, hogy a Pæan dalában ελεεῖς! ἰού, ἰού! szavakat kiáltottak, e kifejezésekben, melyek idegenek a görög nyelvben, a héber *allelujára* ismertek.

Ugyanazon tudomány a görög ünnepek és játékok más körülményeiben Izrael történetének és költészetének gyakori utánzására vélt ismerni;² kiterjeszté e hypothesis Bacchus mythosáig, kinek típusát Noéban találta;

végre zsidó-gyarmatnak mondta a lacedemoniaiakat és még nevöket is a héber *Lekadmon*iból származtatta.

Mindezt ma messzire elveti a szabatosabb és terjedelmesebb nyelvészet; de nem lehet tagadni, hogy még mindig különös találkozások maradnak a héber források és a hellenek szelleme között. A tizenhetedik század egy tudósa e hasonlatosságot főképen PLATO maximáiban kereste, összehasonlítva azokat a mózesi törvény rendeleteivel; például felhozza: 1-ör az Isten szerető félelmét; 2-or a bosszú és a másoknak való ártás tilalmát; 3-or az imádság kötelességét, összhangzólag a pythagorasi parancscsal: «Minden dolgot imádsággal kezd, hogy bevégezhesd»; 4-er a hatalmasok és királyok kötelességét a királyok királyához, az egyetlen Istenhez, minden bölcsesség és minden igazság tökéletes mintájához alkalmazkodni.

De ez erkölcsi utasítások, e szent törvények és még mások is, melyek Mózes kőtabláiba vannak vésve, megvannak és olvashatók az emberi szív benső és élő lapján, ezen a látszólag *tabula rasán*, mely azonban mint a tarka márvány — úgymond LEIBNITZ — mély erekekkel van átbarázdálva, hol a szükséges igazságok ösztöne székel, melyet a lélek növekedése kifejleszt.

Ugyanazon fogalmak találkozása az emberben bizonyítja, nem az egyetlen és közvetlen hagyományt, hanem a lelkek ugyanazonosságát és természetes rokonságukat az isteni igazsággal. Az eszmék egy más rendjéből, mely kevésbbé a lelkiismeret ösztönéhez, mint inkább a szellem speculatióihöz tartozik, inkább lehetne a nyert hagyományt, a közvetlen emléket következtetni. Például idézik azt a helyet, hol PLATO megjelölve az emberek értelmének különböző fokait s az ezeknek megfelelő rangot, mely őket az államban megilleti, e különbségeket az érczek egyen-

lőtlen értékei által fejezi ki. A bölcseész ez elmélete, mondják, szóról szóra kölcsön van véve Ezechiél próféta allegorikai kifejezéseiből: «Láttam Izrael házában az emberek fiait, összekeverve rézből, czinből, vagy ólomból».

De még itt is csakugyan az utánczást bizonyítja a hasonlatosság? A prófétánál és bölcseésznel előforduló kép nem születhetett-e az egyikre úgy, mint a másikra nézve, ugyanazon tárgyak látásából? Azért tudós szellemek általánosabb vonatkozások mellett maradtak. Egyikök PLATO *Köztársaságában* a *zsidó ország* több megkülönböztető vonását vélte látni, valamint a héber próféták nyomára ismer az atheni bölcsest az Istenről és az igazak boldogságáról való eszméjében. «Ugyanazon egyszerűsége az erkölcsöknek, ugyanazon élet, ugyanazon kitűzött czél van Mózes népénél és PLATO államában. Még a politikai főnök jelleme is, a mint a bölcseész rajzolja, a héber törvényhozó szerint van mintázva; rendkívüli természet, csodás nevelés, egyenlő képesség a szemlélkedő és a tevékeny életre. E típust PLATO egyiptomi utazása alatt szedhette föl, a Mózes és a héber nép menekülése után hátramaradt emlékekből.»

Napjainkban egyedül DE MAISTRE ment tovább e conjecturában, a *μουσα φιλόσοφος* szavakat a philosoph Mózes tulajdonnévének vévén és a héberek szent könyveire vonatkoztatván azt, a mit PLATO múzsjáról mondott. Az első egyházatyák a *Köztársaságban* mint a szent könyvek utánzásait jegyezték meg a vallásnak szentelt lantos költészet kizárólagos és föltétlen ajánlását, minden más költészet kárhóztatását s végre azt az eszmét, hogy az éneket és zenét kijelölt bírák, a törvény fentartói alá rendeljék, mint Izraelben, hol a hatóságok ügyeltek fel a hymnuszok kiválasztására és az énekben ugyanazon hangok megtartására. Alexandriai KELEMEN PLATOT «attikai Mózesnek» nevezte.

Annyit legalább is meg kell vallanunk, hogy a biblia és PLATO könyvei között a gondolatok és képek némely azonossága ha nem is meggyőző, de meglepő. Visszaemlékezésből vagy szemléletből adja PLATO, mint a biblia, Istennek ezt a nevet: «Az a ki van»? Nem maga PLATO ismerte el, hogy a görögök a nevek legnagyobb részét a barbaroktól kölcsönözték, a mi nála az egész keletet jelenti? és ugyanakkor nem maga állította, hogy a nevek ez első osztogatása isteni és az embernél felsőbb lénytől származott?

Menjünk-e még tovább és tegyük fel, hogy az ékes-szóló atheni Egyiptomban vagy másutt megismerte Izrael szent könyveinek egy részét, hogy igazságokat szedett ki, színeket kölcsönzött belőlök, hogy költő lett példájokra? Míg a bölcsész hallgat ily kinyilatkoztatás felől, a szellem néhány találkozása, a képzelem néhány formája nem elégséges ez értelmi közlekedés megállapítására.

A mi szemünkben e véletlen találkozások, ez esetlegesen hasonló lelemények leginkább arra szolgálnak, hogy jobban megértessék a szent könyvek magasztosságát, e különös magasztosságot, mely fölöttök áll még azon dolgoknak is, melyek hozzá hasonlítanak és rá emlékeztetnek. Meg voltam indulva a csodálkozástól, midőn először olvastam Platoban az Isten mindenütt való jelenlétének és kikerülhetetlen gondviselésének e bizonyítékát: «Habár a föld legmélyebb barlangjaiba rejtőznél, habár szárnyra kelnél és a magas égig repülnél, habár a világ végére futnál, habár a poklok fenekére vagy valami még félelmesebb helyre szállnál, az isteni gondviselés ott is melletted volna.»

Erősebben megrázott ez, mint HOMER képzelme, mely leírja isteneinek járását, «három lépésben a világ végéig»; oly erkölcsi nagyságot éreztem benne, mely felülhalad

minden anyagi erőt. De mennyire fölötté látszott állni PLATONAK és HOMERNEK e gondolat a zsoltáros eredeti lelkesülésében! «Hova menjek, hogy kikerüljem lehelledet? Hova fussak jelenlétedtől? Ha az égbe szállok, ott vagy; ha a mélységbe merülök, mellettem talállok. Ha a hajnal szárnyait venném magamra és sátramát a tengerek véghatárára vinném, kezéd vezetne az úton, kezéd állapítana meg. Mondám: sötétség fog körül és éjszaka takar el. De a sötétség nem rejt el téled. Előtted az éj úgy ragyog, mint a nap, a sötétség úgy, mint a világosság.»

E tüzeben a hasonlíthatatlan költészetnek elkáprázik a gondolat; és a nagyszerű festés, melylyel PLATO az előbb bámulatra ragadott, nem más többé, mint a nap fényének megcsökkenent viaszszugárzása, mint afféle másodrendű szivárvány, hova gyengülten mennek át a legragyogóbb színek, melyek az előtt, a vihar megszűntével, fényes körben koronázták az égboltozatot.

Bizonyára, ha e költészet emberi szellemtől származott, ezt a szellemet átalakítá az isteni kegyelem, a mint a Sinai hegyről leszállva, Mózes arcza még mindig ragyogott a fénytől, melyet látott.

Akár el volt zárva a héberek e költészete a szentélybe s egy választott faj sorai közé rejtve, akár kívül is csillogott némi fénye: annyi bizonyos, hogy csodálatra méltó volt. Ebben maradt meg ma története és egész szelleme ez élőhalott népnek, melynek isteni tisztelete szolgál haza gyánánt. És sajátságos dolog, míg e költészet a legnagyobb mértékben megtartja a különös és elválasztott faj bélyegét, egyszersmind mozgásainak erejénél és igazságánál, szenvedélye gazdagságánál fogva az a nyelv, melyet legjobban ért meg az emberi lelkek legnagyobb száma. Elfeledheti-e valaha a világ a vöröstengeri átkelés énekét? Nem fog-

ják-e ez elpusztulhatatlan hymnust napról-napra énekelni bármely zugában a mindenségnek, melyet fölfedezéseink megnagyobbítottak, akár Amerika kivágott őserdeiben, akár Ázsia fensíkjain? Tudjuk, milyen volt ez emlék hatalma Izrael népénél, és az első szétoszlás után hogyan került elő ez ének Egyiptomban a therapeuták közt, héber származásukat bizonyítva. Megfosztva a látványtól, mely akkor környezte, s az egymást követő fordítások meggyengült színében jutva el hozzánk, még most is érezzük benne a lelkesedésnek azt a tüzet, melyet a művészet nem tudna tettetni s mely bizonyítja a veszély és szabadság nagyságát.

Egy kegyes tudós, ki a tizenhetedik század végén magyarázatot irt az ősidők ez ihletéhez, mondá, hogy «ez ének mellett VIRGIL egészen jégnek látszott előtte». Szerencsétlenségre ő maga is jéggé fagyasztotta elemezései által azt, a mit hite csodált. A szenvedély hevét ép úgy nem lehet megmagyarázni, mint az életerőt; előbb meghal, mintsem a kutató bonczoló kés hozzá érhetne. Mózes éneke fenmaradt, mint a héber faj. Halhatatlanságának emlékjele, fennállva romjai között. Kisértsük meg távolról megközelíteni hangját:

«Ekkor Mózes és vele Izrael fiai ez éneket énekelték Istennek és mondák:

«Énekelni fogom az Urat, mert feltüntette dicsőségét. Lovat és lovagot a tengerbe döntött.

«Erőm, énekem dicsősége az Ur. Ő az én Istenem, őt hirdetem; őt, atyáim Istenét magasztalom. Az Ur fölkel, mint a harczos. Jehova a neve.

«Pharao szekerét, hadseregét a tengerbe dobta. Válogatott vezéreit a Vöröstengerbe fojtotta; eltakarta őket a hullám; leszálltak a mélység fenekére, mint a kő.

«Jobb kezed, oh Uram! megdicsőült erejében; jobb kezed, oh Uram, összemorzsolta ellenségeidet.

«Dicsőséged nagysága által megtöröd az ellenállót: magad elé küldöd haragodat; elnyelte őket, mint a szalmát.

«Orrlyukaid fúvására ketté vált az ár; a hullámok fallá gyülekeztek a tenger közepén.

«Az ellenség mondá: Üldözöm őket, elfogom, megosztom zsákmányukat, jóllaktatom lelkemet, átszúrom őket kardommal, kezem öli meg őket.

«Te lehelletedet küldéd: a tenger elnyelte őket; mint az ólom sülyedtek a tajtékzó habok alá.

«Ki hasonló hozzád az erők közt, oh Uram? hozzád, kit a szentélyekben dicsőítnek, borzalommal magasztalnak csodáidért, melyeket mívelsz!

«Kinyujtád kezedet és a föld megemészté őket. Igazságod által vezeted e népet, melyet megszabadítál, erőd által vezeted szent menedéked felé.

«A népek megtudták és remegtek; rettegés fogta el a philisteusokat; reszkettek Edom vezérei és a Moabiták királyai és Kánaán minden fejedelmei elaléltek félelmökben.

«Hulljon reájok a zavar és rettegés! maradjanak karod hatalma által mozdulatlanok, mint a kő, míg néped oh Uram, elvonul, míg elvonul a nép, mely törvényedet tartja!

«Vezesd őt, helyezd el örökséged hegyén, a hajlékban, melyet magadnak építél, a szentélyben, oh Uram, melyet kezed fejezett be.

«Uralkodjék az Ur századokon át és azontúl.

«Mert Pharao lova, szekereivel és lovagjaival a tengerbe lépett; és az Ur fejökre zúdította a hullámokat; de Izrael fiai száraz lábbal keltek át a tenger közepén.»

A költészetnek ezt a nemét, mely megfelelő volt a hébereket védő isteni oltalomnak, szenvedélylyel kellett művelniök. Ezek voltak évkönyveik, nyilvános imáik, népöknek és papjaiknak hangja. Már a héber társadalom eredeténél megkezdődtek a próféta-iskolák. Legalább a királyok korában már föllépnek, annál inkább, mert semmi más hatalom nem talált volna helyet a választott nép és az Isten között, kit imádott. Itt tanulták a vallással együtt a zenét és költészetet. DÁVID alatt és utána, e két művészet bámulatraméltó nagyszerűséggel virágzott Judeában. Négyezer dalnok vagy zenész a leviták rendjéből, huszonnégyszáz főtálya sorozva nagyszámú mesterek alatt s hetenkint felváltva a templom szolgálatában állva, vett részt a szent himnuszok előadásában.

«E fölszerelésből, melynek mását sehol sem találjuk, fogalmat nyerhetünk a héber óda fényéről», mondja egy ékesszóló magyarázó. «Jusson eszünkbe, hogy csak romjai jutottak el hozzánk, melyek minden pompájoktól és élő ragyogásuktól meg vannak fosztva, a gondolatnak és kifejezésnek azon csillámain kívül, melyekre az idő elég homályt és felleget borított.»

Igy egybefoglalva számunkra a héber ódát, doktor LOWTH nem kísérelt meg kutatásokat a héber szent zenéje, a rhythmus és ennek az énekhez való viszonya, s az egész lelkesült és népies előadás fölött, mely oly magasra emelte a szent énekek hatalmát.

Ott, a hol ugyanazon nehézségbe ütközünk, ugyanazon tartózkodásra van szükségünk, sokkal inkább, mint a tudós doktornak. Mint a héber himnuszokat, s a nélkül, hogy e hasonlatosság utánzás volna, PINDAR ódáit is énekkel és hangszerekkel kísérték. Ünnepi látványt nyújtottak valamely templom falai közt, vagy egy palota peristyliében,

vagy valamely koszorús győztes házának feldiszipított csarnokában. Elgondolhatjuk, hogy a lyrai és zenei pompa, a színre vitel nem volt egyforma, akár egy távoli diadalt hirdetett, melyet Olympiából hoztak Syracusa királyának, udvara fényének közepette, akár az ifjú hős tiszteletére történt, kit a versenytérről való kiléptekor a polgárok ünnepe fogadott a költő hangja mellett.

PINDAR maga figyelmeztet e különbségre; és Görögország szellemében, hol mindenki nemes volt, ki a művészeteknek szolgált, hol a színész és a fuvolajátékos nem volt kizárva semmi méltóságból, néha őt magát látjuk a hangversenyt rendezni és felállítani a karokat, melyeknek lantjain és hangjain emelkedik a légbe új éneke. A héber erkölcsök lelkesült egyszerűségében a királyi próféta épen így vezette hymnusainak éneklését és szabályozta a leviták dalait. Napjainkban semmi tudomány sem merné meghatározni a héber vers valódi alakját és rhythmusát, sem e fölséges költészet énekmodját.

Őrizkedjünk azonban azt következtetni, hogy szelleme is kisiklik kezünkből, és hogy maga BOSSUET is, midőn ezt magasztalta, fonáságokat bámult. Bármennyire hozzájárult a modern tudósok éleselműsége és finom æsthetikája az ő szöveg megértéséhez, ne higgyük, hogy a Krisztus előtti második vagy első század judaizáló hellenjei, hogy a Septuaginták,³ hogy később egy alexandriai ORIGENES, egy szent JEROMOS, a bethlehemi doktorok és az áhitatos római nők közt, kik a zsoltárokat héber nyelven énekelték előtte, hogy mind ezek ne értették volna azt a szöveget, melyet oly erővel fejezett ki a görög vagy római új nyelvezet. Válaszszuk el egymástól azt, a mi elveszett, és azt, a mi halhatatlan.

Igen, DÁVID költészetére és az egész héber lyrára nézve, még inkább, mint PINDARRA nézve, kit napjainkbaa oly

vakmerően akartak helyreállítani, a modern tudomány semmit sem bizonyíthat be mindazt illetőleg, a mi a versmérték alakját, a versszakok szabatos mértékét, végre a dallam gépezetét és összeségét érinti.

De oly nagy volt az eredeti szépségének ereje, hogy reánk nézve még most is megmaradt, habár nem ismerjük a törvényeket, melyek szabályozzák, sem némelyikét bájainak, melyek tetszetőssé tették. És a hébereknek e szent költészete, félig elfátyolozottan ős nyelvének homályos ellipsiseiben, ismeretlen mértékével, megfosztva összhangjától, gyakran idomtalan vagy gyöngé fordításokban ültetve át, mindezek daczára tizenöt század óta szolgáltatja a magasztosat az emberek képzelmenek.

Daczára e korlátnak, mely még a legügyesebb tanulmányozásnak és kutatásnak is útját állja, fel lehetett találni a héber énekek egyszerű vázában a lyrai szépség minden fokú természetes típusait: a naiv vidámságot, a kecses szelidséget, a mérsékelt erőt, a tiszta és szigorú méltóságot, a magasztosat tömörségében és nagyszerűségében. Kísértsük meg először forrásuknál, a szent könyvekben, lepni meg az ős költészet e különböző áramlatait, a mint a szent történetíró az Édenből fakadó nagy folyamokat mutatja, melyek átszelik s vizeikkel megszépítik Keletet.

E költészet soha sem könnyelmű vagy profán ugyan, de szelid érzelmekkel és kecses képekkel ékesíti magát, minők a szerelem, a gyöngéd bánkódás, a remény, a viszsztatartott öröm vagy fájdalom; mert mind a kettőnek báját adhat a tartózkodás, mely nekik mintegy szemérmök.

Ez a szépség gyakori a bibliai költeményekben és csodálatraméltóvá teszi egyszerűségöket, mint például abban

a zsoltárban, mely a félelmes Istent a békés mezei élet legnaivabb képében festi: «Jehova az én pásztorom; semmim sem hiányozhat. Gazdag fűben fog megpihentetni és szeliden csörgedező vizekhez fog vezetni.» És másutt egyik úgynevezett *fölmenő énekében*, melyet a nép a templom lépcsőin felhaladva énekelt: «Oh! mily öröm, mily édes együtt lakni, mint testvérek! Ilyen a bájos illat, mely fejének ormától Aaron szakállára terjed ki s öltönyének széleit is érinti.»

«Ilyen Hermon harmatja, mely leszáll Salem hegyeire. Az Úr áldását tevő hozzá, és életet a jövő századokra.»

Nem lehet-e itt fölismerni vagy föltenni legrégibb és legszentebb típusát ama méltóságos szelidségnek, ama papi komolyságnak, mely PINDAR *hyporchémáit* ihlette, melyeknek némi nyomát még föl lehet találni a töle fenmaradt egyetlen költészeti formában?

A lelki béke és vidámság e kifejezéséhez, e naiv derűltséghez, mely olyan jól illik az éneklő költészet hangjához, a *zsoltáros* néha nyugodt emelkedettséget csatol, mely eszünkbe juttatja azt, a mit Görögország megmutatott, a mit szeretett s a mit olympiai névvel jelölt egyik szónokában: a nyugalmat az erőben, a méltóságot kecsességgel összekötve. A dictio e nemének, melyet nem akarok mérsékeltnak nevezni, mint némely nagyon klasszikus hebraizálók, hanem a mely egyetlen, eredeti és hasonló, hogy úgy mondjam, oly isteni ihlettséghez, hogy semmi megérőltetésbe nem kerül, hogy nem izgatja fel a prófétát, hogy nem zavarja meg hangja csengését és hogy édesen ömlik ajkairól, ennek a dictiónak számos példáját találjuk PINDAR-ban; de egy kecses kép előfordul HORÁCZ bájos ódájában is:

Quem tu Melpomene, semel
 Nascentem placido lumine videris,
 Illum non labor Isthmius
 Clarabit pugilem . . .

A lantos költészet e szelidített módja nem kevésbé engedi meg a gyors átmeneteket, a tárgy vagy megindulás változásait, melyeket rendesen csak a lelkesülés hevének tulajdonítanak. Ebben csodálatra méltó a héber énekek egy része. Nincsenek meg itt a thebai költő távoli, ámbár valószínű kitérései. Szentebbül korlátolt emlékek közé van zárva; mint az ima viszhangja a templom falai közt marad; de még itt is megtalálja a költői változatosságot a majd az egekig emelkedő, majd a fájdalomtól és szégyentől lesújtott érzelmek rohamos egymásra következésében. Nem valami elkerülhetetlen hasonlatosság, a szellemek valami véletlen találkozása az, a mit a zsoltáros és a dirkei költő közt keresünk; hanem bizonyos természetes emelkedettség, valami utánozhatatlan dolog az, a mit az egyik oldalon felállítunk annak bizonyítására, a mi a másiktól hiányzik:

«Szavam Istenhez emelkedik és szünet nélkül kiáltok. Mindig Isten felé tör szavam, hogy megértsen.

«Örökre el akarna Isten engem taszítani? soha sem lesz többé megkérdelhető?

«Örökre meghalt kegyelme? ígérete kiapadt-e az idők folyamán?

«Elfeledte Isten szánakozását? lebilincselte haragjában irgalmasságát?

«Oh Isten, szándékaid mind isteniek. Mely isten hasonlítható Isten fenségéhez?

«Te vagy a csodatevő Isten: megismertetted a népekkel hatalmadat.

«Karoddal visszaszerezted népedet, Jákob és József ivadékát.

«A hullámok láttak téged, oh Isten! a hullámok láttak téged és reszkettek; még a mélységek is megzavarodtak.

«A felhők zivatart árasztottak, az ég megdördült, és akkor nyilaid a levegőben repültek.

«És dörgésed szava a forgó szélben; a villámok kitértek a világ fölött, és a remegő föld megindult.»

Az erőnek e legfőbb foka a kifejezés nyugalmában, ez átmenetelek a borzalomból a reményre, ez egyszerű festése a végtelen nagyságnak, ezek ama szépségek, melyeket nem azért idézünk itt, hogy összehasonlítsuk, hanem hogy hasonlíthatatlannak mondjuk; ez a költészet úgy fölül áll az emberi költészeten, a mint Mózes Istene, még a képzelemre nézve is, fölötte áll mindazon isteneknek, kiket a képzelem alkotott és a szenvedélyek imádtak.

Van még egy más alakja is a héber éneknek, ugyanaz, melyet doktor LOWTH, kissé scholastikus bámulatában, a *magasztos fajtához* sorol, hol a párhuzam inkább elfogadható, ámbár a felsőség nem lehet kétséges. Mert itt nincs többé szó a tulajdonképeni erkölcsi magasztosságról, a ki nyilatkoztatott ész ama derűtségéről, mely kifejezhetetlen jelleget ad a héber hymnusok némelyikének. Arról van itt szó mindenek fölött, a mi sok másban tündöklék, a képek nagyszerűségéről, a szenvedély túlságáról, a gondolat rendkívüli menetéről, ama csodálatos dolgokról, melyek azonban emberiek, mert nem látszanak egyébnek, mint a bennünk létező adományok legnagyobb erőfeszítésének és legfőbb fokának. Ilyenül tűnik fel előttünk az a zsoltár, hol a zsidó theismus tisztaságában az Isten eszméjét oly pompás fölszerelés veszi körül, minőt az orpheusi lelkesedés pillant-

hatott meg, amaz eleusisi rejtelmekben, melyeknek nagyságát PINDAR ismerte:

«Jehova, az istenek Istene, beszélt; és összehívta a földet napkeltétől napnyugtáig.

«A Sion ormairól fölemelkedett a legfőbb szépség Istene.

«El fog jönni a mi Istenünk és nem fog hallgatni. Emésztő tűz fog előtte haladni, és forgószelek gyülekszik jelenléte körében.

«Hívni fogja a magasból az eget és földet és önmaga vitába fog bocsátkozni népével.

«Gyűjtsétek össze szentjeimet; egyesüljenek velem, megpecsételve a szövetséget, midőn bemutatják áldozataikat.

«És az ég hirdeti igazságos voltát, és hogy bíró az Isten.

«Hallgass meg népem, és beszélek; hallgass meg Izrael, és bizonyosságot teszek előtted. Isten vagyok, a te Istened vagyok.

«Nem vádollok téged adományaid miatt: áldozataid mindig előttem vannak.

«Nem fogadom el aklod borjait, sem a bakokat nyájaidból.

«Mert az erdők minden vadja az enyém, és a hegyi nyájak és a bikák.

«Ismerem az ég minden madarát; és minden, mi a földön csúszik, az én tulajdonom.

«Ha éhezném, nem mondanám meg neked; mert enyém az egész világ és minden, mit magában foglal.

«Talán bikák húsát eszem és bakok vérének iszom?

«Mutasd be Istennek a dicsőítés adományát, és áldozz a Legfőbbnek imákat.

«Fordulj hozzám a gyötrelem napján, és megváltalak, és te imádni fogsz engem.

«De az istentelennek monda az Isten: Miért beszéled el törvényeimet és hirdeted ajkaiddal szövetségemet?

«Mert gyűlölöd fegyelmemet és elveted szavaimat.

«Ha tolvajt látsz, hozzá futsz, és helyed a paráznák mellett van.

«Cselre használsz szájadat, és nyelved csalásokat gyárt.

«Egy és több ízben beszélsz testvéred ellen, és anyád fiára veted a gyalázatot.

«Ezeket mívelted, és én hallgattam. Azt hitted, hasonló leszek hozzád; de meg foglak győzni és szemed elé tartom számadásodat.

«Értsétek meg ma az igazságokat, ti, kik elfelejtitek az Istent; és rettegjete, nehogy megragadjalak, és senki sem lesz, a ki megszabadítson.

«A ki a dicséret áldozatát mutatja be nekem, dicsőséget szolgálja; és megmutatom neki az üdvösség útját, az Isten útját.»⁴

Bármilyen magasztos ez a, hogy úgy mondjuk, orthodox mythologia, hol Jehovát az istenek Istenének nevezik, a nyelv ragyogásában nem egy vonatkozással van a thebai költő vallásos hangjára. A végtelen nagyság képeibé burkolja az erkölcsi törvényt, s csak azért kápráztatja el a szemet, hogy a lelkiismerethez beszéljen.

E valóban nagyszerű ódai forma még a hébereknél is csak akkor érte el igazi magaslatát, midőn a szent szer-tartással egyesült, melynek hangja volt; mint például DÁVID alatt, midőn a frigy szekrényét a Sion ormára vitték, oly diadalmi hangverseny pompái közt, melyben egész Izrael részt vett.

Akkor jelent meg a lyrai lelkesedés legmagasabb

kifejezésében : emelkedett tárggyal, roppant karokkal, felséges nyelven. Akkor hangzott fel e hasonlíthatatlan hymnus : «Jehováé a föld és minden készlete, a földkereksége, és minden, ki rajta lakik ; mert ő alapítá a tengereket és fölemelé a folyók felett. Ki merészel Jehova hegyére menni és megállapodni szent hajlékában ? Az ártatlan kezű és tiszta szívű ember, ki nem helyezte bizalmát hiú istenekbe és ki nem esküdött hamisan : ez fogja elnyerni Jehova áldását, és az igazságot Istene, Megváltója kezéből. Ilyen legyen a nép, mely őt keresi és Jákob Istenének arcát látja !»

Ily énekkel haladt a vallási ünnep az új szentély felé, a Sion ormán ; és a mint közeledett, a leviták zenés népe, két karra oszolva, ily hangokban tört ki : «Emeljétek fel homloktokat, oh kapuk ! Büszkélkedjetek örök kapuk ! a dicsőség királya belép nem sokára. Ki e dicsőség királya ? Jehova, az erős és hatalmas Isten ; Jehova, a seregek ura. Emeljétek fel homloktokat, örök kapuk ! A dicsőség királya belép nemsokára. Ki e dicsőség királya ? Jehova, a seregek ura ; ő a dicsőség királya.»

A magasztos egyik föltétele, a rövidség élteti ez éneket. Ezen a magaslaton csak egyes villámokban képes az emberi lélek csillogni. A mit ihlettségnek neveztek, az ama pillanat, midőn a lélek önmagán felül ragadtatva kimeríti a fájdalom, öröm, szeretet legmagasabb fokát, melyet lehetséges elérnie a nélkül, hogy széttörje gyöngye hüvelyét és elszálljon e földről. A magasztos folytonossága oly elragadtatást szülne, mely erősebb volna a földi életnél, a mint néha bizonyítja amaz emelkedett, gyöngéd, lángoló lelkek nagyon rövid megjelenése, melyeket az isteni hit megragadott és fölemészt. Talán láttatok is ilyent . . .

Semmi sem ért fel tisztaságával, melyet a buzgalom

táplált. Az élet gondjai és látszólagos boldogságai, sőt az irgalmasság izgalmai is elvesztek reá nézve az isteni szemlélet magasabb gondolatában. Képzeletben látta az Istent; fájdalmainak társává tette őt az imádság által, és nem szállt le a szeretet és remény légköréből, melynek heve egyedül tud kielégíteni bizonyos lelkeket, de gyorsan föl-emésztí azt a halandó életet, mely e lelkeket körülveszi és feshélyezi. Gyorsan áthaladt e földön, mert a mennyből való volt, és sietett visszatérni oda.

Az emberi lélek, eredeténél és rendeltetésénél fogva képes elragadtatásba jönni, de csak egy pillanatra: eléri ez állapotot, de nem marad meg benne. Földi nagyságának jele és határa egyszersmind, hogy hitben, szenvedélyben, lángészben csak időközönként tudja megpillantani és fentartani a magasztost. Túl van rajta amaz isteni élet, melynek még a pogány ókor is bírt fogalmával, melyről néha hallott valamit a lélek benső magábaszállásában, s melyet azon rejtelmekben keresett, melyekről PINDAR mondá: «hogy az ember nem lett volna képes egész leleplezett fényöket szemlélni a nélkül, hogy bele ne haljon.»

De térjünk vissza a képzelem és művészet egyedüli területére. Mily helyet kell ott még elfoglalnia a természet-fölötti hitnek? Nem csupán a zsoltárok énekeiben fordulnak elő a lantos költészet legmagasztosabb ihletései. Másutt is szét vannak szórva, még a történeti elbeszélésben is, a mit bizonyít a *Deuteronomium* XXXII. fejezete, Mózesnek azon éneke, melyben Isten pörölni látszik népe ellen, vádolva, felelve, a jelenlevő képeknek élő kifejezése és a nem kevésbbé szembe világló jövőnek prófétai látása között.

Ha a nagyon messziről vett párhuzamok nem gerjesztenének bizalmatlanságot a lélekben, a héber törvényhozó éneke, melylyel népének hálátlan aggodalmaira válaszol,

az embereknek a költői lelkesedés által való kormányzása, eszünkbe juttathatná Solon elegiáját, melyet az atheni nép előtt szavalt, és hogyan változtatta meg költői hangokkal az elhatározásokat és csillapította vagy buzdította a lelkeket.

De daczára a tények hasonlatosságának, igen nagy a távolság e két befolyás, valamint a két társadalom között. Egyrésről amaz Istentől ihlett próféta hangját halljuk, kit MICHEL ANGELO vésője tűz-szarvakkal ábrázol: másrésről a költő legelső kifejezései már Hermes isten küldöttére, az értelmes és makacs Athennek való ügyes szónokra vallanak.

Ámde ez Athenben is nemsokára lángra kellett lobbannia a lantos költészetnek, midőn a perzsák támadása és veresége föléleszté a pireusi és salamisi hajósok lelkesedését, és midőn az újonnan alapított színház AESCHYLOS-sal a haza győzelmeinek bemutatója s mintegy katonai zenéje lett.

De a távol ókorban, az attikai múzsa e csodálatos termékei előtt, melyek egykorúak és szomszédosak voltak a doriai szellem thebai és syracusai nagy alkotásaival: nem lehet-e a nyelv homályosságain és eltorzításain keresztül fölismerni bizonyos alakját a költészetnek, mely egy nép szívébe volt gyökerezve, s veszélyeitől és meneküléseitől ihletve? Keressük ismét a szent könyvekben, Dávid előtt is, e vallásos és népies, a Kelet szenvedélyeitől éltetett költészetnek példáját. Halljuk Debraht, a prófétai és harcziás nőt. Az Istenben való bizalom magasztossága soha sem tűnt fel jobban hála-hymnusban és diadalmi énekben:

„Oh Jehova! midőn kijöttél Seirből és előre haladtál Idumea mezeiről, a föld reszketett, az egek sirtak, a felhők vízzé olvadtak, a hegyek eltűntek Jehova arcza előtt, és a Sinai maga is Jehovának, Izrael Istenének arcza előtt.

«Jehova, hallám izenetedet és remegék. Fejezd be munkádat, oh Jehova! az esztendők folyamán; nyilatkoztasd ki az időben; és haragodban jusson eszedbe irgalmaságod. Isten kiment Kánaánból és a Szent a paraneai hegyekből; dicsősége eltakarta az eget és a földet elárasztá világossága.»

Ilyen volt a nyelv, melyet a vallás buzgalma, a haza szeretete, a győzelem és szabadulás öröme egy nő szájába adott, e kicsiny héber népnél, mely még csaknem egészen ismeretlen volt az általa megújítandó világ előtt.

De nem szenved kétséget, hogy nem tekintve e véletlen ihletéseket, melyeket a hazaszeretet a legelső lélekben fölgerjeszthet, a hébereknél inkább, mint bármely más országban megvolt a hagyomány és lelkesedés folytonos tűzhelye. Emberileg szólva, másképp nem lehet megmagyarázni ez állandó iskolákat Izraelben, e prófétákat, a népszavát és az uralkodók tanácsadóit, e nyilvános vádlóit minden erőszaknak és csalárdságnak, e hírnököket és követeket, kik vérökkel pecsételték meg szemrehányásaik és jövődöléseik igazságát.

Az ítészeti tudomány összehasonlíthatja s alaposan megvizsgálhatja mindazon ismereteket, melyek fennmaradtak a különféle népeknél fennállott theokratiai hatalom különféle formáiról. Akár az egyiptomi papokat, vagy a perzsa mágusokat, a hellen mysteriumok hierophantáit, Róma papi patriciatusát, vagy Gallia druidáinak testületét vegyük, sehol sem találunk kevesebb babonát és több nagyságot s oly tökéletes mentességet minden csalárdságtól, érdektől, gyöngeségtől, mint a héber prófétáknál, e szent áldozatainál a zsidó hazának, kik az igazság Istenének szentelve s törvényének tanulásában nevekedve, az ő nevében intették a bűnös királyokat, oktatták az eltévelye-

dett népet, közéje és elnyomói közé vetették magokat és meghaltak ellenségeik kínzó eszközei alatt.

Semmi kétség, hogy a legszigorúbb, legmegtartózkodóbb, legerkölsősebb, legköltőibb nevelés készíté elő ez embereket; és ha néha a bölcsesség és lelkesedés adománya, melyet a nevelés kifejlesztett bennök, elveszett és mintegy eltemetkezett a durva életmódban: néha még itt is fölébredt valamely sorscsapás, a haza bajainak hatása alatt; a mint Amos próféta példája bizonyítja, a kit mezei munkájától ragadtak el, hogy Izrael romlott királyát megintse, s tiltakozzék a damascusi bálványozás és a samariai szakadás ellen.

Ez emberek cselekvése Judea harcaiban Phœnicia, Assyria és Perzsia ellen, talán a legnagyobbszerű, melyet valaha az odaadó és szenvedélyes értelem a szám és erő ellen gyakorolt. Ők voltak a héber nemzet lelke, harczri adója, bánatának és gyászának lantja, tartós élete a rabságban, midőn viszálykodásai által feldarabolva, a szolgaság száműzetésében, elragadták tőle szent helyeit, sírjait, anyanyelvét, s nem maradt egyebe, mint hite a multban és jövőben. A történeti megfigyelőre nézve a héber nép egysége, győzhetetlen fenmaradása a próféták könyvében van, Izaiástól Zachariásig és Malachiásig. Jelképben és cselekvésben látjuk ott az Isten tiszteletét, a zsidó haza szeretetét, az isteni ígéretekben való meggyőződést, a szabadulás bizonyosságát, az őshit változhatatlanságát és átalakult ágainak jövőre kiterjedését. Ez a kiolthatatlan lámpa, mely a sírboltban ég, de a melynél meggyújtják s kézről-kézre adják az új nemzetek a szövétneket.

Valóban, mily nagy volt a régi próféták e lángszavainak hatalma, midőn együtt hangzottak a világban az evangéliomi szóval, melynek majd rejtelmes előhangja, majd

büntető szentesítése gyanánt tüntek fel! És később, mindig olyankor, midőn a biblia lett a lelkek főtápláléka, mely hatalma volt a szellemre és akaratra e nyelvnek, melyet a szenvedély által szüntelenül elsajátítottak az emberek, a kik használták! A szörnyű polgárháborúk, melyekből Európa reformja és nagysága kelt ki, e bibliai szónak forrásából táplálkoztak, melynek a zsoltárok és a próféták főképviselői; s Európa és Amerika keresztényeinek képzelme sokáig megőrizte annak sugarát és bélyegét.

Ha tehát nem akarunk megfeledkezni a művészetek komoly oldaláról, arról, a mi a lélek erélyét, a kötelesség és áldozat szenvedélyét, az erkölcsi szabadságot illeti, s hogy helyesebben megítélhessük még a hellen lant kecsességét és hatalmát, szigorúbb szépség fölött kívánunk elmélkedni: szemléljük ez idegenebb, tőlünk messzebb eső s mégis istentiszteletünkbe iktatott és mindenütt jelenvaló eredetiséget, melyet a héber próféták költészete nyújt számunkra, azon prófétáké, kiket Krisztus a *törvény* mellett nevez meg, melynek valóban fényes és képletes magyarázata voltak.

De ily nagy távolságban hogyan ébreszszük fel magunkban e magasztos, rendkívüli költészet képét, mely gyöngé fordításokban jutott el hozzánk, inkább szokatlan, mint bámulatos maradt reánk nézve, és ma már meg van fosztva ama lángtól, ama hívő lélettől, mely ihlett eredetőkben annyi erőt adott ez énekeknek, s akkor is, midőn az evangéliomi hit első buzgalmában ismételték, mely újra isteníté azokat? Egyedül BOSSUET és RACINE lelték meg újra egészen a tüzet, mely Izrael prófétáinak szava alatt lappangott, vagy pedig néha egy templom zugában, valamely áhitatos lélek érzé Izaiás néhány szétszórt töredékének egyszerű fordításában az isteni hangot, melyet hite nyilatkoztatott ki előtte.

Részünkről igyekezzünk itt a kifejezés által legalább meg nem rontani azt, a mit a lélek egyedül adhat vissza, a mit a lélek egyedül ragadhat meg, a mit a próféta érezett, Babylon királyának bukását látva. Ez talán legszebb éneke a héber lantnak:

«Hogyan szünt meg az elnyomó és állt meg a kéz, mely elragadta az aranyat?

«Jehova eltörte a gonoszok vesszejét, a zsarnokok kormánybotját.

«A ki kegyetlenül gyógyíthatatlan sebet ütött a népeken és haraggal uralkodott a nemzeteken, le van sújtva akadály nélkül.

«Pihen az egész föld; nyugodt, vagy vidám dalokban tör ki.

«Még a fenyvek is örülnek bukásán, és a Libanon czédrusai, melyek mondják: Mióta megdőlél, a favágó nem hágott fel többé, hogy megnyesse ágainkat.

«A pokol hirtelen megindult, hogy eléd menjen. Felébreszté érted az elhunytakat és a föld őseit; fölkelti trónjokról a népek minden fejedelmeit.

«Mindnyájan felelnek és így szólnak hozzád: Te is meg vagy sebesítve, mint mi; hasonló lettél hozzánk.

«Büszkeségedet lesújták a poklokig, holttested leszállt oda; a rothadás lesz ágyad és a férgek öltözeted.

«Hogyan estél le az égből csillag, mely reggel keltél föl! Hogyan ütötted a földhöz arcodat, te, ki megtörted a népeket.

«És a ki mondád szívedben: Az égbe hágok; az Isten csillagai fölé emelem trónomat, a szövetség hegyére ülök, az Éjszak oldalára; a felhők magasságára emelkedem, hasonló leszek a Legfőbbhöz!

«Az alvilágba fogsz leszállni, az örvény mélységébe.

A kik láttak téged, feléd fognak hajolni, a magasból fognak szemlélni: «Ez-e az az ember, ki felzavarta a földet és megrázta a birodalmakat, ki pusztává tette a földkerekséget, ki elpusztította a városokat és nem nyitotta meg foglyai előtt börtönük ajtaját?»

«A nemzetek minden királya tisztességgel aludott, mindegyik a maga sírjában.

«De téged kidobtak koporsódból, mint haszontalan ágot, azok közé, kiket a pallos ölt meg, és kik az örvény mélyébe szállnak, mint fertőzött holttestek.

«Még velök sem lesz társaságod a sírban; mert tönkretetted országodat, megölted népedet; és a gonoszok magva nem fog megneveztetni az örökkévalóságban.

«Tartsátok fenn fiait a pusztulásnak, apjok gonoszságáért. Nem fognak fölemelkedni; nem fogják örökölni a földet; nem fogják városokkal borítani a föld színét.

«Fölkelek ellenök, mondja Jehova, a seregek istene. Elpusztítom Babylonnak nevét és maradékát, magvát és ivadékát, mondja Jehova.

«A sündisznó hatalmába adom, mocsárrá változtatom, lerombolva megtisztogatom, mondja Jehova.

«A seregek ura megesküdüött és monda: Ugy lesz, a mint gondoltam és a mint akartam lelkemben.

«Assur össze fog törni földemen és lábbal tiportatni hegyeimben; igája messze fog tőlök távozni és e teher levétetik vallaikról.

«Ime ez a szándék, melyet az egész föld számára határoztam, a kéz, melyet minden nemzet fölé kinyújtottam. Az Ur, a seregek Istene határozta ezt: ki gyöngíteti meg? Keze ki van nyújtva: ki hajlíthatja vissza?»⁵

A görög lantos költészettel, mely oly változó formái-

ban, a dogmatikus vagy lelkesült hymnustól az elégiáig össze lehetne hasonlítani néhány fájdalmas éneket, mint Dávid panaszát Saul és Jonathas halála felett:

«Oh Izrael dicsősége, megölve hegyeiden hogy estek el a vitézek?

«Hallották sóhajtásaimat, és nincs senki, a ki megvigasztal; minden ellenségem hallotta fájdalmamat, és nagy örömük van, oh Isten, hogy így gyötörsz.

«Ne vigyétek e hírt Gázába; ne hirdessétek Askalon utcáin. Ne örvendjenek fölötté a filiszteusok leányai! ne diadalmaskodjanak a környülméletlenek leányai!

«Oh Gelboe hegyei, ne hulljon többé reátok sem harmat, sem eső!»

Ez örvöngés, mely mindennek ellene fordul, s felingerül a helyek, az érzéketlen dolgok ellen, a görög költészetben is feltalálható. Így egy régi harczi dal némi maradványában, a költő felkiált:

«Hajh! hajh! száraz és hitszegő halom! milyen embereinket ölted meg! Vitéz katonákat és nemes polgárokat, kik megmutatták akkor, mily atyáktól származtak!»⁶

De mondjuk ki, hogy a héber költészethez nincs fogható a gyöngédségben, valamint a gyűlöletben, az áldásban, valamint az átokban; a legemberiebb költészet ez valamennyi között, akármily csodálatos az eredete, mert mindegyiknél jobban kifejezi a szív szenvedélyét és mozdulatait. Hazafias költészet is, és annál ékesszólóbb, mert a legnagyobb bajok fölött kesereg, és mert népének szolgálása az ő szemében nemcsak elnyomás, hanem szentségtörés is.

Ilyen volt, három századdal Görögországnak a barbár Ázsia ellen viselt harczi előtti, a magasztosság foka, hová a zsidó haza bajainak láttára s elnyomója bukásának remé-

nyében Izaiás hangja fölemelkedett, e papi és királyi fajból származott emberé, ki később leróttá adósságát a zsarnokságnak, és kit az idegen iga alól felszabadult hazájában, egy hálátlan és kegyetlen király alatt derekában ketté fűrészeltek.

És így a héber prófétákat, kegyetlenebb kínzások közt, már az a sors érte, mely később Athen szónokainak lett osztályrésze. Képviselői voltak, a tűz sugarával homlokukon, az értelem és erény ugyanazon harcának a külső gyilkos támadás és a benső gyilkos zsarnokság ellen. Ők is a harc vezérei, a béke kezesei és a szolgaság engesztelő áldozatai voltak. A mint minden nagy dolog érintkezik e világban, a mint az odaadás és bátorság ugyanazon heve ébred föl bizonyos korszakokban, az eredetökre és történetökre nézve legjobban elválasztott népeknél: nem látszik-e épen úgy, hogy a hazafias és harczias lant csaknem ugyanazon órában ugyanazt a hivatást tölti be Athenben és Judeában? Izaiás ez éneke Babylon királyának bukása felett, ez a válasz az orczátlan fenyegetésekre, e gőgje a királyok királyának, melyet oly magasról törtek meg, nem vezet-e, mintegy ugyanazon emlék által Görögország nagy napjaihoz, Xerxes berontásához, Athen elhagyatásához, az athenieknek a tengeren való diadalmas visszatéréséhez, a Hellesponton átkelő barbarok futásához, szóval mindazon csodákhoz, melyekben részt vett s melyeket megénekelt a tragikus AESCHYLOS, kortársa a lyrikus PINDARNAK, és más alakban ugyanazon szellem szülötte?

Miután az ős Ázsiában kerestük a lyrai lelkesedés legmagasabb ihletéseit, miután harczias erényét ama küzdelemben szemléltük, melyet a földnek egy monotheista és polgárosult zuga a barbár és bálványimádó Assyria ellen viselt: most már jobban előkészültünk ugyanennek fölisme-

résére a halhatatlan győzelemben, melyet a kis félsziget, az értelmes és szabad Görögország a zsarnoki Kelet, Susa és Ekbatana fölött vívott ki, mely kíséretében maga után hurezolta a királyok régi rabszolgáinak ivadékait, sőt még a babyloni igából Perzsia igája alá került zsidó nép katonaságát is.

NEGYEDIK FEJEZET.

(A görög lantos költészet PINDAR előtt. — HOMER hymnusai. — A lantos költészet az *Ilias*ban. — ARCHILOCHOS; szellemének némi maradványai.)

Görögországban, mint másutt, a legtermészetesebb conjectura magához a művészet eredetéhez vezeti vissza a lantos költészetet. Láttuk a keleten: a lantos költészet összekeveredik az imádsággal, s mind a kettő a lélek első szellemi föllendülésének látszik. De e kifejezésmód régisége nem tételezi föl egyszersmind kezdettől fogva a tudós változatosságot és ügyes művészetet.

Mielőtt a lantos költészet az összhang minden hatalmával szövetkezett az ünnepeken, leginkább a heroikus vers egyszerű alakját használta. Az ODYSSEA cselekvényébe bevezetett dalnokok, a vak énekes, ki Alkinoos király vendégszerető asztalánál hallatja hangját, az istenekhez szóló hymnusaik a kifejezés és rhythmus tekintetében semmiben sem különböznek az elbeszélés többi részétől.

Vége, midőn az *Ilias*ban Hektor utolsó harcát a költő, mintegy ily győzelem apotheosisa gyanánt, a győztesek hirtelen felkiáltásával kíséri: «Nagy dicsőséget vívtunk ki, megöltük a hős Hektort;» — semmi sem változik meg a vers alakjában; és a méltóságos hexameter simulva alkalmazkodik a harczy öröm ez erőszakos kitöréseihöz.

Ne csodálkozzunk hát, ha a hymnusokban, melyek HOMER nevét viselik, s a mint látszik, két nagy költeményével egykorú vagy hozzájuk közelítő nyelvvel bírnak, a lyrai mozgásra alkalmazott mérték egyforma és egyszerű marad: maga az istentisztelet egyszerűsége megy át a művészetre.

Annál inkább autentikusnak fogom tartani az Apollohoz szóló hymnust, ha nem is szerzőjére, legalább régiségére nézve. THUKYDIDES,¹ a komoly történetíró, ki a homeri költeményekben valamely esemény vagy régi szokás bizonyítékát keresi, ezt a hymnust HOMER munkájának tartja, s tegyük hozzá, egyetlen munkájának, melyben önmagát megjelöli. Valóban, idézve a delosi fiatal lányoknak, Apollo szolgálóinak hymnusait, a költő így kiált fel: «Oh Latona, Apollo és Diana, üdv tinektek! De ti is, emlékeztetek meg rólam mindörökké. Valahányszor a föld lakóinak egyike, valamely boldogtalan utazó kérdeni fogja tőletek: Oh fiatal leányok, mily ember lakik itt, ki reátok nézve legkedvesebb a költők közt és énekeiben legkellemesebb? feleljetek mindnyájan, a mi nevünkben: Vak férfiú az; hazája Chio bérczes szigete; énekei legelsők lesznek a jövőendőben; és mi elviszszük dicsőségét mindenhová a földön, hol lakott városokra találunk.»

Vajjon ez a nyelv, melyet THUKYDIDES előtti versek szentesítettek, nem a költőnek önmaga által adott személyleírása volt-e, hanem fictio a Görögországban már elterjedt népelemek eredetét illetőleg? Mindegy, láthatjuk itt, a vallásos hymnusok és epikus elbeszélések hangjának egységében, magát a lyrai költészet régiségét.

Különben is minden ezt látszik bizonyítani, a képek természete és bősége, a symbolumok egyszerűsége. Akár a természet nagy látványait dicsóíti e homeri hymnusok köl-

tészete, akár a mythologiai vallás hagyományait idézi fel, sehol sincs bennök semmi agyafúrtság, mint PROCLUS tudós hymnusaiban vagy a késő visszaemlékezésekben, melyeket Orpheus neve alá helyeztek. Ez énekek nyelvében inkább a pantheistikus áhitat egy nemére lehetne ismerni, hasonlóra ahhoz, mely régiebb időkben és a görög faj elfeledett őseinél a *Vedák* néhány hangját ihlette. Ilyen jellege van a Földhöz szóló homeri hymnusnak, amaz anyagi istenséghez, melyet India szép ege alatt a költők dicsőítettek, s verseikben *termékeny és kimeríthetetlen, folyóktól áradozó és hegyekkel ékesített* gyanánt tüntetnek föl.

«Énekelni fogom a Földet, az egyetemes anyát, ingatlan alapot, mely minden dolgot táplál ide lenn. Valóban minden, a mi a földön jár, vagy átkel a tengeren, vagy a légben repül, tőled és gazdagságodból veszi táplálékát! Te vagy az, ki által a család szép gyermekekkel és szép aratásokkal virágzik, oh istennő! Tőled függ életet adni a halandó embereknek és azt megtartani. Szerencsés, a kit megtisztatsz kegyeddel! minden bőséggel jut neki. Számukra teremnek a kalászszal fedett szántóföldek, gyarapodnak a nyájak a mezőkön és számukra telik meg a ház javakkal. Bölcs törvények által kormányozzák szép asszonyokkal ékes városaikat. A boldogság és gazdagság követi őket mindenben. Fiaik üde és új vidámsággal büszkélkednek; s leányaik, vidáman játszadozva koszorús karokban, a rét virágai között tánczolnak: fiai és leányai azoknak, kiket meg akarsz tisztelni, szent istennő, kimeríthetetlen szellem! Üdvözlégy, istenek anyja, hitvese a csillagos égnek! viszonzásul énekeimért adjon nekem kegyelmed boldog életet. Emlékezni fogok rád s gondom lesz egy más énekre.»

E hymnusok legnagyobb részt, néhány versre szorít-kozva, nem látszanak másnak, mint foházkodási formuláknak, melyeknek idejét nehéz volna meghatározni. De az Apollóhoz szóló hymnus, melyet Thukydides idéz, és némely mások Mercurhoz, Venushoz, Cereshez, elbeszélésekkel és imákkal keverve, eléggé jelzik az elbeszélő költészet viszonyát a lyrai énekhez. Tudjuk, hogy a Cereshez szóló hymnust csak a mult század végén fedezték föl egy moszkvai kolostor porában. A szó-kritika fölismerete benne más, legrégebbnek tartott hymnusok nyelvét és kifejezését. Az ízlés megérezte, a költésben és elbeszélésben, azt a naiv hangot, mely nem csal meg s melyet nem lehet színlelni. Ceres és Proserpina elmés és symbolikus regéjét sehol másutt nem mondták el annyi vallásos és pathetikus bájjal. Ceres ingerült fájdalmát, a bosszút, melylyel az embereket fenyegeti, hogy míveletlenül hagyja a földet, legyőzik anyja, Rhea könyörgései és azon ígéret, hogy újra fogja látni leányát s az év két harmad részét ezentúl vele tölti az Olympon.

«Mondá az istennő²: a szép koronájú Ceres nem daczol többé. Gyorsan szabadon bocsátá a termékeny szántóföldek születő gyümölcseit: a téres föld levelekkel és virágokkal telt meg. Ceres előlépve, megmutatja a királynak, az igazság főnökének, Triptolemosnak, Dioklesnek, ki megzabolazza a paripákat, a hatalmas Eumolposnak, Keleosnak, a népek pásztorának, oltárai szent szertartásait: mindnyájokat megtanítja az isteni rejtelmekre. Triptolemost, Polykenost, Dioklest, ama rettentő rejtelmekre, melyekbe nem szabad behatolni, melyeket nem szabad tudni, sem elmondani; mert az istenek nagy félelme bilincseli le itt a szót. Boldog az az ember, ki látta ezeket! De annak, ki nem ismeri e szent dolgok titkát, s nem osztozik bennök,

nincs hasonló reménye a boldogságra a halál után és a homályos tanyán.»

E homályos szavak, a mint látjuk, ugyanoly áhitatot, ugyanoly bizalmat lehelnek, mint PINDAR töredéke az eleusisi mysteriumokról. Ez a nyelv Görögország azon idejéből való, midőn a nép bátorsága és szelleme leginkább össze volt kötve a hittel és az istentisztelet ünnepeivel. Később jelképileg magyarázták a bölcsek az eleusisi rejtelmeket; és még később átvette vagy utánozta a *Theurgia* bizonyos neme, a pogányság utolsó papsága. De akkor e hit nem volt már egyéb, mint csalás, melyből a költészet épen úgy hiányzott, mint a lelkesülés.

Akármint álljon a dolog a kezdetleges hymnus egyszerű formáira nézve, a rhythmusnak csakhamar változnia kellett s alkalmazkodnia mindazon mozgásokhoz, melyeket a képzelem lendülete, az éneklés megindulása, a hangok együttes zengése, a reájok felelő tömeg hullámozása adhatott a költőnek. A szent hymnus, mely eleinte műveletlen volt, mint az erdő, melynek vad boltozatát verdesé, azután sokáig durva és egyszerű, mint az első templomok roppant kövei, velök együtt megszépült és kifejleszté az összhang minden változatosságát, minden számítását. A költői mérték hozzá simult e változásokhoz. Az elegia, a gyászdal váltakozó tördelt verset fogadott el, mintegy a hang által akarva kifejezni az erőfeszítést és szomorúságot. A harag az éles és gyors szótagú iambussal fegyverkezett föl. Az erkölcsi költészet, a többinek e helyreigazítója, mely eleinte THEOGNIS elegiai metrumára látszott szorítkozni, különféle rhythmusokat vett föl és a lant valamennyi hurját bejárta.

Azok között, kik így kitágították a görög költészetet, HOMER után és a tragikusok előtt nincs híresebb név, mint ARCHILOCHOSÉ. Semmi más ének nem volt ismeretesebb

a régi Athen köztérein és csarnokaiban; egy mellszobor sem állt közelebb HOMERÉHEZ a Lagidák múzeumában.

De napjainkban hogyan állítsuk össze vagy találjuk ki e költészetet néhány ritka maradványból, néhány gazdátlan töredékből, mely véletlenül megmenekült az idők hajótöréséből? Hogyan találjuk ismét föl az elporlott gyémánt tűzét és ragyogását?

Nem számítva a csodálatot, melyre ARCHILOCHOS a görögöket ragadta, tudjuk, hogy egyike volt HORÁCZ mintáinak, és hogy a római lantos oly szorgos és élénk művészete át volt szöve ARCHILOCHOS, ALKAEOS, STESICHOROS, SAPPHO emlékeivel. De még ez is elég sok különbséget tüntet föl ARCHILOCHOS heves szelleme, zabolátlan szabadossága s HORÁCZNAK egyszerre epikureus és tudós kecsessége között.

ARCHILOCHOS Paros szigetén született, a tizenhetedik Olympias táján, hat századdal időszámításunk előtt. Keresztül ment az akkori polgárosult élet minden kalandján; egyszerre költő és katona volt, erkölceiben hírhedett, versei miatt félelmes, engesztelhetetlen házi ellenség, gyöngye védője polgártársainak, ki még inkább szemtelenségével, mint szellemével tudta eltakarni a csatából való megszökését és elvesztését ama pajzsaknak, melylyel vagy melyen kellett a harczból visszatérnie minden spártainak.

Verseiben Mars, a hadi isten szolgájának és a múzsák kecses adományáiban oktatót növendéknek nevezte magát.³ Másutt épen oly harcziasnak mutatva magát, mint a kretai Hybrias egy régi dalban, így szólt⁴: «A dárdával, kenyeret találok számomra; a dárdával, leszedem Ismaros szüretjét; a dárdával, van, mit kedvemre ihatok fekvemben». De ez a vitézség nem tartott sokáig; és a sors igazságossága fentartá gyöngeségének vallomását, fenmaradt kevés versében. «ARCHILOCHOS, a költő, beszéli PLUTARCH,⁵

Spartába jutván, a lacedemoniak ugyanazon órában kikergették, mert azt mondta verseiben, hogy jobb eldobni a fegyvert, mint meghalni.»

Azután a történetíró ezt a kellemetlen idézetet adja hozzá a költőből: «Most valami thrák büszkélkedik a paizszal, melyet én érintetlenül hagytam egy bokor mögött, kedvem ellenére kétségkívül; de ez által kikerültem a halált. Jó éjszakát e paizsnak. Lesz más paizsom és az sem lesz rosszabb.»

Ámde a költő, ki így gúnyolja magát, másutt emelkedettséggel és erővel teljes hangokat talált, hogy állhatatosságra és harczra buzdítson a szerencsétlenség ellen. Ő mondja a következőket, szép iambusi versekben: ⁶

«Nincs az emberi dolgokban semmi, a mit nem lehet remélni, semmi, a mit tagadni kell, semmi, a mi meglephet; mert Jupiter, az istenek ura, fényes délből éjszakát csinált, midőn elfátyolozta a ragyogó nap fényét; és hideg borzalom szállott az emberekre. Ezután mindent hihetnek és remélhetnek a halandók; és senki se csodálkozzék közületek, ha látja, hogy a vad állatok kicserélik erdeiket a delphinekkal a tenger mély völgyeiért, s míg amazok többre becsülik a földnél a harsogó hullámokat, ezek ettől fogva a hegyekben találják kedvöket.»

Másutt a költő, nem kevesebb erővel, az élet csalódásai ellen szólal fel, s nem, mint néha HORÁ CZ, «a gondatlanságot és gyönyört», hanem a lélek szilárdságát tanácsolja ellenök. Ily nyelven szól PERIKLEShez, ki több mint két századdal előzi meg a történeti PERIKLEST ⁷:

«Polgáraink közül, oh PERIKLES, senki sem tudná ünnepek által eloszlatni bánatos sóhajainkat: a város sem tehetné azt. A mint vannak emberek, kik a tenger zúgó hullámaiba sülyedtek, épen úgy érezzük szívünket bánatba

merülni. De a legnagyobb bajok orvosságául, oh barátom, a lélek szilárd merészségét adták az istenek. Majd az egyik, majd a másik érzi e bajokat. Ma reánk nehezültek, és ime mi csak úgy pihegünk vérző sebünkéből; azután másokra fognak átszállni. Légy gyorsan erőssé s üzd messzire magadtól az asszonyos panaszkodást.»

Láthatjuk, hogy ez ARCHILOCHOS, kit Spartából elkergették, mert tréfát űzött a bátorságból, a görög szellem mozgékonyosságával képes volt versei által bátorságra lelkesíteni, s ezzel fegyverkezni fel a hibái miatt támadt megvetés ellen: ⁸ «Oh tűrhetetlen bajoktól sujtott lelkem — úgy mond —, szenvedj szilárdsággal; és ellenségeid elé vetve melledet, verd vissza őket, hajthatatlan maradv a csapásaik alatt; győzelmedben ne légy kevélylyé; legyőzve ne húzódjál sirva az árnyékba; de mind a szerencsében, mind a balsorsban mérsékelten örvendj vagy bánkódjál; aztán ismerd meg, mily végzetes áradat ragadja el az embereket.»

A költő, ki ily férfias és szigorú hangokra képes, a nagy tetteket is tudta hirdetni. Olympiában koszorút is nyert Herculeshez szóló hymnusáért, melynek dala híressé lett, ámbár első előadásán a lantnak egy véletlenül elszakadt húrja megzavarta az összhangot: ⁹ «Üdvözlégys oh diadalmas király, Hercules, és te Iolas, vitéz harcos!»

Kétségkívül ennek és ama kedvtelésnek, melyet Görögország művészi népe az őt gyönyörködtető lángész iránt tanúsított, lehetett köszönni, hogy ARCHILOCHOS, daczára élete és versei szabadosságának, emberektől és istenektől tisztelt névvel birt, hogy a pogány kifejezést használjuk.

Ez a név tovább élt Görögország költői emlékezetében; gyakran kárhoztatva a bölcsészek által, de idézve, énekelve minden ünnepen; és midőn a szószéken és szinpadon

beszélő szabad Görögország megszűnt, midőn nyelve és szelleme nem volt más, mint udvari fényüzés és szobai tanulmány Alexandriában és Ázsia görög városaiban: az antik művészet egy emlékét sem utánozták, magyarázták inkább, mint ARCHILOCHOS merész szellemét.

Szabadosságát elfeledteté nyelvének mély művészete; elmélkedtek fölötte, mint PINDAR és maga HOMER felett; és a minták ama gazdag sorozatában, melyet a görög szellem különböző korszakaiban a rómaiak munkás izlésének nyújtott, a legügyesebb versengések tárgya volt. HORÁCZ magába szívta e vakmerő és szabatos, lángoló és bölcsészti költészetet, melynek hangjait talán Athenben hallotta, tanuló ifjusága napjaiban, s melynek mindenütt magasztalását hallotta, ARISTOTELESTől az alexandriai bírálókig. Semmi kétség, hogy gyakran vette tőle kölcsön a nyelv ama leleményeit, amaz eredeti kecsességeket, melyek varázsát teszik a tudományos és mégis természetes költészetnek.

A vágy mérséklése, melyet a parosi lángoló szatirikus ajánl, például szolgál HORÁCZNAK:¹⁰ «Épen nem törődöm — mondá ARCHILOCHOS — a dús Gyges kincseivel; soha sem fogott el az irigység érzése; nem vágyok az istenek nagyságára, sem a zsarnokság pompáira; messze tekintetem mögött hagyom mindezeket.»

E mérséklethez csatlakozik a végzet vagy a gondviselés iránt való odaadás. Tudjuk, HORÁCZ bölcsészetiében hogyan vigasztalódik vagy gúnyolódik a sors szeszélyei fölött. ARCHILOCHOSBAN ezt olvasta:¹¹ «Bízzatok mindent az istenekre. A bajok közepéből gyakran kiemelik a fekete földig sujtott embert; gyakran megdöntik és meghajtják azokat, a kik boldogságban éltek; aztán új nyomorúságok jönnek; és az ember találomra ingadoz az élet közt, mely cserben hagyja, és az ész közt, melytől eltér.»

Másutt csak a ragyogó képek juttatják eszünkbe HORÁCZ erős költészetét s oly rövid és élénk allegoriáit: «Tekintsd — mondá ARCHILOCHOS¹² — a mély tengert, mint emelkedik hullámaiban. Az árboczok ormán felhő állapodott meg, egészen egyenesen, vihar jele ez; aztán jön a borzalom, mely a hirtelen veszélyt követi.»

Néha meg e töredezett romjai a görög költő koszorújának nem egyebek, mint gyors és egyszerű vonások, egy-egy gyöngéd és szenvedélyes szó, egy-egy ecsetvonás, melyet nem lehet elfeledni:¹³ «Az ifjú leány diadalmaskodott, a myrtus ágát és a rózsafa virágát tartva kezében, és szétszórt fürtei eltakarták arcát és nyakát.» Vagy pedig kevesebb egyszerűséggel, ama másik festés, mely SAPHOÉT juttatja eszünkbe:

«A szerelem hasonló szenvedélye, a szívbe hatolva, sűrű felhőt borított a szemre és elrabolta a meghatott lelkét.» HORÁCZ, ki oly élénken tanulmányozta a görögöket, kétségkívül más emlékeket is őrzött meg ARCHILOCHOSból; és néhány ódája, Bacchushoz szóló dithyrambjai s mások nem lehettek egyebek, mint a művészet és izlés tanulmánya, ama régi orgiák tombolása helyett, melyekben a parosi költő ily dallal vett részt: «Bortól sujtott agygyal, tudom, mily szép, dithyrambot, Bacchus király dalát zengeni.»

ARCHILOCHOSnak, ha hymnusokat irt, a furiák és nem az istenek lyrai költőjének kellett lennie.

De, a mint már mondtuk, Hercules tiszteletére irt hymnusát mégis nagyon megtisztelték. Ő írta zenéjét is, mint szövegét, s maga énekelte az olympiai ünnepeken, hol elnyerte a pálmát, a tizenötödik Olympias felé, csaknem két századdal PINDAR előtt, kinek idejében e költeményt még elmondták a játékok megnyitásán.

ARCHILOCHOS, kinek születési idejét biztosan megállapítják hazájának, Parosnak hivatalos márványtáblái, halhatatlan tanúja volt a görög szellem kora romlottságának, valamint ragyogásának. «A düh, mondá HORÁCZ, fegyverül használta az iambust, melyet kovácsolt.» Bösz rágalma haláltadó volt; és a régi költészet tele van célzásokkal Lykambos és leánya öngyilkosságára, kik vissza merték őt utasítani, mint vőt és férjet. Akármint volt ez különben, életében és halála után nagy volt híre a görögök közt, a nélkül, hogy homályosságokkal és mesékkel keverték volna össze, mint a Thamyrisekét, Olenekét, Orpheusokét, Linusokét, az ős mysteriumok azon dalnokaiét, kiknek a beavattak hiszékenysége készségesen tulajdonított oly szellemet, mely hiányzott verseikből.

ARCHILOCHOSRA nézve ellenben minden történeti és igaz, még életének szemtelensége is. Lendülete és bűnei, művészetének tisztasága és szellemének szabadossága által először mutatott példát arra, a mi később a demokratikus Athenben, ARISTOPHANES vigjátékában jelent meg.

Egyetlen egy csodás hagyomány van emlékéhez kötve s bizonyoságot tesz a bálványozásról, melylyel a görögök a szellemi adományok iránt viseltettek, az igazságosság, sőt a bosszú érdekének is kárával. Ez az ember, kit polgártársai gyűlöltek, de csodáltak, harcban esett el a *Holló* melléknevű Kallondas kezétől. Midőn ez Delphiben áldozatot akart bemutatni, a Pythia visszautasítá, mint szentségtörőt, ki megölte a múzsák és az ő szolgáját. A bűnös addig könyörgött és mentegetőzött, míg egy más feleletet kapott az orákulumtól. Ez alkalommal azt a parancsot vette, hogy menjen egy templomba a tenarosi hegyfok közelében, s itt engesztelő áldozatokkal kérlelje meg a költő lelkét.

A régi emlékek semmit sem mondanak e vezeklés hatásáról. De mind bizonyosságot tesznek ARCHILOCHOS növekedő hírnevéről, daczára az emlékéhez fűződő vádaknak. Születése évfordulóját sokáig megünnepezték egész Görögországban, mint HOMERét; s a kritika gyakran egyesíti e két nevet: mert az írók szelleme és nem műveik faja bír túlsúlylyal az utódoknál. De daczára e csodálatnak, az erkölcsi szabadosság, melyet még a pogányok is szemére vetettek a parosi költőnek, kétségkívül ártalmára volt versei tartosságának. Látjuk, hogy Julián császár a polytheismus védelmében és reformjában eltiltja ARCHILOCHOS olvasását, kinek különben csodálja lelki erejét a küzdelemben; «a költészetet használta — úgy mond, — hogy az ellenségeire dobott gyalázat által megkönnyítse a bajokat, melyekkel a sors meglátogatta». A keresztény szellem még szigorúbb volt a tisztátlan és rágalmazó költő iránt. E kettős kárhoztatás között ARCHILOCHOS szellemének gyanús és nem igen szaporított emlékei elvesztek a régi világnak a renaissanceba vezető útján.

ÖTÖDIK FEJEZET.

(Orpheusi hagyományok. — Az Azsiából származott költészet. — Sparta. —
ALKMAN. — Methymnai Arion.)

A homerosi költemények, melyeknek bárki volt szerzőjük, régiségök és szellemök elvitázhatatlan, már egy megelőző költői világot tételeznek föl, vallási ünnepeket, énekeket, jóslatokat, mind azt a lyrai mozgást, mely természetes az emberi lélekben, midőn fölemelkedik vagy szenvedélybe jő. A két nagy homeri költeményt megelőző kor a görög képzelemben Orpheus neve alatt nyert új életet. A híres HUET egy hypothesis szerint ez Orpheus nem volt más, mint Mózes távoli emléke, melyet a görögök átvettek és átalakítottak. Még a régiekre nézve is inkább az ösköltészet symboluma, mint valódi törvényhozó és költő volt. ARISTOTELES, úgy mond CICERO, azt állítja, hogy Orpheus költő soha sem létezett.¹ Mindamellett ARISTOTELES idejében orpheusi énekek voltak forgalomban s ő maga is értekezik egyikről, mely a lélek természetéről szól. PLATO a *Kratylosban* szintén megnevezi a költő Orpheust és idézi egy versét.

Különben akár mesés, akár valódi alak, nagyon régen voltak versek elterjedve a neve alatt. És e fictio, mely gyakran és időszámításunk kezdetén is megújult, kétség-

kívül a görög költészet legelső korszakáig vezethető vissza. A szentelt költő eszméje, ki zenéje által még a vadállatokon és sziklákon is uralkodik, hogyan ne merült volna fel e Görögországban, hol még a történeti korszakban is látunk valódi törvényhozót, ki Athen közterén elegiai versekben énekli a tanácsokat, melyeket polgártársainak ad? Nem állítva egy egyetlen Orpheus létezését, sem határozott korát, hihetjük, hogy több ilyennek kellett föllépnie kezdetén a görög társadalomnak, melyet a háború és dicsőség kivezetett a barbarizmusból és a művészetek jó korán megszelidítettek.

Ebből alakult a nép képzelmében Orpheus typusa az argonauták dallamos vezére, Eurydike férje, a barbárságnak, sőt a pokolnak is legyőzője, ha őt magát is le nem győzte volna a szerelem. És PINDAR, pythiai dalainak egyikében nem mulasztja el dicsőíteni őt a többi hősök között, kiknek képeit felidézi: «Ide jött a lant mestere is, a szentelt énekek apja, örök dicséreteink tárgya, Orpheus».²

Ettől fogva Orpheus neve helyet foglalt a görögök mythologiájában. Ezért szentel neki oly bő részleteket az utazó PAUSANIAS a görög régiségekről szóló művében és Boeotia emlékeinek szemlájében! «A szent ligetben, a Helikon közelében, a múzsák, Apollo, Mercur, a vak Thamyris mellett, tört lanton tartott kézzel látható volt Orpheus szobra s mellette Teletos állt, mint a mysteriumi avatottság jelképe, s márvány és bronz állatok vették körül, énekére figyelve».³

Ez emlékekből következtetve, PAUSANIAS nem hiszi ugyan, hogy Orpheus Kalliope múzsa fia volt, sem azt, hogy élve szállt le az alvilágba nejének visszaszerzésére, de legalább fölteszi, hogy a versek művészetében minden elődjét felülmulta és hogy nagy hatalomra tett szert az isteni

rejtelmek és kiengesztelések, a betegségek és az istenek haragját elhárító szerek tudománya által.

A tudós útazó más emlékeket is szed össze, melyekből kitűnik, mennyire el volt terjedve Orpheusnak e még inkább vallási, mint költői hagyománya. Beszélték, hogy az istenek villámmal sujtották le, mert a mysteriumokban egész akkoráig hallatlan dolgokat leplezett le az emberek előtt. Azt is mondták, hogy Thespotiában a halottak orákulumától kért tanácsot, azon reményben, hogy Eurydikének lelke követni fogja, és hogy csalódva e reményében, megölte magát.

Sírját is mutatták Thraciában és a vidék lakosai azt állították, hogy a fülemilék, melyek e síron raktak fészket, édesebben daloltak. Macedoniában az Olymp hegy közelében oszlop emelkedett, márvány szoborral, s ide voltak temetve, mint mondák, Orpheus maradványai, kit közel e helyhez öltek meg a thrák nők. Egy természeti jelenség bizonyítékul szolgált e mesék mellett. A Helikon folyó, néhány mérföldnyi futás után elsüllyed és elveszni látszik a föld alatt huszonnégy stadiumon át, hogy aztán újra napfényre jöjjön más név alatt, melyet egészen a tengerig visel: a lakosok elbeszélése szerint ez azóta van így, mióta a folyó borzadva elmenekült a költő gyilkosai elől, nem akarva a büntől való megtisztulásukra szolgálni, midőn le akarták mosni a vért, melylyel beszennyezték magokat.

Más legendák is voltak még Macedoniában Orpheusról. Egy pásztor elaludván sírja fölött, álmában dalolni kezdett; társai oda futottak meghallgatására s a zajongó tömeg feldöntvén az oszlopot, mely a hamv-vedret tartotta, a nap meglátta Orpheus maradványait. A következő éjjel rohanó folyam tört ki az Olymp hegyéből s elnyelte Libethra városát, kétségkívül azért, mert nem oltalmazta

jobban a költő hamvait, melyeket ekkor Macedoniának egy más városába vittek. Ime ezt beszélte PAUSANIASnak larissai házi gazdája, időszámításunk második századában. Ő maga hozzá teszi, biznyságul véve a régi költészet kíváncsi kedvelőit, hogy Orpheustól csak igen rövid és csekély számú hymnuszok maradtak fenn. «A Lykomidæek — úgy mond — könyv nélkül tudják és áldozataiknál éneklik. E hymnuszok, a versek választékosságára nézve, csak HOMERÉI után jöhetnek; de vallásos jellegökre nézve felülmulják azokat».⁴

Ebből meg lehet magyarázni Orpheus különös hirnevét és költői dicsőségét, a nélkül, hogy ezt munkák szentesítenék. Rejtelmes, bár népies, létére megmaradt némely papi család emlékezetében; és később megújult, apokryph verseket véve föl, az idő ízlése és szelleme szerint.

A valóságban az ad némi becset e fictiónak, hogy a költészet eredetét illetőleg megczáfolja a dolgok rendes menetét. Nem Európa valamely éjszaki pontjáról, hanem Ázsia felől ment a költészet Görögországba HOMER énekeivel. Minden valószínűség szerint ugyan ez oldalról ment át ezután is. Felhozhatjuk biznyságul a doriai nyelvjárás első lyrai verseit, melyeknek idejét biztosan tudjuk. ALKMAN, a lant mestere Spartában, ki e nyers és harcziás városban az egyetlen zengzetet hallatá, melyet hatásai megengedtek, lydiai születésű volt, s úgy látszik, az időszámításunk előtti hetedik század közepe táján ő vitte Lacedemoniába azt a művészetet, melytől LYKURGOS városának óvakodnia kellett volna.

Tudjuk, milyen volt az ókorban a lydiai erkölcsök híre, és ama zenének elpuhult édessége, mely Lydiától nyerte nevét. Alkman, az idegen rabszolga, ki vagy Lydiából jött vagy egy lydiai nőtől született a spartai Agesilas

házában, származásánál fogva megtartván a művészet érzékét és báját, kétségkívül bele tudta vegyíteni azt a hangot, mely tetszésére volt Sparta harcias szellemeinek. A hozzánk eljutott töredékek legalább bizonyítják, hogy alkalmazta néhány formáját a spartai nyelvjárásnak, mely zordonabb Görögország többi nyelvjárásnál; de csodálkozva találunk a költő-választotta tárgyakban sok olyan dolgot, melyek ellenmondanak a Lacedemoniáról elfogadott hagyományoknak. Azt kérdezzük magunktól, hogyan vegyültek, nem az arany középszer gyönyöreire, hanem a fényűzés túlzásaira való kevésbbé bölcsészi czélzások azon dalokba, melyeket e józan és szegény társadalom elfogadott, az a társadalom, honnan LYKURG még a becses ásványokat is száműzte.

Bámulunk azon, hogy ellentétben Sparta fekete leve-sével, ALKMAN a keresett ételeket és finom borokat ajálja, a mint akár ARCHESTRATOS vagy más valaki az alexandriai szép szellemek közül, kiket ATHENEUS idéz. Világos, hogy a költőnek két korszaka volt életében és művészetében; vagy pedig föl kell tenni, hogy neve híressé lévén, a következő századokban oly verseket is tulajdonítottak neki, melyek nem voltak az övéi.

Akármint volt, Sparta, távol attól, hogy néhány versének szabadosságát oly szigoruan büntesse, mint ARCHILOCHOS arczátlan gyávaságát, tiszteletben tartotta a lydiai költőt, ki lantját a lakoniai nyelv férfias hangjaihoz alkalmazta. Megemlékezett, hogy LYKURG összeszedte a homeri költeményeket, daczára a kecses festéseknek, melyek a harczok borzalmai közé vegyülnek, és hogy városában egy kretai zenész által szabályoztatta az éneket és összhangot. Ehhez csatolta ALKMAN új kellemeit is.

Alkmannek e lyrai költészete, ott, hol elvesztve ere-

deti ázsiai színét, egészen lakoniaivá lett, úgy látszik, komoly és nyugodt volt, mint a fuvola hangja,⁵ mely a krétaiaknál és spartaiaknál még a harc heves mozgásait is szabályozta. E jellegnek különösen oly tárgyakban kellett kiemelkednie, melyek magoktól kínálkoztak rá, minők voltak az istenekhez szóló hála-hymnuszok, a *peanok*, a *prosodiák*, a *partheniák*.

Nem ítéltük ugyan meg eléggé a néhány versből, melyet a véletlen hozzánk juttatott, de a conjectura valószínű.

Mivel a természet szemlélete egyike azon dolgoknak, melyek legjobban megfelelnek a lélek nyugalmanak és a költészet közép hangjának, semmi kétség, hogy gyakran volt helye ALKMAN verseiben. A hozzánk jutott töredékek egyik legkevésbé rövid darabja szemünk elé állítja e tekintetben azt, a mit más híres költők is leírtak: a nyári éj csendjét Hellas és Italia szép ege alatt. VIRGIL egy alexandriai költőt utánozva, de egészen eredeti érzelmességgel, úgy látszik, mintha részben neki köszönné e páratlan bájú verseket, hol a természet nyugalmit festi le Dido nyugtalan-sága mellett.⁶

Magát VOLTAIRET, a legkevésbé lyrikus költőt csodálatra ragadta az elnyújtott ellentét az összes lények álma és egy gyötrődő szív izgatottsága között.

A lacedemoniai költő, jóval APOLLONIUS előtt, vajjon ihletője volt ebben VIRGILNEK s kivált előre megérezte-e az ellentétet, mely annyira pathetikussá teszi e festést? Megmaradt verseinek félbeszakított értelméből semmit sem lehet biztosan következtetni. De a mit e versek leírnak, legalább a szín igazsága által ragad meg, mely a tanult s a hely emlékeivel eltelt utazót bizonyítja. Valóban ilyen az éjszaka Görögország ragyogó ege alatt, de a zordon lacede-

moniai tartományban s a Taygeton fehér és jeges ormaival szemben:

O ubi campi,
Sperchiusque, et virginibus bacchata Lacænis
Taygeta!

«Minden alszik, mondá a görög költő, a hegyek ormai és torkai, a hegyfokok és szorosok, a növények és a csúszómászók, melyeket a föld fekete keble táplál, a hegységek vadjai és a méhek faja és a kék tenger mélyének szörnyei. Alszanak a madarak törzsei is, melyek kiterjeszték szárnyaikat.»

Nem elég e néhány versnyi töredék, mint egy elszakított felirat maradványa, hogy a kíváncsi szellemnek fogalmat adjon ez elveszett költészetről? Mely izléses ember nem képes többet gondolni e kevés megmaradt szóból, mint a mennyit mi mondani tudnánk? E költészet bizonyára sok más jelleget vett föl, sok más tárgyat érintett, valószínűleg azon lyrai vagy gnomai, de mindig tömör alakban, mely legjobban illett Sparta szigorú és elfoglalt szelleméhez.

Itt, a hol semmi drámai előadás nem volt megengedve, ámbár volt színháza, itt, hol HOMER versei, melyeket LYKURG vitt be, nem ihlettek senkit az epos utánzására, a költészet sem lehetett más, mint az erkölcsi fegyelem és lelkesedés mulékony eszköze. A spartaiaknak, mint Leonidasnak a Thermopylæknél, csak egy pillanatuk volt, hogy a múzsáknak áldozzanak, virágokkal koszorúzva magokat, mielőtt meghaltak.

A porladozó romok, melyek ALKMAN költeményeiből még megmaradtak, mindenütt jelezni látszanak ez alkalmazást. Hymnusaiban megénekelte Fortunát, a HOMER

idejében még ismeretlen istenséget; de az *okosság* és a *jó kormányzás* leányának képzelte. Így jelent meg a költő fictiójában a szabad állam polgárának gondolata. Másutt a philosoph böcs merészségét tanusította, erkölcsi jelképekké változtatva a pogányság legfenyegetőbb fictióit, például az Ixion fölött függő sziklából a lelki furdalás rémületét csinálva. Ilyennek tűnik fel, némi gyöngye maradványaiban, e PINDAR előtti költő, de a kiról csak utána, reá való vonatkozással és csak tökéletlen conjecturákban lehet beszélni.

Ha át meg átolvassuk a szétszórt verseket, melyek neve alatt hozzánk jutottak, mintegy jelét találjuk bennök ama költői hévnek, mely mindenütt izzott Görögországban. Megtaláljuk benne, néhány kissé durva formával, azt a doriai nyelvjárást, melyet PINDAR később annyi nagyszerűséggel ékesített föl. De egyszersmind észreveszszük bennök, a szerző választása vagy talán a használat és idő változtatásai következtében, a nyelvjárások ama különféleségét, melyet HOMER használt, hogy egész Görögországhoz beszéljen, és a melyet egy más társadalomban DANTE tüntetett fel újra, hogy egész Olaszországhoz szóljon.

Valószínűleg e spartai első lyrikus, a lakoniai kiejtés-sel erősítve bár az Ázsiából hozott hangokat, nem uralkodott eléggé, hogy egész Görögországgal elfogadtassa nyelvezetét. Egyedül PINDARNAK sikerült, hogy thebai nyelvjárását a lantos költészet nyelvévé tegye, valamint az atheni színház és szószék nyelvjárásukat a dráma és ékesszólás nyelvévé tették.

A költészetnek e tüze, melyet nem oltott ki Lacedemonia szigorú fegyelme, Görögország minden partján ragyogott. Hol van az a sziget a csillogó ioniai tengerben, melynek nem lett volna költője, valamint voltak *theoriái* és versenyei? Chios, Delos, Lesbos mind megannyi költői

államok voltak a közös hazában. Még a mesék is, melyeket rólok beszélnek, az igazság alapját bizonyítják a szellemben, mely ettől fogva a görög név minden változatának sajátja lett.

Hogy a Spartában meghonosult ALKMAN költőnek Lesbosban egy tanítványa volt, kinek csodálatos éneke nem lágyítja meg ugyan a kalózokat, de elbűvölte még a tenger delfinjeit is: ez épen oly kecses elbeszélés HERODOT lapjain, a mily kétséges önmagában véve; de legalább bizonyossá teszi a lyrai hagyományt Görögországban; és akár Arion, akár Amphion, egész a meséig minden bizonyosságot tesz a képzelem és dallam azon hatalmáról, mely a homeri énekek születési helyéről Theba és Athen felé haladt. Az a gondosság is, melylyel HERODOT⁸ részletesen följegyezi Arion ez emlékét, némi távolságban a perzsa berontás csodálatos elbeszélésétől, bizonyítja, mily nagy helyet foglalt el ettől fogva a költészet a görögök életében.

A következő korszakok új fictiókkal ruházták fel ez emléket. Beszélnek egy fogadalmi szoborról, melyet Arion állított fel Saturnus templomában, a Tenaros hegyfokon. Régi verseket koholtak a lesbosi zenész, valamint a thrák Orpheus neve alatt. PAUSANIAS,⁹ Görögország szorgalmas kutatója az Antoninok korában, leírta, a nélkül, hogy kétségét fejezné ki, Arion emlékszobrát, mely legalább is igen régi volt, ha nem volt igaz; és a következő században egy elég helyes ítéletű polygraph, AELIANUS, e mesés költőnek egy ódáját idézte nem remélt csodálatos meneküléséről. Tudjuk, mily gyakoriak voltak a görög és római világ utolsó korszakában e régi keletű koholmányok, melyeket még a modern tudomány sem akadályozhat meg közöttünk. De még akkor is van bizonyos aránylagos régiségök és költői értékök, melyet nem kell megvetni. Ilyen a hálaadó hym-

nus, melyet a dalnok Arion irányzott volna Neptun istenhez, midőn a delfin kimenté a hullámokból :

«Tengerek istene, oh te legnagyobb az istenek között, arany szigonyú Neptun, ki hullámaiddal átöleled a földet ! körülötted az úszó és pihegő szörnyetegek kört képeznek a hullámokban, könnyű ugrással szökellve, az iszonyú taréjú szörnyetegek, a gyors futású tengeri kutya, a zenébe szerelmes delfinek, tápláltjai a Nereidáknak, kiknek anyjok Amphitrite. Ti vagytok, kik Pelops földé felé, Tenaros partjára vezettetek engem, ki el voltam veszve Sicilia tengerén ; ti vittetek engem meghajlott hátatokon, ketté hasítva út közben Nereus síkját, oly ösvényen, melyen semmi nyom sem hagy barázdát hátra ! Hitszegő emberek a hajó ormáról a tornyosuló hullámok közé dobtak engem.»¹⁰

Nem tekintve az eredeti szövegben használt doriai szövézéseket, nem érezzük-e itt, még a hangok egyszerűségében is, a modernebb művészet számítását, a mint érezzük, a középkorra nézve, néhány újkori balladában, mely régi franczia, spanyol vagy angol nyelven van írva ?

Ne tulajdonítsunk hát valódi értékénél többet AELIANUS idézetének s elégedjünk meg, ha HERODORTAL és PLUTARCHAL azt hisszük, hogy Arion kitünő volt az *orthiai* és *pythiai* hangnemben, a régi dallam két legnagyobb hatalmasságában, és hogy azon a napon, midőn hangjai által elbűvölven a kifosztására vágó hajósokat, időt nyert e rablók közül egy mentő delfinre ugrani, verseinek és könnyörgő hangjának támogatására e két zengzetes hangnemet használta, melyek PLATO dicsérete szerint oly erővel bírtak, hogy megszelidítették a lelkeket s még a politikai lázadást is, magán a színhelyen, lecsillapították.

HATODIK FEJEZET.

(A politikai és harczias óda. — ALKAEUS. — A szenvedélyes költészet, a mythológiában és a szerelemben: SAPPHO. — A görög művészet tökéletessége.)

A görög szellem legnagyobb csodája az volt, hogy ama láng, mely sokáig egyedüli volt a föld egyetlen egy pontján, több tűzhelyen lobogott, melyek rövid közökben voltak elszórva és különfélék voltak ragyogásukban. E kiváltságos éghajlat alatt a benszülött eredetiségeket a közös nagyságban, a képzelem és ízlés különböző alakjait egy vagy két szélességi fok jelezte, néhány völgy vagy néhány hegyláncz, néhány stadiumnyi távolság a szárazföldtől a szigetekig vagy egyik szigettől a másikig.

Ez által, hála az erkölcsi természet simulékony gazdagságának, e boldog országban egészen megváltoztak a szellem rendes számarányai. Egy-egy görög kerület, valamely pár mérföldnyi sziget néha több ritka tehetséget, több ihlett művészt mutatott fel, mint másutt egy nagy ország, habár polgárosult is.

Ilyen volt ez egynemű és versenyző kis államok hatalmas élete, termékeny vetélkedése, melyek egymásután szaporodtak Kis-Ázsia tengerpartjától a siciliai mezőkhig, hasonlóan ama jeltüzekhez, melyek AESCHYLOSNÁL egymás után gyúlnak ki, az Ida hegy ormától a Sunium

hegyfokig, hogy mindenfelé hirdessék a hellenek győzelmét.

Mindent meg lehet magyarázni e csodában, nem csupán az éghajlat és faj szerencsés állapotából, hanem a társadalmi élet eseteleiből s azon műveltségből is, melyet az ember nyert. Miért ne lett volna Ázsia mosolygó partjainak közelében Lesbos, e tizenöt mérföld hosszú és öt mérföld széles sziget, a költők iskolája? Köztársaság volt; voltak szabad intézményei, politikai pártjai, polgárháborúi; és midőn kifáradt a megpróbáltatásokban, előbb egy bölcs uralkodott fölötte, azután, sok idő múlva, az atheni nép, mely győzelme után részt adott neki emberséges és mérsékelt törvényeiben, és a nagyság, munkaszeretet és dicsőség példáiban többet juttatott számára, mint a mennyit a meddő függetlenségben elvett tőle.

De ez utolsó forradalom előtt, melynek következtében Lesbos Athenhez csatolta sorsát és Theophrastosban erkölcsfestőjét adta neki, mennyi heves és léha szenvedély rázta fel e szigetet, erőszakossággal és romlottsággal töltve el, a nélkül, hogy csökkentette volna a művészetek fényét! A költő ALKAEOS, kinek neve a lyrai szellem egyik jelképe maradt, mitylenei nemes családból származva, egymás után párthíve volt az aristokratiának, mely azzal hizelgett magának, hogy díszére válik az általa kormányzott országnak, és makacs ellenfele a hatalmas embernek, ki a nyilvános küzdelmekből emelkedett ki, hogy hasonlóképen mindenkin uralkodjék a nép nevében. Felváltva vezér volt, kit a tömeg megtámadott, és száműzött, ki a dictatura ellen tiltakozott; és ez életét betöltő viszontagságok között csúfolódást kötött össze a harczzal, költészetet a fegyverekkel, gyönyöröket a merész vállalatokkal, s egyszerre hőse és költője lett a hosszú polgárháborúnak.

ALKAEOS sikerének és dicsőségének szerencsétlenségére a győztes, kinek dictaturája ellen harczolt, böles volt, a mint mondják és e nevet megtartotta az utókor előtt is. Hatalma napjaiban, midőn ellenállt a lesbosi demagógoknak, ALKAEOS engesztelhetetlen megvetéssel viseltetett egyikök iránt, s ennek emlékeül néhány verse is fenmaradt. De a heves szidalmak, az *éjjeli korhely*, *poczakos*, *löcsláb* nevek, melyeket később a böles PITTACUS szemébe vágott, erőtlének maradtak, mint fegyverei:

«Zengj római dalt, mondja HORÁ CZ, oh lant, melyet előbb a lesbosi polgár hangolt, ki bár felbőszülve a harcztól, Bacchust és a múzsákat, Venust és a gyermeket, ki mindig nyomában jár, mégis meg tudta énekelni, akár a fegyverek közepett, akár midőn hullámverte hajója partot ért.»¹

Másutt a halál veszélyéből szabadulva, HORÁ CZ, ki közélről vélte látni az Elysiumot, oda helyezi a harczias ALKAEOST, mint VIRGIL óda merte tenni Catot: «Mily kevésbe mult, hogy meg nem láttuk a sötét Proserpina birodalmát, és Aeakos birói székét, és a kegyes lelkek számára rendelt helyeket és SAPPHOT, æoliai hárfáján panaszkodva honabeli leánytársai miatt és téged is, ALKAEOS hangosabban zengve arany lantodon a vihar bajait, a száműzetés bajait, a háború bajait! Az árnyak csodálják e két hangot, melyek oly dolgokat beszélnek el, hogy méltó volna rejtelmes csendben hallgatni; de a szorongó tömeg inkább hallgatja mohó füllel a harczokat és a zsarnokok vereségét.»²

HORÁ CZ e váratlan heve, ez előny, melyet még az árnyak tömege által is ALKAEOS harczias verseinek adott, nem becses bizonyítéka legalább is a lesbosi száműzött költő erejének, ki úgy énekelte meg viszontagságait, a mily mértékben érezte? E reszkető bámulata az epikureus HORÁ CZ-

nak, e kedvezés a lesbosi száműzöttek iránt annál, ki oly kevésé sajnálja a pharsalai legyőzötteket, nem minden-napi dicséret ALKAEOS részére. Valóban, a kevés szétszórt vers között, mely tőle fenmaradt, semmi sem ragyogóbb, mint harczi czélzásai és emlékei. A fegyverek fénye világítja meg verseit, midőn így kiált: «Ércztől tündöklük a ház, és az egész falazat Mars tiszteletére csillogó sisakokkal van ékesítve, honnan sörények lógnak a harczosok fejének díszítésére. Rejtett szögeken függnék az ércz sarúk, hatalmas védelmül a dárdák ellen, az új lenből szőtt pánczélok és az öblös paizsok, melyeket kipróbált a chalcisi kard éle, és a számos kardövek és a harczi köntösök.»³ Másutt egy paizs jelmondatát írva le, mindenek fölött a vitézséget magasztalta, mint a városok legjobb oltalmát, oly szavakkal, melyeket PLATO is átvesz tőle, midőn eszményi köztársaságának föltételeit keresi.

És mégis ALKAEOSnak mind e harczias heve kudarcot vallott Pittacus ügyes vagy nagylelkű mérsékletével szemben. Legyőzve és fogságba esve, a költő visszanyerte tőle szabadságát s ettől fogva nem zavarta fel többé hazáját. Élete ismeretlenebb, mint versei; némely adatok szerint Egyiptomba vonult s osztozott testvére sorsában, ki épen oly kalandos volt, mint ő és az assyriai király seregében szolgált.

Ilyenek voltak a viszontagságok, melyek közt a költő nem szünt meg írni. Összekeverve harczait, hajótöréseit, pártoskodásait, szerelmeit, több könyvet írt, rövid költeményekkel, melyek alapjokban szatirikusok, a szenvedély és forma által lyraiak voltak. Vegyült-e a gyűlölet ez erejébe vagy az élvezetek e mámorába némi nagylelkű és tiszta érzelm, némi nemes lendülete a szívnek? A kevésből, a mi megmaradt, nem lehet megítélni; de a költő

híre után föl kell tennünk. Szerelmes verseiben, kivéve azt, a mit undorral kell eldobnunk, lehetetlen föl nem ismernünk épen annyi kellemet, mint szenvedélyt, midőn a fekete szemű, szeplőtlen arcú, édes mosolyú leánykához szól. Kétség kívül ebben érdemelte meg a latin ókor utánzását, jobban, mint mi tudjuk; mert ha néhány véletlenül fenmaradt, szétszórt apró töredék, a scholiastákban megőrzött néhány szeme ez aranypornak, majd egy egész verset, majd egy allegorikai képet, majd egy sikerült kifejezést állít elénk, melyet a tiburi méh elorzott, mennyi más zsákmányt leplezne le előttünk az egész görög munka, melyet Horácz olvasott!

A mit bizonyára legkevésbé utánzott, s a mi úgy látszik, ALKAEOS egyik eredeti jellemvonása volt, az nem a mozgásnak és képeknek, hanem a leleménynek merészsége a vallásos hymnusokban. A szabad és az üldözött költő e munkába, mely másokra nézve kissé egyhangú volna, láthatólag bevitt valamit a maga szeszélyéből és hevéből. Még a homeri mythologia elég tágas mezeje sem tartotta vissza. Beutazván Ázsiát és a hyperboreusoknak nevezett népeket, új hagyományokat vitt onnan Görögországba.

Igy, a mint egy gyöngé kivonatból megítélhetjük, Apollo magasztalására egész ismeretlen és kedves legendát vitt be egyik hymnusába, hol különben Delphi emlékei is megtartották helyöket: «Az ifju isten⁴ születésekor lantot és arany koronát kapott Jupitertől, ki őt hattyúktól vont szekerén a delphii templomba, a mindenség közepére, küldte, hogy ott jóslatokat adjon. De hűtlenül e tisztesség iránt, a hyperboreusok földé felé fordítá szekere röptét és elkésett e vidéken. Imádói ezalatt Delphiben, kétségbeesve késlekedése miatt, ünnepélyeket és tánczokat tartottak a szent háromlábu szék körül hogy előidézzék az isten irgalmas

jelenlétét. Végre megjelent a nyár közepén, a fülmi-lék éneke és a mosolygó természet legnagyobb fénye között.»

Még modern izlésünk félénksége is fölfedezi az összhang mily kincsét, a képek mily ragyogását, a költői liturgia mily megújítását foglalhatta magába e költészet az æoliai múzsa zengzetes és hajlékony mértéke alatt.

Másutt ismét ALKÆOS újítást vitt be egy másik isten történetébe, Eroséba, ki HESIOD hagyománya szerint első szülötte volt a chaosnak. ALKÆOS őt Zephirtől és Iristől származtatta; s más kecses részletek élénkítik e kevésbé ismert genealogiát. Végre emberek módjára tárgyalva az isteneket, Mercurhoz szóló hymnusában HOMER után elbeszéli ez isten legfurfangosabb csalásait.

Bárminő volt ily írónak gyöngé orthodoxiája s bármily kevés tiszteletet csatoltak merész és szabados életéhez: neve a legmagasabb rangot tartotta meg Görögország irodalmi hagyományában. Az alexandriai bírálók, ARISTOPHANES, ARISTARCHOS tanulmányaik kedvenz tárgyává tették; s a mint a lángésszszel meg szokott történni, eredeti merészségek, hirtelen ötletei szolgailag utánczolt klasszikus szépségekké lettek. Neve által szentesítették a lantos költészet egyik legszerencsésebb mértékét, amaz új nép nyelvében, mely leigázta és utánozta a görögöket.

Semmi kétség, a mint HORÁCZBÓL látjuk, hogy e régi és szabad költészet befolyása egyesült az alexandriai művészettel, a görög finomság és költészet első leczkéiben, melyeket egy LUCRETIVS, egy GALLVS, egy CATVLLVS Görögországban és Egyiptomban nyertek. De e költői dicsőség nem egyéb többé, mint symbolum; nem maradt fenn e szellemből más, mint néhány szétszórt betű elveszett sírjának szét-tört feliratából. És nem diadala az a művészet szépségének,

ha ily kevés, véletlenül fenmaradt szó elég a halhatatlan emlék biztosítására?

A hírnév ugyanezen csodája ismétlődik egy másik névvel, melyet Görögország hagyott reánk. Az Antoninok korának legtudósabb és leghidegebben technikus rhetora, halikarnassosi Dénes őrizett meg néhány szenvedélyes versszakot SAPPHOTól; és az ékesszóló LONGINUS semmi költészetet sem talált fölebbvalónak e verseknél, melyeknek női szerzőjét ARISTOTELES, HOMER és ARCHILOCHOS mellett említé.

A mi fölött még inkább csodálkozhatunk, PLATO épen oly bölcsset, mint költőt akart benne látni, és midőn a tizedik és utolsó múzsa nevét adta neki, melyet a léha hizelgés azóta annyi más kecses ajkra nézve ismételt, kétségkívül valami isteninek eszméje, egyességben a tehetséggel és szépséggel, szövődött reá nézve e kifejezéshez; és később más, a művészetre és formára kevesebbet tartó írónál, érezzük, hogy ugyanezen név a bálványozó csodálat és rejtelmes tisztelet ugyanazon emlékét ébreszti fel. Azt lehetne mondani, hogy a görög képzelemre nézve SAPPHO symbolummá vált, melyben legmagasabb fokán jelent meg a női kellem, lelkesedés és szellem.

Épen ezért valódi élete kevésbé ismeretes; története mythologiai legendának látszik. Költeményei, melyek kétségkívül megvilágítanak élete különböző eseményeit, elvesztek reánk nézve; és csak legújabban kaptuk, néhány versében, melyet valamely grammatikus idéz egy egyptomi papyruson, a második bizonyítékot anyai szívéről és leányához való gyöngédségéről.

Ez újabb részletek előtt más nem szólt életéről, mint a leukadiai hagyomány és OVID regényes levele e régi, ha nem igaz hagyományról. Nem lehet kétkedni, hogy Görög-

ország legszebb korszakában más emlékek is voltak SAPPHO-ról. Mert egy név sem volt inkább összekeverve a művészet mindenféle munkáival.

Két *Phaon* című színművön kívül, melyeknek egyikét PLATO a költő, másikát ANTIPHANES írta; MENANDER-nek *A leukadiai nő* és ANTIPHANESnek *A leukadiai* című darabjain kívül Athenben különböző szerzőktől hat színművet játszottak, melyek mind SAPPHO címet viseltek, és tele voltak költői dicsőségre s életének mesés vagy igaz eseményeire való czélzásokkal. A mi a művészet történetéhez tartozik, abból áll, hogy a lesbosi Mitylenében születvén vagy Eresos városkában, mely később THEOPHRASTOS szülőföldre lett, SAPPHO atheni nő volt az ázsiai parton. Hat éves korában árvaságra jutván, több fivére volt, s ezeknek egyikét, ki nála ifjabb volt, HERODOT mint egyikét említi az oly kereskedőknek, kik Egyiptomba vitték eladásra a görög szigetek finom borait.

Utazásai közben az ifjú lesbosi szenvedélyesen beleszeretett egy thrák leányba, Rhodopéba, ki ekkor rabszolganő volt Naukratisban, az egyiptomi görög gyarmatban. Megvívén őt urától, esztelenül nőül vette, daczára az ékesszóló és költői korholásoknak, melyekkel SAPPHO megbélyegezte e gyöngeséget, kétségkívül föltévén akkor magában, hogy nem fogja azt utánozni.

Ily élet mellett azonban, mely egészen a művészeteknek, de a szenvedély táplálására való művészeteknek volt szentelve, az egyetlen megható érdek, az egyetlen méltóság, mely megneemesítheti a zene és költészet által szüntelen izgatott lélek kitöréseit, az anyai szeretet volt, a leánya, Kleis iránti gyöngédség, kit tyrusi Maximus, a bölcsész, nevezett meg először s kiről SAPPHO néhány föltalált verse beszél ma nekünk: «Van egy szép leányom, ki előkelő

alakjában az aranyozott virághoz hasonlít, Kleis, drága Kleisem. Oda nem adnám őt cserében Lydiáért, sem a kedves Ioniáért.»⁶

Milyen volt a sorsa ez ifjú leánynak, kit ily gyöngédség őrzött, de ki ily példa mellett született? A tudomány semmit sem mond róla. Két elszigetelt vers azonban nyomát mutatja, nem valami költői fictionnak, hanem valódi gyötrelemnek: «Édes anyám, nem szöhetem vásznamat, egészen legyőzött ez ifjú emléke, mert magával ragadott Aphrodite.»

Más rövid s azért kétséges értelmű töredékek elhithetnék, hogy SAPPHO látta szeretett leánya házasságát, midőn így énekelt: «Boldog vő, betölt az egyesülés, melyre vágytál, tied a szűz, kit szerettél!»

Végre egy töredékből, mely szomorúságában szintén kétséges, azt lehetne következtetni, hogy SAPPHO túlélte leányát, s hogy ennél nagyobb gyász nem érte volna életében. De itt is, mint a többiben, csak a tudósok conjecturáira szorulunk, melyeket ritka és gyöngye jelekre építenek.

Németország, mely olyan jól tanulmányozza az ókort, s néha, mint valamely megrongált kézirat szövegét, helyre is szereti állítani, abban is kedvét találta, hogy valamely tudós ítésze kezével helyreállítsa SAPPHO erkölcsi jellemét az uralkodó elfogultság ellen, a mint nálunk egy hírneves nő közvetve megneemesíté CORINNA jellemét. Nemcsak a bűn vádját üzték el messzire emléketől, de e jámbor tudomány, néhány szétszórt ókori szó segítségével, mindent megtisztogatót a szenvedélyben, melyet nem lehetett föl nem ismernie, és szeplőtlen képet alkotott magának a szép lesbosi nőről. Egyik tudós védelmezőjénél ezeket olvassuk⁷: «SAPPHOBAN a lángoló és mély érzelmesség, szűzi tisztaság, női szelidség, finom érzés és megindulás egyesült a joniai jellem

veleszületett becsületességével és egyszerűségével; és ám-
bár a szép és ragyogó dolgok kiváló [tökéletességével volt
felruházva, a lélek naiv és lelkiismeretes egyenességét
többre becsülte az emberi élvezet minden más forrásánál».

Isten neki! De mily bizonyítéka van róla? Erre nem
elég ALKAEOSsal tartott párbeszédének szigorúsága, úgy a
mint ARISTOTELES idézi: ⁸ «Valamit akarok neked mon-
dani, de a szemérem meggátol», mondá a merész költő.
És SAPPHO így felelt: «Ha nemes és szép dolgokra vágy-
nál, sem nyelvedet nem kötné le a félelem, sem tekintete-
det nem tartaná vissza a szemérem; hanem szabadon be-
szélnél arról, a mi jogos». Kétségkívül igen helyes okosko-
dás; de annyi más bizonyíték mutatja SAPPHOT másnak!

Irgyeljük HORÁCZOT, hogy ezt mondhatta: «Él még a
tűz, mely az ifjú aëoliai nő lantjára volt bízva»:

... Spirat adhuc amor,
Vivuntque commissi calores
Aeoliae fidibus puellae.⁹

És e tűznek némi szikrája felcsillan még a scholiasták
hamurakásaiban.

Úgy látszik, hogy a szerelem szenvedélyével együtt
vagy utána SAPPHO a dicsőségre is vágyott. E dicsőség
reménye, s nem többé a szépség, hanem a lángész büszke-
sége tör ki egy elveszett darab néhány versében.¹⁰

«Ott fogsz halva heverni, mondja a lesbosi múzsa
valamely ellenséges vagy vetélkedő asszonynak, s nem ma-
rad semmi emléked a jövőben; mert nem érinted a Pieri-
dák hegyének rózsáit; ismeretlenül mégysz meglátogatni
Hades hajlékát, a vak halottak földjére szállva».

Más izben gazdag és szép nőkkel szemben, kiket meg-
ittasítani látszott sorsuk, még büszkébbnek tűnt fel, mond-

ván, «hogy a múzsák egyedül neki adták a valódi és irigylésre méltó boldogságot; mert őt még a halálban sem fogják elfeledni». Igazat mondott. Neve élni fog, mint a szerelem.

Igaz, hogy a mit leír, reánk nézve nem annyira a lélek gyöngéd megindulása, mint inkább az érzékek izgatottsága s mintegy a szív láza. Ennek bizonyosságát az Eresistratos orvosról szóló anekdotában találjuk, ki Seleucus fiának titkos szenvedélyét mostoha anyja, Stratonice iránt abból ismerte meg, hogy ugyanazon jeleket figyelte meg rajta, melyeket SAPPHO önmagán érzett és jegyzett meg, midőn megragadta a szerelem: «A jelek, mondja PLUTARCH, ugyanazok voltak, a hang elvesztése, a szem kifejezése, az égő izzadság, a láz rendetlensége és a zavar az ereken, végre a lélek levertsége, önmagának elhagyása, a kábultság és sápadtság.» Valóban ilyen, a maga kifejező igazságában, e profán ódának, a gondolat e választékos bűnének orvosi elemzése, melynek erejét elérte ugyan CATULL, de nem báját, s mely a próza holt betűiben így szól:

«Reám nézve istenekkel egyenlő a férfi, ki szemben ül veled és hallgat téged, a mint csendesen beszélsz és mosolyogsz. Megreszketett szívem, hogy téged láttalak és nem jött hang ajkamra; nyelvem kötve van, s a bőr kihamvadt szövete alatt láng keringését érzem. A szemnek nincs többé tekintete és zúgás tölti be a fület; fagyos izzadság terjed el, reszketés fog el: halványabb leszek, mint a hervadt fű, és csaknem kiadva lelkemet, lélekzet nélkül maradok.»

Nem kellene más felelet, mint a szerelem e *nosologiája* a német kritikuskok jóhiszeműségére, kik egy egészen eszményi SAPPHORÓL álmodnak. Nem; csodálva a költő lángeszét, el kell ismernünk tévelygéseit, s azokat az anyagi és megrontó vallásnak, az érzékek ama mámorának kell tulaj-

donítanunk, melybe a lélek belemerült a Cycladok szép ege alatt, a természet és művészet bájai között, a kecses teoriákkal szemben, melyek fehér vitorláikat kitárták az azur tengeren, és az ifjú leányok menetének láttára, kik énekelve vonultak a partról a szép istennő temploma felé.

Mennyi bajt szenvedtek, mennyi rom halmozódott össze, mennyi emlék és eszme dőlt meg a világon, míg ez emlékezetek kiengesztelődtek ugyanazon helyen, mely nekik volt szentelve, míg a vezeklés megtisztogatta a kéjnek e földét, míg vértanúk temploma emelkedett a szent liget helyén, és egy alázatos szűz imádsága a kereszt lábánál vagy néhány szerzetes önfeláldozása a kórházban foglalja el helyét ugyanott a Venushoz szóló hymnuszoknak! A világ látta ez erkölcsi forradalmat, e növekvő méltóságát az emberi lénynek; és még mindig haboz, hogy elismerje és oltalmazza! A muzulmán barbárság tudatlan apathiájával még mindig elnyomja e szigetek egy részét, melyek hajdan oly ragyogók voltak a művészetek bálványozása alatt, s hová a keresztény polgárosultság, ha végre urrá lenne, oly gyorsan bevinné az erkölcsi haladást és a boldogságot, a mint már is mutatja a joniai szigetek példája, még a szigorú protektorátus és az idegen iga alatt is.

De szedjük össze még néhány részecskét az ókornak ez aranyozott porából. Vajjon Venus papnője volt SAPPHO? Vagy áldozata volt? s a leukadiai szikla hagyománya emlék-e vagy allegoria? A tudomány itt, a nélkül, hogy valamit biztosan állíthatna, legalább érdekes részletekre talált. Semmi kétség, hogy a leukadiai ugrás nem volt más, mint a barbár idők maradványa, midőn Görögországban még emberáldozatok voltak. A szokás megmaradt és megszeliődött; a szerelem bűnbánói, kiket e szenvedély Leukadiáig vezetett, megkísérlették e híres próbát, oly segítség mellett,

mely megóvta az életet és partra vitte az áldozatot, a ki kigyógyult bajából vagy kétségbeeséséből.

E valódi vagy látszólagos öngyilkosságok lajstromai fenmaradtak; s egyikét egy görög scholiastánál találjuk, hol épen SAPPHO neve hiányzik. Így hát oly kétséges marad SAPPHO életének vége, mint talán többi része. Siciliába követte-e Phaont? Ismerte-e a költőket, kikkel a hírnévben osztozott, ARCHILOCHOST, SIMONIDEST? Nem tudjuk; de fenmarad számunkra, hogy ügyetlen elemzésekből sejtjük, vagy egyetlen egy remekműben megérezzük a szellemet, mely ihlette. Saját szívének szökellései, és vallomásai, szerelmei, féltékenységei után verseinek tárgyául az istenek dicséreteit, Görögország családi ünnepeit, a menyekzői és gyász dalokat vette.

Egy rhetor bizonyosága szerint minden költő SAPPHONAK engedte át a szerelem dicsőítését. «Ő készíti és élteti az ünnepet, ékesíti koszorúkkal a menyekzői szobát,¹¹ ő festi az ifjú szűzek szépségét s vezeti elő Aphroditét a Gratiák szekeren, Amorok karától környezetten, ő erősíti meg jáczintszárral az istennő fürteit, melyek halántékai fölött válnak szét, s a többit a szellőben lebegteti. Aztán a kerekék elé más Amorokat tett, szárnyakkal és aranyozott övvel, a szekeret vonva és magasra emelt fáklyákat lobogtatva.» A hitvesek dicsérete vegyült e kecses képek közé.

«Két tavaszi rózsa volt, melyek ugyanazon réten születtek s egyszerre nyiltak ki. Csodálatos volt lelkök rokonsága; mindketten tiszták, gyöngéd erkölcsűek s munkáikban különbözök voltak, a természet törvénye szerint: a nő orsója által Minerva művészetéig emelkedett, a férfi munkája által összeszedte Mercur isten adományait; a nőnek lantja volt, a férfi a könyvekért lelkesült; a nőt Aphrodite kedvelte, a férfit Apollo; ez első volt az ifjak közt, amaz

kiváltságolt a leányok között.» Végre SAPPHO elveszett szavaival, melyekből CATULLUS nyert ihletet, a fiatal leányt a tiltott gyümölcshöz hasonlítá, «melyet virágjában őriznek meg annak számára, kinek le kell szakítnia».

Mind ez, ha eredeti kellemében birnók, reánk nézve az izlés és előkelőség mintája, a költészet kincse, a szenvedély által megszépített styl remekműve volna. De, különös dolog, midőn az ügyetlen rhetorok széttördelték e finom remekműveket, hogy szónoklataikat zománczozzák velök, leginkább a mythologiai varázst keresték bennök, hogy ellenébe állítsák a kereszténység diadalának. Azt lehetne mondani, hogy úgy védték magokat iskoláikban, mint később Belizár Rómában, megcsonkítva a templomok és istenszobrok ékítményeit, hogy valamivel több nyilat szór hassanak ellenségeikre.

De a világnak ez átváltozása előtt, midőn a pogányság még békében uralkodott a római birodalomban, midőn nem volt többé sem szabadság, sem hazafiúi dicsőség, sem nagy ékesszólás, és a szellem műveltsége sem volt több, mint a szolgaság mulatsága: egy tudós kritikus, halikarnassosi Dénes, ki annyit okoskodott THUKYDIDES és DEMOSTHENES fölött, a nélkül, hogy megértette volna lelköket, egyik rhetorikai értekezésében legalább megmentette a jövő számára SAPPHO egy egész ódáját, mely kedvelt istennőjéhez szól.

«Ezerszínű trónon ülő istennő,¹² halhatatlan Aphrodite, Jupiter csalfa leánya, hozzád könyörgök, szent istennő, ne sujtsd le lelkemet gyötrelmekkel és bánatokkal.

«De jer ide, ha valaha meghallottad szerelemtől vezetett hangomat, s elhagyva atyád hajlékát, leszálltál befogott szekereden, akkor, midőn szép hattyúk könnyű repüléssel, gyors mozgással vittek téged a föld fekete pontja körül,

szárnyaikat kiterjesztve a levegőben. Hamar megérkeztek; és te istennő, mosolyogva isteni ajkaddal, kérdéd, mit szenvedek, miért hivlak és mit akarok örült lángom kedvéért tétetni, mily rábeszélést, mily hálót kívánok, hogy foglyul ejtsem a szerelmet. — Ki bántott meg téged, oh SAPHO? Ha most fut, nemsokára kergetni fog; ha nem fogadott el adományokat, majd nyújtani fog; ha nem szeret, nemsokára szeretni fog, még a visszautasítás daczára is. — Jőjj ma ismét hozzám, oh istennő! szabadíts meg a kegyetlen gondoktól. Mind azt, a mit szívem tenni óhajt, tedd meg értem, magad harczolva segítségemre.»

Ez eltűnt szavak körül, az idő és nyelv változásain keresztül, képzeljük Lesbos eget, a versek és a lant összhangját, a hang szenvedélyes hajlását, az átlátszó éjszakák csendjében vagy az égető nyári nap derült nyugalmaiban: és akkor megpillantunk valamit a bájos őrjöngésből, melylyel a költészet és a zene, a képzelem és az érzékek, az eszmény és a szerelem néha elbűvölték az emberi lelket.

HETEDIK FEJEZET.

(Lantos költészet elegiai formában. — SOLON politikai dalai. — KALLINOS és TYRTAEOS harci dalai. — STESICHOROS.)

Semmi kétség, hogy a görögöknek oly kedves lyrai szellem nem volna található s néha felismerhető oly formák alatt, hol a jelenkori elmélet épen nem keresné. A mozgékony, lelkesülő fajnál, melyet az ünnepek és gyönyörök épen úgy elbűvölnek, mint a dicsőség, e szellem mindenben résztvesz: elkezdi vagy bevégez az epikus elbeszélést; a méltóságos hexameternek egy második rövidebb verset ad kísérend, s kivésve így a gondolatot, fentartja a zenei lejtés által a költői hangot.

Egyaránt felhívja az isteneket és embereket, rábeszél egy népet, lelkesíti a csatát, törvényhozó vagy harczos gyanánt beszél. Felváltva SOLON és TYRTAEOS hangján szól. Valóban, vajjon nem vallási és erkölcsi hymnusok-e Athen törvényhozójának elégiai versei?

«Mnemosyne és az olymposi Jupiter ragyogó ivadéka, pieriai múzsák,¹ hallgassátok meg imádságomat! Adjátok meg nekem a dús bőséget, mely a halhatatlan istenektől jó, s engedjétek, hogy az emberek előtt mindig jó hírem legyen, és szelíd legyek azok iránt, a kik szeretnek, keserű ellenségeim iránt, tiszteletre méltó azoknál, rettentő ezekre nézve.

«Kívánom a gazdagságot; de nem akarom jogtalanság által érni el. A boszuló óra mindig beköszönt annak nyomán. A gazdagság, melyet az istenek adnak, állandó marad, alapjától ormáig; a melyre az emberek vágnak, azt elragadja az erőszak, tekintet nélkül e jogra. Jogtalan fogások által nyerve, kedve ellen követi az embert s nem-sokára elvész az átok alatt. A kezdet csekélység, mint az eleinte gyöngé, végül siralmas tűzvészben; mert a halandóknál nem tartósak az erőszak munkái. Jupiter látja mindennek végét. Mint a tavaszi szél hirtelen szétszórja a felhőket, azután megmozgatva a zajos és meddő tenger mélyeit, és a kalászbtorította földön elpusztítva az ember szép barázdáit, az istenek hozzáférhetetlen hajlékáig emelkedik és megvilágosítja az ég arcát, míg a nap fénye ragyog a termékeny földre és nem hagy többé szemmel látható párákat: így halad Jupiter boszúja. Nem mindenkor kész a haragra, mint a halandó ember.»

Mily hatalmas tekintély van e költészet nyugalmaiban! Mily költői nagyság az erkölcsi leczkében! A bűnös és mulékony jólét ez összehasonlítása az eget elborító felhőkkel, e tavaszi vihar, mely szétűzi azokat s néhány baj árán visszaadja az égnek derűjét és a földnek termékenyítő világosságát: mind ezek oly képek, melyekkel a legszebb lyrai lelemény is szeretné felékesíteni magát. Érezzük itt a magasztos komolyságot, mely a gnomikus költészetet a próféták lelkesültségéig emeli.

Másutt az egyszerűebb költészet már képet nyújt az élet-ről, a mint azt a hébereknél a *Bölcsesség* könyve festé s a mint majdan egy finomultabb társadalomban le fogja írni az elmés HORÁ CZ. Valóban, nem előzték-e meg Augustus korának erkölcsi költőjét, az előkelő és gúnyolódó lyrikust

az atheni törvényhozó e versei, melyek az emberek különböző foglalkozását sorolják elő?

«Ez hajókon futja be a tengereket, vágytól égve, hogy nyereséget vigyen haza, borzasztó szelektől hányatva és semmit sem gondolva életével. A másik a fa-takarta földet hasogatva, évi szolgája lett a hajlott ekék urának; más Minerva és a leleményes Vulcán művészetét követve, munkától durva két kezével keresi életét; más az olympusi múzsák adományaival birva, ismeri a szeretetreméltó bölcsesség helyes mértékét. Amazt Apollo prófétává tette, Apollo király, ki messzire lövi nyilait; és előre látja a bajt, mely távolról közeleg az ember felé: mert az istenek közlekednek vele. De a mit a végzet akar, azt sem a jósök, sem a szent szertartások el nem fordíthatják.»

Más szétszórt nyilak SOLON költeményeiben a közélet hibáit sújtják, a polgárok meggazdagodási vágyát, a népezérek igazságtalanságát, a szent birtokok és közkinestár fosztogatását, a romlottságot, mely rabszolgaságot szül, ebből lázadás támad és fölébreszti a szendergő háborút. E bajok előrelátása és a törvényhozó erőfeszítése, hogy legyőzze azokat, néhány oly versre ibletik, melyek méltók ama politikai bölcseségre, melynek PINDAR ismételni fogja maximáit.

«A felhőből tör ki, mondja SOLON, a hó és jégzápor heves rohamra. A villámból szökik ki a mennykő. A szél rohamra feldúlja a tengert, mely a legegzenyebesebb minden dolgok közt, ha semmi sem izgatja. A hatalmas emberek által elvész a város. A nép vigyázatlanságból egy ember elnyomása alá süllyed.

«— Én megadtam a népnek a hatalmat, mely elég neki, nem nyomva le és nem emelve föl nagyon senkit. Az erőseknek és gazdagoknak azt rendeltem, hogy kerülje-

nek minden kicsapongást. Pajzszaal fedtem mind a két pártot, s nem engedtem jogtalan győzelmet egyiknek sem.

Bármily különösnek tetszik más idők durvasága előtt a költészet által gyakorolt e mérséklő hatalom, el kell ismernünk azt SOLONban, mert bizonyosságát a történetben látjuk. Az atheni nép elvesztvén egy szerencsétlen háborúban Salamis szigetét, halálbüntetés alatt eltiltott minden iratot vagy beszédet, mely visszahódítását ajánlaná. SOLON, mintha előre látta volna, mily oltalmára és dicsőségére fog egykor Salamis Athennek válni, a köztérre lépett, nem mint költő, hanem mint zavart lelkű beteg; és daczolva a zsarnoki törvénynyel, e híres szavakkal kezdé: «A kedves Salamis követe gyanánt jövök, dallal ékesítve szavaimat, szónoklat fejében.» És megszakítás nélkül száz versben felhívást intézett az atheniekhez, mely e harczy kiáltással végződött²: «Fel Salamisba, harczoljunk e kedves sziget birásáért, messzire űzve magunktól a szégyen elviselhetetlen súlyát.»

Soha költeménynek ily hatása nem volt: a törvényt eltörölték, a háborút elhatározták, a költőt hadvezérül választották. Ugyanakkor történt, hogy egy, SOLON által már megjósolt nagyravágyó, Pisistratos, hozzá látszott csatlakozni, dicséretekkal halmozta és elkísérte a hadjáratra, mely szerencsés és rövid volt. De azért a költőt, a törvényhozót később mégis legyőzte Pisistratos, ki maga is barátja volt a verseknek, mert ő gyűjtötte össze Athen számára a homerosi énekeket, de mindenekfölött ügyes volt a régi és mindig alkalmazható művészetben, a demokratia által alapítani meg az absolut hatalmat.

SOLON legalább, miután megkésleltette e kifejlődést s a nélkül, hogy valaha engedett volna neki: nem követte el azt a hibát, hogy sajnálja azt, a mit nem akart és elmélet-

ben óhajtja a zsarnokságot a maga számára, mintha ez által másokban igazolni akarná. Körülfogva barátaitól, kik azt tanácsolták, hogy ragadja magához a hatalmat, e szavakkal utasítá vissza: «Szép ország a királyság; de nincs belőle kimenetel.» És később, midőn nyugalmát a költészet azon bájával tette élvezetessé, melylyel hajdan törvényeit támogatta, így szólt: «Ha megkíméltem hazámat és nem akartam urává tenni magamat, sem erőszak által fölemelkedni, megbecstelenítve a másutt szerzett dicsőséget: nem szégyelem, nem is bántam meg e mérsékletet; ellenkezőleg, ez amaz oldal, melyen felülmultam a többi embereket.»

Athen törvényhozója, kinek néhány maximában szétosztott törvényei még ma is emlékezetre méltó leczkét nyújtanak, egész végig ellenállt Pisistratos lassan emelkedő bitorlásának, leálarcozta népies üzelmeit, tiltakozott örsege ellen, és öregsége által bátorítva, szabadon élt, még azon úr alatt is, kit előre érzett s a kivel daczolt. Nem tanácsolta többé a népnek sem a háborút, sem az ellenállást; hanem elbeszélte versekben az Atlantida sziget hagyományait, ama távoli, ha nem épen mesés földet, hová a bölcsek az igazságot és szabadságot helyezték, melyet többé nem reméltek magok körül. Így élt és halt meg e bölc, kinek műve, bár életében elfojtották, új életre támadt halála után Athen dicsőségében, hazafiságában és szellemében.

SOLON, e magasztos és tiszta költő, kinek csak kis számú verse s életének csak főbb adatai maradtak fenn, egykorú volt THESPISSEL és csak Athen első költői ébredésének volt tanúja. Példájának még inkább kellett az új művészetet ajánlania, melyet már használt, mielőtt HERODOT, a próza HOMERJE, elbűvölte a helleneket joniai kecsesége és tetteiknek festése által. A Lakedemonia, valamint

Athen által összegyűjtött harci dalok első ihletése alatt a költészet, elegiai és lyrai alakjában, a népek tanácsadója maradt, és az orákulumok után az első hang, melyet meghallgattak.

Ennélfogva a perzsa háborút és az ázsiai görög városok mozgalmait megelőző időbe kell helyeznünk egy epheusi költőt, KALLINOST, egyikét az ALKMANféle elegiakusoknak, kinek tört verse felváltva a harcz hevét vagy a szerelem szenvedélyét lehelli. Vajjon valamely joniai városért vagy a satrapák ellen fölkelt görög gyarmatok egyikéért hangoztatta KALLINOS harci kiáltását? Vagy talán Athenért, mely körül szívesen sorakoztak a görög név viselői? Azt hiszszük, hogy Joniáról van szó, midőn a keserű szemrehányásokat halljuk, melyeket a költő harci felhívásába vegyít; de Athenre gondolunk, hallva a dicsőség apotheosisát, melyet a költő énekel s melylyel tele van a szíve.

Itéljen maga az olvasó e töredékből, mely egy byzanci szerzetes lapjain maradt fenn:

«Meddig maradtok lesújtva? ³ Mikor lesz harczias szívetek, oh ifjú emberek? Nem szégyenlitek e puhaságot a szomszéd népek előtt? Békében látszatok ülni; és mindenütt háború dúl országokban, stb.

«Mindegyitek még haldokolva is röpitse el utolsó kopjáját. Tisztelete és dicsősége a férfiúnak, ha honáért, gyermekeiért, ifjú nejeért harczol az ellenséggel. A halál meg fog jönni azon napon, melyen a Párkák végig szöttek a fonalat. De mindenki haladjon egyenesen, magasra emelve kardját s megfeszítve mellén paizsát, ha a csata kezdődik. Nincs a végzetben, hogy az ember megmeneküljön a halál elől, még ha ősei halhatatlanok voltak is. A ki a csatákon és süvöltő nyilakon épen és baj nélkül átjutott, gyakran otthon tűzhelyénél lepi meg azt a halál. Ez nem

kedves a népnek, nem is sajnálják; de azt a másikat kicsinyek és nagyok siratják, ha elesik. A bátor ember gyászba borítja a népet halálával; és élve egyenlő a fél-istenekkel. Bátyjának tekintik őt, mert egymaga nagy számmal ér fel.»

TYRTAEOS, ki korára nézve, mint a messeniai háborúban való működéséből kitűnik, az időszámításunk előtti hatodik századhoz tartozik, egykorú a hét görög bölcsessel és régiebb AESCHYLOS-nál. Dalainak férfias erélye mindenek fölött és még a görögországi harczias és ragyogó játékoknál is inkább a fegyverek gyakorlatát ajánlta.

«— Senkit sem becsülnék ⁴ azért, hogy fürge a versenyfutásban, vagy erős a birkózásban, vagy hogy a Klyklopsok természetével és erejével bír, vagy gyorsaságban megelőzi az éjszaki szelet, vagy hogy bájosabb arcú, mint Tithon, gazdagabb, mint Midas és Kinyros, vagy inkább király, mint Pelops, Tantalos fia, vagy hogy Adrastós dallamos nyelvével bír, vagy hogy övé minden dicsőség, a harci erőn kívül. Valóban nem félelmes az ember a háborúban, ha nem elég kemény a véres mészárlás szemléletére s ha nem kívánja közelről szorítani az ellenséget. Ime a bátorság; ime a legnagyobb díj az emberek között, a legszebb dicsőség az ifjú harczos számára. A városnak, az egész népnek közereje az oly ember, ki a sereg élén áll, nem gondolva a szégyenletes futásra és bátran veszélyeztetve életét.

«Erősen állva így helyén, még szomszédját is halálra buzdítja! Ime a harczban hatalmas ember! Csakhamar megdönti a megátalkodott ellenség zordon sorait s hevével uralkodik a harcz hullámain. Ha elesve az első sorban, elveszti életét, dicsőséggel tetézi városát, polgártársait és apját;

mert mellén, a pajzson és a pánczélon keresztül elülről döfték át a fegyverek.

«Együtt siratják őt ifjak és vének; s fájdalmas bánatában az egész város gondoskodik temetéséről. Sírja és gyermekei dicsők maradnak az emberek között, s gyermekeinek gyermekei és egész ivadéka. Soha sem hal meg nemes emléke, sem neve; a föld alatt, mely eltakarja, halhatatlan az, kit a győzelem, az ellenállás, a hazáért és családjáért való harc tüzeiben lesújtott a szörnyű Mars. Ha megmenekül a halálos álmom sorsától, és győzve dicsőséget arat a csatában, mindnyájan, ifjak és vének tisztelik őt: és nagy örömek élvezése után száll alá Hadeshez. Öregségében kitűnő a polgárok között; és senki sem akarja megsérteni őt méltóságában, sem jogában. A gyülekezetekben mindnyájan, ifjak és a vele egykorúak, helyet engednek neki, sőt még az idősebbek is. Igyekezünk hát e tetőpontjára jutni az erénynek, nem engedve, hogy szívünk gyöngévé legyen a harcra!»

Az elegiai mérték szelid komolyságában a dicsőségnek e szeretete és az erények, melyekből táplálkozik, a hazaszeretet, a gyöngék iránti szánalom és védelmök kötelessége, oly lelkesedésre gyújtják TYRTAEOST, mely nem kevésbé hatalmas, mint a leglyraibb hang. Művészeti formában képe ez a szabályos és rettentő menetnek, melylyel a kretaiak lassan, a fuvola és lant hangja mellett haladtak az ellenséges csapatok felé. Ilyen e valódi harci költészet nyugodt és igaz heve.

«Szép meghalni,⁵ elhullva az első sorban, bátor ember módjára, ki honáért harcol. De távol városunktól és a környező termékeny mezőktől, bolyongva koldulni, szeretett anyával, öreg atyával, gyermekekkel, ifjú nővel, ez a legsiralmasabb nyomor. Az ilyen alkalmatlan azoknak, a kik-

hez könyörög, engedve a boldogtalanságnak és a szörnyű szegénységnek : megbecsteleníti faját ; meghazudtolja vonásainak nemességét. Mindenütt a csüggedés és bánat kíséri. Az így száműzött ember semmit sem gondol magával, nem pirul nevéért a jövőben.

«Harczoljunk teljes szívünkben e hazáért! haljunk meg gyermekeinkért, nem kimélve semmiben sem életünket. Oh ifjú emberek! harczoljatok szorosán egymás mellé sorakozva, s ne adjatok példát sem a futásra, sem a félelemre; legyen nagy és győzhetetlen szívetek s ne kimélgétek élteteket, midőn emberek ellen harczoltok. Az aggastyánokat, kiknek térdei többé nem fűgék, ne hagyjátok cserben futástok által. Valóban szégyen, ha elesve az első sorban, előbb az ifjagnál, aggastyán fekszik a földön, fehér fővel, szürke szakállal, a porba lehelve bátor lelkét, kezeivel takarva meztelen testének vérző, undok sebeit: de az ifjagnak minden illik, míg a szép kor ragyogó virágjában vannak. Akkor szép a harczost élve látni; szeretik a nők; s akkor is szép, midőn elesik az első sorban. De mindenki, ha egyszer megindult, tartsa magát erősen két lábán, fogai közé szorítva ajkát!»

Egy másik harczi intelme magán hordja jegyét és feladatát. Az első vers a spártaiakat jelenti az isten alakjában, kinek utódainak hitték magokat; a többi a veszély nagyságát és a kétségbeesés végső erőfeszítését fejezi ki, mely a fegyelmet élteti. «Herakles győzhetetlen ivadéka vagytok, mondja a költő,⁶ legyetek bátrak. Jupiter még nem fordította el rólatok tekintetét. Ne nyugtalankodjatok, ne rettegjete az ellenség tömegétől; hanem mindenki, előre nyujtott pajzszzsal menjen egyenest a támadók ellen, gyűlölve életét és többre becsülve a halál borzalmait az enyhe napfénynél. Tudjátok, mily nehezek Mars munkái,

ki annyi könyvet fakaszt; ismeritek az irgalmatlan háború erőszakosságát, és akár legyőzve és futva, akár diadalmaszkodva, oh ifjak! ismertétek mind a két megpróbáltatást. Mert azok közül, kik egymás mellé sorakozva, önmagoktól szálltak szembe az első támadással, csak kevesen hálnak meg, s megmentik mögöttük a népet. De a harczosok, kik megzavarodnak, minden erejüket elvesztették. Senki sem fejezheti ki szóval, mennyi baj éri azokat, kik szégyent szenvednek. Gyalázat hátulról sújtani az embert, ki fut a csatában.

«Szégyen arra, ki holtan esik a fővényre, a vas hegyétől átszúrt háttal! mindenki álljon elül erősen, két lábát a földre nyomva és fogai közé szorítva ajkát, czombjait, láb-szárait, mellét és vállait széles pajzszsál fődve! Jobbja vezesse dárdája heves csapásait s rázza fején fenyegető tollbokrétáját! végezzen hatalmas tetteket a csatában s ne álljon pajzsa alatt messzire az ellenség nyilaitól; támadja meg közlelől, sújtsa a kopjával vagy karddal s ejtse foglyul az ellenséget! A csatasorban, lábbal láb ellen, pajzsot pajzsoknak, tollbokrétát tollbokrétának, sisakot sisaknak szegezve, mellet mellre feszítve küzdjön az ellenséggel, markában a karddal vagy a hosszú dárdával kezében! És ti, könnyű csapatok, itt-ott megrázkódva pajzsaitok alatt, harczoljatok, röpitsetek erős kavicsokat; és kilöve könnyű nyilaitokat, maradjatok közel fegyvereseitek csapatához.»

Igazi lyrai költészete a hazafiságnak és bátorságnak, melyet egy korunkbeli nagy író a *Marseillaise*hez hasonlít!

Az ily romok még mindig szobrok. Egy nemes faj szelleme, valamint bátorsága él TYRTAEOS e rövid elegiáiban. A képzelem, melyet megragad, kénytelen sajnálni azt

a sok elveszett dolgot, mely ugyanazon ihletből és ugyanazon időből származott. Mi maradt fenn STESICHOROSBÓL, kinek erős műzsáját HORÁ CZ magasztalta s kitől egy híres apologost vett kölcsön? Nehány szétszórt és összefüggés nélküli vers, alig egy teljes distichon. Pedig ez ama nagy költő, hatalmas lyrikus, kiről még egy századdal HORÁ CZ után így szólt QUINTILIÁN: «Szellemének ereje még tárgyainak választásában is mutatkozik. A legemlékezetesebb háborúkról, leghíresebb vezérekről énekelve, az epikus munka egész súlyát fentartja a lanton. Személyeinek cselekvésekben és beszédekben hozzájuk való egész méltóságukat megadja: ha mérsékelné magát, HOMER legközelebb álló versenytársának látszanék. De túlsapong, eltéved: a mi kétségkívül hiba, de az erő hibája.»⁷

Nehány régi bizonyoságból azt is megtudjuk, hogy a költő bátor polgár volt. Dóriai fajból, Siciliában születvén, harczolt a zsarnokság ellen, mely Agrigentumból szülővárosa, Himera felé terjedt. Sok időre utána a verseiben nyilatkozó harczias lélek tetszésére volt Nagy Sándor szellemének, és e hős azon olvasmányok közé helyezte költeményeit, melyek a királyokhoz valók.

Pedig STESICHOROS a maga idejében kevésbé mutatkozott engedékenynek a felső hatalom iránt; igaz, hogy ezt az ő idejében egy gyűlöletes elnyomó képviselte, kinek bűnei és neve meséseknek látszanak, annyira borzalmasak! Ha hihetünk ARISTOTELESnek, Phalaris első bitorlásai ellen igyekezett STESICHOROS Himera lakosait óvni, elmondva nekik a mesét *a lóról, mely bosszút akar állni a szarvason* s ezért a zabola, lovag és sarkantyúk alá kerül.

A költő nagy és tartós hírneve annyi fényt adott ez anekdotaszerű hagyománynak, hogy a görög szellem hanyatlási korában a legkülönösebb sophistai munkát sugal-

mazta, egy levélgyűjteményt, melyben az irgalmatlan Phalaris, kitárva minden bosszúló művét, még a lángoló ércbikát is, hol megégezte áldozatait, a legnagyobb csodálatot tanúsítja STESICHOROS iránt, szentelt tárgynak nyilvánítja e költőt, tisztességekkel halmozza el öregségét és halálakor sürgeti a himeriaiakat, hogy templomot emeljenek neki.⁸

Föl lehet ismerni ez apokryph munkában a görög szellem illuzióját az ókor utolsó szakában. Ugyanazon korszakban a rómaiak, az abszolút hatalom eszközei s egyzersmind áldozatai, jobban ismerték e hatalom ösztönszerű gyűlöletét az írói lángész ellen. A költő LUTORIUS, LUCANUS, SENECA, a történetíró CREMUTIUS CORDUS halála és ama bölcsészek száműzetése, kiknek üldöztetését egy római nő, *Sulpicia* írja le, figyelmeztették Rómát, hogy a katonai zsarnokságnak semmi sincs inkább kedve ellenére, mint a gondolkodás szabadsága.

Ez időtájt az idősb PLINIUS erélyes és vizsgáló szelleme arra szorítkozott, hogy grammatikai könyvet szerkesztszen, értekezést a kétséges beszédmódokról. Nem volt arra való e pillanat, hogy azős STESICHOROS nemes és férfias költészetét utánozzák vagy magyarázzák Rómában. Ennek a szellemnek emlékeit elhanyagolták és elfeledték, s hírneve csupán ürügyül szolgált a görög rhetorok léha játékaira. E nagy lyrikus huszonhat könyvre terjedő költeményeiből csak néhány elszórt vers maradt fenn, melyek sokkal inkább elszigeteltek, hogysem egyebet nyujtsanak számunkra, mint a szóbeli előkelőség és összhang mutatványait.

STESICHOROS különben a háborún és szabadságon, az ember nagy megpróbáltatásain és nagy szenvedélyein kívül, a természet képeit és az égi tűnemények egynehányát is megénekelte. PLINIUS, a természettudós, STESICHOROS és

PINDAROS költők magasztos szellemeit idézi, mint a kik példájokkal bizonyítják az emberi lélek nyomorúságát és rémületét a napfogyatkozáskor, melyben vagy valamely nagy bűn jóslatát, vagy magát az égi testek halálát vélte látni.⁹

NYOLCZADIK FEJEZET.

(Bölcsészeti hymnuszok. — XENOPHANES. — PARMENIDES. — EMPEDOKLES. — Pythagorasi iskola.)

A görög költészet ihletései közt, melyek a lyrai formát érintik, régi időbe kell helyezni, a mi újra elő fog fordulni a későbbi korban és a legmagasabb társadalmi finomultság befolyása alatt. A bölcsészet Görögországban csaknem egy keletű a költészettel, s az értelemnek e két ereje jó korán ihlette meg egymást vagy néha össze is keveredett.

A mint a föld és ég kápráztató látványa, Jonia és keleti Görögország szép éghajlata alatt, a dicséret hymnuszait s bizonyos tekintetben a természet apotheosisét gerjeszti fel: úgy csodáinak meggondolt tanulmánya, okaiknak kutatása, jelképeiknek értelmezése egy másik lelkesedést szült, mely csakhamar ugyanazon nyelvet fogadta el.

THALES, PHEREKYDES, EPIMENIDES, XENOPHANES, PARMENIDES, EMPEDOKLES, a képzelemmel egyesült bölcsészetnek e korszakához tartoznak. Ama bölcsészek kora ez, kik közül ARISTOTELES¹ némelyeket physikusoknak, másokat theologusoknak nevez, hogy jelezze a szemlélődés két tárgyát, melyen megosztottak s melyet néha egyesíteni próbáltak.

THALES rendszere, melynek nyoma PINDARNak egynél

több emlékében látható, nem volt egyéb keleti hagyománynál, melyet egy joniai görög átvett. Tanítványa, PHEREKYDES, úgy látszik, szintén Chaldeától kölcsönözte a lélek halhatatlanságának dogmáját, mely annyira ki van fejezve Job arab könyvében; de semmi sem maradt fenn eredetiben ez ősi hagyományból. XENOPHANESSzal beszél hozzánk a görög bölcsészet először a költészet nyelvén. A fenmaradt nyomok nem felelnek meg a mérész fogalmaknak, melyeknek hibáját vagy dicsőségét megőrizte e név a bölcsészet évkönyveiben. Elégiai versek ezek, hol nincs szó sem ama pantheismusról, melyet XENOPHANESnek szemére vetettek, sem ama szellemi egységről,² melyet — a mint mondják — elismert az *első okban*.

Más oldalról azonban érdekesek kutatásunkra nézve a neve alatt fenmaradt töredékek. Késérü bírálatát találjuk ott ama harcziás játékoknak, melyek össze voltak kötve a görögök erkölcsével, vallásukkal s melyeket PINDAR magasztalando volt. XENOPHANES valamennyiöket széttagolja s kijelenti, hogy a legszerencsésebb pisai győztes sem ér fel egy bölcsészszel, «mert — úgymond³ — a mi bölcseségünk becsesebb, mint az emberek vagy lovak ereje. Valóban, ha az ökölviadalban hatalmas ember megy valamely néphez, habár mind az öt harcban győzött, habár első volt a birkózásban és a versenyfutásban, a mi az erő legfőbb foka a játékokban, ezért a város nem lesz jobban kormányozva. Csekély öröm reá nézve, ha egyik polgára győztes athleta lesz Pisa partjain, mert ez nem gyarapítja a város kincstárát.»

Sok más vádat emelt még XENOPHANES a játékok haszontalansága és költségei ellen. Az *intézmény* tartósságának kellett ezekre megfelelnie, megmutatva, mint fegyverezték fel e játékok a bátorságot és készítették előre az ellenállást, melylyel Xerxes találkozott.

A bölcseész maga, ki így megvetette azokat, ázsiai görög volt, megtartva még valamit az előkelő puhaságból, melyet Lydia szomszédsága s az éghajlatok szerencsés hasonlatossága adott a joniai part lakosainak, «e városokban — mondja ő maga, — hol, a míg nem jutottak az undok zsarnokság alá, ezrével mentek a közgyűlésekre, művészileg készült ruhákban, s összefont és tömjéntől illatos hosszú fürtök ékességével.»

Kétségtől nem ez volt az, a mit XENOPHANES helyeselt, ki a médektől csakhamar elnyomott ázsiai Görögországból önként az európai Görögországba ment át, mely nem kevésbé elmés és erősebb volt. Bizonyára itt is emlékszik még első hazájának gyönyörvágára és szabad eszméire; de oly erkölcsi érzést vegyít belé, melyet fölemel a költészet hangja s melyet nem várnánk a modern *materialismus* állítólagos elődjétől. Leírva egy ünnepi lakomát, mely szokásos volt a kolophonai és ephesusi gazdag polgároknál, így szól lyrai menetű versekben: «De a középen oltár van,⁴ mindenfelől virágokkal terhelve; s daltól és vidámságtól visszhangzik az egész ház. Az egészséges örömtől lelkesült embereknek először istent kell megénekelniök, ájtatos hagyományok szerint és tiszta szavakkal, azután italáldozattal és imával erőt kell kérniök az igazság teljesítésére. Mert ez az, a mit többre kell becsülni, és nem az erőszakot; azután oly módon isznak, hogy vezető nélkül mehessenek haza, hacsak valaki nem teljesen aggastyán. Azt az embert is dicsérni kell, ki ivásközben csak tisztességes dolgokat tár ki, s a kinek emlékezete és gondolata erényből táplálkozik, és másrészt nem kell ismételni a titánok vagy óriások harczeit, sem a centaurok történetét, melyek a régi idők költései, és mind ama czivakodásokat, melyekben nincs semmi hasznos, de mindig szem előtt kell tartani az istenek gondviselését.»

Nem inkább a bölcs és vallásos reformátor nyelve ez, mint a pantheistáé vagy skeptikusé? nem látszik-e amaz érzések és képek kincstárából valónak, melyek a görögök-nél második költészetté tették a bölcsészetet?

Összegyűjtve az őskornak e becses romjait, jobban fel-foghatjuk, hogyan szállta meg LUCRETIUST az élelismű rendszerekkel együtt a költői megindulás. XENOPHANES után tanítványa, PARMENIDES, Elea városában, Italia görög partján, nem volt jó költő, mondja CICERO, legalább a versek alakjára és menetére nézve. De tárgyának újsága fölemeli gondolatát. Vajjon készített-e, mint egy negyedik századbeli rhetor jelzi, hymnusokat a természet tiszteletére, ὕμνους φυσιολογικούς, azaz a dicséret és csodálat énekeit a dolgok elemeiről és kezdetéről, úgy, mint az akkori újoncz tudomány felfogta? Nem lehet biztosan állítani. PLATO különben HESIODOS mellett említi PARMENIDEST, mint a kik mindketten az istenek régi történeteit beszélték el. Ezt az eszmét is könnyen ki lehet egyeztetni a romokkal, melyek PARMENIDES-nek a természetről szóló költeményéből fenmaradtak. E költemény egyik részének tárgya az igazság volt, τὰ πρὸς ἀλήθειαν; a másíknak az, a mi a véleményhez, a hithez tartozik, τὰ πρὸς δόξαν.

E két cím alá foglalhatjuk azt, a mit sok századdal később s egészen a görög hagyományokból alakult tudományban, VARRO tolla alatt találunk, ki a theológiát e három részre osztja: mythologiai, természeti, polgári. «Az első — tevé hozzá — a színpad, a második a mindenség, a harmadik Róma számára készült.»

Úgy látszik, szent ÁGOSTON rövid analysisei szerint, hogy VARRO második theológiájában amaz ősi pantheismust érinté, amaz eszméjét az örökkön éló s azért isteni természetnek, mely India régi vallásainak alapja volt. Vajjon

hasonló magyarázat volt-e már amaz első igazság, melyet PARMENIDES dicsőített, ellentétben az emberi hitekkel? Vagy inkább a természet szemléletéből nem vonta-e ki az egészen szellemi isten, az abszolút és legfőbb értelem elvét? Nem lehetne kételkedni e tekintetben. PARMENIDES, mint BERKELEY, a túlságos idealizmus által vétkezhetett. Inkább hihetett az eszmékben, mint az anyagban, és a kételkedést nagyon élénk hite által az abstractióra vezethette. De ez is értelmi és mystikus emelkedettséget bizonyít, mely szoros összefüggésben van a költészettel, s melyet az emberi szellem különböző korszakaiban feltalálunk. PARMENIDESnek egy fenmaradt első töredéke ezt a jelleget látszik viselni. Stylje egyszerű, de költészete új, még HOMER után is:

«A paripák, melyek elragadnak, oly messzire száguldtak, a mennyire szívem hajtott, mert az istenség dicső útjára vezettek, mely megvilágosítva helyezi az embert minden rejtelem közé. Ez volt pályafutásom célja; ide vittek a szekerembe fogott értelmes paripák. Szűzek irányozták az utat, a nap szűzei, elhagyva az éj hajlékát a világosságért és kezökkel elhárítva a fátyolt homlokukról. Sivított a tengely, míg a kerékagy lángot vetett; mert a kerekek kettős forgószele ragadta magával, és a lovak rohánva száguldtak.

«Itt vannak az éj és nap útjainak ajtai, gránit eszterhajok és küszöbök között forogva; magasan a légben, roppant szárnyakkal záródnak, és a munkás igazság őrzi kettős kulcsaikat. A szűzek, édes szavakkal szólítván meg őt, ügyesen rávették, hogy haladék nélkül vonja félre az ajtókról a nehéz zárt. Rögtön kitérültek az ajtószárnyak s tágas teret hagytak üresen, két oldalt forgatva az ércsarokokat, melyeket rudak és szögek illesztének a fába; és a szűzek hirtelen kihajtották az ajtókon a szekeret és a pari-

pákát. A jóakaró istennő elfogadott; s megfogva kezével jobbomat, e szavakat mondá:

«Örvendj, oh ifjú, ki halhatatlan vezetőkkal utazol, kiknek paripái tanyámra vezettek téged; mert nem rossz végzet vitt ez útra, kívül az emberek járt útjain; maga Themis volt az és az igazságosság. Meg kell tanulnod, hogyan ismerhetsz meg minden dolgot és a meggyőző igazság valódi alapját, és a halandók véleményeit, melyek nem az igaz hiten, hanem tévedésen alapulnak; és így meg fogod ismerni, hogyan kell okosan haladni a *mindenen* keresztül, próbát téve minden dologgal».

E költői bölcsészetnek, melynek leczkéit Görögország nemsokára összegyűjtendő volt, PYTHAGORAS félig mesés alakját kell az elére helyeznünk. A mit India vallási tanai-ból látszik kölcsönözni, nála eredetivé lesz. Samosban született, beútaza a keletet s törvényhozója volt az itáliai görög városoknak; számtudománya, erkölcsi elmélete a zenéről, melynek még a mennyei világ rendjében is részt tulajdonított, kezdettől fogva bizonyítják, mily befolyást kellett vennie a képzelemnek a görögök polgárosodására. PYTHAGORAS, kiről csak egy hagyomány és emlék maradt fenn, a szellemek fölött való uralkodásban ama homeri énekekkel osztozott, melyeket Ázsia partjairól a régi Görögország minden városába átvittek.

Semmi kétség, hogy költöket is képezett, valamint bölcseket. Mert az *Ilias* dalnoka után a két legnagyobb költő egyike, AESCHYLOS be volt avatva PYTHAGORAS felekezetébe, vele együtt irtózott az állatok vérétől s a mindenség rendszerét illető speculációkkal hasonlóké az erény iránti lelkesedést kötötte össze.

AESCHYLOS, kit alig félszázad választott el PYTHAGORAS-tól, ennek első tanítványától vette e tant; és kétségkívül,

mint amazok, ő is gyakorolta azt a tiszta, magányos, szigorú életet, mely oly kedvező a lélek erejére és a költői képzelemre. Mig a marathoni vitéz katona a megnagyobbított szinpadra vitte a bölcsészet néhány sugarát, más költőknek is magasztalniok kellett azt, a mennyei összhang ugyanazon varázsától vezetve.

PINDAR lett ihlett dalnoka a pythagorasi bölcsészetnek, mely PLATO előtt legtisztább tana volt az ókornak, szellemi egész a lélekvándorlás tévedéseig, erkölcsi egész a legszigorúbb megtartózkodásokig, költői és lyrai, hogy nagyobb uralmat szerezzen a lelkek fölött s megtisztítsa őket a lelkesedés által. A bölcsesség, melynek tanítványa volt, a hit, melyet a lélek isteni lényege és az abszolút igazság felől szerzett, hatalmas szava által erősítve, mellette más mesterekre is talált, kik tanították, más költőkre, kik megénekelték. Nevezzünk meg először is e czímen egy bölcsészt, ki a PINDARTÓL gyakran lakott helyen született és ifjúságában részt vett a költőtől dicsőített ünnepekben. Valóban, EMPEDOKLES, ki Agrigentumban született, mint ARISTOTELESBŐL tudjuk, jutalmat nyert a hetvenegyedik olympias játékaiknak lófuttatásán. Nem volt ugyan PYTHAGORAS tanítványa, de részesült leczkéinek még egészen új hagyományában; ide csatolta utazását a keleten, melyet a görög szellem jó korán hasznára fordított, nem tekintve felsőségét, melyet törvényei és művészetei adtak neki az általa barbároknak nevezett népek fölött. Nem kételkedhetünk, hogy EMPEDOKLES kivált Egyiptomot látogatta meg, honnan HERODOT és PLATO történeti biztos tényeket, s a mi nem kevésbbé becses, erkölcsi igazságokat nyertek.

Visszatérve utazásaiból s felekezetének hírével segítve, EMPEDOKLES elfogadtatást talált Sicilia szabad városaiban, mint bölc, mint bűvész, költő, mindenható zenész. Hír-

neve igen nagy volt már életében is, s ez idővel még nagyobbra nőtt a görögök képzelmében; s a művészetek és tudomány nagy százada után, midőn a polytheista világot megzavarta és megosztotta egy új világosság: EMPEDOKLES neve, az életéről szóló legendák, a bűvészi tudományának tulajdonított csodák egyikévé lettek a segítségeknek, melyekre a régi hit támaszkodott. A *pogány legenda* azt tulajdonítja neki, hogy veszedelmes ragályokat oszlatott el, halottakat támasztott fel s a mi valóbbszinű, búskomorságot és esztelenséget gyógyított meg zenéje által.

De ez a halál utáni hírnév, melyet Görögország babonás hanyatlása csatolt e bölcsészhez, kit ARISTOTELES inkább physikainak, mint költőnek ítelt, csak tökéletlen bizonyosága a jótevő uralomnak, melylyel Görögország szerencsés polgárosodásában bírt. Bizonyítékul szolgálhatnak kétségtelen munkáinak töredékei, valamint a mit önmagáról mond verseiben, s még a visszhang is, mely innen LUCRETIUS verseibe elhatott.

Siciliának e városai közé jutva, melyeket a talaj termékenysége, a kereskedés, a szabadság, a fényűzés minden romlottságának kiszolgáltatott, ő lett valóban ezeknek ügyes reformátora. Azzá lett, nem csupán a külső fölszerelés által, melylyel körülvette magát, szekerén járva be a mezőket, oly zene hangjai mellett, mely a lelkek megszélesítésére és elbűvölésére volt készítve; hanem verseiben a legmagasabb metaphysikát is tanította, azt, melyet a polytheismus nem támogatott, és a legtisztább erkölcsant, azt, melyet a mythologia meghazudtolt profán példái által. Mint a pythagorasi iskola, és ugyanazon kifejezésekkel, azt ígerte az embernek, hogy halála után istenné lesz. Az ily remény áhitatos büszkeségét a bölcsésznel a lélek eredetének megfelelő élet eszméje tartá fenn, mely a lelket tiszt-

tán megőrzi a föld ragályainak közepette. Így lehet megmagyarázni EMPEDOKLES ihlett nyelvét, lelkesedését, midőn magáról beszél s felhívja polgártársainak tanulékony hitét. Néha úgy tünteti fel magát előttök, mint az ég száműzöttjét, ki földi megpróbáltatásai által kénytelen visszaszerezni elvesztett mennyei hajlékát, s önmaga töri meg előttök az utat, melyet nekik tanácsol.

«A szükség törvénye ez, régi rendelete az isteneknek.⁵ Ha eltévelyedésből valamely szellem vérrel szennyezte be állagát, még azok közt is, kik a mennyei életben osztoznak, háromezer évszakra keresztül száműzve lesz a boldogok közül. Így történt, hogy ma enmagam is égből menekült és bolyongó útas vagyok».

E fictio azonban és ARISTOTELES által itt-ott fentartott több verse az elemek hatalmáról és az allegorikai szenvedélyekről, melyekkel EMPEDOKLES az anyagot élteti, nem engedik meg, hogy őt azok közé sorozzuk, kiket elmésen a tudomány prófétáinak neveztek.

Mondhatnók, hogy ez nem a jós szemlélet lelkesedése; hanem akkor, ha úgy tetszik, azoknak nyelve lesz, kiket ARISTOTELES theologus naturalistáknak nevez.

E vélemény támogatására hivatkozhatunk EMPEDOKLES *Engesztelés* című költeményének egész eszméjére, a a költőnek e szigorú hangjaira, e megszabott vezeklésekre, s egyszersmind a képek és összhang ama ragyogására, mely megenyhíti a fenyegetést, míg meggyőzőbbé teszi. «Oh barátaim,⁶ — úgymond — ti, kik a nagy várost, a szöke Agrigentum magaslatait lakjátok, ti, kik a jó cselekedetekért buzogtok, ti, nyílt menedék az idegenek számára, ti, kik nem ismeritek a rosszat, legyetek üdvözölve! Mint halhatatlan isten s nem többé mint ember jövök hozzátok; az engem tisztelő tömeg közé vegyülök, szalagokkal és virág-

füzérekkel ékesítve. Ha megérkezem egy népes városba, tisztelnék a férfiak és nők. Ezrével kísérnek, kérdezve, hol van a járt ösvény, mely a boldogságra vezet, némelyek jövődöléseket sürgetve, mások a különféle bajok gyógyítását, melyekben szenvednek.»

Ez ígéretei EMPEDOKLESnek jóslói vagy bűvészi jelleget adtak: «Mily segítség — mondja⁷ — háríthatja el a bajokat és az öregséget? Meg fogod tanulni, mert számodra tartok letétben ily titkokat. Le fogod lohasztani a féktelen szelek hevét, melyek a földre rohanva, megölik lehelletőkkel az aratásokat; és ha akarod, újra föléleszted erőszakosságukat. Esős és sötét felhőből melegséget és világosságot fogsz kihozni; és a nyár hevében patakokat fogsz fakasztani, melyeknek üdesége nyirkos párákkal táplálja a fák gyökereit. Vissza fogod hívni az alvilágból a haláltól feloszlott ember lelkét.»

Az utolsó szavak hazugságát kivéve, mind azon csodák, melyekkel itt a physikus költő dicsekszik, nem mennek túl azon, a mit a természeti tünemények megfigyelése, és némely pontban, előre-tudása hasznos tanácsul adhatott a siciliai munkásoknak és pásztoroknak. De a tapasztalás e jós erejéhez valami rejtelmesebb befolyást akart csatolni, melynek varázsa még költői lelkesültségével is összeolvadt.

Ugyanakkor, midőn verseiben természetfölötti lénynek tünteté fel magát, vagy legalább is oly emberi lénynek, kit újra visszaadtak a földnek, miután bejárta az egeket: egész nyelve az istenek tiszteletét s az erény követését ajánlá. A természet *élő erőiről* adott magyarázatában, a *rokonság* és *ellenszenv*, egyesülés és szétválás általa felállított kettős elvében, melyből a mindenség összhangját és tartósságát származtatja, úgy látszik, mintha azok ellen harczolna,

kiket már akkor atheistáknak neveztek s a kik mindent az anyagra vezettek vissza.

Kétségkívül EMPEDOKLES néhány szétszórt versében a véletlen teremtes első vázlatairól, látni lehetne azt a pantheismust, melyben annyi század óta oly gyakran végződött az álképzelem és az áltudomány; de ellenkezőleg, úgy látszik, daczára LUCRETIVS dicséreteinek, hogy az agrigenti költő a legmagasabb fokon spiritualista volt, *Kosmogoniájában* úgy, mint erkölcstanában. A mint lefesti a durva alkotási kísérleteket, melyek egyedül a természet erejéből származtak, az meghazudtolása az ember hasonló eredetének; s föltehetjük, hogy ilyen tévedés ellen tiltakozik egyik legköltőibb töredékében, mely verseiből fennmaradt⁸:

«De, oh istenek, hárítsátok el nyelvemtől ez emberek balgaságát és fakaszszatok számomra némely szájakból üdvös forrásokat. És te, ezer emlékű Múzsza, fehérkarú szüz, tőled azt kérem, a mit e mulékony életben szabad megtanulni. Küldj felém, az áhitat vezetése alatt, tanulékony szekeret stb. . . .» Azután föllelkesülve a mennyei támogatás és a magasból szállt igazság reményétől, a költő így szól egyszerre a bizalom és kétség hangján: «Merj, és akkor szabadon rohanhatsz a bölcsesség magas ormain. De gondold meg és érintsd ujjaddal minden dolog bizonyos oldalát: és bár saját szemekkel láttál, ne bízzál jobban, mint abban, hogy tenmagad hallottál: ne higj inkább a hívságos hírnek, mint az okoskodásnak, sem bárminek, ott, hol helye van az elmélkedésnek. Távolítsd el az érzékek bizonyosságát. Ítéld meg a szellem által azt, a mi nyilvánvaló minden dologban».

EMPEDOKLESnek hangja által magasztos, tana által lelkesült költészete, bár nagy erővel festi az ember nyomorú-

ságát, nem foglal magában semmit LUCRETIVS szomorú csüggedéséből: az istenhez vágyik, mint LUCRETIVS a semmihez. Kissé felhőkbe burkolva, mint a régi bölcsészet, még magasabb reményt látszik maga elé tűzni, mint a minőt kifejez, s végső czélja az, a mi inkább fölemeli, mint lesülyesztí az emberiséget. Távol tehát attól, hogy, mint LUCRETIVS, diadal-maskodjék az ember gyöngeségén, testi szenvedésein, erkölcsi hanyatlásán, fokozatos és teljes halálán: inkább abban leli kedvét, hogy valamit mutasson e romokon túl, melyeket leír: «Cselekvésre alkalmas kezek vannak illesztve a testhez; de jönnek a kemény esetlegek, melyek megbénítják az értelmet. Mulékony halandók! elöttetek a rövid élettel, füst gyanánt a levegőbe ragadtatva, csak arról biztosak, mibe beleütöttetek s ide s tova hanyatva minden dolog felé! Van egy egész azonban, a mit fölfedezni óhajtunk, ámbár abból képződött, mit az ember nem lát, nem hall, nem foghat meg gondolata által. Ha hévvel keresed, meg fogod tanulni, meddig emelkedhetik fel a halandó gondolat.»

Ez így megígért kinyilatkoztatás nem volt más, mint az, mely a legfőbb istent, a vele való egyesülés reményét és a gonoszok számára fentartott gyötrelmek fenyegetését foglalta magában. VIRGIL az *Aeneis* hatodik énekében érintette azt a tanítást, melyet az eleusisi mysteriumokból, az ókor tisztító helyéről kölcsönöztek: kifejti néhány versben, hol, mint EMPEDOKLESNél, magok a természet elemei, eszközei a megszabott engesztelődésnek: «A bűnös lelkek közt némelyek könnyeden repülnek, minden szélről hajtva; másokról a bűn szennyét lemosta a tág tenger vagy leégette a láng.» De itt semmi sem ér fel azzal, mit a siciliai költő képzelme tartott fenn némely bűnös lelkek számára, melyeknek nyugalom nélkül való szenvedését így írja le: «A lég heves lehellete⁹ a tenger felé üzi őket. A tenger

visszaokádta a föld színére. A föld a fáradhatatlan nap ragyogó tüzhelye felé hajította, mely visszaküldte a lég forragatába; minden elem a másikhoz taszítja és mindnyájan borzadnak tőlök.»

Egy újabb fölfedezés megismertette velünk még néhány romját ez ókori költészetnek, melynek felbomlott mértékét a jelenkori philologia néha találomra helyre állítja. Egy könyv, mely ma igen híres Európában, az *eretnkségek megczáfolása Origenestől*, idézi a régi görög költészet egy szép helyét az ember önkéntes születéséről. Vajjon EMPEDOKLES vagy PINDAR az, kinek megváltoztatott szavait olvassuk itt? EMPEDOKLESre lehetne gondolni, leírásainak néhány verse után, melyeket LUCRETIVUS utánzott; de költeményei ismert rhythmusának semmi nyoma sem látszik az idézett töredékben; ellenkezőleg, e töredék egy ügyes német kiadó keze alatt, kevés változtatással, a pindarosi vers szabad menetét veszi fel.

Ezzel befejezzük nagyon tökéletlen tanulmányunkat a magas bölcséleti és vallásos költészetéről, mely ugyanazon forrásokból származott, mint a thebai költőé s néha ugyanazon hévtől lelkesült.

«A föld hozta először létre az embert,¹⁰ így viselve legnemesebb ékességét s anyjává akarván lenni egy békés s az istenekkel baráti fajnak. Különben nehéz kinyomozni, vajjon az első ember, a ki a földből kiemelkedett, ALKOMENOS volt-e a bœotiaiaknál, a Kephissos vize fölött, vagy az Ida-hegyi Kuretok, az isteni faj, vagy a phrygiai Korybantok, kiket a nap akkor elsőkül látott kihajtani a fák rügyeiből, vagy Arkadia adott születést Pelasgosnak, ki régiebb a holdnál vagy Eleusis első lakójának, Diaulosnak, vagy a szép gyermekekben termékeny Lemnos hozta világra a ki-mondhatatlan mysteriumok Kabirját, vagy Pallena szülte

a phlegrai Alkiont, a büszke óriások legidősebbjét? A libyaiak ellenben azt mondják, hogy földjökön a hatalmas Iarbas kelt ki a Jupitertől termékenyített égő síkságból. Egyiptomban a Nilus, megkövénítve nedves hevével az anyagot, melyet húsossá tesz, élő lényeket hoz létre.»

EMPEDOKLES, daczára az emlékéhez csatolt némely mesés hagyománynak, meghatározott keletét adja műveinek. De nem így van az *aranyos versekkel*, melyek PYTHAGORAS neve alatt jutottak hozzánk. Tőle vannak-e vagy legalább első iskolájától? Vagy talán oly tudós korszak fictiói közé tartoznak, mely egyszerre utánozni és átalakítani igyekezett bizonyos régi hagyományokat? Semmit sem állítunk e tekintetben.

HIEROKLES kommentárja, a negyedik század végén, ez a törekvés egymás ellenébe állítani egy régi bölcsész és Krisztus elveit, kétségkívül bizonyos tekintélyvel bíró pogány emléket tételez föl, de nem bizonyítja föltétlen authenticitását. A mi az *aranyos verseket* illeti, szent Jeromos vádolja magát, hogy némely helyöket összezavarta a szentírás verseivel. Igaz, hogy erkölcsanuk magasztos, hangjok szigorú és egyszerű: ¹¹

«Inkább, mint bárki más előtt, magad előtt pirulj. — Tiszteld atyádat és anyádat, legközelebbi rokonaidat; és a többiek közül válaszd ki, az erény rendjében, a legjobbat barátodul.» Ezek minden időben szép maximák; a lelkesedés egy része is beléjük vegyül. Miután megmutatta a halandókat, kiket a balsors csapásai elragadnak és ide-oda hánynak, így szól a költő: «De azért végy bátorságot ember ¹²: a halandók isteni fajból valók, kiknek a szent természet minden dolgot kinyilatkoztat. — Tartózkodjál a tiltott ételektől, és a lélek kiengesztelődése és megszabadulása végett légy bíró magad és gondolj meg minden dolgot, ma-

gad felett az észet fogadván el vezérül. Ha elválva a testtől, a lég szabad közepébe fogsz jutni, elenyészhetetlen, megromolhatatlan isten léssz, nem vetve alá többé a halálnak».

Bármily emelkedett ez erkölcsstan, mégis érezzük, mi hiányozhatik belőle. Emberiebb lévén, mint a *Porticus*, PYTHAGORAS iskolája is emeli a lélek büszkeségét, hogy fenntartsa tisztaságát. Az erénynek a saját érdekét adja alapelvül; inkább azt rendeli az embernek, hogy ne sebezze meg önmagát, mint hogy a mások üdvén működjék. Még nem az igazságosság és szeretet törvénye ez, melynek a világot lángra gyújtani s benne új költészetet kellett elterjeszteni.

KILENCZEDIK FEJEZET.

(A régi Görögország népies dalai. — ANAKREON. — SIMONIDES.)

Később, a költészet ama szép korszakában, melyet PINDAR fog megkezdeni, a művészetekbe szerelmes népnél fel fogjuk még találni a lyrai hang egyesülését a bölcsészettel. De e korszakot megelőzőleg hátra van még a lantjátékát keresnünk az élet gondjaiban, szenvedélyeiben, mindennapi gyönyöreiben.

Mely országban kellett inkább fölmerülni e névtelen és népies költészetnek, mint Görögországban? Ott, hol a lángész, élénkebb láng gyanánt válva ki, egészen szellemi környezetből emelkedett föl, maga a tömeg is csillogott. Innen van gyakran a nyelvnek oly szabadossága, melyet maga az isteni tisztelet romlottsága is élesített; de innen van gyakran ama nemes költészet még annak kifejezésében is, mit az erénynek kárhoztatnia kellett. Nem gyűjtjük itt össze e költői nép dalainak maradványait, a harci vagy ünnepi énekeket, a tengerész vagy az arató dalait; de a történelem nem feledheti el, a mi annak magyarázatára szolgál és még tévelygésbe ejtve is hangosabb dobogásba hozza a nemes szíveket.

Az ókor soha sem nevezte meg *Harmodius és Aris-*

togiton dalának szerzőjét. Az atheni nép volt ez. Ugyanazon vérengző szenvedély, a gyilkosság árán visszaszerzett szabadság nem találta volna másutt a nyelv ugyanazon illuzióját: «Myrtuságak alatt hordozni fogom a pallost,¹ mint Harmodius és Aristogiton, midőn megölték a zsarnokot és Athent szabaddá tették a törvények alatt.

«Kedves Harmodius, nem szüntél meg te élni! De azt állítják, hogy a boldogok szigetén lakol, a hol a gyors Achilles van, és mint mondják, Tydeus fia, Diomedes.

«Myrtuságak alatt hordozni fogom a pallost, mint Harmodius és Aristogiton, midőn az atheni ünnepen megölték a zsarnok Hipparchost.

«Dicsőségetek örökkön fog tartani a századokon át, kedves Harmodius és Aristogiton, mert megöltétek a zsarnokot és szabaddá tettétek Athent a törvények alatt.»

A görög költészet, kivált az, mely myrtusról beszélt, nem volt mindig ily szilaj kedvű s nem voltak ily engesztelhetetlen emlékei.

ANAKREON s maga Simonides is igen türelmesen vették a siciliai kis zsarnokok hatalmát és udvaraik fényűzését. Tudjuk ANAKREON híres voltát; nincs az övénél ismertebb görög név.

Az irodalmi halhatatlanság inkább függ a művészettől, mint a tárgytól, melyekkel foglalkozik. A költő bűvésze az, hogy átalakítja, a mihez ér; és az eszmére nézve megtisztelő, hogy becsesebb annál, a mit leír.

HORÁCZ mondja, s elhihetjük, hogy nem önmagára való vonatkozás nélkül:

Nec, si quid olim lusit Anacreon,
Delevit ætas.

A jövődölés helyes volt, ámbár nagy részben meghazudtolták az események. Nehány vonás maradt csak fenn a lángból, mely az aëliai ifjú lantjára volt bízva. Most már el nem veszhetnek; és ha nem bírjuk azt az ANAKREONT, kit HÓRÁCZ olvasott, legalább a költő neve s némely művei örökké fognak élni.

A kis anakreoni gyűjtemény láttára, melyet Estienne Henrik adott ki először és fordított latin versekre, a tudománynak eleinte némi kétségei voltak. Ez volt-e ama híres dalnoka a Múzsáknak és Gráciáknak a föld legelmésebb népénél, ez volt-e amaz atheni Teos szigetéről, kit oly nagy tisztelettel hívtak meg a samosi zsarnok és Pisistratos, az atheni bitorló udvarához? E kecses, de egyenetlen styl, e könnyű és egyszerű mértékek feltűntetik-e előttünk annak merész és tudós költészetét, kit a régiek nagy lantos költőik közé soroltak? CICERO, igaz, azt mondja, hogy ANAKREON költészete egészen a szerelem körül forgott. De egy tudós és elmés hellen, Julián császár² olyanul tünteti fel ANAKREONT, mint a ki sok költeményt írt, melyek közül némelyek komolyak és súlyosak, mások kellemesek és mosolygók; s ALKAEOS és ARCHILOCHOS mellett nevezte meg őt, azon egyetlen különbséggel, hogy boldog és élvezetes élete ment volt a nehéz megpróbáltatásoktól, a heves szenvedélyektől, melyeket a lesbosi és a parosi költő érzett.

Megjegyzik még, hogy ANAKREON dalait, melyek egyedül jutottak el hozánk, HORÁCZ sehol sem utánozta, a mi kétséget támaszt az iránt, vajjon ismerték-e ezeket Rómában, s vajjon nem csupán egy későbbi időszak munkája van előttünk, inkább elgyengült hagyománya, mint ihlete a teosi aggastyánnak? Végre e kétség támogatására eszünkbe jut néhány valóban anakreoni versszak és kép, melyeket a régi szerzők idéznek s melyeknek költői és

merész lendülete nagyban különbözik Estienne Henrik gyűjteményétől, melyet VOLTAIRE alája helyez SAINT-AULAIRE marquis madrigáljainak és dalainak.

Ne túlozzunk azonban semmit. Talán nem birunk mást ANAKREONTól, mint legtartósabb költeményeit, mert ezek voltak a legközönségesebbek; talán a következő korszakokban összekeveredtek néhány, a mintánál alábbvaló másolattal, de az nem látszik, hogy e minta maga sokkal több volt volna, mint nagy író és léha költő egész vén-ségeig.

PAUSANIAS a görög szobrok fölött tartott egyik szemlájében, egy atheni oszlopcsarnokban, egészen közel Xanthipposhoz, a mykalei dicső harcosok egyikéhez, a teosi ANAKREONT veszi észre, az elsőt, úgymond, ki SAPPHO után legtöbb versében irt a szerelemről. *Magatartása*, teszi hozzá, *oly emberé, ki részegségében énekel*. Ebből láthatjuk, hogy átengedhetünk a régi ANAKREONnak néhány darabot e halál utáni gyűjteményből: ha nem is ő írta, de méltó hozzá.

Semmi kétség azonban, hogy hymnusokat is írt, a mi eléggé megmagyarázza a «komoly» jelzöt, melyet Julián ad a teosi költő néhány munkájának. Kétségkívül nem tért el szokásos szabadosságától, midőn Bacchus orgiáit énekelte meg. De fenn van még tőle egy Dianához szóló hymnus kezdete, kevésbbé kecses, mint EURIPIDES versei, de tiszta és nemes hangú:

«Előttem térdelek, hatalmas vadásznő, szőke leánya Jupiternek, Artemis, királynője az erdő vad lakóinak, akár ha most Lethe hullámozó habjai mellett örömmel szemléljed a bátor szívű emberektől lakott várost, mert te nem vagy vad nép pásztornője; akár ha stb.»

Az izlés kedvét találhatja abban, hogy összeszedi a

valódi ANAKREON régi freskóiról lehullt ékítményeket s egybehasonlítja a modern gyűjtemény ékességével s kecsességével. Csodálhat is itt-ott e gyűjteményben néhány bájos darabot, melyet egyedül LA FONTAINE volt képes megszépíteni. De mind ez, félre téve a közönséges hírnevet, nagyon messzire hagy minket a költői varázstól, melyet a teosi aggastyán neve gerjeszt.

Egy másik, komolyabb nevű lantos költő, kevésbbé csalná meg reményünket, ha az idő valamivel többet hagyott volna meg szerencsés szelleméből. SIMONIDES időszámításunk előtt 458 évvel született, s a mint mondják, száztíz éves korában halt meg; e szerint későbbi volna SOLONnál s részben egykorú PINDARRal.

Áthaladva a görög szellem ragyogó emlékeinek és romjainak e második korszakán, fokonkint közeledünk a nagy költőhöz, ki oly magasra emelte annak dicsőségét magasztos és népies dalaiban. SIMONIDES megelőzője PINDARNak a nyilvános dicsőség ama cultusában, mely olyan jól megfelelt a görög szabad városok képzeletének; dalnoka a harczy játékoknak és győztes küzdőknek; versekben írja meg Leonidasnak s az övéinek síriratát. Habár hosszú életének egy részét a syracusai zsarnokok udvaránál töltötte, kik jó vagy rossz, nemes vagy kegyetlen urak lehettek, de mindig barátjai voltak a művészeteknek; habár nincs benne semmi egy AESCHYLOS hősi jelleméből, a ki pedig szintén menedéket keresett Syracusában: SIMONIDES legalább költő módjára érezte azt a fegyverdicsőséget, melyben nem osztozott. Nincs is valami szebb, mint Leonidas sírírata:³

«Thermopylae halottjainak dicsőséges sors, szép végzet, sírjokul oltár, őseik emlékoszlopa, csapás, mely dicsőség. A vitézek síriratának fényét sem a rozszda, sem a romboló

idő nem oltja ki: ez a sír magában egyesíté Görögország gyermekeinek hírnevét; Leonidas bizonyítja, Sparta királya, ki e világra hagyta az erény nagy példáját s hervadhatatlan dicsőségét.»

Másutt, ugyanezen tárgyról és magokat a spartaiakat szólaltatva meg, ezt mondá:⁴ «Mi háromszázan, hazánkért, Spartáért harczra szállva Inachos nagyszámú gyermekei ellen, Görögország bejáratánál, nem fordítva vissza fejünket, a hol egyszer bevéstük a földbe lábaink nyomát, ott hagytuk életünket. Az Othryas fiának harczy mészárlásai alá temetett sereg hirdeti, oh Jupiter! a lakedemonok e hőstettét. Ha valaki az argosiaiak közül elfutott e próbától, az Adrastostól származott. Spartára nézve nem meghalni, hanem futni halál.» Az is SIMONIDES volt, ki ugyanazon emléknek szentelé e feliratot, mely valamennyi közt a legjobb, mert a legegyszerűbb:⁵ «Oh idegen! menj, mondd meg Lakedemoniának, hogy meghaltunk itt, engedelmeskedve törvényeinek.»

Másutt ugyanezen gondolatot találjuk, költőiebb alakban, ez első ellenállás Görögország küszöbén, mintegy örökké jelenlevő példa lévén, a nemzet szeme előtt:⁶

«Ez emberek, eltörölhetetlen dicsőséget szerezve hazájoknak, önmagokat meríték a halál éjjelébe; de a halálban nem haltak meg, mert Hades hajlékából diadalmas erényök visszahozza őket a napvilágra.»

Vagy pedig: «A dicsőséges föld eltakarta, oh Leonidas, azokat, kik meghaltak itt veled, királya a szép-ünnepű Spartának, kitarván a megszámlálhatatlan nyilak, a gyors paripák és a mediai nép rohamát.»⁷

A Thermopylæk és Sparta után Athen, Salamis ragadja el a költő szívét. Ugyanezen hangon szól a korinthisiak tiszteletére: «Oh idegen, hajdan szép Korinth

városában laktunk ; most Ajax szigete, Salamis tart vissza ; és innen, győzve a phoeniciai hajókon, a perzsákon és médek, megoltalmaztuk Görögország szentelt földét.»⁸

Majd így szól, hogy jobban megmagyarázza e korinthis görögök jelenlétét Salamis szigetén, azaz a sírt, mely e parton egy részök maradványait foglalta magában : « Midőn egész Görögország a kés éle előtt állt, mi mentettük meg életünk árán, mi, kik ide vagyunk temetve. Szíven sujtottuk a perzsákat, csapásokkal halmozva el őket, szörnyű tengeri vereségök emlékeül. Salamis őrzi csontjainkat ; és hazánk Korinth, hű szolgálatunk jutalmául emelte ez emléket. »

Másutt ugyanezen költő lantja egész Görögországot ünnepli, vagy a szabadító Jupiter egy templomának ajánlásában, vagy ama közreműködés dicsőítésében, melyet még a sicíliai görög zsarnokok is magokra vállaltak a barbarok elleni közös harcban :

« Mióta — mondja a költő — elválasztá a tenger Európát Ázsiától és a heves Mars harczra serkenti a halandókat, soha sem volt e földön nagyobb erőfeszítés az emberek közt, mint ma, szárazon és tengeren. Valóban, azok, kik e földön a médek ezreit ölték meg, a tengeren száz phoeniciai hajót fogtak el, emberekkel terhelve. Ázsia nagyot sóhajtott, érezve a háború két kezének csapását. »

Könnyen elhihetjük, hogy nem csupán e rövid síriratokban nyert kifejezést a költő csodálata hazájának dicsősége iránt. Többször csak egy-egy mutatvány maradt fenn számunkra, egy-egy levált töredék abból, a mit egész Görögország énekelt. Ezt hiszem például néhány versről, mely egy Athent dicsőítő hymnus kezdetének látszik :

« Legyetek üdvözölve, bátrak, kik kivívtátok a nagy harci dicsőséget, Athen gyermekei, ügyes lovasok, kik haj-

dan, szép ünnepű hazátokért, feláldoztátok ifjúságtokat, ellentétben a görögök nagyobb számával.»⁹

SIMONIDES adott példát ama házi költészetre is, mely a nyilvános játékok diadalait vagy a családi örömöket és fájdalmakat ünneplé. Ebben megelőzte PINDART, s úgy látszik, nagyobb egyszerűséggel. Lantos költő létére kevésbbé változatos versmértékeket használt, melyekben nem váltak ki a strophá, antistrophá, epodos és a thebai lant egész zenei gépezete. De azért ez egyszerű és gyöngéd darabok szintén ódák voltak s azon minták közé számítandók, melyeket HORÁ CZ követett. Majd elmélkedés volt az élet bajairól és rövidségéről, majd a mese egy hagyománya, azon meghatott szelidséggel beszélve el, melyet a költő saját bánatos emlékeibe és baráti vigasztalásaiba öntött. Ilyen a Danaéről szóló óda:

«Midőn a szél zúgott,¹⁰ a művészileg dolgozott szekrényre fújva, és a zajló hullámok gyarapíták a félelmet, könyáztatta arczczal Perseus körül fonta karjait és mondá: «Mint szenvedek, fiam! De te gyermeki lelked nyugalommal alszol ez ércz-szegekkel zárt szomorú hajlékban, ez éjjeli fény mellett, e komor homályban. A hullám, mely átfut sűrű fürteiden, nem okoz neked gondot, sem a szél zúgása, míg bibor köntösödben pihensz, kedves gyermek! Ha e veszély veszély volna rád nézve, figyelne szavaimra kedves füled. Mondom neked, aludjál, kicsiny gyermekem; aludjék a tenger is, aludjék a mértéktelen balsors is! ne lássanak itt mást, mint csupán esztelen tervet, hála neked érte Jupiter! Bátran kimondva: fiam által igazságot kívánok számomra.»

TIZEDIK FEJEZET.

(AESCHYLOS PINDAR kortársa. — A két költő rokonsága. — Miben hasonlítanak egymáshoz és miben különböznek. — AESCHYLOS lantos költészetének nagysága és változatossága.)

AESCHYLOS, a nagy AESCHYLOS! nem, soha sem volt lelkesebb dalnoka a lyrai lendületnek. Ez a költészete a vallásos vagy harczias hymnusnak, az isteni imádásnak és hazafias hévnek, soha sem tört ki merészebb versekben, rendkívüliebb és szabadabb menetben. Az új művészet által, melyet a költő épen úgy teremtett, mint színészeit és színpadját, egy oly titok által, mely egyedül csak az övé, hymnusa drámává lesz, ihlett hangja átmegy személyeire; s egyszerre látjuk szemünk előtt a lelkesedés mámorát és a színpad igaz cselekvényét. AESCHYLOST valóban a polytheismus prófétájának lehet nevezni, a ki második látással van felruházva, fenséges, erélyes, rettentő és a történelem eseményeivel s embereivel lelkének vízióit vezeti színre.

PINDARNAK nem lett volna nagyobb előhírnöke, ha nem mind a ketten kortársak; és a korszakban, mely őket egyesíti, PINDARNAK nem volt más versenytársa.

Az adatok e viszonya fel van jegyezve egy régi görög verses krónikában.¹ «Azon időben — mondja ez, — midőn Marathonnál és Salamisnál megjelentek a gyilkos perzsák és a vad szavú Datis, ugyanakkor élt PINDAR, míg AESCHYLOS

Athenben virágzott». Szép módja a korszak jelzésének két diadal és két nagy költő synchronismusa által! De legyünk még szabatosabbak: a parosi márványok a hatvanhatodik olympias utolsó évébe, Menon archon idejébe teszik AESCHYLOS születését, ötszázhuszonöt évvel időszámításunk előtt.

Más részről egy régi bizonyosság a *Perzsák* tragédiájának előadását a hetvenötödik olympias negyedik évébe teszi, tíz évvel Marathon után és Salamis évébe, mely két diadalmi napon a költő, ki így dicsőíté a másodikat, egyaránt harczolt. «A salamisí csata idejében, mondja ismét egy hiteles tanú, a thebai költő, PINDAR, negyvenedik évébe lépett.» Így hát e dicsőséges adatok, MARATHON, SALAMIS szerint, AESCHYLOS és PINDAR születése közt öt évi különbség volt; s a hősiesség és lángész versenytársai gyanánt találkozhattak volna a csata és szinpad mezején, ha magában a nagyság ösztönében, mely őket egymáshoz közel vitte, nem lett volna hivatásuk és hazájok által kijelölt némi különbség.

Valóban, a mint Marathonnál és Salamisnál leginkább Athen volt az, mely visszaverte a barbár támadást, úgy egyedül Athenben kezdődött és ért rohamos növekedést az ókori művészet csodája. E rendkívüli fény, melyet akkor a tragédia vetett s mely egy-egy drámai sikert a nemzeti évkönyvek eseményévé tett, a költői szellemnek ez illusztrációja a legelőbb formában, Minerva városába volt bezárva. Az atheni akropolis tövéhez gyűjté az új s máris oly nagy művészet Görögország többi polgárait, mint nézőket s nem mint versenytársakat. Itt jelent meg legnagyobb hatalmában a szinpad e találmanya, fölékesítve minden művészetel, mely a költészet kíséretét képezte, e félszázaddal előbb teremtetett tragédia, HOMER ünnepeinek kidomborítása, mint

AESCHYLOS mondá, egyesítve velök a színjátékot, a zenét és az éneket, magasztos képe Görögország mesés idejének, de még megfelelő politikai és harczias korának; iskolája a hősiességnek, valamint a lángésznek, melyben a győztesek, önmagukat dicsőítve, újra kötelezték magokat, hogy győzni fognak hazájokért. Itt esett meg, hogy a drámai művészetnek szánt jutalom bírása, a bálványimádó nép tapsai mellett, a marathoni sereg tíz hadvezére volt. Itt volt később THEMISTOKLES karvezetője PHRYNICHOS költő egy drámájának. Itt történt, hogy e méltóságos látvány, melyet egyszerre minden tehetség szolgált, e pathetikus látvány, mely a szív minden szenvedélyének megfelelt s az élet minden nyomorát kimerítette s egyszersmind e ritka, rendkívüli látvány, csupán némely nagy napon a szellemeket mindig új erőfeszítésre serkenté s a népben a csodálat oly hevét gyújtá meg, melyet a jóllakás nem tompított el. Ily módon történt, hogy a tragédia épen a salamisi diadal évében, AESCHYLOS egyéb sikerei után, a *Perzsák* drámájában elérte azt a magaslatot, melyet aztán a fenséges SOPHOKLES tartott fenn és mérsékelt, s melyet a századok folytán épen úgy nem multak felül, mint az antik szobrászat nagyságát.

De mentől ihlettebb volt Athen színháza, melynek épülete nem messze állt szószékétől, annál kevesebb helyet hagyott a többi görög városok versengésének. Athennek e drámai dicsősége, mely harczy és szabadító dicsőségének közepette támadt fel, annyira saját birtoka volt Minerva városának, hogy Görögország többi városának polgárai közül, több mint egy századon keresztül, senki sem emelt igényt reá. A *Dionysiák* és *Panathenaeák* színházi pálmája egészen atheni kitüntetésnek látszott, országos, csaknem családi kiváltságnak. Különös, a minek példája másutt sehol sem található, hogy az első tragikus költők, PHRYNICHOS,

AESCHYLOS, SOPHOKLES közvetlen utódai a szinpadon fiaik voltak, kiket a későbbi kor elfelejtett ugyan, de kortársaik többször megkoszorúztak. Maga ARISTOPHANES sem tréfált ez örökösödés fölött; és fia, Araros tapsokat nyert utána, ugyanazon iskolából való, ha nem is ugyanazon lángésszel írt vigjátékaiért. Az atheni szinpad e kizárólagos uralkodása, ugyanazon korszakban, midőn a dráma leginkább a dithyrambhoz hasonlított, eléggé megmagyarázza, hogy PINDARNAK, AESCHYLOS kortársának más utat kellett keresnie s tartózkodnia a színháztól, daczára a compiler Suidas tévedésének, ki elsorolva munkáit, tizenhét tragédiát tulajdonít neki.

Hogyan történhetett, kérdezzük, hogy ha e nagy lantos költő, ki Thebának tragikus borzalmakban oly gazdag földjén született, ily nagy számú tragédiát írt, — ha PINDAR versenytársa volt AESCHYLOSNAK, s mint ez, színre vitte a Danaidák karát vagy a perzsa foglyokat, — hogyan történhetett, hogy mindennek még egy anekdotikus emléke sem maradt fenn? Tudjuk mind azt, mi az ókorból elveszett, mindazt, mi a görög szinpad számára készült remekművekben és bíráló tanulmányokban hiányzik, ARISTOTELESTŐL és THEOPHRASZTÓL JUBA királyig, a ki Cleopatra egyik leányának férje volt, és mauritaniai udvaránál teljes értekezést írt a drámai művészetről. De nem tekintve az irodalomtörténeti hézagokat, hogyan ne olvashatnánk másutt is, mint Suidasban, PINDAR tragikai költészetéről? Miként történt, hogy PLATO, ki a görög tragédia pathetikumában rosszalja a fájdalomnak vagy bűnnek a lelekre kártékony festését, nem szentelt némi kivételes dicséretet vagy szánavást ama költőnek, kinek vallásos komolyságát különben szereti s a kit nem száműzött, mint HOMERT, eszményi köztársaságából?

Miként történt, hogy később az aprólékos halikarnasoszi DÉNES, LONGINUS, és a többi előkelő sophista, ARISTIDES, DION, THEMISTIUS, LIBANIUS, JULIÁN; vagy a tudós egyházi atyák, alexandriai KELEMENTŐL szent VAZULIG, a «pogány költészetből húzandó haszonról» szóló értekezésében; vagy a scholiasták, ARISTARCHOS töredékeitől EUSTATHIUS köteteiig soha sem vettek át semmi idézetet, tényt, szót a nagy lyrai költő tizenhét tragédiájából? Föl kellene hát tennünk, hogy egészen méltatlanok voltak hozzá, és hogy műveinek ez a része már a görög ókorban homályba süllyedt s még a római irodalomkedvelőkig sem jutott el, kik SCIPIO és ENNIUS korától fogva annyit foglalkoztak Görögország költészetével s nem szüntek meg színműveit utánozni és lefordítani. CICERO, ki annyira igyekezett latin jambusokban fordítani le SOPHOKLES monologjait, elfeledhette volna a görög költőt, ki az óda lelkesedését a tragikus dráma erejével egyesítette volna?

Mindez, valamint QUINTILIÁN, HORÁCZ, vagy inkább Suidas kivételével az egész ókor hallgatása nem erősíti-e meg az oly valószínű véleményt, hogy PINDAR doriai szelleme nem volt hivatva ez új színházi dicsőségre, mely Athenben nyílt meg, és hogy közelében, Delphiben, Olympiában találta fel az egyedüli ihletést, mely változatos hangokban, szellemén uralkodott.

Különben ha az *orchestikonra* vagyis a dalokkal vegyes tánczra gondolunk, mely az ókori színpad egyik előadása volt, és más részről figyelembe vesszük a thebai költő énekeinek kétségbe nem vont lajstromában oly költemények rendjét, melyek Hyporchemák neve alatt vallásos vagy harczias tánczokkal voltak összekötve: könnyen megérthetjük, hogy Suidas emésztetlen kritikája összezavarhatta ezt az orchestikus dráma fogalmával, és hogy ennek föl-

említése teremthette meg PINDAR szinműveit, melyeknek az ókor hírére sem hallotta.

Az ellenkező föltevés, ha még kevésbé is szűkölköd-
nék bizonyítékokban, nem igen valószínű. A hellen szel-
lemnek e szép napjaiban, e második korszakban, azaz a
már tudós, de kivált természetes és szenvedélyes költészet-
nek e teljes ifjúságában, a költő nem vágyódott az egyete-
mességre, a különböző műfajokban való elsőségre.

A mint költő volt, úgy egyúttal szárazföldi vagy ten-
geri katona is lehetett, mint AESCHYLOS vagy SOPHOKLES a
hazaszeretet általános föltételénél fogva; de költő rendesen
csak egyikében volt a művészet nagy és egyszerű osztályai-
nak, a tragédiában, a komédiában, a lyrai vagy a gnomikus
költészetben.

Különösen a tragikus költő kényelmesen mozoghatott
és eléggé ihlett lehetett a tragikai előadás tág keretében és
végtelen változatosságában, a mint azt a szellem akkor
felfogta, megkísérelhetvén minden látványt, a királyok
fényétől a száműzöttek koldus voltaig, a legékesszólóbb
borzalomtól a bohóczkodásig, Agamemnon felségétől és
Kassandra vallásos őrzöngésétől Orestes dühöngéséig és az
Apollo által megcsalt Eumenidák álmáig, a Choephoroktól
a Kyklopsig. A tragikus költő az új művészet termékeny-
ségével sokasította munkáit az évenként megújuló nagy
ünnepek számára; de nem gyakorolta magát másutt és
csekélyebb alkalommal, mint a Panathenæken és az Athen-
ben összegyűlt Görögország előtt.

Más részről AESCHYLOS, úgy látszik, nem írt más
hymnusokat, mint a száz szavú kar számára, mely tragé-
diáinak harczias vagy gyászos versszakait mondta; és a
műfajokban, melyek oly közletről érintették egymást s me-
lyeket épen a kezdetleges dráma egyszerűsége látszott

egyetlen egy műfajjá vegyíteni, a tragikus költő hivatásáról nem ment át a lyrai költőére, legalább másutt mint a szinpadon.

Fenmaradt e tárgyra nézve egy szép és szerény válassza e nagy költőnek. AESCHYLOS két testvére, mind ketten nevére méltó katonák bátorságuknál fogva, valamint AESCHYLOS bátorsága méltó volt lángeszére, — egy ízben arra nógatták, hogy írjon hymnust Apollo tiszteletére. AESCHYLOS azt felelé, «hogy e munkát már régen elvégezte, még pedig a legjobban, a költő TYNNICHOS; hogy ha ennek munkájával most ellentétbe állítaná saját új művét, úgy járna, mint az istenek új szobrai, régi szobraik jelenlétében: azaz hogy ezeket, melyek durvák és egyszerűek, istenieknek tartják, és hogy a többiek, melyek ifjabbak és nagyobb művészettel vannak dolgozva, csodálatot gerjesztenek ugyan, de kevesebb van bennök az istenből.»

AESCHYLOSSal szemben, ki kevés évvel volt nála idősebb, PINDARNak is így kellett okoskodnia; és megelégedvén lyrai dicsőségével, mely annyi alakban újult meg, annyi királyi és házi ténnyel állt összefüggésben, nem kellett megpróbálnia e másik, szinpadi dicsőséget, mely oly magasra emelkedett Athenben. Csak később történt, midőn a költészet irodalmi tanulmányná lett, hogy az alexandriai muzeumban, a Ptolemeusoktól táplált énekes madarak kalitkájában, távol a vallási évfordulóktól, melyek évenként felidézték a tragikus múzsa adományait, távol a honi diadalmaktól, melyek hangját ihlették, KALLIMACHOS, APOLLONIUS, LYKOPHRON, a költészet művészetében jártas mesterek, különbség nélkül irtak hymnusokat az istenekhez, kantátékat a királyokhoz, tragédiákat, epigrammákat, és még attól sem riadtak vissza, hogy még egyszer munkába vegyék s újra verseljék a nagy tárgyakat, melyeket a lángész teremő ifjúságának napjaiban tulajdonába vett, a

Pelopidákat, Oedipust, Agamemnont. AESCHYLOS és SOPHOKLES játékrendjének egész egy részét.

De ne foglalkozzunk e hanyatlással, melylyel később találkozni fogunk, s kísértjük meg néhány részlet által megjelölni, mi ihlette és tartotta meg a lyrai körben a a thebai költő hivatását?

A két város, Thespiæ és Tanagre közt, melyeket PINDAR kora ifjúságában látogatott, s a termékeny és erdős mezőkön, melyek amazokat egymástól elválaszták, mindenfelé oltárok, istenszobrok és költői symbolumok álltak, a Lydiából jött vallási dalnok, Olen emléketől, HESIOD verseig, melyet félig elmosódottan, a múzsák hegyének tövében, Askra falu egy templomában őrzött ólomlapokon még olvastak PAUSANIAS korában. Talán épen azok a versek voltak, melyeket a Theogonia kezdetén találunk:² «Áll-janak a múzsák dalaink élén, a múzsák, kik Helikon magas és termékeny ormán laknak, s könnyű lábaikkal a kékes forrás és Saturnus hatalmas fiának oltára körül tánc-zolnak; a múzsák, kik a Permessos forrásában mosogatva gyöngéd szépségöket, a Hippokrene mellett, vagy a Helikon legmagasabb csúcsán, a Holmios isteni ormán szökdelő léptekkel kecses karokat képeznek; azután tovább rohanva innen, sűrű felhő fátyla alatt haladtak az éjben, dallamos kiáltásokat hallatva és hymnusokat énekelve a paizstartó Jupiterhez, a szent Junóhoz, Argos arany sarús királynőjéhez, a paizstartó isten leányához, kékszemű Minervához, Phoebus Apollohoz, a vadászó Dianához, Neptunhoz, ki körülfogja és megrázza a földet, a tiszteletreméltó Themishez, a forgó szemgolyós Venushoz, az aranykoronás Hebéhez, a szép Dionéhez, Aurorához, a mérhetetlen Naphoz, a csil-logó Holdhoz, Latonához, Japethez, a sötét Saturnushoz, Földhöz, a tág Oceánhoz, a komor Éjhez és a többi iste-

nek szentelt fajához: ünnepeljük e múzsákat, kik oly szép dalra tanították Hesiodot, midőn bárányait legeltette az isteni Helikon partján».

E ragyogó és bájos költészet, mely nem kevésbbé régi, mint a homeri énekek, de Bœotiából való, szem elé tárva és e vallásos vidék templomaiban táblákra vésve, elég volt arra, hogy megoldja nyelvét a versekre született ifjúnak, ki e tájakon élt. PINDAR azonkívül nemes versengést is csatolt hozzá, CORINNA példájától buzdítva, ki, mint PAUSANIAS mondja, egyedül írt Tanagréban hymnusokat.

Különben, mint maga megvallja egyik Olympiájában, meg akarta szabadítani kortársait a rájuk súlyosodó elfogultságtól, mely táplálékot nyújtott a többi görögök gúnyjának, kivált az atheni komikus költők gonoszkodásának. Már ARISTOPHANES előtt KRATINOS nem rettegett nyílt színpadra vinni groteszk alakban azt, a mit «rojtos ruhát viselő porcobœotiai fajnak» nevezett. Hogyan történhetett, hogy a költő HESIODnak, a görög szellem ez ébredésének hírneve a szégyen és hideg Askra faluban, nem kevésbbé, mint a Meles bűvös partjain, nem igazolta Bœotiát s nem vívott ki számára főrészt Görögország költői dicsőségében? Az ókor semmit sem mond nekünk erről; és az anti-bœotiai elfogultságot, más nyelven, HORÁCZ verseiben is feltaláljuk, a kit különben annyira elbájolt PINDAR szelleme.

«Bœotum in crasso jurares aëre natum».³

Megmaradt és ismétlődött, túl azon korszakon is, melyben annyira meghazudtolta PLUTARCH tudománya és leleményes ügyessége, a görög szellem hanyatlási korában.

E vélemény régi oka kétségkívül a bœotiai emberek bizonyos nyersesége volt, kik nem bírtak, mint az atheniek, a kereskedelem és a művészetek tevékenységével, egysze-

rúbb életet éltek, mint munkások és pásztorok, és nem gyakorolták, mint szomszédjaik, a spartaiak, azt az erős fegyelmet, azt az erényes és zordon szegénységet, mely a görögök szemében egyedül volt képes kiállni a párhuzamot Athen nagyszerűségével és jó ízlésével.

Végre még az a különbség is volt, a thebaiak rovására, hogy míg bölcsek, hatalmas bölcsek, törvényhozó philosophok emelkedtek föl Görögország minden részében, még ama külső Görögországban is, mely Ázsia partjait érintve, Siciliáig s egész Italiáig nyult; LYKURGOS Spartában, PERIANDER Korinthban, SOLON Athenben, THALES Miletben, MINOS Kretában, ZALEUCUS és CHARONDAS a Nagy-Græciának nevezett félszigeten: semmi hasonló sem ékesíté Theba területét vagy városát.

Végre hogy mindent megmondjunk, a görög hazafiaság érzése megingott Thebában, épen akkor, midőn oly nagynak mutatkozott Görögország minden többi városában. Épen ez bírta az ifjú thebai költőt arra, hogy dalainak egyetlen tárgyául azt válaszsza, a mi leginkább lelkesíthette és szolgálhatta egész Görögországot: védő isteneinek tiszteletét és ifjú harczosainak erősítő versengését. Ez már nem volt az eposi költeménynek es hosszú kalandfüzérének kora. A művészetében oly csiszolt, törvényeiben oly köztársasági s az oly rettentő és közeli megpróbáltatásoktól fenyegetett Görögország a történetet kívánta bizonyságul és a lantot segédül.

Több mint egy század óta más költészet emelkedett föl, a szabad államok zavarainak megfelelő hatalom gyanánt, nem kímélve sem a bűnt, sem az erényt és Parostól Korinthig suhogtatva bántó ostorát. Ez, a mint már mondtuk, ARCHILOCHOS zabolátlan szatirája volt, a gyűlöletnek e dithyrambjja, mely gyakran a lelkesedés egy nemét vitte a

rossz szenvedélyekbe, a kevélységbe, kapzsiságba, irigységre; gyűlöletes hatalom, de gyöngébb, mint az egyesült szabadság, tehetség és erény. ARCHILOCHOSnak e hírneve, mely akkoriban egészen élő s úgyszólván vértől csepegtő volt, nem vihette kísértetbe a thebai költő magasztos lelkét. Láttuk, hogy egy ízben idézte és beszötte egyik himnuszába e költő két versét; de másutt megátkozta, utálja e szellemnek példáit, mely alkalmasabb volt az emberek gyalázására, mint az istenek megéneklésére. «A mi engem illet — úgymond,⁴ — az én törvényem, tartózkodni e zord marásoktól, e rágalmazó szavaktól. Láttam, bár jó messziről, a kétségbeesés gyötrelmei közt, a gyalázkodó ARCHILOCHOST rágalmazó gyűlöletének hasznából gyarapodni. Legjobb a mérséklettel egyesült gazdagság».

Ezen, szerzőire nézve gyászos következményű költészetén kívül sok másforma maradt még PINDAR szelleme számára, melyek a vallási szertartások pompájával, a peloponnesosi szabad városok harczias verselésével, a sicíliai királyok nagyszerűségeivel álltak összefüggésben: PINDAR valamennyiöket művelte, de nem közeledett a színházhoz, Athen kiváltságos koszorújához. Dicsőítő dalokat írván a sicíliai királyokról, kiknél később a költő AESCHYLOS is megvonult, PINDAR csak erényeiket magasztalta, közös üdvére Görögországnak, melynek ügyét védték ezek a királyok is, a Perzsiával szövetséget kötött más barbárok ellen.

«Hónom alatt, tegzemben — mondja eredeti formájában — elég nyíl van, mely az értelemhez szól, de melynek a tömeg számára tolmácsra van szüksége.⁵ — Tartsd a cél felé íjadat, oh lelkem! Kit találunk el e csillogó nyilakkal, melyeket a megindult szív lövelt ki? Agrigentumot véve célba először, őszinte lélekkel esküt teszek arra, hogy száz év óta nem látott e város Theronnál jótékonyabb szívű és

bővebb kezű embert. A görög azonban fölemelkedett dicsérete ellen, igazságtalanul akadályt vetve eléje, és esztelen szájakat akarva beszédre bírni és így valami titkos hibát csatolni a jók erényeihez. De mivel a tenger fővénye kijátsza a számitást, ki tudná kiszámolni, mennyi örömet szerzett ez ember más embereknek?»

Ime, bizonyára szép és megható képe ez a királyságnak! és VOLTAIRE Potsdamban idézhette volna Frigyes előtt, kit egész halkan arról vádolt, hogy két czímnél fogva emlékeztet syracusai Dénesre, mint zsarnok és mint rossz költő. De akkoriban kevésbe vették az ókort. VOLTAIRE, ki tudós barátunk, THEOKRITOS fordítója szerint sokat dolgozott PINDAR fölött és jegyzetekkel rakta meg a nagy lyrikus görög szövegét, nem látott benne mást, mint az ökölviadatok dalnokát, Sicilia királyának első hegedűsét. Másutt meg éppen *«érthetetlen és dagályos thebainak»* nevezi, *«kinek Chabanon úr fordítása által, rendet és világosságot akar kölcsönözni»*, a helyett, hogy valami új tragédiát vagy operát írna.

Ilyennek kellett a francia kritika véleményének lenni a tizenharmadik században, midőn a görög irodalmat, a szellemnek, magasztos bölcsészetnek, szép költészetnek e forrását, a dolgok lényegét és a gondolatot illetőleg, nem tanulmányozta más, mint MONTESQUIEU és ROUSSEAU, kiknek javára is vált. Különben is, tudjuk, a nyelvet és művészetet illetőleg mennyire elhanyagolta csaknem mindenki, néhány ritka tudós kivételével, egész a költői ujjászületésig, melyet CHÉNIER ANDRÉ kísérelt meg. De most nagyon messze vagyunk a túlfínomult század igazságtalan megvetésétől; PINDART és AESCHYLOST a mult fényénél próbáljuk megérteni s egyiket a másik által megmagyarázni: mert érintik egymást és hasonlítanak egymáshoz.

E fény mellett tekintve azt, a mi megmaradt PINDARBÓL, nem fogja ezt az egyhangúság szemrehányása érni, melyet annyiszor ismételt a közönséges kritika. Ódái nem fognak többé, mint hajdan nevezték, meddő tárgyakra való pompás kitéréseknek látszani. Mindnyájának közös tárgya Görögország dicsősége és a férfias próbák, melyek e dicsőséget előkészítik. Az epizódok az ősöknek szakadatlanul felidézett emlékei, mint kötelesség az utódokra, és büszkeség jogcíme a polgárookra nézve. A lantos költő, szent tekintélyével, Görögország ünnepein és szent játékain, tanácsadója a közös hazának, a szövetség követje az egyeredetű, egyenlő hellen nemességű városok, fővárosok s a függetlenségre és fenségjogra emelkedett gyarmatok között. Elmegy, vagy inkább elküldi verseit Tenedosból Rhodosba, Thebából Syracusába és egész Jupiter Ammon templomáig. Ne feledjük, a mit a történet bizonyít: az erőnek, vitézségnek, ügyességnek e gyakorlatai, Olympia, Delphi, az Isthmos és Nemea e négy iskolája készítette elő és ihlette Ázsia legyőzőinek fáját. A lélek nem kevésbbé erősödött meg ott, mint a test.

Midőn Xerxes a Thermopylækon túl haladott fegyveres embertömegével, néhány arkadiai menekültöt vezettek eléje. A király környezete kérdezé tőlük, mit művelnek a görögök? Azt felelték, hogy az olympiai ünnepet ülik meg s a bajnokok harczait és a lovak versenyét szemlélik. Egyik perzsa ur azt kérde, mily jutalomért harczolnak e versenyeken? A menekülők felelék, hogy olajfa-koszorúért. Ekkor, megújítva magának a király nagybátyjának Xerxes vállalkozására mondott szomorú jóslatát,⁵ egyik perzsa így kiáltott fel: «Balsors, balsors, oh Mardonius! mily emberek ellen vezettél harczra, kik egymás között nem kincsekért, hanem az erényért küzdenek?» E szavak, melyek egy régi

vereségre emlékeztettek, megjelölve okát, eleget mondanak a görög játékokról.

A borzalom, melyet a számuk által diadalmaskodott győztesek szívében hagyott Leonidas vitézsége és halála, még nagyobb lett a többi hellenek e bátorlelkű várakozásának láttára.

De tudjuk, hogy e második perzsa támadáskor Theba hűtlen lett Görögország ügyéhez; s a mint mondják, egy thebai árulása mutatta meg az utat, melyen Leonidas a háromezrész spartaival és a thespiai boeotiaiak áldozatul estek. A thebai költőnek viselnie kellett a fájdalmat, a győzelem általános örömében, mely csakhamar követte a thermopylaei halhatatlan vereséget. Ő, ki kétségkívül jobb reményben ezt mondá: «Oh Theba, oh anyám, nincs munka, melyet el nem hagynék dicsőítésedért!» — most kénytelen volt hallgatni, vagy sóhajtozni fölötte. Ettől fogva, bármilyen a hellenek dicsősége, bárminő célzásokat tesz még reá, mindig érezzük, hogy bizonyos tartózkodás és fájdalmas szégyenkezés vegyül a lelkesedésbe, mely megragadta. Ez úgy hiszem, egyike a legszebb vonásoknak, melyet e magasztos költészetből ki lehet emelni, s reánk nézve érezhetővé és élővé tenni, kiválasztva az ódából, mely Kleander, Aegina szülötte athletai győzelmét ünnepli; e város kedvence volt PINDARNAK, a görög szabadság dicsőséges szövetségesei között.

A diadalmas hymnus házi ünneppel kezdődik. PINDAR, polgártársak és barátok közepett, üdvözlétére megy az ifjú hősnek, apja házában, a ki gazdag aeginai polgár; és a költő gondolata azonnal fölemelkedik a közös hazafiasság öröméig, hogy mintegy elveszítse ott Theba hibájának és boldogtalanságának emlékét.

«Kleander és férfias ereje számára, fáradalmainak

dicsőséges jutalmául, oh ifjak! atyja, Telesarchos ragyogó csarnokában, menjen egyiketek felkölteni a kar örvendő énekét, isthmosi győzelmének s a nemeai harcokban tanúsított erejének díja gyanánt. És mi, bár bánat gyötri lelkünket, oh arany szavú Múza, megszabadulva a nagy fájdalmaktól, ne maradjunk mintegy lesujtva és koszorú nélkül; ne ápolod bennünk a szomorúságot: szüntessük meg a haszontalan gyötrelmeket; győzessük le magunkat valami gyönyörre. Tantalos e szikláját, mely fenyegetve csüggött fejük fölött, a háború félelmes csapását elfordítá tőlünk az isten. A félelem, távoztában, magával vitte kegyetlen gondomat. Mindíg többet ér, mindenben a jelenlevő dolgot tekinteni lábaink előtt. Mert fölöttünk csügg az alattomos idő, mely legördíti az élet bizonytalan folyamát. De a szabadsággal még e bajokat is megenyhíthetik a halandók. Csak meg kell őrizni a szívben a jó reménységet; Theba kedvelt gyermekének is a kellem virágát kell adó gyanánt nyújtania a szép és vitéz Aegina számára; mert Aegina és Theba ugyanazon atyának ikerleányai.»⁷

Nem tudom, nem csal-e meg fordítói szenvedélyem e pillanatban; de mennyire hazafias és megható a költőnek e tartózkodó öröme, a thebainak e szomorúsága, mely a hellenek diadalmába vegyül! Mily hű büszkeség s egyszerűsmind mily gyöngéd művészet van a költő ez emlékében, ki kevélyen Theba város kedvelt gyermekének nevezvén magát, mely várost akkoriban annyira megtagadták a görögök, ugyanakkor a vitéz Aegina rokonságát vitatja számára, mely hajdan ellensége volt s most dicsőséges szövetségese Athennek. A költő elliptikus nyelvében, az a mi ki van fejezve, csattanósan emel ki annyi alattomban értett és jelenlevő emléket! Ez a válasz amaz emlékoszlop

fenygető meggyalázására, melyet Athen emelt a barbaroktól elragadott fegyverekből e felirattal:

*Az atheniek és a görögök,
a perzsák és a thebaiak veresége után.*

Hála a költészetnek és dicsőségnek, PINDAR nem volt belefoglalva szülővárosának e kiátkozásába. Szelleme harczolt Görögországért; és dalai nem szüntek meg régtől fogva ihletni azokat, kik győztek a hazáért.

A szerencsésebb AESCHYLOS még többet tett: karjával járult a győzelemhez, melyet ünnepelt; és később önmaga készítette síriratában elfeledte halhatatlan költeményeit, hogy csak hadi szolgálatairól emlékezzék meg: «Itt fekszik AESCHYLOS, Euphorion fia, Gela termékeny vidékén meghalt atheni. Marathon erdeje beszélni fog híres vitézségéről, melyet ismer a sűrű hajú méd.»⁸

Épen e vitézség volt költészetének lelke. Innen van a nagyság ösztöne, mely megkésztet benne a lelkesedést és képzeletet. A lant minden hangja szót fogad neki; a száanalom, borzalom, diadal és vidámság minden hangja előfut, mihelyt megpengeti a húrokat. A *Perzsák*⁹ tragédiája elégiai hymnusnak látszik, mint a héber próféták átkozódásai és siránkozásai.

Mily hymnus, mily siránkozó kar ért fel valaha e tragédia kezdetével, Xerxes palotájának e baljóslatú ébredésével, anyjának, Darius özvegyének jelenlétével, kíséretének aggastyánai és hölgyei közepett? Mily diadalmi óda multa valaha fölül a legyőzöttek ajkának e bizonyosságát, a fájdalom és borzalom ez adóját? Ez, több nagysággal és kelet minden nagyszerűségével, Sisara anyjának kétségbeesése, a mint a biblia versei tüntetik fel, midőn az út porát és a lódobogást lesi, fia visszatértét várva.

Az udvar pompájában és henye méltóságában öregedve meg, *Atossa* semmit sem lát előre a bajokból, melyek sujtani fogják; és tudatlansága rémületet gerjeszt, *Athenre* gondolva, mely felől e királynő kikérdezi a környező rab-szolgákat. Oh *Athen* ősi népe, annyira dícsérve tenmagad és minden népek által, szellemes színe-java a világnak, éreztél-e valaha mámorítóbb örömet, mint akkor, midőn hajósaid által visszafoglalt városodban, romjaikban fentartott s az elpusztításukra meggyújtott tüztől még feketéllő templomaiddal szemben, a *Perzsák* vereségének nagy ünnepére siettél, mely drámai formában lépett eléd a színpadon, és mintegy szabadulásod hymnusa hallád felhangzani a legyőzött Ázsia fájdalmas sikoltásait?

A királyné napkeltekor, rossz álmotól gyötörve, zavar-tan jelen meg hívei között.¹⁰

ATOSSA.

Mondjátok barátim, hol van, milyen ég alatt *Athén*?

KAR.

Messze, hol a napkirálynak végsugára éjbe vész.

ATOSSA.

Mégis leigázni vágyott ezt a várost gyermekem?

KAR.

Ha elesnék, a királyé lenne *Hellas* teljesen.

ATOSSA.

Oly hatalmas hadseregnek védi hát a fegyvere?

KAR.

E seregtől sok csapást nyert *Médiának* népe már.

ATOSSA.

Meg van áldva más javakkal? Gazdagság tanyáz-e ott?

KAR.

Dús ezüst forrása árad gazdag földje méhiből.

ATOSSA.

Megfeszített, nyílvető íj kezeikben csillog-e?

KAR.

Semmiképen. Hosszu dárda és pajzs védi testöket.

ATOSSA.

Ki parancsol a városnak, ki vezérli a hadat?

KAR.

Nem szolgálai senkinek sem, nincs fölöttük semmi úr.

ATOSSA.

És ha ellenség ront rájok, mint felelnek meg neki?

KAR.

Úgy, hogy egykoron Dareios szép nagy sergét széttörék.

ATOSSA.

Szörnyű szó ez oly anyának, kinek messze van fia.

KAR

(a közelgő hírnök láttára).

Csakhamar, ha nem csalódom, megtudsz mindent biztosan.
Öltönyéből úgy itélem, perzsa rohan ott felénk:
Biztos hírt fog hozni nekünk, bár jó vagy rossz hangzatút.

HIRNOK.

Jaj nektek, Ázsiának büszke városi,
Jaj perzsák földje, kincsek réve jaj neked,
A perzsa nagyság egy csapásra összedőlt,
S országának virága a porban hever!

Gyász tiszt, a gyásznak első hírét mondani!
 De szükséges föllepelnem minden csapást:
 Az összes barbár hadsereg megsemmisült.

Halljátok e szavak csodálatos visszhangját az amphitheatrum márvány falain, melyeket Marathon és Salamis napja vont be sugárral? Mily költészet van e nyelvben! A népnek mily felkiáltásai felelnek a diadalmi hymnusra, melyet honfitársuk énekel? Mily magyarázata győzelmének a fogalom, melylyel ellenségei birnak szabadságáról! Mily megfélemlítés van mindenről, a közös haza fölötti büszkeséget s dicsőségének örömét kivéve, a költőrek e szórazottságában, melylyel a *barbár* szót a perzsák szájába adja, mint ha alsóbb rendű és legyőzött fajnak ismernék el magokat!

Megújul ekkor, mit Athen soha sem hallhatott eléggé, a myriologia, ellenségeinek gyászelegiája önmagok fölött:¹¹
 «Oh Zeus, királyunk, megsemmisítéd a gőgös fejű, számos csapatú perzsák seregét, gyász homályával borítád Susa és Ekbatana városait. Sok nő tépi szét gyöngye kezével fátyolát, könnyekkel áztatja keblét a fájdalomtól, melyben osztozik.

«A zokogó perzsa nők, férjeik nem régi nászát s fekvő helyök puha szövetét óhajtván látni, mely gyönyörei a bájos ifjúságnak mostantól fogva elvesztek reájok nézve, végnélkül való sóhajtasok közt emésztődnek; és én, kötelességem szerint, siralmas sorsukat hirdetem azoknak, kik már elvesztek.

«Egész Ázsia földe néptelenül kesereg most. Xerxes elvitte őket, hajh! Xerxes elvesztette őket. Botorul mindent hajóhadára vitt Xerxes.

«Ilyen módon volt-e hajdan Dárius feddhetetlen feje a polgároknak, szeretett feje Susának?

«A fekete szárnyú hajók elvitték a gyalog és tengeri katonákat, hajh! és a hajók elvesztették őket, egymásba ütközve balvégzetök által. Maga a király, mint megtudtuk, alig menekült ki a joniaiak kezéből, s elfutott Thracia síkjain és gyászos útjain keresztül.»

Mit adhatott még a költő a fájdalom ez énekéhez, a legyőzöttek e tanúbizonyságához? A drámát az ódában, Dárius árnyának felidézését népének szavára és zokogó özvegyének nevében. Semmi sem szebb, mint a hatalmas imádság, mely felidézi Dárius árnyát fiának gyászos palotájában:

«Oh királyi nő,¹² mondja a kar, kit tisztelnek a perzsák, küldd adományaidat a földalatti tanyákra: és mi hymnusainkban kérni fogjuk az istenek kegyelmét, kik az elhunytakat vezetik a föld alá.

«Oh ti! tiszta istenségei a föld alatti hajléknak, Gæa és Mercur, és te, alvilág királya, küldjétek a napfényre alulról e lelkeket, mert ha valamivel többet tud bajaink felől, egyedül ő fogja megmondani, mikor végződnek a halandók számára.

«Hallja-e szavamat e király, boldogságában és az istenekkel egyenlő sorsában? Hallja-e, mily barbár, visszás, siralmas, zavart hangokat hallatok? Kiáltani fogom e fájdalmas csapásokat. Hallja-e szavamat a mélység fenekéről?...

«Sötét Hades istene, vezérlő isten, küldd a napvilágra Dáriust! Mily király e Dárius! nem veszi ő el az embereket gyilkos háború vereségében; és a perzsák az istenek meghittjének nevezték őt, és ő maga jó tanácsot nyert az istenektől, mert szerencsésen vezette seregünket. — Oh ősrunk, oh Baal! jer, siess, mutasd meg a sír végén lábaid biboros sarúját, és leleplezve királyi koronád fényét, jer oh

atyánk, oh oltalmazó Dárius, s halld meg legújabb, legutolsó csapásainkat; és jelenj meg előttünk, mint a világ ura. Ah! sötét pára terjedt el fölöttünk a Styxből. Ifjúságunk egészen elveszett. Jer oh atyánk, oh megváltó Dárius! te, kinek halálát annyira siratták barátaid! hogyan végződhetnének e megújult hibák, e hibák hazád ellen? Gályáink elvesztek; hajóink nincsenek többé.»

Az ily jelenés csodálatos volta diadala volt a lyrai dalnak. Ez volt, nagyobb arányokkal, az endori boszorkány, felidézve sírjából Sámuel árnyát. De ha meggondoljuk, hogy e Dárius, kit a perzsák fölidéznek, hogy ez a sírban keresett oltalmazó maga sem volt képes megrontani Görögországot, hogy ő is látta, mint szórták szét katonáinak színét-javát Marathonnál, hogy végre nem volt más előnye esztelen utódja fölött, mint a csekélyebb vereség: mily bűvös hatást gyakorolhatott a salamisi és mykalei győzők büszkeségére ez utolsó esengés, mely levert ellenségeik kétségbeeséséből tört ki!

Soha sem lehetett ennél ragyogóbb ünnepe a képzelemnek és dicsőségnek. Nem hiányzott e látvány lyrai és drámai cselekvényéből más, mint Xerxesnek magának visszatérése; és ime csakhamar meg is jelen élve, üres tegezettel. Eljön, hogy úgy szólván részt vegyen birodalmának e gyászkarában, s szavainak alakja és hangja által csatlakozik a jajveszéklésekhez, melyekkel fogadják. Nincs rettentőbb e két fájdalom ragályánál, a mint egyik a másikat gyarapítja, végső jelenetét képezvén a *Perzsák tragédiájának*:¹³

KAR.

Siratjuk, oh fejdelem, a hős sereget,
A perzsa jogarnak fényes ragyogását
S ékességit a népnek,
Melyet letarolt a végzet.

Siratja az ország ifúsága virágát,
 Halálra vivé azt Xerxes, a Hades
 Népesítője perzsa fiakkal :
 Tömegestül dőlt meg a szörnyű sereg,
 S virága a népnek, büszke ijászok
 Elestek a harcban, szám nélküli számmal.

XERXES.

Ah! ah! boldogtalan sereg!

KAR.

Királya hazánknak, egész Ázsia földje
 Meghajtja e hírre szégyennel a térdét.

XERXES.

Boldogtalan én! Ah! ah! szegény!
 Vesztére a népnek, vesztére hazámnak
 Születtem ah! én . . . .

E kétségbeesett kiáltások, e visszhangjai a kölcsönös fájdalomnak így tartanak, egymásba ütközve, egy hosszú jeleneten keresztül. A dráma egyhangúsága teszi itt a pathetikumot. A perzsák veresége, e nagyon közeli és nagyon véres vereség a színházi perspektiva számára, bizonyos végzetes és rejtelmes nagyságot ölt, a távol Susában jelenvén meg. Itt alkalmazható RACINE oly helyes mondata: «A mi tőlünk kétezer mérföldre történik, csaknem kétezer év előtt látszik történni.»

Ilyennek kellett lenni a görög képzelem számára a győzelem másodnapjának, magában az ellenség gyászában szemlélve, túl a tengereken, néptelen városainak és reszkető palotáinak közepette. E napon, Athen ünnepén, a szabadság és költészet szelleme egy századdal előre megveté Sándor nagyságának alapját és megkezdé a Kelet

meghódítását. Milyen hatást gyakorolhattak az atheni ünnepen összegyűlt görög népre a dicsőség e hymnusai és e gyászos panaszok, a két világ, a polgárosult és barbár világ különböző végzetének ez apotheosisa és prophetiája! Athen tragikus költője e napon nagyobb volt, magánál Delphi és Olympia költőjénél is.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

(A Prometheus-trilogia. — Conjecturák és részletek. — AESCHYLOS drámái és csodás lyrismusa. — Kardalainak viszonya SOPHOKLES és EURIPIDES kardalaihoz. — Az óda a görög vigjátékban.)

A lyrai forma, mely oly természetesen viseli nevét a *Perzsák* tragédiájában, nem kevesebb nagyszerűséggel jelen meg AESCHYLOS többi fenmaradt hat tragédiájában, nem szólva az elveszettekről, melyeknek némelyike cselekvésbe öntött vallási hymnus lehetett. E drámák egyike magának a költészetnek apotheosisát adta elő, azaz Orpheus életét, halálát, a mint maradványait a bacchansnők szétszórták, a múzsák összeszedték és eltemették. Efféle költemény nem lehetett más, mint a dithyramb egy neme cselekvényben, melyben pompák, áldozatok, tömegek, énekekkel és beszédekkel vegyítve töltötték be a szinpadot s ragadták el a népet. Ugyanezen jelleggel kellett birniok csaknem mindig ama daraboknak, melyekről AESCHYLOS dicsekedve mondá, hogy az *Ilias*ból vette és HOMER márványában véste ki. Különös dolog! a régi idők epikus elbeszélése közelebb állt a dráma jövő szigorúságához, mint a tragédia első nagy feltalálója. Valóban, a drámái párbeszéd tökéletessége egészen megvan az *Ilias*ban: az első könyv beszédeiben, a kilenczedik *követségében*.

Az atheni színházban a tömeg számára lyrai pompa

tetézte és cziczomázta még HOMER nagyságát is, nem a nélkül, hogy néha át ne változtassa. Így HOMERnek ama szép felfogását, mely Priamost egyes egyedül helyezi a görög táborba, szemben Achillessel, hogy a győztes kezéből visszaváltsa Hektor holttestét, a *Phrygiaiak* tragédiájában a trójaiak kara pótolja. Vajjon e trójaiak kísérői az agg királynak vagy már az ellenség foglyai, erre nézve különbözők a tudósok conjecturái. De bárminő lehetett a színi hatás, a lyrai ékítés itt ártalmára volt a dráma nagyságának, mely oly pathetikus a két személy között.

Ellenben vannak más tárgyak, melyekben a zene és ének hatalmá kiválóan emelhette a színpadi cselekvényt és megtarthatta a lelkeket a költészetnek oly kedvező mystikus légkörben. Ilyen volt Prometheus-triógiája, melyből csak a *Lelánczott Prometheus* maradt meg számunkra, mert az idő elragadta kezdetét és végét e tragikus cyklusnak, a *Tűzhozó Prometheus* és a *Megszabadított Prometheus*.

A ki, habár csak a romok felett is, érezte Görögország teremtmő lehelletét, milyennek szemlélheti az gondolatban ilyen látvány nagyszerűségét, s nagyságát és egymásra következését az emberi élet három állapotának, mely egy halhatatlan tanúban van személyesítve! És ha a költő gondolatában a fictio képe volt a küzdelemnek, melyet e földön az igazság az erőszak ellen visel, ha AESCHYLOS Prometheusa a magasabb lényt képviselé, ki az emberek felvilágosítására szenteli magát s eleinte bilincsekben és tétlenségben viseli büntetését, aztán megszabadulva, folytatja munkáját és látja befejezését; ha e tragikus fokozás erkölcsi tanulsága annyira valószínűnek látszott, hogy nem egy egyházi atya megszenteltségtelenítés nélkül felismerni vélhette Prometheus szenvedéseiben Krisztus kínszenvedésének megelőző típusát: milyen lehetett e három emberi dráma

pathetikus illúziója, összeségökben és utolsó peripetiájokban!

Mily dicsőséges diadalmi ének, mily sugára a költészetnek és reménynek, mily hajnala az európai és ázsiai Görögország felett emelkedő mennyei napnak lelkesíthette a *Tűzhozó Prometheus* kardalait! A mi a *Lelánczolt Prometheus* passiv nagyságát, a mi e mozdulatlan dráma érdekességét képező fictiót illeti, ebben nincs semmi találgatni valónk: az eredeti munka szemünk előtt van; és módunkban áll e rendkívüli műben egyszerre érezni a hierophanta lelkesültségét és a bölcész magasztos értelmét. Soha sem emelkedett magasabbra a lant merészsége. És ha a költemény némely vonása volt ürügye vagy oka a szentségtörés vádjának, melyet AESCHYLOS ellen emeltek s melyet testvére AMINYAS közös sebeik nevében visszautasított: soha sem volt költőiebb és nagyobb a lelkiismeret ösztöne az álvalás ellen, az emberiség sikoltása az erő ellen.

De e kép egy másik jelenetének, az atheni szinpadra vitt symbolikus élet egy másik mutatványának még merészebb lelkesülésre volt szüksége: a *Megszabadított Prometheus* volt ez. Mit kell gondolni e cím alatt? Vajjon a Hatalom apotheosisa volt a kegyelem által, a szellem diadala az erő felett, új korszak felavatása a barbár támadásoktól megszabadult és halhatatlan emlékekkel szépített Görögországban? Habozva állunk néhány szétszórt vers között, mely ez elveszett munkából fenmaradt. Csupán az ötlik szemünkbe, egy latin fordításban megőrzött töredéke után, hogy ez utolsó *Prometheus* a legnagyobb fokon tünteti fel azt a peripetiát, melyet ARISTOTELES kíván. «A félisteni vértanú¹ megjelent a szikla hegyes ormára szegezve, mint zátonyra jutott hajó, az éj borzalmában, a matrózok rémült kiáltásai és a vihar harsogó zaja közt.»

«A furiák e táborában, a hol lakott (Castrum Furiarum incoló), ez ormon, a hová szegezve volt, mindig megújuló lakomául szolgálván Jupiter sasának, más legyőzöttek, más üldözöttek látogatásait fogadá; hallá a vígasztalás és remény dalait. Önmagának özvegyeként, a költő szavai szerint, a halál szenvedélyes vágyában keresve bajainak végét, de visszautasítva a haláltól Jupiter kérlelhetetlen hatalma által, egyszerre megszabadul épen ez isten fia által, és felkiálthat: Oh utált atyának rám nézve igen kedves fia!»

E szabadító Hercules volt, a görögök bátorságának és lángeszének, győzelmes vándorlásaiknak, hódításaiknak és művészeiknek jelképe. A képzelem elgondolhatja a megoldás diadalmas örömét és lyrai lelkesültségét, midőn a szabadító megkoszorúzta az emberiség *tűzhozójának* fejét, ugyanakkor, midőn feloldozta bilincseit. Nem volt-e ez Platea, Mykale, Salamis után, a *Pisistratidák* és a perzsák menekülése után mintegy előszíne PERIKLES halhatatlan korának és mintegy megnyitása ama dicsőséges időnek, midőn Athen, szabadon, tudósan, büszkén, tengerészeivel, areopagjával, szószékeivel, félszázadon át a föld egy zúgában látta megtorlódni a lángész minden csodáját, SOPHOKLESTől PLATOIG, THUKYDIDESTől DEMOSTHENES utolsó küzdelméig és Sándor nagyságáig?

Elveszvén AESCHYLOS munkája, a rá hivatkozó bizonyosságok elégtelensége mellett, nem tulajdoníthatunk a *Megszabadított Prometheus*nak más jelleget, mint ama bölcsészi emelkedettséget, mely PYTHAGORASTól származik, mely PINDARNál is szemünkbe ötlött s mely kíséretnek látszott a polytheismus reformálására. Az örök igazságosságról, az isteni gondviselésről, a gyöngék iránt való irgalomról, a gonoszok büntetéséről szóló maximáinál fogva AESCHYLOS, PINDARRal és SOPHOKLESSel, legerkölcösebb költője az

órkornak, a jog és erény költői barátja az erő és bűn ellen. Ez, valamint képzelmenek nagyszerűsége teszi őt magasztos lyrikussá.

E czímen nagyon hamisnak kell ítélnünk azt a *helyreállítás*, melyet századunk egy tudós és szeszélyes szelleme kísérelt meg, a határozatlan eszme alapján, melylyel AESCHYLOS ez allegorikus költeményéről birunk. Van egy *Megszabadított Prometheusunk*² SHELLEY, angol költő kezétől, bizarr keverékű, jelképes és erőszakos, mystikus és materialistikus dolgozat, a harag kitörése a világon fennálló rend ellen és sötét jóslata a mértéktelen és zabolátlan szabadságnak.

Ez ifjú SHELLEY, búskomor ellensége ama társadalomnak, melyben boldognak és gazdagnak született és szabadon élt, e skeptikus költő, ki a szent-Bernát-hegyi vendégszerető szerzetesek lajstromába irván nevét, gúnyosan hozzá tette az Ἀθεος jelzőt, a multról való álmaiban és a jövőnek badar megelőzésében, a *Megszabadított Prometheus* ősi czíme alatt a dithyramb egy nemét írta a PAYNE Tamás-féle *ész-korszak*, az ál-szellemektől kigondolt hiú kísérellet mellett, melyet mindjárt eleinte vérbe fulasztottak a dühöngők, meddően újra elővettek az esztelen plagiátorok s melynek látszólagos fenyegetése csak az abszolút hatalomnak válik javára, ürügyet szolgáltatván neki a közrettegés alapján!

Ebből az iskolából való SHELLEY *Megszabadított Prometheusa*. Nem lehet máshoz hasonlítani a költőnek ez utószülött munkáját, mint a saját temetéséhez, a pogány gyászszertartásokhoz, melyeket néhány barátja rendezett számára, kik a vihar után megtalálták a partra vetett holttestét s szurkos és tömjénes máglyán égették el a sivatag pusztája egyik zúgában, gyászos búcsúszavak mellett, imádság és remény nélkül.

Szerencsére ugyanazon időtájt a modern költészet, mely egy pillanatra eltévelyedett az ókor lenézése vagy különcz utánzása következtében, ismét magasabb ösvényre tért. Ott fogjuk majd találni, e tanulmány végén, Franciaország és Amerika védelme alatt, *Lamartine* és *Heredia* hangjában. De most még hogyan váljunk el e magasztos AESCHYLOStól, kinek lelke oly emelkedett, képzelme oly erős, nyelve oly nagyszerű, a ki nagy, egész a túlságig, mint egy régi író mondja, s a mennyei ének és proféczia utját nyújtja az emberek számára?

Elveszett műveinek ritka maradványai itt-ott még feltűntetik ama lyrai tűz kiadásait, melyekkel előzőnlötte a görögök lelkét. A Danaidák trilogiája, melyet csak a *Könyörgők*ből ismerünk, a szenvedély és borzalom minden viszontagságaival bizonyára oly tragikus hymnus volt, melyet szakadatlanul újra elővettek. Az Argonauták trilogiája az emberi szenvedélyek mellett bizonyára összegyűjté a varázslat és vallás minden hatalmát, Medea bűvészetétől egész a Kabir istenek Görögországba való viteléig. Semmi kétség, hogy AESCHYLOS e lángoló hevében, ez áradva ömlő tragikus lávában mindig a lyrai erő uralkodott, még pedig a két legtermészetesebb alakban: s ez a képzelem és az erkölcsstan, a leírás és a maxima.

AESCHYLOS kardalaiból, valamint PINDAR hymnusaiból vettek az első keresztények legtöbbet kölcsön hitök támogatására. Theophil, antiochiai püspök, hogy fölgerjeszsze az Isten félelmét, a tragikus költőnek e verseit idézte: «Látod a néma igazságot, észrevétlenül az álom, az utazás, a tartózkodás alatt. De megszakítás nélkül követ, oldalad mellett, néha hátad mögött haladva. Az éj nem rejti el a rossz tetteket. Gondold meg, hogy több isten látja azt, a mit téssz».³ Akárhány példát idézhetnénk. De mellőzve

AESCHYLOS elveszett darabjainak csonka töredékeit, nem elegendők-e fenmaradt drámái, hogy csodálatra gerjeszsenek lyrai ereje iránt? Nem is tekintve a *Perzsákat*, mily vallásos hangok, mily harezi dithyrambok töltik be AESCHYLOS többi drámáját! Az egész *Agamemnon* egy diadalmi és gyász hymnus. A lyrai költészet adja meg összegét és alakját; a prófétai lelkesülés lelkét és csodás voltát.

E munka drámai tervezetében, sőt még versmértékében is valami különös jelleget lehet észrevenni, a szokásos tragédia formáin felül. A jambusi vers ritkán fordul elő benne, s csak az ör egyszerű nyelvében és az egymásra figyelő ellenséges hitvesek hideg és rövid beszédjében található. Körülöttük, bizalmatlan és baljóslatú nyelvökön kívül, a kifejezésben és rhythmusban minden rohamos és szaggatott, mint az öröm és fájdalom. Cassandra egymagában képviseli a foglyok karát. És azt hiszem, alig lehet a lyrai és tragikai költészet nagyobb hatását képzelni, mint midőn e magányos jósnő, családja és népe gyászát hordozva, találkozik a görög királyi ház nőinek diadalmas tömegével, hova jelenléte féltékenységet és halált visz. És hogy semmi se hiányozzék e jelenet borzalmából, maga Klytæmnestra vezeti Kassandrárt Agamemnon palotájába, melyet nemsó-kára vére fog festeni.

A fogoly nő némasága és mozdulatlansága a királynő ismételt rendeleteivel szemben, a kar szánalma az idegen iránt, ki úgy tűnik föl előtte, mint hálóba került vadállat, mindez csak előjátéka a páratlan jelenetnek, melyben a megriadt jósnő magán a helyszínén s néhány órai távolságban látja és kijelenti a készülöben levő bűnt: ⁴

KAR.

Szánlak s haragra nem gyuladok.
Jer, oh boldogtalan, és leszállva e szekérről
Hajolj meg a kényszer előtt
S kezd meg a szolgaság iskoláját.

KASSANDRA.

Hajh! hajh! oh föld! oh Phoebos, oh Phoebos!

KAR.

Miért sikoltod ez isten nevét?
Nincs itt, nem hallja nyögéseidet.

KASSANDRA.

Hajh! hajh! oh föld! oh Phoebos, oh Phoebos!

KAR.

Gyászos szava hívja az istent,
Ki nem akarja meghallani őt.

KASSANDRA.

Apollo! Apollo! utaknak
Istene, vesztetnek oka!
Te vesztítél másodszor el engem.

KAR.

Saját balsorsa felől mond jóslatokat.
Bár szolgaság bilincsei közt,
Megmaradott lelkében az isteni ihlet.

KASSANDRA.

Apollo! Apollo! utaknak
Istene, vesztetek oka!
Hova, mily hajlékba vezettél?

KAR.

Az Atridák hajléka ez.
Tudtodra adom, ha nem ismeréd,
S ne mondd hazugnak e szót.

KASSANDRA.

Ugy az istenek ellensége,
A házi vérontás meghittje,
A férj gyilkosa felé vezetél;
Véres földre vivél.

Mily drámai erő van e jóslatban, mely nem szabályos és előre látott, mint Joádé, hanem a rabszolgaság és kétségbeesés mélyéből tör ki és a fogoly nőt egyszerre urai fölé emeli! Az Atridák házára tett baljóslatú czélzások után, a jósnő a kar félbeszakításai által buzdítva, értetőbbé lesz. «Hajh! balsors! balsors! mi ez a készülét? Talán pokoli háló? A háló a hitves, segédje a halálnak. Oh kar! sóhajts vég nélkül e faj fölött ily bűnös áldozat miatt!»

Elragadtatva e prófétai őrzöngéstől, a kar is felkiált: «Mily furia az, melyet e házba hívnom parancsolsz? Éreztem szívemhez szállni a vörös árada-tot, mely a földig csepegvé a dárda hosszában, elviszi magával a kialvó élet sugarát. De közel van a bosszuló büntetés.»

KASSANDRA.

Ah! ah! ime itt van.
 Üzd el a dühös bikát a tehéntől.
 Fátyol boritottan feketés szaruval
 Lesujtja orvul. A vízzel tele
 Medenczébe esik. Feltárom előtted
 E gyilkos fürdőt.

A halálnak e víziójába egyszerre költői hangok vegyülnek, bájos visszaemlékezés Trójára, Cassandra szájában: «Oh Paris végzetes násza! oh Skamandros, atyai folyam! partjaidon nőttem fel akkor, én boldogtalan, vizedtől táplálva. Most nemsokára a Kokytos és Acheron partjaira megyek jósolni.»

Azután, felizgatva a kar szemrehányásai által, melyet e szavak megzavarnak, Cassandra búskomor örvongése még kifejezőbb lesz: «Már nem tekint fátyolon keresztül a jóslat, mint ifjú menyasszony; egész fényében kitérül és siet megjelenni a kelő nap teljes világában». Ekkor a fogoly nő új jövőndölése kezdődik rohamos özönnel Agamemnon, Klytæmnestra, Orestes és önmaga fölött. Elnémulunk a bámulattól e csodás örvongés és pathetikus emelkedettség vegyülékének láttára, Kassandrának e félig természetfölötti alakja előtt, és szemben az egészen emberi szánalommal, félelemmel, melyet a görög nők fejeznek ki, kik szavait hallják. Semmi sem állítja elő erősebben a cselekvésbe vitt ódát, az orákulum és dráma, a vallási örvongés és emberi szenvedélyek keverékét. Semmi sem mutatja jobban a költői láthatárt, mely mindenfelől megnyílt a thebai költő előtt és a lángész villámain, melyek Görögország egén cikáztak.

Az óda, a maga nagyszerűségével, az óda, mely Olym-

pia, Cirrha, Cyrene fölött lebegett, az óda, melyet a delphii templom vagy a syrakusai palota csarnokában énekeltek és adtak elő, csak egy töredéke volt az atheni lyrai színjátéknak, egy sugara e ragyogó fénynek. De az óda ott volt mindenütt; felhangzott minden híres névre, melyet a görögök harczias játékaiban megkoszorúztak; a száraz-földről a szigetekre ment át, Korintheból Rhodosba, Syrakusából Lesbosba: és midőn magasra emelé a költő lángesz, és minden helyen visszhangzott, szünet nélkül fölgerjeszté a lelkek hevét, az erény és dicsőség szeretetét, a képzelem lelkesülését, melyet az atheni színház évenként csak kétszer, Bacchus és Minerva ünnepén, árasztott Görögországra.

Időzzünk-e tovább is e szinpad tisztán lyrai részénél? Hogyan távozzunk el e magasztos emlékektől, sőt e romoktól is, melyek zavarba hozzák a csodálatot? Hogyan ne jegyezzük meg a különbségeket és erkölcsi szépségeket, melyeket a lángész, az idő segítségével, e költészethez adott? Nem mintha első és rettentő szentségét valaha felülmúlták volna! AESCHYLOS mindig az *Eumenidák* költője maradt, a bűn lángoló üldözője, az átkok dalnoka. De utána a kar erkölcsi komolysága még méltóságosabbnak fog feltűnni, még nyugodtabbnak, még közelebb állónak a magas éghez, melyhez könyörgött; végre kevésbbé fenyegetőnek és tanulságosabbnak az emberek számára, kiknek bajait és hibáit panaszolta. SOPHOKLES után, és alatta, felváltva a drámába vegyült a szenvedély által, és megpihentette kissé a lelkeket a költői dallam tiszta bája által. Végre e nagy emberek után, és mindaz után, a mi nagyszámú alkotásaikból ránk nézve hiányzik, és mindaz után, a mi elveszett dicsőségek előtt, ámbár kétség kívül általa volt ihletve: hátra van még abban

keresnünk a lyrai barázdát, ki ellenségök, bírójok és halhatatlan parodistájok volt.

Bocsásson meg nekünk emlékek! De PINDAR hymnusaival, a *Choëphorok* és *Eumenidák* prófétai és átkozódó dalaival, a magasztos és kecses énekekkel, melyekhez SOPHOKLES emelkedik, melyekben EURIPIDES kevét találja, nem merítjük ki Görögország lantos költőinek egész kincstárát, ha nem borulunk térdre dicsőségök profanálója előtt, komoly és megható énekeik mellé helyezve ARISTOPHANES néhány dalát.

AESCHYLOS Görögországra nézve képe volt ama hazafias és harczias költészetnek, mely a diadalmas Salamist dicsőíté, a mint egy századdal előbb Athen javára ítélte meghódítását. SOPHOKLES AESCHYLOS mása volt, de nem a plateai vagy salamisi katona, hanem tábornok, a hajóhad vezére, nem azért szállva le katonai rangjáról, hogy a bírák közt üljön, kik a drámai koszorút oda ítélik, hanem, hogy önmaga nyerje el azt. Csak Görögország nyujthatta a szellemnek a dicsőség ily nevelését és a szépnek ama látványát, mely mindenfelől körülfogta a lelkeket.

SOPHOKLES huszonnyolcz évvel született AESCHYLOS után, de még tanúja volt ugyanazon nagyszerűségeknek. Sokkal fiatalabb volt ugyan, hogysen Salamisnál harczoljon, de részt vett az ifjak karában, mely e nagy nap hymnusát énekelte Athen piaczn. Tizennégy évvel később, midőn már híres volt hadi szolgálatainál és a nép kegyénél fogva, a nagy *Panathenæ* ünnepén elnyerte a pálmát AESCHYLOS elől; és e diadal kezdete volt a drámai remekművek sorának, mely egész legvégső aggkoráig tartott.

Ily mester alatt méltóságosnak és szentnek kellett maradnia a tragikus szinpadnak. «SOPHOKLES, mondja egy scholiasta, elégiákat és peánokat írt, értekezést a kar hasz-

nálatáról, melyben ellenmond Thespisnek és Cherilonak». Ez is mutatja, hogy nem rosszalta Aeschylus lyrai emelkedettségét, ámbár másutt abbeli szándékát tanúsítja, hogy nem követi terveinek merészségét és stíljének jellegét.

Akárminth áll a dolog, egy másik, Plutarch által oda vetett, futólagos emlékezés sajnálkozásunkat költi fel. Sophokles ódát írt Herodothoz, kétségkívül a halhatatlan történetíróhoz, kinek Olympiában felolvasott elbeszélései féltékeny könyvekre indították az ifjú Thukydideszt. Mily érdekes volna ránk, távoli utódokra nézve, a történetíró Herodot számára nyújtott bizonyosság ugyanazon Sophokles részéről, kinek nevét Thukydides a peloponnesosi háború eseményei között idézi, a nélkül, hogy csak gondolni is látszanék költői lángszére!

Ma, az idők romjain keresztül, már csak a költő maradt meg számunkra, s hét drámája halhatatlan koszorút fon feje köré. Tudjuk, mi volt az ókorra nézve Sophokles drámai lángsze:

Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno.

A természetesség és művészet tökéletessége ez, az egyszerű nagyság és a magasztos tisztaság. Sophokles kevésbé ragad bámulatra, mint Aeschylus, a nélkül, hogy kevésbé teremő és kevésbé eredeti volna. Ha így van a dialogban, annál igazabb ez a két költő lyrai szellemére nézve. Mindazonáltal a dithyramb hangja nem tűnt el Sophoklesnél sem, és előkerül a tárgyhoz képest. Nézzük *Ajast*. A hős mellett, kinek szomorúsága háborodott voltát hirdeti, nem képzeljük az ünnep vidám hangjait hallani? És mily pathetikum van ez ellentétben!⁵

Szivem megrendül a gyönyörtől s felszökik!
 Vigan, vigan! Pán! Pán!
 Oh jer Pán, jer a tengeren
 A hóverte Kyllenia
 Sziklás ormairól jövel,
 Királyom, isteni táncvezér,
 Ragadj el nysai, knososi tánczra,
 Melyre nem mesterek tanítanak.
 Lejteni, szökni van ma kedvem.
 Jer Ikaros hullámain át, dicső király Apollo,
 Oh delosi isten jöjj,
 S maradj közöttünk kegyesen örökké!
 Feloldta Ares iszonyú gyötrelmemet.
 Vigan, vigan! Most Zeus,
 Most már újra virad derűs
 Nap sugára a tengeren
 Keresztül suhanó hajókra,
 Hogy Ajas elfeledé baját,
 S megint dús áldozatot mutat be
 Ősi szokás szerint az égnek.
 Minden enyészik idővel;
 Semmi se lesz hallatlan előttem, a mióta Ajas
 Szörnyű dühe váratlan
 Lecsillapult s harcza az Atridákkal.

Ajasnak ez oly tragikus és oly egyszerű drámájában
 a karnak még más dolga is volt: a gyász siralmak, melyek-
 ben annyira kitűnt SIMONIDES. Ajas özvegye és kis fia mel-
 lett maradva, a kar panaszaival oltalmazza őket, míg a
 gyermek maga atyja holttestét őrzi.

Mikor jön a vég, mikor telik be
 A bolyongó évek végtelen sora,
 Nem szünő gyötrelmeket hajtva rám örökké,
 Dárdák harczi közt,
 Trója komor sivatagjain,
 A hellasi nép gyalázatára?

Oh bár elenyészett volna előbb
 A légben vagy Hadest mindent eltemető
 Ölében, ki megmutatá a szörnyü fegyvert
 Hellas népeinek!
 Oh nyomor, új nyomor szülője!
 Megrontója az embereknek!
 Elragadta előlem
 A viruló koszorút,
 A tele serleg gyönyörét,
 S édes dalait a fiuvolának,
 (Atok reá!) éjjeleim élvezetét is!
 Elrabolta szerelmemet!
 Jaj! Most elhagyatottan
 Fekszem itt, fejemet az éj
 Harmata áztatja:
 A gyász Trója emléke.
 Volt ki védjen előbb az
 Éjjeli borzalom és a nyilak
 Ellen: a hőskarú Ajas;
 De elragadá őt a boszus ég.
 Ah mily öröm, mily öröm lesz részem ezentúl?
 Miért nem vagyok ott, hol az
 Erdős bérczfok emelkedik,
 Hablocsolta Sunion alatt,
 Ujra köszöntve a szent
 Athen ormait onnan!

Így tör magának utat a dráma véres válságain keresztül a költő erkölcsi eszméje, a béke vágya, a háború borzalma, a haza szeretete; és a lyrai szellem ragyogása megnyihíti a jelenet borzasztó voltát. Másutt ellenben a bosszuló vagy prófétai hymnus cselekvénye súlyosítja e borzalmakat, a helyett, hogy szétosztatná.

Oedipus királyban, SOPHOKLES e remekművében, melyet VOLTAIRE tökéletesíteni vélt, a hatalom lesülyedését, bűneinek büntetését, még ha öntudatlanul követte is el,

a drámábón élő egész leczkét a kar magasztos maximákban foglalja össze.⁶

Oh vajha sorsom lehetne
 Szüntelen megóvni ajkam s tetteim
 Szent tisztaságát, mint az égi törvény
 Rendeli, mely mennyei fény
 Őlén született, s egyedül Olympos
 Volt atyja, nem emberi
 Múló akarát szülé,
 S melyet nem altat el soha sem a feledés, homály,
 A nagy isten élteti azt s nem évül el.
 A büszkeség zsarnokot szül;
 És ha dörén felfuvalkodván, magát
 Eltölti azzal, mi nem üdvös és jó,
 S fölhatol a legmagasabb
 Oromra: lehull onnan mély nyomorba,
 Honnan soha sem viszik ki
 Lábai. Ám az ég
 Vezesse győzelemre a harczot honom üdvéért.
 A nagy isten volt s marad utamon vezér.
 Ámde kinek szavát s kezét a büszkeség ragadja el,
 Nem tiszteli istenek lakát s Dikétől nem remeg,
 Azt érje a végzet átka,
 Gőgje büntetéseül,
 Ha jogtalan hasznót keres magának,
 A bűnnek útjain halad,
 S dörén az ellen szól, mi sérthetetlen.
 Az ily bűnös keble hogy maradna ment
 A bosszú sújtó nyilától?
 Mert ha ily tett is jutalmat érdemel:
 Miért az imádság?
 Nem megyek áhitattal én a földközép felé soha,
 Olympia szent helyére, Abæ templomába sem,
 Ha nem teljesül e jóslat
 Az egész világ előtt.
 Mindenható Zeus — hogyha joggal illet

E név — ki mindenek fölött
 Ur vagy, ne légyen rejtve ez előled!
 Az ősi jóslat, melyet Laios kapott,
 Megvetésnek tárgya lett már,
 És Apollo fénye nem ragyog sehol,
 Eltűnik a szentség.

E fohászkodás az atheni nép jelenlétében, e hivatkozás az erkölcsi törvény örökkévalóságára, e kérelem az istenekhez igazságosságuk kinyilatkoztatása iránt, nem volt-e ez a szent hymnus, egész hatalmában, átültetve a szinpadra s ott folytatva a templomban megkezdett oktatást? De SOPHOKLES fenmaradt művei közt a második *Oedipus*, *Oedipus Kolonosban* az, melyben a kar vallási jellege legnagyobb méltósággal jelen meg.

Nem kutatom e pillanatban, mily idős lehetett SOPHOKLES, mivőn e darabot írta, és fiai által örültségről vádolva, felelet helyett a kolonosi aggastyánok kardalának kezdetét mondta el:⁷

A fényes Kolonos terén
 Vagy most, oh idegen!
 A hires ménék földén,
 A viruló tanyán;
 Hol dalos csalogány zenéje
 Csattog, kesereg
 Örök lombu völgyek ölében,
 Repkény árnya alatt, a szent
 Erdő isteni rejtekén;
 Itt, hova nap heve és zivatar
 Nem hat, arany gyümölcsöt
 Szél nem hervaszt.

De ha a birák még többet akartak hallani, mielőtt feloldozná SOPHOKLEST, soha bájosabb óda nem magasztalta Athen egét, földét, emlékeit.

Hol ujongva jár
 A vidám Dionysos isten,
 És vele jár isteni lányok serge.
 Im lásd, fürtösen itt virul
 Ég harmatja alatt, a szép
 Narkissos, istennők koszorúja, ős
 Hajdan óta, s arany színű Krokos;
 Erre bolyong örök
 Álmatlan vizek árja;
 Hullámozva Kephissos itt
 Ömlik; tiszta, zavartalan
 Habbjai öntözik egyre a tág sikot,
 S a messze láthatárig
 Dusan gyarapul a mező.
 Nem vetette meg ezt a múzsák
 Serge, sem aranygyeplős Aphrodite.
 Itt híres fa virul,
 Mása nem él Ázsia földén,
 Sem Pelops szigetén,
 Doria tág térein ily fa
 Gyökeret nem vert még;
 De itt
 Él, virul magától;
 Az ellen ijedelmeként
 Magasra nő s diszlik e hazában:
 A magzatnevelő, kékes olajfa.
 Nem tépi azt ki
 Ifjú vagy agg hős pusztító keze,
 És nem dönti meg,
 Mert örök égi tekintetével
 Zeus Morios örzi őt
 És kékszemű Athena.
 Végül zengje dalom
 Drága hazám legnemesebb
 Dicsőségét, a nagy istennek
 Ajándéka ez és disze honomnak:
 Övé a tenger s a mén uralma.
 Oh nagy király, Kronos dicső szülötte,

Te adtad ezt Poseidon!
 A szilaj paripák büszke nyakára
 Te dobtad itten az első féket,
 Mig a tengeren át jó evező
 Hajtja rohanva tovább a naszádot,
 Kiséretében száz lábú Nereidáknak.

Ez, mint AESCHYLOS-nál, Athen apotheosisa, de más apotheosis; nem többé születő nagyságáé s a barbárok elleni első erőfeszítéséé, hanem művészetéi s a béke által virágzó szelleméé.

Akarok e költői gazdagságán kívül, a modern tudomány azt is kutatta, vajjon nem létezett-e a görögöknél művésztök tökéletességében egészen lyrai tragédia s a vigjátéknak oly alakja, mely megfelelné a mi komikus operánknak? A tudományos BOECK, a szellemes LOBECK, a beható MÜLLER, a tudós és elmés THIERSCH ezt állították. De HERMANN⁸ mindent megegyeztet, jobban magyarázva a régi feliratokat, hol az orchomenosi játékok győzteseinek sorában felismerni véltek oly költőket és dalnokokat, kik a komoly vagy víg dráma egészen lyrai formáját művelték volna.

HERMANN bebizonyítja, hogy e lajstromokban nincs másról szó, mint a régi és új játékrend előadásairól, azaz a régi színház darabjaiban alkalmazott színészekről és énekesekről, azután az új darabok költőiről, színészeiről és énekeseiről, a minő darabokat a régi, többé vagy kevésbé megváltoztatott minta szerint tovább is irtak és játszottak. Igazat mondva, a nélkül, hogy a görögöknél más fajtát keresnők a lyrai tragédiának, mint első tragikai kísérleteiket, meg kell vallanunk, hogy náluk a dráma, minden fokán, a természetfölötti tragédiától, a fantasztikus allegoriától a *sillosokig* és bohózatos parodiáig mindig sokat megtartott a lyrai ösztönből és keresztül futott a vallási hymnus, a

diadalmi ének, a panaszos elegia vagy a gúnydal minden hangján. E jelleg annyira sajátja magának a görög szinpad szellemének, hogy EURIPIDES, lejjebb szállítva AESCHYLOS és SOPHOKLES után a tragédia hangját, nem maradt meg kevésbbé lyrikusnak.

Daczára a kifejezés egyszerű szelidségének, melyben kedvét leli, és emberiebb szeméelyeinek, kiket élénk vezet, gyakran fölmerül nála a lyrai hang; de úgy látszik, hogy a fuvola által mérsékelve, e hang rá nézve nem a drámai hatás megkettőztetésére, hanem a néző szórakoztatására, lelkének megpihenésére szolgál. Innen van, hogy e költő, kit a *legtragikusabbnak* neveznek, annyi bájjal s oly változatos hangokkal bir művészetében. A nagyobb rész, mely műveiből fenmaradt, már maga is alkalmat nyujthatna a lyrai formák egész tanulmányára. Nem többé a próféta ez, ki átkozódik, sem az *eumenida*, ki fenyeget; hanem a valóságos dalnok a templomban s egyszersmind a szerelem, irgalom, fájdalom költője a köznapi életben. A meghatóbb természet kevesebb fényt és művészetet ad neki; gyakran nem is veszi át SOPHOKLES vagy AESCHYLOS merész repülését, stropháik gyors fordulatait. A dialog rendes verse elég az ő költői lendületének. És mily hymnus múlt valaha felül Hippolytos fohászkodását Dianához, a vidám és tiszta *karban*, mely annyi bájjal nyitja meg Phaedra véres tragédiáját? Semmi sem képes jobban egyesíteni a lyrai bájot a szinpadi cselekménynyel. Ez az áldozatot megelőző imádság.

HIPPOLYTOS.

Fel, fel utánam, zengve Diánát,
Zeus halhatatlan lányát,
A ki véd minket szeretettel.

VADÁSZOK KARA.

Isteni urnő, te a legszentebb
 Zeus égi fajából,
 Légy üdvöz, üdvöz Artemis,
 Leto s a Kronida lánya!
 Legszebb a szüzek sora közt,
 Kik a magas égben,
 Atyjok büszke lakában,
 Az arany palotában élnek.

HIPPOLYTOS.

Légy üdvöz Artemis, Olymp legszebb szüze!
 Neked hozom, királynő, ékességdül
 A szent rétről e frisskötésű koszorút;
 Nyáját a pásztor nem vivé legelni ott,
 A vas se járt ott, egyedül méhek raja
 Szállong e réten, a tavasz virágain:
 Artatlanság tanyáz ott s a forrás vize
 Táplálja a mezőt. Ki nem tanulta, ám
 A természettől nyerte bölcs mérsékletét,
 Csak az szedhet virágot itt, nem a gonosz.
 Vedd hát, kedves királynő, e füzért kegyes
 Kezemből, s koszorúzd arany hajad vele.
 Hisz engem részesítél minden emberek
 Között kegyedben, hogy melletted leheték
 S szavad hallhattam, bárha nem látott szemem.
 Vezesd a célhoz, a mint kezdém, éltemet!⁹

Oh RACINE! miért nem ismételted csodálatos nyelveden azt, a mit alig lehet itt sejteni az eredetinek oly tiszta bájából? Miért beszél a királyfi nevelője e láthatatlan és isteni kedves emléke helyett, kinek hangját az ártatlan Hippolyt hallani véli az erdők némaságában? — Akarjuk most ellentétét látni e gyönyörű dallamnak? Mily prófétai fenyegetés van a kar hangjában, mely tanúja Phaedra tévely-

géseinek, s ezek láttára a galamb szárnyait kívánja magának, hogy messzire menekülhessen! ¹⁰

KAR.

Mért nem rejthetem el magamat erdőszakadékban,
 Honnan mint szárnyas madarat
 Repülő csapatokhoz ragadna az isten?
 Hogy Adria messze
 Habjaihoz jutnék,
 Eridanos folyamáig,
 Hol Helios árva leányai
 Phaëthon sorsán keseregve
 A sötét hullámokba öntik
 Könyeiket, csillogva, miként a borostyán.
 Szállnék Hesperos édes dalu szűzeihez,
 Hol az arany alma ragyog,
 S a tenger ura nem nyit utat a hajósnak
 A vadul ömlő habok közt
 Egészen a szent határig,
 Hol Atlas tartja az eget,
 S ambroziás patakok zuhognak
 Kronion násznyoszolyája körül,
 Hol az áldás isteni földje
 Boldogságot áraszt a halhatatlanokra végtelenül.
 Oh Kreta fehér lobogós
 Hajója, mely a tengerár
 Vadul torlódó habjain át
 A boldog atyai házból
 Elhoztad az urnőt
 Ez áldástalan frigyre!
 Szenvedést jósola mindkét
 Ország (vagy Kreta csupán?)
 Hogy Pallas büszke városa felé
 Repült és szépfonatú kötele
 Munychos partjára köté,
 S a száraz földre léptek.
 Ezért gyujtotta beteg kebelét

Bűnös szerelemre
 Aphrodite szörnyű viharja.
 A fájdalom súlya erőt vesz
 Rajta, s a nászi terem
 Ormára köti lebegő kötelét
 S fehér nyaka körül fonja,
 Remegve a sötét istennő előtt,
 Hirt választva s tiszteletet
 Szégyen helyett s megváltva beteg
 Lelkét a keserű szerelmi kintól

Nem úgy látszik-e, mintha a megjövendőlt megoldás is félig mintegy lefátyolozná magát e költészet fordulatai, hullámozó fodrai alatt? Ez volt a görögök legfőbb művészete: nem mentek a végletig a borzalomban s mindig megőrizték a fájdalomban a méltóságot és a zordon keletet.

Hány megható festésben vagy bátor leczkében lehet e művészetre ismerni, EURIPIDES kardalaiban, *Andromachéban*, a két *Iphigeniában*, a *Heraklidákban*, *Ionban*, *Elektrában*! Ne kísértsük meg itt még elemezni sem a görög költészet e báját. Elég néhány emlék, hogy eszünkbe juttassa hatalmát. EURIPIDES kardalai Görögországra nézve a *Homeridák* régi költészetét újították meg. Midőn az atheni hajóhad törést szenvedve Syracusa előtt, annyi foglyot és sebesültet hagyott Sziciliában, életüket avval tartották fenn, a vendégszeretethez azzal szereztek jogot, hogy EURIPIDES kardalait énekelve járták be a városokat. Midőn a győztes Lysander, nagyszámú szövetségeseinek élén, Athen elpusztításával akart véget vetni a peloponnesosi háborúnak: még ez engesztelhetetlen ellenségek lakomáján is a szájalom könyeit hullatták EURIPIDES egyik kardalának első szavaira: «Agamemnon leánya, Elektra: eljöttem pór hajlékod felé». Végre, e költészet vonzó ereje nemcsak

Görögország, európai és afrikai gyarmatai felett uralkodott; távolabbra is elhatott a barbárokhoz: legszebb ékessége volt reájok nézve ama polgárosultságnak, melyet zsákmány gyanánt ragadtak meg Syria és Parthia kéjtelgő udvarai. És EURIPIDES *Bacchans-kardala* volt, mely Sapor palotájában költői elragadtatást vegyített a római hadsereg barbár legyőzőinek örömébe. Elég ennyit mondani a különböző szenvedélyek lángjáról, a hazafiasságtól és szánalomtól egész az őrjöngésig, melyekkel a görög tragédia e lyrai költészete megrázta a régi világot.

Daczára az atheni vigjáték kevésbbé emelkedett hangjának, nem hiányozhatott belőle a lyrai elem, kivált korlátlan szabadságának első korszakában. ARISTOPHANES a színpadon folytatta ARCHILOCHOST; s bár dialogját mindeütt a szatira éllette, még élénkebben tört ki ez kardalaiban. Ennek bizonyossága a törvényes reform, mely az atheni komikus színpad mérséklésére kizárta belőle a kar működését.

Chorusque

Turpiter obtinuit sublato jure nocendi.¹¹

De ARISTOPHANES nem ismerte e féket; s a költészetet és gúnyt pazarul szórva személyeinek egész játékában, kardalai számára egészen lyrai szárnyalásokat, isteneket dicsőítő hymnusokat tartott fenn ott, a hol nem gúnyolódott. Halljuk a *Lovagokban* a kar dalát, mely eleinte keserű, mint HORÁCZ egy epodosa, és ez imádsággal végződik:¹²

Oh város öre Pallas, te, ki e csatákon úgy, mint
Dalokban s hatalomra mindenek közt
Kitűnő hazánk gondviselője vagy,
Jer, jer elő, hozván veled

A táboron és csaták között
 Minket célrasegítő
 Nikét, mely kegyelője a karbelinek
 S győzelmet ad elleneinken!
 Jelenj meg azért ma itt; mert im e férfiaknak
 Mindenképen diadalt szerezned, ha valaha, most kell.

Tudjuk, hogy sehol sincs szabadabb röpte az atheni komikus költő lyrai képzelmenek, mint mesés darabjaiban, a *Felhők*ben, a *Madarak*ban. Össze tudja keverni a lelkesedést és bohóczkodást: vidámsága a bacchanálok ittasságára emlékeztet; s a parodia kellő közepéből egész a dithyrambig tud emelkedni. Mily könnyed, légies költészet van a *Felhők* e kardalában:

Fel, mi örök felhők!
 Támadjunk lebegő, híg testtel, harmatos arczczal,
 Tompa-morajlatos Okeanos atya
 Lombfürttel koszorúzott ormairól, hol messzire-
 Látó őrhelyen ülve, figyeljük a
 Gabnanövesztő szent anyaföldet,
 Felséges folyamok dala zöngzetit,
 S a zuhogó nagy tengerek árját;
 Miglen az æther alélhatatlan szeme tündököl
 Játszi sugáru fényben.
 Amde lerázva isteni lényünk
 Sűrű ködét, nosza nézzük a földet
 Messzetekintő szemmel.
 Záporadó szüzek,
 Ime jövőnk Pallas dús földre, látni ma Kekrops
 Férfi-lakozta kies mezeit,
 Hol mély titkok imádata van, s a Földanya ünnepin
 Szent rejtelmek fölmutatása,
 Kincses ajándok az égi lakóknak,
 Nagyszerű templomok, isteni szobrok,
 Oltárnál szent körmenetek sora,
 Istenek áldozatin koszorúk, és ünnepi

Pompák minden időben ;
 És kikeletkor a Bacchus örömszaka,
 Zengedező karok éneki versenye
 S tárogatók mély hangja.

Nem mintegy éneklő képe ez az atheni népnek, köztere és színháza, templomi ünnepei s szónokainak beszédei között?

Az istenek után, s még inkább, mint az istenek, ez a nép, melyet gyakran gúnyol ARISTOPHANES, valódi hőse dalainak. Számára vannak a költő lyrai erejének legszerencsésebb ötletei, néha rögtönözve, a strophák szárnyalása nélkül, a jambusi mérték gyors egyszerűségében. Hol van ennek csodálatra méltóbb példája, mint a *Darazsak* kara, mely a nézőkhöz szól, s ezernyi fulánszúrás után a dicsőségnak ezt a hymnusát döngi fülébe :

Hogyha van, ki látva, nézők, termetem közületek,
 Elcsudálkozik derékban átdarázsult testemen :
 Mit jelentsen e fulánk, és hogy mi czélzatunk vele,
 Felvilágosítom könnyen, még ha oly tudatlan is.
 Hát vagyunk mi, kiknek ilyen furcsa faresikája lóg,
 Attikának őslakói, az egyedül valódiak,
 Legvitézebb fajta nép, mely harczmezőn e városért
 Oltalomra legtöbbet tőn, mikor a barbár bejött,
 Fojtva füsttel, tűzzel-vassal fenyegetve városunk
 S hogy kasunkat megrabolja és sejtünket elviszi.
 Ám gerelylyel és paizsszal kirohanva hirtelen,
 Harczolánk mi ellenőkbe, zord haragtól ittasan,
 Férfi állván férfi mellett, ajkharapva mérgiben,
 Hogy dárdáktól és nyilaktól nem látszott a fényes ég.
 Mégis visszanyomtuk, isten jóvoltával, est felé,
 Mert bagoly repült keresztül táborunkon harcz előtt.
 Űztük aztán és szigonynyal bökdösők a bugyogót,
 S ők szaladtak, a fulánktól szembe marva és pofon,
 Úgy, hogy a barbár előtt ma sincs — bevallja széltire —
 Hősebb állat a világon, mint az attikai darázs.

A költőt túlragadja ereje magán a fiction is. TYRTAEUST utánozza, ennek csatarendjét, valamint harczy dühét veszi át. Elfeledi egy pillanatra a darázs fulánkját, hogy mindeütt a sebesült, legyőzött, szárazon és tengeren, dárdák és gályák elől futó barbárokat mutassa. Maga AESCHYLOS, Marathon költője és katonája sem múlja felül ez erőt, mely éles, mint a méhfulánk.

E szellem néha egyszerű, népies, mint a tömeg szava. Ilyen a *Béke* című vigjátékban a munkások kardala az istennő láttára, kit már régóta várnak :

Üdv, kegyes nő, üdv neked!
 Jöttöd minő öröme gerjeszt!
 Érted epedénk sokat,
 Isteni, óhajtvá menekülni a mezőre már.
 Mert te főnyereségünk vagy minekünk,
 Oh te várva várt!
 Kik sanyaru földművesi életet folytatunk;
 Mert csak te vagy hasznos nekünk.
 Sok gyönyörűt, édeset adál valaha,
 Költekezés nélküli ajándokot.
 Mert te a földműves pörkölt árpafője s üdve vagy,
 Rád mosolyog a venyige, a figefa új rügyei,
 S mindenik egyéb növény
 A mi van, téged örömet fogad.

De a legszabadabb, legkülönösebb e lyrai ömlengések közt kétségkívül az, mely a *Madarak* vigjátékának mesés jeleneteiben fordul elő. Micsoda itt a költő szándéka? Korholni Athen könnyed kedélyét? Gúnyolni a reformatórokat? Csúfolni ez embereket általában vagy csupán néhány politikai ellenségnek és költői vetélytársának nevét vinni be e bohózatos költeménybe? Mindebből van valami a költő munkájában és a kar fő dalában :

Oh szeretett, és oh minden madarak között
 Legkedvesb rokonom, velem zengő fülmile társam,
 Látlak, itt vagy! itt vagy!
 Hozván dalt nekem, édeset;
 Most hát szépszavu sípodon
 Zendítsd meg tavaszénekeid
 S kezdj vidám anapæstust!
 Nosza hát ti bizonytalan életüek,
 Hulló falevéltre hasonló
 Emberi nem, gyarló sáralkat,
 Tehetetlen, erőtelen árnyak,
 Egynapi csirkefiúk, nyomorultak,
 Tüнемényszerű gyenge halandók,
 Ide fordítsátok az elmétek;
 Mireánk halhatlan, örökké
 Élő, örökifju, romolhatatlan végzésű légi urakra,
 Hogy igaz tanokat hallván
 Tőlünk a világűrrel, a teremtés:
 Istenek és folyamok lénye felől,
 Erebus, Chaos eredetéről,
 Helyesebben tudjátok s Prodikost
 Csapjátok el a nyavalyába.
 Legelébb vala Zűr, a barna sötét,
 Meg az Éj s a Tartaros öble:
 De sem ég, sem föld, sem lég nem volt,
 A Sötétnek zordon ürében
 Legelőször is a feketeszárnyú
 Éj himnélküli tojást szül,
 Melyből, az idők betelése után,
 Szerelem báj istene költ ki,
 Vállán ragyogó, aranyos szárnynyal,
 Mint a szélforgatag, oly gyors.
 Ez az éjfeli röpke Világzürrel
 Közösülve a Tartaros öblén,
 Nemzette fajunkat fészékében.
 S ezt hozta világra először.
 Mert nem vala isteni faj sem előbb,
 Mint mindent összevegyített
 Szerelem, s mást mással közösítvén:

Ugy lett ég, tengerek és föld
 S az enyészet nélküli mennyei faj.
 Mi vagyunk hát korra legelsők
 Valamennyi dicső istenség közt.

A mi e különös kosmogoniát követi, a mi fantasztikus allegoria és bohózatos parodia belevegyül, azt néhol le sem lehetne fordítani; de elég, ha feltaláljuk itt, ez ének ünneptélyes kezdetén, a görög hymnuszok méltóságát, e merész nyelvben, melyen Athen nyilvános gúnyolódója, a lant minden hangjának mestere, szellemének szeszélyeivel és nyelvének tökéletességeivel játszik, felváltva magasztos és bohókás, komoly és szabados, de mindig költő és felér a legnagyobb költőkkel, akár gúnyolja, akár utánozza őket.

ARISTOPHANES valóban senkit sem kimél, épen oly kevésbé a dithyrambok szerzőit, mint a hadsereg vezéreit. Midőn az alkalmatlankodókról és különczökről van szó, kik ujonnan épült levegői városát jönnek meglátogatni, nem mulasztja el költőt is tenni közéjük, ki e lyrai közhelylyel mutatja be magát:

Én mézajku dalok zengedezője vagyok,
 Múzsák fürge cseléde,
 Mint mondja Homeros.

És azután, a mi még inkább eszünkbe juttatja a kitünő példákat:

Felhőkakukvárt jöttem üdvözölni,
 Költvén reá sok szép köréneket,
 Szűz-karra is, Simonides-modorban.

A költő végre, ki az új városok dicsőítését vállalja magára és a múzsák szavának szárnyalását a leggyorsabb paripák futásához hasonlítja, ajándékot kér múzsája szá-

mára és viszonzásul PINDAR verseit kínálja: ez megtörtén-
vén, elviszi a köpenyt és tunikát, mely igen helyén van e
hideg légi tájékon.

Távozom,

S mentemben a városra költöm ezt:

«Zengjed, aranytrónusú, a levegőt, remegőt!» ...

«A hólepte, sokútu mezőkre jutottanak» ....

Hajahaj!

A költői ittasságnak e lángjain keresztül, megoldása
felé siet a gúnyos vigjáték, mely nem kevesebb, mint Her-
cules házassága az új város alapítójának leányával; és a
kar, örvendező *pacan*ban törve ki, eszünkbe juttatja a győz-
tes *Tenellának* azt a dalát, melyet maga PINDAR is ARCHI-
LOCHOSTól kölcsönzött.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

(A költői képzelem hanyatlása Nagy Sándor uralkodása alatt, — A görög szellem fenmaradt nagysága. — Bölcsészti lyrismus. — ARISTOTELES hymnusai. — A stoikus iskola. KLEANTHOS vallási hymnusa. — Athen meghódolása és süllyedése. — A két DEMETRIUS. A második apotheosisa.)

A három nagy tragikus és teremtő parodistájok, a mint tudjuk, távolról sem merítették ki Athen szini erét. Más költők, kiket ARISTOTELES megnevez, eléggé mutatják, mily gazdag aratást nyújtott még sokáig Athen a lyrai képzelemnek. PINDAR a görög szent ünnepek és harczy játékok közt töltött hosszú élet után vetélytárs nélkül húnyt el. De Görögország költői szokásai, az irodalom és ékesszólás iránti szenvedélye, szellemének gyarapodó változatossága egy századnál tovább tartott még PINDAR után. PLATO, kinek lángesze *dithyrambok*ban tett kísérletet, mielőtt SOKRATEST hallgatta, szemmel láthatólag egynél több emléket őrzött meg PINDAR *doriai* költészetéből; és még akkor is, midőn lemondott ifjúságának költői becsvágyáról és a tűzbe dobta első verseit, megtartotta azt a lyrai ihletést, melylyel néha bölcsészeti értekezéseinek kezdetét vagy befejezést élénkítette.

Mint a pythagorási bölcsészek és a siciliai művészetek barátja, s egy romlott zsarnok által ugyanazon syracusai udvarhoz hivatva, hol egy századdal előbb PINDAR kedvelt vendége volt egy nagylelkű királynak, PLATO szerette a

nagy thebai lantos magasztos gondolatait és vallásos méltóságát. A bölcseész hajlama a lacedemoniai intézmények iránt, melyeket eszményi *köztársaságában* utánzott, a kiváló hely, melyet itt a harczy játékoknak s a lélek és test bizonyos hősi nevelésének ad, becsesekké tette rá nézve a költő nagyszerű szavait, melyeket néha épen úgy idéz, mint a régi hagyományokat, melyeknek tekintélyére szeretett hivatkozni.

A bölcseészen és a költőben valóban nem csupán ugyanazt az erkölcsi emelkedettséget, az észnek és lelkesedésnek ugyanazt a vegyülékét látjuk, hanem a társadalom kormányzásának nagy kérdésében a jogosságnak ugyanazt a szeretetét, a szemérmetlen zsarnokságnak s a zabolátlan fejtelenségnek ugyanazt az utálatát is. PLATONnak abbeli vágya, hogy *a bölcseészek legyenek királyokká vagy a királyok legyenek bölcseészekké*, magában foglalja azt, a mit a thebai költő tanácsolt Syracuse, Agrigentum, Aetna, Cyrene görög királyainak s a mit XENOPHON leirt Cyropediájában. Ebből lehet megmagyarázni, a lángész iránti csodálat mellett, azt a kedveltséget, mely még akkor is sokáig kísérté PINDAR nevét, midőn Görögország törvényei és erkölcei megváltoztak és a szellemek útban voltak a meghódolás felé oly hódító előtt, ki a görög nevet Ázsia urává volt teendő.

ARISTOTELES, előkészítve Sándor lángeszét, kétségkívül nem kevésbbé ajánlotta növendékének PINDAR erkölcsi költészetét, mint HOMER harczias dalait. És a kelet jövődő uralkodója, ki nem akart az olympiai díjért versenyezni, mert nem találta ott királyi vetélytársakra, még sem ismerhette félre ez általa megvetett pálmák befolyását a népre. Tudta, hogy Fülöp király, a görögök szellemének ez ügyes elcsábítója, három szerencsének vette, a mi egy napon érte őt, a lázadó triballosok vereségét, a szekérversenyen nyert

diadalát és fiának születését, kit Olympias adott neki. Végre a macedoniai pénzeken láthatta Sándor, hogy e királynak, hatalmas elődjének, feje oly pálmával van ékesítve, melyet Görögország nagy játékein nyert.

Ő maga azonban soha sem látszott előmozdítani e játékokat, a görög szabadság régi és nyers iskoláját. Udvari ünnepein díjakat tűzött ki a költők, a lant vagy hárfa játékosai számára; de ritkán engedett meg más játékokat; és uralkodásának egyéb kegyetlenségei közt kivégeztetett egy athletát, kinek egyetlen bűne az volt, hogy ügyességével, erejével, fegyvertelenül nyilvánosan lesujtott egy teljesen fölfegyverzett macedoniait.

E bizalmatlanság és ellenszenv Görögország hazafias játécai iránt nem akadályozta Sándort, hogy nagy tiszteletben tartsa PINDAR magasztos költészetét és megszentelt nevét. Midőn ázsiai hadjáratának előzményéül, Theba régi elszakadásának emlékére s mostani ellenállásának büntetéséül, a hellesponti átkelés előtt, mintegy engesztelő áldozat gyanánt, összetörte e boldogtalan várost és a hadait megtöltő félbarbár thrákokhoz hasonló dühében megölette a város őrségét és tövestül kiirtatta a falakat és házakat: nem csupán arra szorítkozott kegyelme, hogy mint általánosan beszéltek, megkimélte PINDAR házát, melynek szent romjait négy századdal később PAUSANIAS is följegyezte. Még egy kivételt tett: elrendelvén, hogy a Thebában maradt lakosokat, számszerint mintegy harmincezezret, rabszolgácul adják el, meghagyta szabadságukat a papoknak, a macedónok vendégeinek, a lázadási határozat ellenzőinek és végre a költő PINDAR ivadékainak.

Miután ily bosszú közepett e személyi kegyelmet adá, Sándor, ki kegyetlen hevében sem hanyagolt el semmi varázst, magával akart vinni Ázsiába néhány feleletet

Delphiből, mely hajdan oly alkalomszerűleg szólalt meg a méd háborúban s melynek PINDAR volt ihletője és visszhangja.

PLUTARCH beszéli, hogy ez ifjú uralkodó türelmetlensége nem törődván az orákulum megkérdezésére nézve kedvező vagy baljóslatú napok megkülönböztetésével, erővel a szentélybe hurczolta a Pythiát, s ennek felkiáltására: «oh fiam, nem lehet neked ellenállni», — nem akart más jövődölést hallani s elment ennek betöltésére.

Mily csodás dolgok következtek, mily új világ nyílt meg a hellenek képzelete előtt, mily dicsőség vigasztalta benső vereségöket és szolgaságukat, mily látszatát a szabadságnak hagyta meg számukra hatalmas legyőzőjöknek napról napra messzebb nyúló távolléte, a ki mintegy Ázsiába küldött vezéröknek látszott: a csodálatos szerencsének mind e nagy emlékeit elsorolni nem a mi tárgyunkhoz tartozik.

Két dolgot kell azonban megjegyeznünk: Nagy Sándor százada, ha ugyan lehet így nevezni az ifjú hős tíz éves pályáját és a birodalmak alapítását, melyek útjában keletkezve, befejezést nyertek utána, — Nagy Sándornak e százada a művészetek és szellem rendjében távolról sem érte el PERIKLES századának dicsőségét, vagy inkább Athenét, legkiterjedtebb korszakában, AESCHYLOS születésétől PLATO haláláig. Ez az emberi szellemre nézve ama kiváltságos időszak, mely hasonlíthatatlan marad s több korszakon uralkodva, nem multa felül, talán el sem érte ezek közül egyik sem. Sándor, ki a költészetért, mint minden nagy dologért lelkesült, összeszedte AESCHYLOS, SOPHOKLES, EURIPIDES tragédiáit, e korszak nagy költőinek minden munkáját, de nem teremtett számukra versenytársakat. Irigyelte Achilestől HOMERT: de magára nézve kénytelen volt megelégedni CHERILO verseivel. Könnyebb volt istenné

tennie magát, mint egy nagy költőt támasztani; s midőn hymnusokat akart apotheosisára, nem kapott egyebet, mint a sophista ANAXARICHOS dagályos verseit.

Midőn Egyiptomból és Phœniciából visszatérve, diadalmi ünnepein előadásokat tartatott zenekarokkal, nem a költemény, hanem az előadás volt a díj tárgya. Csak a színészek versenyeztek a pálmáért. A rajzoló művészetek, melyeket a parancsoló uralkodása kevésbé fészélyez, inkább megtartották szellemöket; és Sándor szerencsésebb volt abban, hogy festőket és szobrászokat találjon, mint hozzá méltó költőket. Úgy látszik azonban, uralkodásának egy emlékéből, hogy a hatalom gőgös fitogtatása s azon ázsiai és barbár valami, a mi Sándorra legyőzött ellenségeiről ragadt, a nagyság anyagi kifejezéséhez tartozó művészetekben megváltoztatta a görög szellem magasztos tisztaságát. Amaz Athos hegy¹, melyet a király egyik kedvencz építő mesterének óriási szoborra kellett kifaragnia, egyik tenyerén várossal, a másik kezéből kiinduló folyóval, az indiai templomok és istenek óriási szörnyűségeire emlékeztet, melyek a Parthenon magasztos vonalainak és PHIDIAS Minervájának helyét foglalták el.

Igazat szólva, és nem érintve a görög szellemnek ama csodálatos ruganyosságát, mely több visszatérést és újjászületést engedett meg neki romba dőlte előtt, Nagy Sándor uralkodása, hol csak egy nagy szellem maradt mindannak elemzésére, a mit a világ eddig tudott és művelt, Görögország mértéktelen növekedésének és egyszersmind erkölcsi hanyatlásának időszaka volt. Az irodalomban az alkotásról a bírálatra, az ihletésről a tudományra mentek át. Az erkölcostant, történelmet, tan- és komikai költészetet még művelték, ügyes művészettel, tudós finomsággal vagy szerencsés ragyogással. Támadt még THEOPHRASTOS, EPHOROS,

THEOPOMPOS. Fölkelt MENANDER, hogy ARISTOPHANES lán-
goló festéseinek és képzelmeinek hiányában színre vigye
ARISTOTELES és tanítványainak megfigyelését. De a nagy
tragikai, lyrai, bölcsészti ihlet nem jelent meg többé. Hát-
raagyott remekeit, e vizözönelőtti márványokat, melyeket
az új nemzedék nem volt képes létrehozni, csak annál
inkább csodálták; és tudjuk, mily dicsőséget nyert magya-
rázatuk által ARISTOTELES encyklopedikus szelleme. Ő maga
is gyakorolta néha, a legszigorúbb formában, azt a költői
művészetet, melynek törvényeit felállította. Egy elszigetelt
vers valamelyik kommentárban bizonyítja, hogy himnuso-
kat írt az istenekhez, és a századok, annyi romhalmazon
keresztül, fentartották az Erényhez írt himnuszát, mely
hálás emlékezés barátjára, az eunuch HERMIASRA, egy ázsiai
város kormányzójára.

«Erény,² nehéz próbája az emberi fajnak, te, az élet
legnemesebb törekvése! Szépségedért, oh szűz, meghalni és
legyőzhetetlen munkát kiállni, irigyelt sors Görögországban.
Oly nagy az édesség, melyet a léleknek nyújtasz, halhatat-
lan jutalom gyanánt, mely becsesebb az aranyból, a vér
nemességénél és az álom bájánál! Éretted sokat szenvedtek
Jupiter fia, Hercules és Leda fiai, és munkáik által tettek
bizonyosságot hatalmadról. Hozzád való szeretetből szállt alá
Achilles és Ajas az alvilági tanyára. Szépségedért, mely
drága volt neki, hagyta el a napvilágot Atarne gyermeke:
azért örökre dicső is marad; és a Múzsák, Mnemosyne leá-
nyai, gyarapítani fogják halhatatlan hírért, a vendégszerető
Jupiter tiszteletét és a hű barátság dicsőségét magasztalva
benne.»

E rövid szavak betűszerinti fordításban is nem látsza-
nak-e még megőrizni kitörölhetetlen nyomát a komoly és
világias szellemnek, mely nyelvének és verseinek dallamát

adta hozzájuk? És ha lyrai megindulást akarnánk gondolni ARISTOTELES számára, tehetünk-e föl természetesebbet és jobbat?

A mily mértékben tágult a görög birodalom láthatára s a szabadság szelleme elveszett a hatalom egységében: a nagy költészetnek, a képzelem merészségének s a szenvedély hevének észrevétlenül csökkenni és eltűnni kellett. A bölcsészet, nem többé a kosmogoniai, hanem az erkölcsi, még feltűnt ugyan s ez volt mintegy utolsó szabadsága Görögországnak. Haza hiányában iskolák és felekezetek voltak. Midőn már nem volt többé hősi nép, a reflexio és tudomány fájdalomra és gyönyörre nézve egyaránt győzhetetlen lelkeket képzett. Később sajnálni fogjuk, hogy e szemlélődő erény szintén elfajul, mint a polgári erény, és tévelygésbe jut a sophisma által, megromlik a puhaság által. De szép látni, még a macedoniai hódítás alatt is, a bölcsészet megmaradt erkölcsi méltóságát és hogy mily nyelvet tudott fölvenni a polgárosult nép szolgasága és az apotheosisok között, melyeket a maguk számára rendeltek a barbárokat meghódító görög vezérek.

Félszázaddal Nagy Sándor után, a nagyságából származott zsarnoki uralmakon keresztül jutunk el KLEANTOS-hoz, a stoikus iskolának, az emberi függetlenségnek a szabadságot túlélő szentélyének egyik alapítójához, ki vallását és hitét a legfőbb istenhez intézett hymnusban foglalta össze. Új alakja volt ez a lantos költészetnek, a lélek meg gondolt szárnyalása, az erkölcsi erő látható lelkesedés nélkül, de győzhetetlenül állva a tévedéssel és a világ fenyegetéseivel szemközt. Méltóságteljes hexameterekben írva, a a stropha heves fordulatai és a rhythmus változatossága nélkül, egyszerű szavakkal és nagy képekkel, e hymnus, melyet kétség kívül valami régi és zordon dallam hangjaira

énekelték, reánk nézve legszebb meghazudtolása a sülyedésnek, hova Görögország jutott, valamint a ragyogó tévedéseknek, melyek hajdan félrevezették.

«Oh legdicsebb a halhatatlanok közt,⁸ kit többféle néven szólítanak, mindig mindenható Jupiter, létoka a természetnek, mindent igazsággal kormányzó, üdvözlégy! Mert minden halandónak szabad hozzád folyamodni. Valóban mi belőled származott faj vagyunk, kiváltságul nyervén a szó utánzó jegyét, minden halandó lények közt, melyek a földön élnek és csúsznak. Azért dicsőítlek és örök erődöt énekelem. E mindenség, a föld körül forogva, neked engedelmeskedik a lökés alatt, melyet te adsz neki; és készakarva aláveti magát hatalmadnak. Győzhetetlen kezed alatt szolgáltatásban tartod a kétélű, tüzes, mindig élő vilámot. Érintésére megreszketett a természet minden dolga, és általa megállapítod a közös ész színvonalát, mely mindenben uralkodik, a nagy és kicsiny értelmek közé vegyülve, e hatalmas ész, mely a legfőbb király mindenütt.

«És nem történik a földön semmi dolog nálad nélkül oh isten! Sem az isteni lég mérhetetlen körében, sem a tengeren, annak kivételével, a mit a gonoszok lelkök tévelygéseiben tesznek; és szabályt viszen oda, hol rendetlenség volt, és az ellenséges dolgok neked barátjaid.

«Ekképen mindenütt összhangba hoztad a jót a rosszal, úgy hogy mindenki számára csak egy törvény van, mindig ugyanaz, melyet elhagynak mindazon halandók, kik gonoszakká lesznek; a boldogtalanok mindig javak bírását óhajtván, nem veszik észre az isten általános törvényét, nem hallgatják e törvényt, melynek ha engedelmeskednének, az értelemmel együtt boldogságot és életet nyernének! De távol ettől, nem törődve a széppel, különböző czélok felé futnak, némelyek a dicsőséget üzve siető

hévvel, mások a nyereség vágya felé fordulva szemérem nélkül, mások a puhaság és testi gyönyörök felé, így épen ellenkezőjét keresve annak, a mi után az elsők futnak.

«De oh Jupiter! legfőbb adományozó, sötét felleg-öves királya a mennydörgésnek, szabadítsd meg az embereket gyászos tudatlanságuktól, távolítsd el lelköktől, oh atya! és add meg nekik elérniök az eszmét, melyre támaszkodol, hogy igazsággal uralkodjál mindenek fölött; hogy mi magunk tiszteletben állva, viszont neked is tiszteletet adjunk, dicsőítve munkáidat szakadatlan hymnusainkban, a mint a halandó lényhez illik; mert nincs az emberek, sőt még az istenek számára sem nagyobb feladat, mint az igazságosság szellemében dicsőíteni a világ átalános törvényét.»

Elvontnak és hidegnek látszik nekünk ez emelkedettség? Viseljük el, ha tudjuk, a mit e nyelv mellett dadogott a szolgaság alatt görnyedő pogány hagyomány.

Athen, mely nem szünhetett meg a művészetek városa lenni, Athen, melyet Nagy Sándor megkímélt, mint a színházat, hol a hír koszorúit adták, ez az Athen gyanús volt és reszketett a macedoniai katonák uralkodása alatt, kik egymásután királyokká lettek Ázsia meghódítója után. Mindez emberek nem voltak oly vad zsarnokok, mint Antipater fia, Kassandros, Olympias gyilkosa; de mindnyájan lealjasíták Athent a hódolat által, melyet tőle nyertek. Néhány évi elég szelid szolgaság után, melyet még fényessé tettek a művészetek, Demetrios Phaleros alatt, a ki afféle elfajult PERIKLES volt, a mint elfajult a nép, melyet kormányzott: Athen, azt hívén hogy megszabadult, a szolgaság legutolsó aljasságáig süllyedt. Inkább oda dobta, mintsem alávetette magát Demetrius Poliorketesnek, új urának diadalmas bevonulását szolgai énekkel üdvözölve, mely csak néhány évvel volt

későbbi KLEANTHOS vallási hymnusánál. Egészen bálványimádóvá lett ekkor a bölcsész Athen. Csakhogy a jó istennő, Demeter vagy Ceres emlékéhez gyermekes szójátékkal hozzáköti Antigone fiának apotheosisát, kinek örömmel viselte el oltalmát és kicsapongásait.

«Oh mily szívesen látott vendégek Athenben a legnagyobbak és az istenektől legkedveltebbek! Ime e nap hozzánk hozza Demetert és Demetrioszt! Amaz megülni jó leányának ünnepélyes rejtelseit: ez, kegyesen, mint istenhez illik, mosolyogva és szépen jelen meg. Méltóságteljes látvány az ő jelenléte: barátjai körben, ő a középben, mintha barátjai volnának a csillagok, ő maga a nap!

«Üdvözlég, fia a hatalmas Poseidon istennek és Aphrodite istennőnek! A többi istenek vagy nagyon messze vannak, vagy nincsenek füleik: nem léteznek, vagy nem foglalkoznak velünk. De téged magunk előtt látunk, nem fa vagy kőbálvány alakjában, hanem a valóságban. Hozzád intézzük imáinkat. Először is, adj nekünk békét, szeretett isten! mert hatalmadban áll az. Azután a sphinxet, mely többé nem Thebán, hanem egész Görögországon zsarnokoskodik (értem amaz æoliait, ki meghúzódva a sziklán, mint a hajdani sphinx, elragadja és felprédálja az embereket és javaikat, a nélkül, hogy vissza tudnám verni), sujtsd le őt tenmagad, könyörgök: ha nem, találj Oedipust, ki ledöntse a szörnyet vagy veszítse el éhen!»

Mindezt, mondja ATHENAEOS, ki fentartá számunkra e szomorú verseket, a marathoni győzők énekelték, nemcsak nyilvánosan, hanem a családi körben is; ugyanazok, kik hajdan halállal büntették azt, ki imádva borult le a perzsa király előtt, ugyanazok, kik megölték a barbárok myriádjait.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

(A görög művészetek elterjedése és sülyedése a macedon hódítás következtében. — A Ptolemeusok uralkodása. — Mesterkélt irodalom. KALLIMACHOS. Az ál ORPHEUS hymnusai. — Igazi költői ujjászületés. THEOKRITOS.)

Valóban, ha jelezni akarnók valamely művelt népnél az emelkedettség és sülyedés két végétét, nem fejezhetnők azt ki jobban, mint ha egy részről a nagy tragikusoknak néhány Athent dicsőítő versszakát vesszük vagy azt a hymnust, melyet PINDAR énekelt ünnepein, más részről a Demetrios Poliorketeshez szóló éneket. Nemcsak azt a könnyű ellentétet találjuk itt, melyet két különböző világ, két ellenséges vallás nyujthat; hanem úgyszólván ugyanazon talajon, ugyanazon szentélyben legnagyobb megszenteltségtenítését annak, a mi legszentebb volt, legmélyebb meggyalázását annak, a mi legtisztább volt: a szabadító atheniek dicsőítése helyett az idegen zsarnok szolgai imádását, a szüzi Minerva oltárán a Demetrios által oda állított képleányt.¹

Így hanyatlanak a művészetek a szerencse sülyedésével s a szív elaljasodásával, melyet a népek szenvednek. Sem a kérlelhetetlen Antipater, ki a Neptun templomába menekült DEMOSTHENES kiadását követelte s csak a méregtől megmerevült holttestét kaphatta meg, sem Antipater fia nem volt arra való, hogy fentartsa a szellem művészeit

Görögországban. És a hatalomnak ez oly gyakran elnyomó és összezsugorító pártfogása soha sem volt nyugtalanabb és vadabb, mint e méltatlanul felkapaszkodott fejedelmek alatt. Ekkor veszett el az atheni szónok DEMADOS, mint a szabadságnak kevésbé nemes és kevésbé tiszta eszköze, melyet darabokra törnek és eldobnak, miután felhasználták, hogy magát a szabadságot rágalmazzák.

Mindazáltal, nem is tekintve phalerosi Demetrios előkelő korszakát, melyet névrokonának szabados apotheosisa fejezett be, Görögország független siciliai gyarmatával, leigázott peloponesosi városaival, hódító ázsiai kivándorlóival, macedoniai, alexandriai, seleucia királyságaival, közepette az udvari bűnöknek, melyekből áll Nagy Sándor utódainak véres és egyhangú története, a tudományok és irodalom hazája, a világ iskolája és mintája maradt.

Minél inkább össze voltak kötve némely költői emlékei városainak szabadságával, vallási ünnepeivel, régi hősiességével, annál inkább csodálták azokat, mint a melyek utánzása ezentúl lehetetlennek látszott. Mentől lejjebb sülyedt, mentől jobban meg volt fosztva a jelen ilyen példáktól, annál inkább imádták ezeket a múltban, mint egy jobb világ műveit.

Így kezdődött a Ptolemeusok korszaka, melyet nem lehet ugyan új korszaknak nevezni, mint a Mediciek és XIV. Lajos századát, de a mely, kevesebb dicsőséggel és szellemmel s hosszabb időtartammal, az emberiség évkönyveiben feljegyzésre méltó jelleggel bírt.

Két pontjában érintkezik ez emlék tárgyunkkal: az irodalmi hagyomány befolyásánál s a költői megújulás erőfeszítésénél fogva. Sehol sem csodálták, tanulmányozták, utánózták jobban a joniai, doriai, attikai Görögország szellemét, mint Alexandriában; sehol sem fogadhatták szíve-

sebben a tudomány, az alkotó művészet, a népies képzelem kincseit, melyeket több hősi és ihlett nemzedék hagyott hátra maga után. Alexandria volt és maradt sokáig Görögország letéte és menedéke, legtevékenyebb és legteljesebb lyceuma.

Azután a tanulmány mellett a versengés is fellépett, és több nemzedéken keresztül, az Egyiptommal együtt Cyrenét és Syriát is magába foglaló uralkodás védelme alatt, egy, ha nem is szabad, legalább kíváncsi, tudós és utazást kedvelő nép szellemi mozgásában, egy fényűző s a művészeteknek élő udvar pártfogása mellett épen annyi ügyességgel, mint hévvel műveltek, a politikai ékesszólás és történelem kivételével, minden tehetséget, mely azelőtt Görögország dicsőségére vált. Még az epopeát is, melyet nem mert többé megkísérteni Görögország második teremtő korszaka, AESCHYLOS és PINDAR kora, újra elővették a képzelem oly igyekezetével, melyet később Róma volt utánozandó; s nyelvének végső időszakában rhodosi APOLLONIUS a költészet és szerelem oly erejével tudta felruházni Medea szenvedélyét, melynek színei később VIRGILnek még ifjú nyelvét és szellemét gazdagították.

Ez még nem minden: az alexandriai muzeumnak volt merészsége, melynek emlékei azonban nem maradtak fenn, újra elővenni a nagy tárgyakat és átdolgozni az atheni tragikus költők nagy műveit.

Ez alakban, versenyezve az ókorral s kétségkívül újabb emlékekre is támaszkodva, LYKOPHRON negyven tragédiánál többet írt, a mi OVID verseiben a cothurnus viselőjének melléknevét szerezte meg számára.²

Utque cothurnatum cecidisse Lycophrona narrant.

Ennyi tragédiából nem maradt fenn több, mint a *Pelopidák* négy verse, melyekben egy erős és búskomoly kép fordul elő:³

«A boldogtalanok vágyva hívják a halált, ha messze van; de midőn az élet utolsó hulláma ömlik reánk, élni óhajtunk: soha sem lakunk jól az élettel.»

Habár egyetlen fenmaradt munkája után kedvezőtlenül ítéljük meg szellemét; habár *Alexandra* című költeményének különöz dagályosságából következtetve sem a drámára szükséges ékesszólást, sem a lyrai ragyogást nem tulajdoníthatjuk neki: ne feledjük, hogy kortársainak szemében egyenrangú volt rhodosi APOLLONIUSSAL, ARATUSSAL és THEOKRITOSSAL, e hárommal és más ismeretlenekkel képezve az alexandriai ég költői pleiádját.

«Az arany és a sár össze vannak keveredve a művész életében, és a halál választja szét azokat», mondja LA BRUYÈRE, azon hamis párhuzamokról beszélve, melyeket az idő tanúinak részrehajló és zavaros hatása szokott vonni minden korszakban. Annyi bizonyos, hogy a szép, a természetes költészet még lehetséges volt a Ptolemeusok századában, mert a sicíliai THEOKRITOS büntetlenül mehetett át udvarukon és megírta ékesszóló idylljét a *büvésznről*. De kétségbevonhatatlan, hogy utána, midőn idegen erkölcsök naiv emléke vagy igaz szenvedély nem hatott be az író szívébe, a tanultság és a kutatás, a túlfinomultságig hajtott stýltudomány, a művészetre való törekvés, mely mintegy babonás mániává lett, mindez magát a tehetséget is a különözségbe, a homályosságba döntötte.

Ilyen volt LYKOPHRON sorsa. Ilyenül tűnik fel előttünk az *Alexandra* jövődölésében, mely legvégső túlzása, következésképp önkéntelen parodiája ama magasztos költészetnek, a nyelv ama nagyszerűségének, melynek rendkí-

vüli s egyszersmind természetes mintáját a tragikusok kardalai és PINDAR hymnusai nyújtották.

Technikai tanulmány volna megjelölni az *Alexandra* verseiben az AESCHYLOSból vagy PINDARBól kölcsönzött mozgásokat, képeket, stýlformákat. Meglátnók benne, a késő korszak és az átültetett irodalom álizlése mellett, mennyire nyomta rá bélyegét Görögország hősi korszakának szép képzelme a Muzeum szorgalmas szellemeire.

De mondjuk ki, ily munkában a művek egyenlőtlen-sége úgyszólván arányban áll szenvelgett hasonlóságukkal: a kápráztató fény villámoktól átszelt homálylyá, a merész-ség különccséggé, a nagyság szörnyűséggé lesz.

LYKOPHRON túlságosan lyrai nyelvének e hibái, melyeket elég ügyesen őrzött meg egy újkori angol verses fordítás, érdekes tanulmányul szolgálhatnának a nagy írásművészetre és azon végső pontra nézve, hol a szónok és költő szellemében épen úgy, mint a hódító szerencsében el lehet mondani: «A magasztostól a nevetségesig csak egy lépés van.» Ezt a lépést LYKOPHRON gyakran megtette; és mégis, nem tekintve a nyelv agyafúrt kölcsönzéseit, a meta-phorai merészség túlzásait, találhatunk némi szépségeket *Kassandra* ködös jóslatainak sorozatában, melyet a torony ormán mond, hol a költő fogolylyá teszi, Páris elutazása előtt, kinek házasságtörését, futását és büntetését látja a jövőben.

De az Iliasnak ezt a pontját, melyet később HORÁCZ, mintegy Archimedes gyújtó tükre alatt, néhány versszak tűzhelyén központosított, a Muzeum tudós művésze ezer-ötszáz hexameterrel homályosította el, hol a mythologia mindenféle ritkaságával együtt pazarul szórja a nyelv legnehezebb különösségeit. A legmegkapóbb találkozás, midőn a görög szellem hanyatlásának pillanatában gyara-

podni s fölemelkedni látjuk a rómaiakat, kiket az itáliai Görögországban már elterjedt régi jóslatok szerint a költő a világ jövőendő urainak és Trója bosszulóinak nevez.

Hát az nem különös, hogy két század multán, midőn a költő jövőendölése valóban beteljesült, HORÁCZ, ki csak HOMERT, SOPHOKLEST, PLATOT s ezek egész családját szeretete ugyan szenvedélylyel, de azért ismerte a CATULLTÓL és VIRGILTÓL utánzott valamennyi alexandriai költőt, szép ódát irt Róma trójai eredetéről, és köteleességéről, bosszút állni Trójáért, de a nélkül, hogy fölemelje? A Cäsarok uralmának átvitele az ázsiai partra négy századdal előbb idézte volna elő a forradalmat, melyet Constantin hozott létre. Ha most elolvassuk, az alexandriai költő homályos szürkületében, a római nagyságnak e jóslatát, s mellette az Ilias énekeit, AESCHYLOS harcziás versszakait, ARISTOPHANES hősi kardalát a *Darazsakban*, PINDAR diadalmi kitéréseit a megszabadított Görögország és Sicilia felett, s végre VIRGILnek és HORÁCznak a római nagyság tartósságát magasztaló verseit: fel kell ismernünk, mily helyet foglaltak el a képzelem művészetei az ó korban és mily befolyással voltak sorsára.

Ne féljen hát a szellem kedvét találni és időzni e bájos tanulmányok mellett, melyek a népek történetének oly nagy részét foglalják magukban! Még akkor is, ha csak a társadalom hajótöréseinek közepén emelkednek föl, világító tornyául szolgálnak. De a Ptolemeusok uralkodása, a henye gyönyörök, ünnepélyek és bűnök e hosszú orgiája egyszersmind olyanul tűnik fel, mintha csak azért túrték volna, hogy megmutassa, mily képtelen bármi nagy létrehozására a szépművészetek tudománya és a rájuk való hajlam, a nagyszerűség, mely pártolja, és a béke, mely biztosítja azo-

kat, ha nincs meg az uralkodóban és népben az erény, igazságosság és szabadság elve.

A mit a három PTOLEMEUS, PTOLEMEUS LAGUS, Nagy Sándor hadvezére és történetírója, PTOLEMEUS PHILADELPHUS és PTOLEMEUS, a jótevő, tett az irodalom buzdítására, bámulatra ragadná még modern műveltségünket is. Soha sem készítettek a tanulmányok számára tágabb keretet és gazdagabb bútorzatot, mint az alexandriai muzeum és könyvtár: és ily állandó erőfeszítés, ily készséges pártfogás mellett még azt sem lehet mondani, hogy a szellem teljesen hiányzott volna. Akkoriban és a következő században számos alkalmat nyújtott számára a görögök elterjedése a világ annyi pontján, míg a tudós és diadalmas nyelv és polgárosultság maga felé vonta Európa, Ázsia és Afrika annyi benszülöttének különféle értelmiségét, kiket Nagy Sándor hódítása közelebb hozott egymáshoz.

Ugyanakkor az abszolút hatalom alatt, mely alá került mindenütt a hellen faj, valamint győzelmeinek terjedelme és az ázsiai rabszolga népekkel való összevegyülése által, mindama szellem és tűz, mely a földnek e legelmésebb népénél hosszú ideig a versenyző városok vitáiban, a nagy szónokok féltékeny küzdelmeiben, nyilvános és magánperekben párolgott el, ettől fogva nem látszott más becsvágygyal és végponttal birni, mint a szellemek tudós műveltsége és a tanulmány dicsősége. De itt tűnt fel az annyiszor tapasztalt igazság: hogy az irodalomnak inkább lélekre, mint pártfogásra van szüksége, és semmi kényelem, semmi kedvezmény nem ér föl reá nézve a szabad és dicsőséges idők izgalmával.

Nagy egyenlőtlenség mutatkozott a tanulmány és tudás haladásában, mely a macedoniai hódításra következett, s egyetlen megmaradt erkölcsi nagysága volt az embernek,

ki ettől fogva lesülyedt ama nemes szabadságból, amaz önmaga fölött birt fenségből, melyet Görögország annyira szeretett. Azon tudományokban, melyek kivált a megfigyeléstől és az időtől függnék, a szellemek előre haladtak, EUKLIDESTől és KONONTól, ki csillagászati hizelgéssel Berenice királyné hajzatát isteníté, HIPPARCHOS és PTOLEMEUS nagy munkáiig.

De nem így történt az izlés művészeteivel, ámbár nem kevesebb kedvezéssel és buzgalommal művelték. Eredetök-nél és a görög barbár világ állapotánál fogva bizonyos tudós kíváncsiság és szörszálhasogatás jellegét öltvén fel, leginkább azt nyerték, hogy közeledtek egymáshoz s gazdagodtak a tudomány néhány fölfedezésével. Az égre tekintve, szabatosabb fogalmakat szereztek a földről; költészetet alkalmaztak még az égi tűneményekre, a földrajzra, a természettudományokra, a gyógyítás mesterségére is. De a képzelem dolgában kevésbbé voltak szerencsések.

Alexandriában azonban, a világ útján és piacznán, szé-lén ez Egyptomnak, melynek emlékei a Görögországból átültetett művészetekre vetették rejtelmes árnyukat, e keleti világ befolyása alatt, mely mindenfelől az új városban futott össze, a különböző isteni tiszteletek közt, melyek e kozmopolita városban halmozódtak egybe, úgy látszik, egynél több ihlet kínálkozott az író és költő gondolatának. Semmi kétség, hogy PTOLEMEUS, LAGUS fia korától fogva, három századdal időszámításunk előtt, a régi kelet már leleplezte magát a görög szellemnek, mint az Isis szobra a beavatottak előtt.

Mondjuk ki: e *Bruchium* külvárosban, hol messze a kereskedő város két kikötőjének zajától a Muzeum csarnokai emelkedtek, e békés városrészben, melyből a tiszta ég alatt az Observatorium tornya emelkedett ki, e régész vagy

mystikus bölcsesek, e grammatikusok, e kritikusok közt, kiknek kutatásai a képzelem és a görög költészet minden alakjára kiterjedtek, a kor szelleme szerint a költői ér új erőfeszítésének kellett létre jönni, kiaknáztatlan bányának megnyilni. KALLIMACHOS volt ez új életre kelt lelkesedés PINDARja, nem a harczias játékokat magasztalva többé, melyeket a görögök nem vittek át keleti hódításaikba ; nem ama méltányos törvényeket és mérsékelt szabadságot dicsőítve, melyek egyedül a doriai faj királyságainak feleltek meg, hanem tanulékony imádással énekelve az egyiptomi uralkodó fejedelmek hatalmát és mintát keresve számára az istenek legnagyobbikának hatalmában és okosságában.

Cyrenei KALLIMACHOS fia volt egy Battos nevű görögnek s épen e név analogiájából következtetve, azt állítá, hogy Cyrene régi királyaitól származik. A kereskedelmi és rokonságiösszeköttetésnél fogva, mely akkoriban oly gyakori volt Sicilia és Egyptom közt, fiatal korában nőül vette a siciliai Euphrates leányát. De Alexandriában, kedvelt hazájában maradt, s itt PTOLEMEUS PHILADELPHOS és fia, Evergetes alatt a 125-ik olympiásig élt ; irodalmat tanított a nyilvános iskolában, mely Eleusisban, Alexandria városrészeiben nyílt meg. Nyolczvannál több művet irt, elmésen utánozta az ókor minden formáját, tudós, mythologus, drámaíró, szatirikus, lyrikus volt ; de mi csak rövid töredékekből és hymnusaiból ismerjük, melyek annál becsesebbek reánk nézve, mert a költői tehetségen kívül történetileg is érdekesek, nyelvök pompája és hidegsége által fogalmat nyújtva, mily állapotba sülyedett a pogány isteni tisztelet.

De vajjon kísértsek-e meg e költészet jellemzését, mely egyidejű volt azon korszakkal, midőn a héber zsoltáros énekei átmentek a görög nyelvbe s ismereteseek voltak a zsidók azon tömege előtt, mely a Lagidák hadseregébe

soroztatott vagy Alexandria görög és benszült lakossága közé keveredett? A költőtől megénekelt vallás egészen politikai. Miután az istenhez fohászkodik s tudományosan elbeszéli régi legendáját, azon gondolatnak ad kifejezést, hogy Jupiter kiválóan a királyok istene, és ekkor a királyság pompás képe következik. «Nem a végzet tett téged az istenek urává, mondja a költő,⁴ hanem karod, az erő és hatalom, mely trónod mellett áll. Ugyanakkor jóslataid hírnökévé választád a madarak legelsejét. Vajha barátaidra kedvezően ragyognának! Kiválasztád s védelmed alá vevéd azokat, kik kitűnnek az emberek közt, nem a tenger kalmárait, nem a paizs viselőjét, még a költőt sem. Mindezt, mint másodrendűt, szívesen átengeded az alsóbb isteneknek; de magad számára tartottad a városok vezetőit, kiknek keze alatt van a munkás, a harczos, a hajós, szóval mindenki; mert ki nincs az uralkodó hatalma alá rendelve?

«Szavunk Vulkánnak szenteli a kovácsokat, Marsnak a fegyvereseket, a meztelen karú Dianának a vadászokat, Phoebosnak azokat, kik tudják a lant titkait. De Jupiterhez tartoznak a királyok. Mert semmi sem isteniebb, mint a királyok, Jupiter gyermekei. Azért is te magad ruháztad rájuk hatalmadat; nekik adtad az erős városok őrizetét, és te magad lakozol a magas várakban, figyelve azokra, kik a népet igazságtalan törvényekkel vagy a helyes ösvény szerint kormányozzák; tetőzésül mindnyájoknak a gazdagságot és jólétet adtad, de nem egyenlő mértékben.

«Látható ennek példája a mi uralkodónkban. Messzire kiterjeszté hatalmát; este beteljesülni látja, a mit napkeltekor tervezett, este a nagy dolgokat, a csekélyebbeket azon pillanatban, midőn eszébe jutnak. Mások ezeket is csak egy év alatt tudják befejezni s egy évnél többre van szükségök az előbbiekre nézve. Oh Jupiter,

eltávolítád e fejedelmektől a cselekvés hatalmát és megzavartad terveiket.

«Légy százszor üdvözölve, Saturnus mindenható fia, minden javak adója és bajok elhárítója! Ki magasztalhatná méltóan műveidet? Nem született meg az, nem is fog megszületni. Ki fogja énekelni Jupiter műveit? Légy üdvöz, oh atya! Még egyszer légy üdvöz! Adj erényt és gazdagságot. Mert erény nélkül a gazdagság nem tudná fölemelni az embereket, sem az erény gazdagság nélkül. Adj hát erényt és gazdagságot.»

Ez inkább ünnepélyes, mint nagy nyelvből, e nyugodt és nem szellem nélküli komolyságból nem vetődik-e néhány fénysugár az akkori polytheismus senyvedő állapotára és elvont reformjára? Az idézetteket megelőző versekben a tudós költő sok dolgot javított ki, mely a régi hagyomány szerint Jupiter születéséről szólt; ebben eltért HOMERTŐL és PINDARTÓL. Még jobban eltér tőlök a mindenható királyságról való fogalmában. Nincs itt már többé a syracusai király és a vendégszerető asztal, melynél PINDAR mondá: «Mi játszunk a költészettel, melylyel ő ékesíti magát.» Minden pompásabbnak és szigorúbbnak látszik itt. A királyok istene külön áll, mint ők maguk. Két szolgája van mellette, az Erő és a Hatalom, ugyanazok, melyeket a szabad Görögországban AESCHYLOS úgy tüntet fel, mint a kik az emberrel jót tevő isten elleni bosszút vezetik, az emberbarát isten elleni bosszút — mondja a költő, — ki a tüzet és a tudományt merte az emberi nemnek adni.

Az alexandriai költő azt a tulajdonságot adja a királyok pártfogó istenének, melyet nekik maguknak kíván, a magas várak felett való uralmat. Helyében ama méltányos kormánybotnak, ama gondoskodásnak, hogy a legmagasabb erények virágait szedje le, a panaszt elviselő türelemnek,

az igazság és művészetek szeretetének, melyet PINDAR magasztal Hieróban; helyében amaz igazságos törvényeknek és békés szabadságnak, melyeket Aetna királyától, Hiero fiától vár: KALLIMACHOS PTOLEMEUSban az önkényes hatalom gyorsaságát dicsőíti, s a Kelettől veszi kölcsön képeit a legfőbb akaratról, melynek rögtön engedelmeskednek, a mint megismerik.

Mindazáltal bármennyire süllyedt az emberi méltóság a görögöknél, bármennyire aljasult a polgári erény Nagy Sándor hódítása után, méltatlan utódjai alatt Macedoniában, Egyiptomban, Syriában: kétségbe vonhatatlannak látszik, hogy az erkölcsi rendben, a vallási érzés formájában és cselekvésében néhány új fény világított, néhány igazsággal több hatott a világra. Daczára a mythologiai hagyományoknak, melyeket az alexandriai költő nagy érdeklődéssel összeszedett, ez a Jupiter, ki annyira fölötte áll mindennek, kit nem a végzet állapított meg, ki tehetetlenséggel sujtja a királyokat és szétoszlatja hiú szándékaikat, közeledni látszik az istenség tisztább eszméjéhez, melyet a héber könyvek feltűnt fénye terjesztett Keleten. Jupiter neve alatt a zsidók istenét imádják itt, azt az istent, ki az erényt és gazdagságot adja és a ki már a földi javakban előlegezi az örök ígéretek, az ó-szövetségi könyvek gyakori képei szerint. Egészen e kevésbbé magas eszméig, mely szerint földi áldások csatlakoznak a lelki javakhoz s a mindenható isten megadja azokat, ha az erénnyel egy időben kéri, minden a mózesi törvény *testi* és *isteni* részéből, árnyaiból és sugaraiból van itt véve, úgy a mint hiveinek nagy része felfogta s a mint a palestinai, syriai, egyiptomi zsidók, e tevékeny, szorgalmas kalmárok, hajósok, sőt harczosok, példájokkal és sikereikkel elterjesztették.

Mennyire felül állt e nyelv a pogány hagyományokon

és az alexandriai erkölcsökön! Az abszolút igazságosság eszméjét a hatalomban új életre kelté e gyalázatos udvarnál, hol gonoszság előzte meg a bűnt, hol romlott gyermekek siettek uralkodni s hol két századon át vérfertőzés és atyagyilkosság volt a királyi örökösödés kísérője. Bizonyára a költő erkölestana magasan felül állt e tisztátlan példákon. Megbélyegezhette volna, de hangja sokkal mesterkéltőbb volt, hogysen erős és kivált népszerű lehessen. Ámbár sokáig s még a polytheismus hanyatlásában is fenmaradtak KALLIMACHOS hymnusai, mint egy haldokló vallás utolsó emlékei, kétségbe lehet vonni, hogy a nép valaha közelebbről ismerte s a tömeg énekelte volna e hymnusokat.

Az utánzásnak még egy nyoma ismerhető fel KALLIMACHOS más hymnusaiban, melyek első tekintetre egészen mythologiaiaknak látszanak. Itt is rá van nyomva a bálványimádásra a héber monotheismus bélyege. PINDARNál Apollo, Delphi istene, a győztes athleták és költők istene. Kedvét találja a nymphák szerelmében, kiket üldöz és a művészetek csodáiban, melyeket ihlet. KALLIMACHOSnál, akár a költőtől kigondolt szabad énekről van szó, akár hymnusról, mely a régi vallás valamely ünnepére, a *Thesmophoriákra*, a *Pallas fürdőinek* felavatására vagy a Nil partjára átültetett *delosi körmenetekre* volt szánva, a nyelv elvontabb és szigorúbb, a hit tisztább s új befolyással kevert.

Nincs itt többé sem Delphi, sem Olympia, sem a helyek hagyománya, sem a templomok, sem a szentelt föld, mely elbűvölte a költőt s egyszerre lelkesedést és lantot adott neki. De egy új művészet erkölcsi értelmet ad a csaknem idegen ünnepély pompáinak és jelképeinek. «Mint reszketett Apollo borostyánága, mint reszketett az egész szentély! Vissza minden bűnössel! Igen, Phœbos kedvező

lábbal érinté a küszöböt. Nem látjátok? Delos pálmafája egyszerre csendesen meghajolt és a hattyú dallamos hangot hallat a levegőben. Essetek le, ajtószárnyak és ti záruk, melyek elcsukjátok! Mert az isten nincs távol. De ti gyermekek, emeljétek a dal menetét a kar hangjára. Apollo nem jelen meg mindenkinek, hanem az erényeseknek. Ki látta őt, az nagy; ki nem látta, kicsiny marad. Látni fogunk téged, oh hatalmas isten! és soha sem leszünk az utolsó sorban. Ne legyen se néma lantjok, se hallgatag lépésök a gyermekeknek, ha majdan Hymen rejtelseibe akarnak avattatni, megborotváltni fehérre vált fejöket és falakat emelni régi alapokon!

«Csodáltam e gyermekeket, míg lantjaik nem maradtak henyén. Ti meg hallgassatok el s halljátok az Apollo-ról szóló éneket! Maga a tenger is elhallgat, midőn a költők Apollo lantját vagy nyilait magasztalják, LYKORISnak kedves fegyvereit. És Thetis, a boldogtalan anya, nem siratja többé Achillest, mihelyt hallja a pœant: oh diadal! oh diadal! És szünetel fájdalom a siró sziklának, mely Phrygiában a megkeményült kövekből támadt, e márvány, mely nőt helyettesít, ki kétségbeesett sikoltásának közepette átalakult. Hajh! hajh! rossz az istenekkel czivódni».⁵

Nem tekintve a költő erkölcsi szándékát, mely a régi mysteriumok nyelvének utánzása lehet, egynél több bibliai emléket találunk itt. És valóban ez Alexandriában, hol alapításának első századától fogva Izrael istentisztelete egynél több zsinagógában szólalt meg görög nyelven, a bevándorlottak egy részének és az áttérteknek számára, az lett volna a csoda, ha a héber lantnak egy hangja sem zendült volna meg a templomon kívül, ha ez oly erős költészetből semmi sem jutott volna el a tudósok és a tömeg füléig.

Engedjük meg inkább, hogy e korszaktól fogva és a következő századokban egész a kereszténység föllépéséig, nem is tekintve a *Septuaginták* fordítását, a keleti görög világba állandóan beszivárogtak a zsidó eszmék. Valóban, hogyan is lehetne föltenni, hogy ama roppant könyvtárban, melyben nemcsak Görögország szép korszakának remek művei, a legbecsesebb attikai és siciliai kéziratok voltak összegyűjtve, hanem összehalmozódtak a perzsa és chald nyelvek emlékei, a Babylonból hozott vallási és csillagászati könyvek is, nem találkozott volna jó korán hely ama zsidó nép iratainak számára, mely félig egyiptomi honos volt, melyet rabsága visszavitt régi rabságának tűzhelyéhez s melyet most nagy Sándor *utódai* az ország többi része fölött való uralmok támaszául használtak?

A görög királyok által vitetve be, de bekebeleztetve Egyptom régi hitébe, *Serapis* tisztelete uralkodott Alexandriában. Temploma a pogányság utolsó vára lett s egy negyedik századbéli római ⁶ kifejezése szerint a Kelet vallási *capitoliuma*. De, nem tekintve távoli következményeit e politikának, melyet a PTOLEMEUSOK rövid életű uralmok alapításánál magukévá tettek, Alexandria tudományában és szellemében más vallásos befolyást kell elismerni, mint az egyiptomi vagy görög polytheismusét. A zsidók nagy számának igen kiterjedt erkölcsi cselekvést kellett ott gyakorolnia. A kereskedelem, katonáskodás, királyi közszolgálat által a hódító nép életébe vegyülvén, bölcsészeti eszméket, rendszereket fogadtak el s ezeket a maguk részéről azon az új nyelven fejtették ki, melyet még istentiszteletök gyakorlatában is használtak: ily módon sok terjedt el hitükből és ment át a kívül állókra.

Kétség kívül a zsidó szellemnek e kiszármazásai kivált a szerint nyertek elfogadtatást, a mint több vagy kevesebb

vonatkozásban álltak a pogány eszmékhez. Talán az *Énekek énekének* élénk festései, ez annyira érzéki költészetnek képei, hogy a régi zsinagóga eltiltotta olvasását, talán ezek érdekelték legelőször a görög szellemet. Föl lehetne tenni, mivel THEOKRITOS egy költői játékában, Helena *epithalamiumában* oly szerencsés találkozásra vagy inkább a kéjes zsidó uralkodó lángoló képeinek oly szemmel látható utánzására akadunk. De a héber költészetnek semmi más ihlete nem érinté az alexandriai görög lantokat? A felső város nagy számú zsidó templomaiból, hol a szentelt napok istentiszteletén az imádságokat s kétség kívül a néphez intézett homiliákat görög nyelven tartották, semmi sem hatolt át a szentély kerítésén? Nem kellett-e kijutni onnan valaminek az isteni bölcsesség ama szép maximáiból vagy a próféta magasztos énekeiből, ama siralmas képekből vagy diadalmas jóslatokból, melyekkel minden helyen táplálta a szétszórt Izrael gyermekeinek hitét?

Nagyon kevésé volna valószínű a héber hit és eszmék abszolút elszigeteltsége, további eltitkolása akkor, midőn a nyelv akadályá eltűnt, s nagyon kevésé illenék a gyakori térítésekhez, melyeket a zsidók ettől fogva gyakoroltak. Semmi kétség, hogy a hézagok nélkül, melyeket a barbarizmus tett a görög irodalmi örökségben, az alexandriai zsidó gyarmatnak még tisztán irodalmi nyomai is láthatók volnának a Lagidák korszakának emlékeiben, a hymnusok, vallási és erkölcsi énekek, leíró költemények ama tömegében, mely e korszak munkás képzelmet jelzi. Csupán némely elveszett munkák címei igazolnák e hozzávetést, s hasonlóképen lehet ezt alkalmazni a fenmaradt töredékekre.

Így KALLIMACHOS hymnusában Apollohoz, PTOLEMEUS tudós udvarának e kiváltságos istenéhez, a modern tudomány mint a zsoltáros utánzását emeli ki ez áhítatosan

hizelgő verseket: «Ki az istenekkel küzd, legyen harcban királyommal! Ki ellenáll királyomnak, legyen harcban Apollóval! Apollo, ha e kar kedvére énekel, tisztességgel fogja tetézni: van rá hatalma, mert Jupiter jobbján ül». ⁷

De azt is észrevehetjük, hogy e zsidó s később keresztény népies lett forma régebbi alkalmazásokat nyert. A második század egy pogány tudósa, ki már minden emléket összekevert az irodalmi synkretismus által, így szól Minervához intézett prózai hymnuszában: «PINDAR azt tanítja, hogy az Atya jobbján ülve, átveszi rendeleteit s közli az istenekkel; mert fölötte áll az angyalnak és ő adja át a különböző angyaloknak az isteni rendeleteket, melyeket az Atya szájából vett.» ⁸

Ez emlékekkel tarkázott irodalomban, e tudós mozaikban, melyet Alexandria dolgozott ki, gyakran kell hát haboznunk az utánzás valódi forrásaira nézve és az első látszat gyakran csallhat. Semmi kétség azonban, hogy az apocryph s talán középszerű értékű, de joggal e korszaknak tulajdonított és a következő időkben nagy hitellel bíró iratok látható nyomát árulják el a zsidó hitnek és költészetnek. Ilyenek különösen az Orpheus neve alá helyezett hymnuszok, melyek régi gyártmányok ugyan, mert PLATO is idézi néhány versöket, de a melyeket szemmel láthatólag több ízben átdolgoztak és szaporítottak a három első PTOLEMEUS korában és amaz Alexandriában, hol Kelemen és szent Justin vértanú később úgy vették át, mint a természeti hit ősi magvát, melyet akkoriban szerettek összekötni a kinyilatkoztatott hit igazságaival. Ilyenek például ama komoly hangok, melyeket szent Justin ismétel s melyeket EUSEBIUS, némi változatokkal, a zsidó ARISTOBULUSNAK a második PTOLEMEUSHOZ intézett könyveiből vett ki:

«Azoknak fogok beszélni, kiknek joguk van meghal-
lani.⁹ Csukjátok be a kapukat egyaránt minden szentség-
telen előtt. És te, fia a fáklyavivő holdnak, hallgass reám,
mert az igazságot mondom ki és nem szabad, hogy a ki
azelőtt megjelent lelkednek, megfoszszon egy új és kedvező
korszaktól. Szemedet az isteni Igére szegezve, pihenj meg
rajta. Szabályozva szivednek értelmét, haladj fölfelé sze-
rencsésen az eltérő ösvényen és szemléld a mindenség
egyetlen királyát. Egymaga van, önmagától születve; egye-
dül magából hozott létre minden dolgot, és ő maga kereng
minden lényben, és a halandók közül senki sem látja őt
és ő maga mindent lát. Ő az, ki a jó közepéből a rosszat
küldi az emberekre és a háborút jeges borzongásaival és a
könyekben bővelkedő fájdalmaikat. Nincs más hozzá hasonló,
a nagy Királyon kívül. Nem látom őt, mert felhő állt meg
körülötte, és minden halandó szemében csak halandó szem-
golyó van, és nincs erejük az Istent, mindenek uralkodó-
ját szemlélni. Mert ő maga, az egek érczormán, rendületle-
nül ül arany trónján; és lábaival a földön halad, és jobb
kezét egész az óceán határáig nyújtja ki. Körülötte resz-
ketnek a nagy hegyek, és a folyamok, s a fehérítő és kékes
tenger mélysége».

E töredék kétségbevonhatatlan emelkedettségében, a
héber biblia nagy képeinek általános utánzása és vissza-
sugárzása mellett nem érezzük-e mintegy szándékos és kiszá-
mított tulzását e magasztos mintának? Nincs-e itt némely
tekintetben mesterkéltség, erőszakolt nagyság, az ál-régi mun-
kák ismertető jele, a mi OSSIANt juttatja eszünkbe, összeha-
sonlítva HOMERrel? Még inkább kitűnik ez ugyanazon
munkának egy második meghamisított változatából. A hi-
ven idézett első versek után így szól ez új szöveg:¹⁰

«Haladj szerencsésen fölfelé az eltérő ösvényen és

szemléld színről színre a világ alkotóját, a Halhatatlant. Régi hagyomány veszi őt körül fényével; egymaga van, önmagától való és ő maga el van terjedve bennök, és a halandó lények közül senki sem látja őt, de látja a szellem. Ő maga a jó közepéből nem küldi ki a rosszat a halandókra. Csakhogy kíséretében halad a kegyelem és a gyűlölet, a háború és az éhség és a könyvekben bővelkedő fájdalom. És az isten kormányozza a szeleket a levegőben és az óceán felett, és felidézi a mindenható villám fényét. Ő maga a magas ég ormán, arany trónon ül; és lábai a földön járnak, és jobbát kinyújtotta az óceán határáig, és a föld alapja megrendült és nem viselhette el haragját.

«Ő maga uralkodik az eget ormán; és betölt minden dolgot a földön, magában bírván a kezdetet, közepet és véget».

Sok történeti és az izlést illető megjegyzés származhatik e két töredék különbségéből. A második nem csupán lyrai kibővítése az elsőnek: érezni lehet benne az erkölcsi gondolat névtelen munkáját valamely népnél. E jelleg leginkább szembe tűnhet azon a helyen, hol az orpheusi dalmok, kinek képzeletét kétségkívül megragadták az Úr fenyegetései a szent könyvekben és a bajok, melyeket oly gyakran ránk zúdít haragja, kedvét találja abban, hogy megmutatja nagy Istenét, ki a javak közepéből küld minden csapást az emberekre. Világosan látszik, hogy Jehova és prófétái szavainak e szerencsétlen visszhangja később aggályokat támasztott az alexandriai költői compilerok lelkében. Nyugtalanítá őket a gondolat, hogy a jóság istenét tegyék a rossz szerzőjévé.

E keveréke a különböző hiteknek, melyek akkoriban közös kincsei voltak a költői szellemnek, eszökbe juttatá a stoikus KLEANTHOS szép imádságát, mely így szólt az ő

Jupiteréhez: «Semmi munka sem történik a földön kívül, oh Isten, sem a mennyei lég tág térein, sem a tengeren, kivéve azt, a mit a gonoszok hozhatnak létre lelkökben.»

Világos, hogy a régi pogány spiritualizmus e nemes lendületeinek hatása alatt az orpheusi hymnus új átnézője épen ellenkezőjét mondja itt az első szavaknak, melyeket átír és kifejleszt. Az ő istene a jó közepéből nem küld rosszat az emberekre. Csakhogy az anyagi és erkölcsi világ láttára kénytelen elismerni a kegyes szemlélő, hogy az Isten kíséretében haladnak a háború és az éhség, mindazon bajok, melyek oly közönségesek a mindenségben, s melyek a Machabeusok könyvének kifejezése szerint megszáporodtak a földön Nagy Sándor halála után.

De megelégedve e megszorítással, nem hatol tovább az anyagi és erkölcsi rossz s az isteni jószág együttlétezésének, sem az emberi szabadság s az isteni előretudás meg egyeztetésének problémáiban.

E nagy nehézségek, melyek néhány század multán annyira foglalkoztatták szent Ágoston szellemét, nem jelentek meg a költő ábrándos elmélkedése előtt, ki a héber próféták fenyegetéseivel szemben még egészen el volt foglalva a görög bölcsészet emlékeitől. Később vissza fog térni e problema s meg fog világosodni az emberi gondolkozásban, mely a nélkül, hogy az Istent a rossz szerzőjévé tegye, meg fogja érteni, hogy meg kellett a rosszat engednie két szélső alakjában, a fájdalomban és a bűnben; mert e kettős próba nélkül az ember két törvénye és két nagysága, a munka és az erény, nem találná helyét a földön.

De ne merítsük itt ki ez orpheusi hymnusok ál-lyrismusát: inkább csak a vélemények, mintsem a művészet történetére nézve találunk benne érdekességet. A valódi tünemény akkoriban, e fél-ázsiai udvarnál és a tudósok

muzeumának közelében az volt, hogy a költészetnek visszaadták a természetességet és a szenvedélyt.

THEOKRITOS bebizonyítja azt, miről más példák is tanúskodnak. A fokozatos hanyatlás azon törvényei, melyek a nyelvekben bizonyos korszakok számára a mesterkélt előkelőség, a finomított vagy pompázó csiszoltság bizonyos jellegét állapítják meg, nem hajthatatlanok. Valamely különös irányú szellem, az utánzásnak némely szerencsés esetlegei, a lélek néhány új mozdulata mindig ki tudnak siklani alólók.

A görög költészet utókorszakában, mint KALLIMACHOS és LYKOPHRON kortársa, a syracusai mérsékelt monarchiából kerülén ez alexandriai udvarhoz, melyet egészen megmételyeztek Nagy Sándor örököseinek cselszövényei és bűnei: THEOKRITOS e tisztátlan légkörben a pásztori élet legnaivabb képeit és a szerelem leglángolóbb festéseit nyújtotta, körülbelül a mint BERNARDIN DE SAINT-PIERRE és ANDRÉ CHÉNIER írták bájos lapjaikat és szép verseiket a haldoló régi királyság skeptikus romlottságának és a forradalom bűneinek közepette.

Ott, mint itt felülemelkedett az ember sajátságos szeleme a korszak befolyásán; vagy talán mind a két korszakban egyaránt segítséget nyert az ellenállás és ellentét szellemétől, mely szintén ihletője a tehetségnek.

A grammatikusok, eunuchok, udvari emberek, Alexandria egész fényűzése mind arra szolgálhattak, hogy egy költői lelket a *«két szegény halász»* egyszerű gondolatához vagy a sicíliai pásztorok bájos emlékeihez vezessenek vissza, valamint Versailles és a tizennyolczadik század udvaroncza felidézhatték Pál és Virginia sivatagjának álmát, és a rémuralom börtöne ihlethette *«az ifjú fogolynő»* isteni verseit.

Akármi áll a közeseményeknek és némely emberek sajátos szellemének ezen, néha rejtelmes vonatkozásaira nézve, mai napság különféle eredeti árnyalatokat szedhetünk össze THEOKRITOSból: a pásztori erkölcsök leleményét vagy távolról újra elővett utánzását, a mythologiai formát, többé-kevésbbé megváltoztatva a világban megjelent új fény által, végre a korfestést és az alexandriai pompa visszاسugárzását e költészetre, melyet a szenvedély naivnak tüntet fel, de a melynek tudós művészete legalább is felér szenvedélyével.

THEOKRITOS európai görög volt; emlékeztet rá egy feliratban, melyben megkülönbözteti magát egy másik ugyanazon nevű költőtől. «Van, úgymond,¹¹ egy másik THEOKRITOS Chio szigetéről. Én, THEOKRITOS, ki e verseket írtam, Syracuse népéből vagyok, Proxagoras és a kitünő Philine fia; és soha sem fordítottam magam felé idegen múzsa dicsőségét.»

Az ifjabb Hiero uralkodása alatt született, Görögország hanyatlásának, Róma növekvő szerencsésének korában; nagy irodalmi emlékeket talált Syracusában, a PINDARNAK, PLATONAK nyújtott vendégszeretetet, EPICCHARMOS vígjátékát és kétségkívül jó korán hivatottnak érezte magát arra, hogy megújítsa, más alakban, e költői dicsőséget. De hiányzott a pártfogás, valamint a szabadság II. Hiero hosszú uralkodása alatt; azért reményeivel azon alexandriai új udvar felé fordult, mely mindenfelől összegyűjté a tudósokat és a könyveket. Figyelemre méltó dolog, hogy a homeri naivságnak e helyreállítója, a mezőknek és pásztori életnek e festője eleinte udvari költő volt. Különös tárgy volt a költészet számára oly király apotheosisa, ki nővérenek férje s fivérének gyilkosa. Semmi sem mutatja tán jobban, mily illuziót szülhet a tehetség és ama csalékony

nyelv, mely a dicsőség nagy emlékéből, jelen hizelgésből és érdekelt elismerésből áll. A költő PTOLEMEUS e dicsőítésében, egészen lyrai hangon eleinte ARATUST utánozza, ugyanazon udvarnak másik költőjét, ki az egek csodáit énekelte meg.

«Jupiter kezdje és végezze énekeinket, oh Múzsák! ¹² Midőn a halhatatlanok legnagyobbját ünnepeljük. Így legyen az emberek közt PTOLEMEUS megnevezve verseinkben, kezdetben, középén és végül! Mert ő a legtökeletesebb az emberek közt. A hősök, kik hajdan félistenektől származtak, nagy tetteik jutalmául ügyes dalnokokat találtak. Bár én is úgy tudnám, jót mondó tudományommal, magasztalni PTOLEMEUST! A hymnusok fölemelik még az isteneket is.»

A lelkesült panegyristának e hangját, elsorolva először a PTOLEMEUSOK nagyságát, királyi fényöket, palotájukat, melynek közelében pihen Nagy Sándor, a mithrás perzsákra nézve rettentő istenség, fentartja a bálványozó dicsőítés, melyet pazarul szór az uralkodóra és Berenicére, nejére és nővérére. Még ez a hizelgés is emelkedett hangot vesz, hogy leírja Egyiptom királyának valódi hatalmát:

«Tágas vidéken, tágas tengeren, nagyszámú szárazföldön uralkodik.¹³ Számos nép gyűjti számára az ég vizei alatt nagyra nőtt aratást; de egyik föld sem terem annyit, mint az alsó Egyiptom, midőn az áradó Nil elmorzsolja a nyirkos rögöt. Sehol sincs annyi város, az emberek iparának emléke. PTOLEMEUS, a nagyszerű, egyaránt uralkodik Phoenicia, Arábia, Syria és a fekete aethiopok egy része fölött. Uralkodik egész Pamphylián, a háborus ciliciaiakon, a lyciaiakon, a harcziás cariaiakon és a Cycladok szigetein. Mert kitünő vitorlás hajók hasítják számára a téres tengert. A föld és a zúgó folyók PTOLEMEUS szavát fogadják.

Sok lovas, sok gyalog ember, reszket, paizsával fedve, a gazdagságtól ragyogó ércbe szorítva, annyi kincs érkezik mindennap dús hajlékába. És a népek békében élve munkáikkal foglalkoznak. A krokodilokkal népes Nil partjára nem szállt le ellenség, hogy ez előtte ismeretlen falvakban a harcz és rémület kiáltását költse fel. Egy fegyveres ember sem ugrott gyors hajóról Egyiptom partjára, hogy nyájakat raboljon. Ilyen a fejedelem, ki e nyílt mezőkön uralkodik, a szöke fürtű Ptolemeus, a ki ügyesen kezeli a lándzsát, de kivált azt viseli szívéen, hogy sértetlenül fentartsa atyai örökét, és új hódításokat is tud hozzá csatolni. De az arany nem marad haszontalanul összehalmozva palotájában, mint a munkás hangya megtakarítása. Az istenek templomai nagy részt nyernek belőle. Általok kezd mindig. Sokat ad a bátor királyoknak is, sokat a városoknak, sokat a derék hadi bajtársaknak; és a szentelt versenytérré, melyet Bacchus oltalmaz, nem lépett dalra képes ember, kinek e király ne adta volna meg méltó díját. Azért a a mûzsák tolmácsai bőkezúségeért éneklik meg Ptolemeust...

Azután az istenítés és szolgáltság egész fényűzésével sorolva elő az adományokat és tömjént, melyeket mindenütt bemutatnak e jelenvaló istennek, az uralkodó fejedelemnek, a költő megállapodik e szavaknál: «Üdvözlég, oh Ptolemeus király! Emlékezni fogok rád, mint más fél-istenekre. Verseket mutatok be neked, melyek, hiszem, nem fognak megvetésre találni a jövőben. De az erényt Jupitertől várom.»

Alig van valami előkelőbb, mint az eredeti szöveg stílje ez udvari himnuszban. A nyelv jó ízlése versenyez a dicsőítés bálványozásával. A Ptolemeusok hatalma, birtokaik Ázsiában és a joniai tengeren, mindez öröksége a görög

szellemnek, mely nemsokára Róma harczias kezébe volt kerülendő, mindez nemesen van leírva. Kivált azon versek szépsége látszik tartósnak, melyek Egyptom nyugalmát, termékeny békéjét, széles kereskedelmét vázolják; de ugyanitt meg is jelenik egész bűne e monarchiának, mely Nagy Sándor porából született. Semmi polgári erényről, a dicsőség és szabadság semmi emlékérről nincs szó e még oly tiszta nyelvben, e görög nép előtt, melyet nem is egy egész századdal előbb telepítettek át. A hódítók fiai már összekeveredtek a Cambyes óta kétszer meghódított föld lakóival: elnyerték már a szolgaság honfűsítését.

E költészet engeszteléseül ugyanezen THEOKRITOS megénekelte Sicilia pásztoraikat, szenvedélyes és új hangon. A pásztorvers eredete a görög költészetben vagy Kis-Ázsia befolyására, BION költő idejében, vagy Egyptoméra, Ptolemeus és THEOKRITOS korában, vezethető vissza. Egyptom Chaldaéból ered. STRABO szerint «a teremtés történetét az egyiptomiak egy chaldaei pásztortól vették át».

A pásztori költészet és a Georgikák mezei költészete közt a különbség a szerelem festése és drámai kifejezése a legegyszerűbb életben. A Keletnek sok ilyfajta kísérlete volt, mely elveszett a felégetett alexandriai könyvtárral. Ebből képződött a görögöknél a természeti költészet e késői korszaka, THEOKRITOS kora. A görögök, Rómára és reánk nézve a mezei idyll mintái, ezúttal csak utánpótlók voltak.

Jóval ezelőtt már HOMERben visszasugárzott a Keletnek ugyanezen tüze, és sok képének hasonlatossága az ó-szövetség képeivel inkább keleti, mint közvetlenül héber.

THEOKRITOS, MOSCHUS, BION bizonyára szintén utánózták, még pedig mesterségesebben, a keletieket. Midőn a *Septuaginták* fordítása elkészült, Ptolemeus Philadelphos felszólítására és pártfogása mellett, nem csodálkozhatunk azon, hogy THEOKRITOS, régóta befogadtatva e fejedelem udvarába, néhány pásztori képét a héberek szent könyvének költészetéből vette kölcsön.

Azt hiszem, nehezen lehetne kétségbevonni, hogy a sicíliai költőnek nem volt szeme előtt Izaiás próféta néhány kifejezése, midőn ezt írta: «Teremjete most ibolyát bokrok! Nyiljék tüskék fölött a szép nárcisz! A fényő teremjen körtét, a dāmivad ejtse zsákmányul az ebeket!»

E hyperbolikus tünemények alkalma más a görög költőnél, más Izrael költőjénél. Az egyik születésre, a másik halálra alkalmazta; de a szenvedély ilyen mozgásának különössege az utánzást látszik bizonyítani.

THEOKRITOS az *Énekek énekét* is utánozni látszik Helena házasságára írt epithalamiumában. A görög költemény a héber ének szellemében van írva. Az utánzás még észrevehetőbb Helena arczképében. Ez más dolog, mint a sicíliai költészet; ez maga a Kelet.

Kisértsük meg ez árnyalatok megjelölését gyenge prózánkban, s mutassuk meg legalább a papíron, az elszáradt virág szálaít és körvonalait: «Spartában, hajdan, a szőke Menelaus mellett, a szűzek, zöld jáczinttal fürtjeikben, megálltak, kart képezve, az újra festett nász-szoba előtt. Tizenketten voltak, legelsők a városban, a lakoniai leányok kincse. Midőn Atreus legifjabb fia, a boldog férj, bezárkózott Helenával, Tyndareus kedves leányával, mindnyájan énekeltek, lépéseik ütemével kísérve a dalt, és a ház visszhangzott a hymen-kiáltástól: — Napkeltéig szunnyadtál-e,

oh szeretett vő? vagy talán megsibbadtak tagjaid? vagy nagyon szereted az álmat? vagy talán sok bort ízleltél, midőn nyugvó ágyadra vetéd magadat? szükséged lévén az álomra, valóban aludnod kellett volna, az ifjú leányt játszani hagyva társnőivel szeretett anyja mellett napkeltéig, mert reggel, és hajnalban, és évről-évre a te feleséged ő, oh Menelaus!

«A mint a születő hajnal megmutatja szép arczát, midőn elmúlt a szent éj, a mint megjelen a fehér tavasz, midőn a tél elvonul, úgy ragyogott köztünk, nagy és erős létére, az aranyhajú Helena. A mint a barázda előre halad a mezőn, vagy a cyprus a kertben, vagy a thessaliai paripa a szekér élén, olyan ékessége rózsás arczú Helena Lacedemoniának.»

Hiába vegyülnek a hellen emlékek e versekbe, s később hiába fordulnak elő Jupiter, Minerva, Venus nevei. Bája máshonnan van, nem többé Eurotas partjáról, melyet nem taposnak többé Lacedemonia szabad és tiszta szüzei. E báj a Kelet régibb költészetéből, még egyszerűbb képeiből van kölcsön véve, Judæa kezdetleges költészetéből származik: és így történt, hogy azon befolyásnál fogva, melyet az utánzás egy szerencsés szellemre gyakorolt, az eszmény által, melyet az övétől különböző idő távoli képeiben feltüntet előtte, e syracusai és alexandriai tudós, ez udvari költő, a fényűzésben és szolgaságban megvénült népnél megtalálhatta a görög idyllek e kecses dallamát s ily későn oda fűzhette e frissen nyílt virágokat HOMER, SIMONIDES és ANAKREON koszorújához.

E csodálatos visszatérés a múltba, e rokonsága a hellenismushoz, utolsó előtti korszakában, a keleti nagy költészettel, BOSSUET-nek is feltűnt. Oly költőnek mondja THEOKRITOST, kinek naív szendesége a biblia magasztosabb

régiségének jobb megértésére szolgál. «THEOKRITOSnál, úgymond,¹⁴ igen választékos idyllt olvasunk Menelaus és Helena nászáról, hol sok dolgot találunk, mely a régi erkölcsökből ment át a görögök erkölcséibe. A menyasszonnyal egykorú szüzek vannak jelen. A nagy számból kiválasztanak tizenkét nemes származásút, Lacedemonia dicsőségét, kik este a nász-szobában epithalamiumot énekelnek és a tánczó karokat vezetik. Láthatjuk bennök a menyasszony ama társnőit, kiket annyiszor említ SALAMON. Így jelennek meg a szent drámában a férj, a nő, a társnők kara vagy más ifju leányoké Jeruzsálemből és más vidékekről».

Könnyen megérthetjük, hogy a héber költészetnek görög nyelven elterjedt hagyományai közül e bájos ének, melynek olvasása tilos volt az izraelita ifjuságnak, leginkább magára vonta a pogányok kíváncsiságát, kik el voltak bűvölve e kéjes képektől és távolról sem látták bennök a mystikus értelmet és kegyes czélzásokat, melyeket később ott kerestek. Valóban nagyon is el vannak csavarva, és mint BOSSUET mondja: «SALAMON éneke csupa gyönyörűség; mindenütt virágok, gyümölcsök, a tavasz édessége, zöldelő és meglocsolt kertek, szökő-kutak, források, művészettel összeállított vagy a föld öléből született illatok; azután galambok, gerliczék dala, méz, tej, bor; azután a két nemben méltóság és kellem; épen oly tiszta, mint bájos szerelem: és ha valami borzalom keveredik is közbe, sziklák, a hegyek vad tekintete, az oroszlánok barlangja, ez is arra való, hogy tessék és ellentét gyanánt változtassa és emelje a kép fényét.

A tudós püspök, így egybefoglalva az *Énekek énekét*, mellőzi benne a nyelv sokkal élénkebb szabadságait, melyek azonban nem zárják ki azt a vallási eszményt, melyet egy

újabb költészetben a Kelet gyakran összekötött a gyönyör és szenvedély vonzásaival. Ha a fülemile és rózsa szerelmét s HAFIZ annyi más képét mystikus jelképeknek nézhette a muzulmán ascetizmus, nem kellett-e egy egész másképen eszményi vallásnak szellemivé tennie a héber nászének lángolóbb gyöngédségét?

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

(A lantos költészetről a latinoknál. — Első vallási és házi énekek Rómában. — A római színpad karai és lyrai hatásai.)

A görög művészet szépsége magával ragadott volt; elkísértük egész első megfogyatkozásáig és első visszatérteig. Később ismét rátalálunk utolsó átalakulásaiban és legtávolabbi vándorlásaiban. De előbb néhány pillantást kell vetnünk szülőföldén és nagy gyarmatain kívül is, túl ama láthatáron, melyet oly ragyogó fény koronázott s mely Syracusánál kezdődött és a Cycladoknál, Ázsia partján és Egyptom földén végződött.

Vizsgáljuk meg, hogyan lépett fel másutt e lyrai szellem, mely Görögországban a lelkek uralkodója volt. Nem közböcső dolog, hatalmát tanulmányozni oly nemzetnél, mely kevésbbé volt zenés, mint a hellenek, kevésbbé született az elmélkedésre és költészetre, de ugyanazon vallásban osztozott, ugyanazon dicsőség által vonzódott és a legutolsó antik minta maradt, melybe a jövőben beoltandó és belőle kinövendő volt az újkori szellem. Kétségkívül visszاسugárzik és végig húzódik itt Görögországnak egy sugara, de különböző árnyalatokkal, melyek meghagyják a római szellemnek a maga részét a vele született újdonságból és eredeti színezetéből. Hogy jól megítéljük s magánál a forrásnál ragadjuk meg, visszafelé kell haladnunk, kissé az irodalmi időrendben.

A költészet görögországi történetét s vele a hellen tények hagyományát követve Korinthusban várhatnánk a rómaiakra, kiket megláthatnánk ott, mint Görögország látszólagos szabadítóit, azaz, más alakban, hódítóit. De Görögország, még az örült örömnek e napján is, az isthmosi játékok amphitheatrumában,¹ nem volt többé más, mint felszabadított szolga, és nem találta meg az ihletet, kiemelkedve szolgáltságából. Keressük inkább ez ihletet szabadítóinak félvad földén, a durva Latiumban, első harczaik tanújában. Kölcsonózzuk ki régi vallásuk durva emlékeitől a költői láng némi nyomait.

Maga a véletlen, mely annyira megesonkítja a mult szobrát, meg fog itt egyezni az ész találgatásaival. A legrégibb töredék, mely egy római hymnusból fenmaradt, egészen a mezei egyszerűségre, a harczias népnek mezei munkájára vonatkozik. Nehány szó ez a szántóvetők imádságából, melyet a munkások, miután a házi istenekhez könyörögtek, s megkenték olajjal képeiket, a templomból kijövet énekeltek, tánczolva és háromszor ismételve minden verset:

«Oh házi istenek, legyetek segítségünkre! Ne hagyd oh Mars, hogy ragály sújtsa a tömeget; légy jól lakva, oh Mars!² Érintsd lábaddal a küszöböt, és szűnj meg sujtani. Istenek, kik az ég és föld között vagytok, jertek mindnyájan. És te, Mars, légy segítségünkre! Győzz! győzz!»

A római élet két szenvedélye, a munka és a háború, ki van már itt fejezve; és akár megifjított szövegben jutott el hozzánk, akár érthetetlen maradt ránk nézve e szöveg több szava, akár micsoda más hypothesis fogadjunk el, az általános hang még sem kétséges; és e hang bizonyára eszünkbe juttatja a régi Róma munkás nyersségét és bátorságát.

Még híresebbek, de reánk nézve még csonkábbak a salii papok dalai, melyeknek szintén a latiumi ünnepek e zordonságával kellett bírniok. A hang nyersesége bizonyára megfelelt ott az isteni tisztelet zordonságának; és figyelemreméltó egy régi római évkönyvíró megjegyzése, hogy e vallási énekek sehol sem említették Venust. VARRO, e bizonyosságra támaszkodva, hozzátevé, hogy a rómaiaknál a királyok korában ez istennő nem volt ismeretes, sem görög nevén, sem latin nevén, melyet később kapott. De viszont az egészen itáliai, Görögországban ismeretlen istent, Janust mondták az istenek istenének e salii hymnusok, melyeket később Horácz annyira kigúnyolt.

A mi minket illet, a régi kor maradványainak szorgalmas gyűjtőit, kik gyakran nagyon gyöngye jelekre vagyunk szorítva találgatásainkban, mi azt hisszük, legszebb szel-lemeiknek egyikével, hogy a görögöknél újítást vinni be a zenébe annyi volt, mint felforgatni az államot; látjuk, mint védi Sparta alkotmányát az a tisztviselő, ki levág két új hűrt ALKMAN lantjáról; és viszont fölteszszük, hogy Athen színpadán és ünnepein épen oly merész és változatos zene szólt, mint a demokratia viharjai.

Semmi efféle nem fordul elő az első rómaiak erős intézményei alatt, melyeket szigorúan őrizett a szegénység, a munka és a háború. Pedig kétségtelen, hogy ez a nép éghajlatánál, eredeténél fogva több tekintetben természetes rokonságban állt Görögországgal. De első kormányja, melyből ~~nem~~ mindenkorra megmaradt nála valami ragadozó és parancsoló vonás, papi és katonai patriciatusa, takarékoskodó és kapzsi szokásai politikus néppé tették és épen nem művésziessé, mint a görögök voltak.

Nem azt mondjuk ezzel, hogy e zord és munkás erkölcsöknek, a harc művészetét ápoló szellemnek, a közös

haza és minden egyes polgár e becsvágyának nem volt meg a maga lelkesedése, következőleg költészete. De mondhatjuk, hogy e költészet részét tette magának a cselekvésnek; mintegy szerelvénye és szentségi nyelve volt a hazafiságnak és bátorságnak. Így áldozta fel magát Decius consul, hogy feléleszsze legióinak hevét, főpapi palástba öltözve, lábait egy kopja vasára helyezve, szentelt szavakat hangoztatva, saját halálának hymnusát énekelve,³ azután az ellenség legsűrűbb sorai közé rohanva, hogy kezeik által hajtassa végre áldozatát.

Semmi kétség, hogy Róma harczaiban és diadalmi ünnepein jó korán meg ne jelent volna a költészet némi ragyogó sugara, a mint a föld kavicsaiból szikra szökell ki a paripa patkós lábának ütésére. Hozzájárult azután, nem a görögök összhangzatos művészete, hanem vallási hagyományuk, és vele a jóslatok, intelmek és fenyegetések, melyeket felhasznált Róma fejeinek politikája. Így történt, hogy az Albanus-hegy, hol Horácز enyelgése szerint⁴ a mûzsák régi jóslatokat diktáltak, melyeknek styljét igen barbárnak találta, minden évben visszatérni látta a vallási ünnepeket, melyek legalább kedvezők voltak a költői ihletre.

Verses jóslatok voltak forgalomban a pún háború korában. Olvasták valami Marcius jövendöléseit, kit Titus Livius kitünő jósnak nevez; és megifjított idézetében felismerhetjük a szentélynek azt a régi hangját, melyet PINDAR szájából hallottunk. Minden római benne, a jelenre való vonatkozásánál fogva; de minden görög, az emléknél fogva. Alakjában prófétai tanács volt ez, csupán ama vereség után kerülván napfényre, melytől megkimélte volna Rómát.

«Trója ivadéka, mondá a költő,⁵ kerüld Cannæ folyamát és partját, oh római! Ne hagyd, hogy az idegenek

fegyveres mérkőzésre kényszerítsenek Diomedes rétjein. De nem fogod ezt hinni, míg véreddel nem áztatod e síkot s halottjaidnak ezreit viszi e folyó a nagy tengerbe, a termékeny föld vége felé, s a míg tested lakomául nem szolgál a halaknak, madaraknak és a vad állatoknak, melyek e földön laknak».

Azután, e homeri visszaemlékezésből, melyet oly tragikusan alkalmazott Róma legújabb sebeire, ugyanazon jóslat, ugyanazon rejtelmes szöveg más, vigasztalóbb ki nyilatkoztatásokra tér át:

«Rómaiak — úgymond — ha el akarjátok űzni az ellenséget és e pusztító rákfenét, mely távolról jött reátok, azt vélem, játékokat kell bemutatnotok, melyek évenként áhítatosan megújulnak Apollo tiszteletére, egy részöket a nép, a többit a polgárok végezvén, mindenki önmagáért. E játékok élén a praetor fog állni, kinek feladata lesz igazságot szolgáltatni az egész népnek és a plebejusoknak. Decemvirek áldozatokat fognak bemutatni a görögök szer tartása szerint. Ha pontosan megteszitek ezt, mindig jólétben maradtok és nagyságotok növekedni fog; mert ez isten kiirtja ellenségeiteket, kik most kedvökre pusztítják mezőiteket.»

Figyelemreméltó dolog és nagyon megfelel a római nép komoly és gyakorlati természetének, hogy a görög képzelem és költészet ez első érintkezései nem pihenés és szellemi ékesség gyanánt támadtak nála, hanem mint a politika és a háború segítsége, mint buzdítás a védelemre, mint a hazafiság és szabadság fegyvere. Maga a senatus volt az, hova e hymnus töredékét vitték; ott tanácskoztak fölötte és ott állították fel ünnepélyesen ez apollói játékokat, melyek felajánlása és istene évenként hálaadó énekeket támasztott a római nyersség számára s a hódola-

toknak oly fényűzését, mely közel állt Görögország előkelő mythológiájához.

Ugyanakkor, midőn a rómaiak nyilvános isteni tisztelete megkísérlé valamit kölcsönözni a hellen képzelemből, ugyanazon művészetek hatoltak be a magánéletbe is, mely eleinte oly durva és egyszerű volt. CICERO, a régi római költészet szorgalmas kedvelője, hymnuszokról, dicsérő versekről beszél, melyeket némely előkelő polgárok temetése után a halotti torokon énekeltek és melyek fenmaradtak a családok kegyeletes emlékezetében.

Végre, kivált a valódi élet dolgaiba, az isteni tisztelet méltóságába, a házi áhitat kötelességeibe vegyítve, a görögök művészete bevitte Rómába azon szellemi műveket, melyek részét tették Görögország ünnepeinek: a drámai mythológiát s még az atheni színpad melopeáját is, de nagyon leszállítva költői nagyságukról.

E különbség nem onnan származik, mintha Italia természeténél fogva alább állt volna Görögországnál, hanem abból, hogy a polgárosultság kora különbözött a két népénél. Midőn a tragédia harcziasan és felékesítve kelvén ki AESCHYLOS kezéből, megkezdte lyrai szárnyalását s azt oly magasan tartotta fenn SOPHOKLES méltóságteljes kardalában és EURIPIDES kecses hymnusaiban, minden művészet egyszerre körülfogta, hogy fölebb emelje és megszépítse. Az építészet, a szobrászat, a zene ugyanazon fokon virágoztak Athenben. Még inkább, mint akkor, midőn PINDAR magasztalta, Görögország temploma volt Athen.

Róma messzire volt a művészeteknek e haladásától és szerencsés összhangjától, midőn utánozni kezdé a görög költészetet, s a circus véres játéakai után vagy épen helyökben, dalokkal vegyített drámai jeleneteket vitt színpadjára. Ámbár ez ujdonságot kezdetétől fogva, LIVIUS ANDRONICUS,

valamint ENNIUS keze alatt, a görög nyelvből ültették át, távolról sem újították meg ennek lyrai ragyogását. A daltalam hatalmából a százszavú karból, a cselekvényes dithyrambból, mely annyira kiválik AESCHYLOSnál, semmi sem volt lehetséges a római színház nyers kísérleteinek.

A mit e tekintetben bizonyossággal teszünk fel Róma első korszakáról, megerősítést nyer egy határozott bizonyítékból, mely nagyságának és fényűzésének koráról szól. VITRUVIUS ezt a megjegyzést tevé Augustus századában: «Róma színházaiban a tulajdonképeni színpad (pulpitum) tágabb volt, mint a görögöknél, mert az egész előadás ott központosult, az orchestrum a senatorok székei által lévén elfoglalva.» ⁶

Mintha csaknem azt olvasnók itt, a mit VOLTAIRE bosszankodva mondott a székekről, melyeken az ifjú uracsok a régi Theatre-Français színpadján ültek, gátolva minden nagyobb színpadi fölszerelést s gyakran meghiusítva a drámai hatást is.

Ha így volt ez ama roppant színpadokon is, melyeket Pompejus és Cæsar nagyszerű versengése emelt, mennyivel kevesebb pompát fejthettek ki Rómában az első drámai kísérletek s mennyivel inkább meg voltak fosztva a lyra és az összhang fényétől! Azért midőn a csaknem görög születésű római, ENNIUS, a Sicilia által gyarmatosított Calabriából jöven, megakarja mutatni a rómaiaknak EURIPIDES *Iphigeniáját* és jobban megismertetni velök a színpadon ama neveket és emlékeket, melyeket HOMER-fordításában már eléjük vezetett, ne higgyük, hogy megújítja az Athenben előadott dráma pompáját és költészetét. A kevés töredék, mely művéből fenmaradt, az ellenkezőt bizonyítja. A római költő semmit sem tartott meg a bájos és egészen lyrai ellentétből, mely részben EURIPIDES drámájának expositióját

alkotta, sem az ifjú chalkisi nők karából, kik a görög táborba jönnek, Mykenæ királynéját várva, s üdvözlleteikkel és dalaikkal fogadják a szekeret, melyen megjelen Iphigenia anyja mellett, ki térdén tartja az alvó kis Orestest.

A háborúnak és házi békének ez ellentétei, a királynét üdvözlő szűz hangok ez összhangja helyett ENNIUS római nézői, e munkások és katonák számára nem kart tesz, hanem a görög katonák párbeszédét, kik unják az aulisi időzést s a szavak ama csengés-bongásával, melyet a legelső idők durva rhythmusa szeretett, egyre ismétlik: «Ki nem tudja felhasználni pihenését, annak több munkája van a nyugalomban, mint a munkálkodónak a munkában.⁷ Kinek dolga van, e dolgával foglalkozik; egészen neki adja magát; gyönyörködteti benne szellemet és lelkét. De a tétlen henyeségben a lélek nem tudja többé, mit akar. Ez a mi esetünk: nem vagyunk most sem az aratásnál, sem a harczmezőn; oda megyünk; onnan ide; és oda érve, szerte kalandozik a szellem. Az élet mellett élünk.»

Azt hinnők, hogy az ős Cato korholja a henyéket s egyikét halljuk amaz axiomáknak, melyek azért vannak oly súlyosra kovácsolva, hogy jobban megmaradjanak az emlékezetben. Messzire vagyunk a költő EURIPIDES könnyű versszakaitól, melyek Helena szépségéről énekelnek az ifjú görög leányok hangjával, ugyanazon parton, hol még le van bilincselve a bosszú, mely Helena elrablóját üldözi.

Ez egyetlen példa eléggé mutatja, mennyit kellett a görög tragédiának nagyszerűségéből és összhangjából vesztenie az első latin utánzásokban. Elhihetjük, hogy nem a szigorúbb illendőség, nem az ízlés aggályai tették e kihagyásokat. Leginkább a lyrai emelkedettség hiánya volt az, és LATIUMnak még mezei múzsájára nézve, a tehetetlenség, Athen múzsájának méltóságos és szabad kellemét elérni.

E durvaságnak azonban meg kellett szelidülnie s ez egyszerűségnek mindennap jobban közelednie a görög minták előkelőségéhez. Nem lehetünk kétségben e gyors haladás iránt, legalább a latin vígjátékra nézve. Mily költői erő, a kifejezésnek milyen élénksége van PLAUTUS prologjaiban és számos jelenetében! A nyelvnek mily édes-sége, mily tiszta előkelőség TERENCEUS fenmaradt hat vígjátékában! De a római színpad ez oldalának nem volt semmi lyraisága. Ez a korán virágzó római vígjáték a görög vígjátéknak csak második vagy harmadik korszakát, PHILEMONT, DIPHILOST, MENANDERT utánozta: nem emelkedett föl ARISTOPHANES mesés szeszélyéig, lyrai szárnyalásáig, sem heves szatirájáig; fölemelte hangját, mint HORÁ CZ mondja, de csak azért, hogy a házi szenvedélyek szűk körében korholjon: semmi sem volt benne a dithyrambból, sem a lelkesedésből, sem a haragból.

Vajjon a római tragédia is mindig oly félenk volt? A görögök utánzásában nem lett-e néha merészebbé az által, hogy hívebb volt? Ezt következtethetjük a valószínűségből s néhány fenmaradt szétszórt vonásból. Maguknak a drámai kísérleteknek egy körülménye Rómában, előmozdította a tragédiának e föllendülését. Ez, nem tekintve a karnak annyira megszorított pompáját, abból állt, hogy monologokat vagy erősebb és változatosabb rhythmusú helyeket használtak, melyek néhány pillanatra uralkodtak a színen: ezeket *canticum*oknak nevezték.⁸

Helyesen jegyezték meg a viszonyt e *canticum*ok és CID vagy POLYEUCTE híres stanzái közt. Csakhogy a római színpadon gyakrabban léptek föl; és ez alak, mely a nézőknek inyére volt, a latin tragédiának a görög művészet utánzott tárgyaiban végre megadta a lyrai ihlet némi hangját. Sőt néha bele vitte a dallamnak azt a változatos-

ságát, ama rohamos és különböző numerusokat, melyeket a görög óda ismert, s melyek egyedül követhették a zene, mint kifejezés által a lélek minden megrázkódását.

Így történt, hogy *Andromaché*ban, mely inkább az egész EURIPIDES ihletéséből, mintsem egyik darabjának utánzásából származott, ENNIUS ama pathetikus szavakat adja Hektor özvegyének szájába, melyeknek gyászdallama még visszhangozni látszott CICERO lelkében, távol a forumtól és szinpadtól, és e szavakra birta: «Oh mily nagy költő! Ámbár lenézik e dalolók, kik EUPHORION dallamait dúdolják.»

«Mily segítséget kérjek? Mit tegyek és mire támaszkodjam a száműzetésben vagy futásban? Védelem és menedékhely nélkül hova meneküljek? Kihez forduljak én? Az istenek oltárai nem állnak többé hazámban. Széttörve, elszórtan hevernek; a szentélyeket elpusztítá a tűz; csak a magas falak maradtak meg, elégve, undokan, kormos gerendáikkal. Oh atyám! oh hazám! oh Priamus háza! oh visszhangzó kúp-födte templom! láttalak keleti gazdagságodnak bőségében, királyilag diszítve arany- és elefántesont-étkítményeiddel; és láttam, mint pusztítá el mindezt a láng, mint ragadták el Priamus életét, mint szennyezték be Priamus vérével Jupiter oltárát, mint emésztették föl félig a király maradványait, meztelenre, rongyokká tépve csontjait a véres sár felett. Láttam s végig szenvedtem a kint, midőn Hectort négylovas szekérhez kötve hurczolták és Hector fiát ledobták a bástyáról».⁹

Kétségkívül ez nem RACINE gyöngéd és megható *Andromaché*ja, ez a felerészben keresztény alkotás a költő önkéntelen anachronismusa következtében, ki művészetébe keverte vallását; nem is *Senecá*nak kissé szavaló *Andromaché*ja, ki büszkén daczol a halállal, midőn azt hiszi, hogy biztos elrejté fiát Hector sírjában. Valami tragikusabb ez,

a háború szörnyű bajainak festése, s a vég és remény nélkül való gyötrelem.

Ily megindulások, ily képek jól illettek a római durvasághoz; és ne csodálkozzunk, ha egy másik tárgyban, mely szintén Görögország magas költészetéből volt kölcsönözve s AESCHYLOS egész lángjával lobogott, az ősi ENNIUS néha a lyrai lelkesedés isteni magaslatára emelte drámáját. A tárgyat ismét HOMERBŐL és Athen színpadáról veszi; a darab címe Alexander, mely nevet Paris viselé; és itt is kétségkívül, mint AESCHYLOS Agamemnonjában, a dráma hősnője Cassandra, a jósnő, az önfeláldozó szerető és áldozat. Higyjünk itt is egy oly csodálónak, mint CÍCERO. Láttá Róma színpadán ez alakot, melyet a költő tisztább és szelidebb árnyalatokkal újított meg, és felkiáltott: «Oh megható költészet! kedves erkölcstan!» Hallotta e verseket, melyek kétségkívül egyesítve voltak a borzalommal, midőn ez a jövőndülésre egyszerre kitört Priamus palotájában.

HECUBA.

«Miért e hirtelen rémület és e kigyúlt szemek? Hol van e leány, ki hajdan oly nyugodt volt szűzi szemérmében?

CASSANDRA.

«Oh dicső anyám, legjobb a nők között! Rejtelmes kinyilatkoztatásokra küldtettem. Nem örültségben, nem is ellenemre hív Apollo, hogy megmondjam a végzetet. A korombeli szűzek megzavarodtak attól, a mit teszek, atyám, ez oly erényes ember miatt. Anyám, szánlak és szégyenlem magamat. Priamus legjobb ivadéka szemedben más, mint én: az fáj nekem, hogy alkalmatlan vagyok és ők hasznosak, hogy én terhetekre vagyok és ők kedvetekre.»

Nemsokára, látszólag lemondó fájdalmából, elragad-

tatva prófétai rémülete által, ily szavakig emelkedik az ifjú leány:

«Itt van, itt van a lángba és vérbe burkolt szövétnek: sokáig, hosszú évekig volt elrejtve. Segítség, polgárok! Siessetek, öltsátok el!» Azután e rövid és szaggatott rhythmusban, mely olyan, mint a katonai riadó rezgései: «Kitárul már a nagy tengeren a gyors hajóhad; a háború repül a halállal; a vad csapat megjö és szárnyas hajói alatt elfödte a partokat.» Semmi kétség, hogy még átültetve, lefordítva, honán kívül is megragadta a tömeget e szerep pathetikuma. A nézők lelke megindult. A költészet e hangjai, a képzelem e rémületei mintegy megfelelték a római szabadság legutóbbi válságainak. Érezzük e hatást és erőt a zavarban, melyet CICERO megvall, kinek e versek azonnal szeme elé állítják a pharsalosi vereséget, barátjainak futását, Dyrrhachium kifosztását s a védőitől és szövetségeseitől elhagyott köztársaságot.

Ez a régi költészete hát Róma őskorának, ámbár részben Görögországot utánozta, élő hang volt, mely a római lelkekhez szólt, sokkal erősebb hang, hogysem el lehetett volna túrni, midőn fellépett a császárság. De előbb érdekes lesz a történelemre és művészetre nézve, összegyűjteni néhány hirtelen és népszerű hatását ENNIUS, PACUVIUS, ACCIUS e költészetének.

Kiváló tanúval bírunk erre nézve e régi költőknek egy szenvedélyes kedvelőjében, CICEROBAN, a ki köszönhetett is nekik valamit, ha hiszünk saját magának, még pedig nemes életének leghizelgőbb emlékét illetőleg. Valóban nincs oly diadalmi menet, midőn a nép ujjongva üdvözli a hőst szerkerén, a lánczra vert foglyok sorai közt, hogy felérne az elragadtatással, melytől visszhangzott Róma óriási amphitheatruma a száműzött CICERO emlékére, midőn a színész

Aesopus minden lélekben fölébreszté e nevet, Accrus Ajax Telamonját játszva.

«A visszahívási rendelet hírére, mely az Erény templomában összegyűlt senatus elé került, mondja CICERO¹⁰, e nagy művész, mindig az első szerepek színvonalán állva, a köztársaságban úgy, mint a színpadon, könnyező szemmel, fájdalomában és bánatában az örömnnek egy sugarával, nyíltan védte ügyemet, hatalmasabb szavakkal, minőket magam találhattam volna. A költő szellemének kifejezésére fordította nemcsak egész művészetét, hanem saját fájdalmát is.

«Hogyan! mondá, azt, ki oly erős lélekkel támogatta és erősítette a köztársaságot, a görögök bástyáját, ki a veszélyes pillanatokban soha sem habozott felajánlani életét, soha sem kímélte napjait, e nagy barátunkat a nagy válságban, ez oly nagy szellemű embert, elhagyjátok száműzetésében, oh hálátlan argivok, oh léha görögök? Engedtetek, hogy elűzzék; eltűritek, hogy száműzött maradjon».

És e szavakat, melyeket a költő fölemelt, lángra gyújtott előadása által, a roppant tömeg tapsai, kiáltásai, elfojtott zokogásai szakították félbe vagy kísérték. E napon Róma szabadítóját Catilina ellen, már visszahívta a nép szava, megelőzve a népgyűlés szavazatát.

Más ízben, ugyanazon Accrus költő *Brutus*ában, maga CICERO neve meg volt jelölve a szerző e szavai által: «Tullius, ki megalapítá Róma szabadságát.»¹¹

És ez ily módon kicsikart tanúság nem maradt meddő, mint később, midőn ugyanezen rómaiak, Apollo ünnepén, *Tereus* mythologiai tragédiájában megtapsolták a távollevő Brutust, de nem ragadtak fegyvert sem érte, sem önmagukért. El kell hát ismernünk, hogy az utánzás művében, a rómaiak tragikus színpadának még tökéletlen vázában

maradt valami amaz első hévből, ama lyrai erőből, mely-
lyel AESCHYLOS ragadta szenvedélyre a lelkeket. ENNIUS
katona volt, mint AESCHYLOS s mert így szólni magához:
«Üdvözlégý költő Ennius, ki a halandókba árasztod, egé-
szen csontjuk velőjéig, dalaid lángját.»¹²

Leszámítva azt, a mit elvesztett vagy lenyesett min-
táinak zenei fényűzéséből, semmi kétség, hogy körülfogva
kincseiktől, megújítva költői tárgyaikat, *Andromedát*, *Kres-
phontest*, *Medeát*, az *Eumenidákat*, *Iphigeniát*, *Thyestest*,
Neoptolemost, nagy drámai és lyrai hatásokat hozott létre.

A mi utódjait illeti, maga HORÁCZ, ki annyira lenézi e
régí idöket, idézi PACUVIUS tudós művészetét, és ACCIUS
emelkedettségét. E kiváló tulajdonságok nyomait néhány
versben, néhány kifejezésben keresni, midön a történethez
tartozó emlékek által mutattuk ki hatalmukat, meddö
kísérlet volna. Elmondhatjuk azonban ACCIUSRÓL, hogy még
ott is, a hol csak fordító volt, a SOPHOKLEST utánzó néhány
versszak-töredékében, melyeket a véletlen fentartott szá-
munkra, oly erővel találkozunk, mely méltó az eredetihez.
Ilyen PHILOKTETES kétségbeesett panasza, melyet egyedül
a görög versek mellett kell olvasni.¹³

Végre érdekes tanúja e régí köztársasági költő dicső-
ségének a római történelem ragyogó abreviatura, a császár-
ság hizelgője, VELLEIUS PATERCULUS, ki elbeszélése emlé-
kezetreméltó időpontjainak egyikéről így ír: «Ugyanezen
korszak folytán megjelentek a ritka szellemek, Afranius a
római komédiában, PACUVIUS és ACCIUS a tragédiában.
Accius azon dicsőségig emelkedett, hogy a görögökhöz
hasonlították, s méltó volt oly nagy helyet foglalni közöt-
tük, hogy csaknem lehetetlen föl nem ismerni azoknál a
nagyobb tökéletességet, nála a nagyobb erőt».¹⁵

Akkoriban, midön VELLEIUS jó ízlésétől kicsikartatott

e kifejező dicséret, Augustus századának fénye, az új műveltség s uralmainak politikai óvatossága, minden valóságosság szerint messzire távoztatta a római nézők emlékezetétől és szemétől a régi iskola drámáit. Csaknem félszázaddal előbb kellett már ennek kezdődni. HORÁ CZ, ki nem panaszkodik miatta s ki még szemökre is veti a jó római ősöknek elnézésöket PLAUTUS hanyag versei és ötletei iránt, mégis némi megvetéssel bizonyítja, mennyire ellepték a színpadot s mily könnyen kielégítették a közönség kíváncsiságát az anyagi látványok, a *menetek*, a *szemlék*:

Migravit ab aure voluptas
Omnis ad incertos oculos et gaudia vana.¹⁵

A néma kiállítás e fajának mindegyre jobban kellett virágoznia; és a kevés új tragikus munka, melyet Augustus korából idéznek, VARIUS *Thyestese*, OVIDIUS *Medeája* már tárgyaiknál fogva, melyek annyiszor fel voltak dolgozva Rómában, csak oly drámáról nyújtanak fogalmat, mely annál inkább illett a császárság korába, mennél inkább mythologiai volt és mennél távolabb állt az emberi szenvedélyek valóságától.

A mi POLLIOT illeti, kit VIRGIL SOPHOKLEShez hasonlított, drámáiból nem ismerünk mást, mint a tanácsot, melyet HORÁ CZ adott neki: «Hadd hiányozzék egy ideig a színpadról a szigorú tragédia mûzsája».¹⁶ És semmi sem mutatja e korszak ritka emlékeiben, hogy e félbeszakítás megszűnt volna. A mult iránti igazságosság, az emlékezések szabadsága, melyeket POLLIO a történelembe látszik vinni, kétségkívül nagyon merészeknek tündek volna fel a színpadon. Cäsarnak e barátja, ki eleinte Antonius szövetségese volt, aztán Octaviushoz csatlakozott, s irodalmi magányában legalább is közömbös maradt a párt iránt,

mely ellen harczott, nem vihette színpadra sem ama nagy római jellemeket, melyeket történelmében méltatott, sem a régiebb hősöket, kik amazokat juttatták volna a közönség eszébe.

Az első Caesar rövid dictatorsága alatt görög színház volt Rómában, mely kiválólág az ifjú Octavius pártfogása alatt állt. Másrésről a történelem fentartotta a keserű célzásokat, melyekkel a költő LABERIUS tele szórta darabja verseit, midőn Caesar kényszerítésére magának is szerepet kellett vállalnia benne; s tudjuk, mily kedveltségben álltak a *mimusi játékok* vagyis a kis latin komédiák.

E szabadság nagyon megesökkent Augustus alatt, és elhihetjük, hogy Tiberius korában semmi sem maradt belőle. A szolgaság e napjaiban, midőn halállal büntették az elegiai verseket, melyeket szerzőjük nem is hozott nyilvánosságra s csak némely női körökben olvasott fel, mily költő merte volna színre vinni a zsarnokság bűneit vagy ferdeségeit? Mily színészek játszhatták volna a régi drámaírnak a jelen borzalma vagy gyűlölete által értelmezett jeleneteit?

Ne csodáljuk hát, hogy az OVIDIUS *Medeajára* és VARIUS *Thyestesére* mondott dicséreteken kívül semmi emléke sem maradt fenn a latin tragédiának az első császárok korából. A figyelem elbágyadt, a hiszékenység meghidegült a rege félistenei és hősei iránt. Jobban szerették őket parodiában, a *Három éhes Hercules* vagy a *Megkorbácsolt Diana* előadásaiban, melyekről később Tertullián beszél: s a mi a történelem nagy embereit illeti, képeik száműzve voltak a színpadról s épen úgy nem jelenhettek meg ott, a mint többé még ivadékaik temetésein sem mertek mutatkozni.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

(A lyrai költészet egyéb kísérletei Rómában, a színpadon kívül, de még mindig a görögök példájára. — CATULLUS tudós művészete. — LUCRETIVS.—

A nagy költészet Augustus uralkodása előtt.)

El kell ismernünk, hogy a lyrai ihlettséggel nem igen találkozunk a római szellem első erőfeszítéseiben. Nem foglalt el ott külön helyet; nem tudta a képzelem és művészet néhány halhatatlan bélyegét nyomni a vallási hagyományokra és nemzeti ünnepekre; nem lépett be a rómaiak életébe, mely kevésbbé költői, kevésbbé szabad volt, mint a görögöké; és ha néha belevegyült ama mesterséges színpadi művekbe, melyekben a diadalmas Róma mintegy szórakozást keresett, csak másodrendű szerepe volt ez alakban, melynek maga a kerete is nehéz és ritka lett Augustus abszolút hatalma alatt.

És mégis tagadhatjuk-e, a természetességnek és kellemnek mily ereje, mily lelkes tökéletesség lett része a költészetnek ez emlékezetes korszakban, melyet annyi bűn és szégyen nyitott meg és fejezett be?

Hogyan történt, hogy a mi hiányozni látszott a köztársaság szép napjaiban, abban a korszakban, mely oly nagy embereket szült, azt elnyerte egy ügyes, de nagyság nélkül való úr igája alatt, kit első bűnei méltatlanná tettek a dicséretre, melyeket utolsó éveinek okos mérséklete érde-

melt? Észre lehet itt venni egyetemes cselekvését valamely nép szellemének, mely fokonyként emelkedik a hatalom és társadalmi műveltség magasabb pontjára. Világos, hogy műveltségének első haladása hosszú idővel megelőzte az Augustus századának nevezett korszakot.

Az igazság, éles ész, előkelő szabatosság és néha erkölcsi gyöngédség által TERENTIUS megelőzte e korszak íróit. Mint a Scipiók barátja, néhány nemes lélekkel való összeköttetésében, megtalálta a művészet és ízlés számára azt, a mit a szellemek általánosabb műveltsége később kiterjesztett és megújított Augustus uralkodása alatt.

Örizzük akár túlbecsülni, akár félreismerni ez emlékezetes korszak uralkodó elvét. Ez elv nem volt sem a teremő akarata, sem egy ember dictaturája; hanem a rómaiak erkölcsi állapotának szerencsés találkozására uralkodójuk érdekével, az Isten-béke a földön, mely megengedé a hódító, s ifjúsággal és szellemmel még egészen teljes nemzetnek és a meghódított nemzeteknek, melyeket nemsokára magához emelt, hogy megpihenjenek negyven évnek tevékeny békéjében, melyet a kincsek és művészetek szépítettek. Ezen a czímen Augustus százada nem tett mást, mint átvette a köztársaság örökségét, melynek nagy költségét nem múlta felül, nagy szónokát nem érte utól. Nem tekintve mindazt, a mit az idő elragadott előlünk Róma első századaiból, nem tekintve a szónokok sorát, Rómának e nyilvános hangját, kiknek emléke mintegy el van temetve az *Institutiók* romjai alatt, LUCRETIVS és CICERO, MEMMIUS barátja és ANTONIVS halhatatlan áldozata, úgy állnak a köztársaság és a császárság mesgyéjén, mint valami csodálatos csarnok romjai, amaz elpusztíthatatlan oszlopok, melyek megelőzik és uralkodnak a következő századoknak még mindig szép, de félénkebb épületein.

LUCRETIVS — csak a költészetről akarunk beszélni — erőre, nagyságra, nagyszerűsége nézve első költője marad Rómának. De ez a költő, kinek ereje és szelleme oly hatalmas, a görögök bölcsészeti korszakának befolyása alatt képződött. Átvette onnan az istenek iránt hitetlenséget és a szellemi lélek tagadását, az anyag tiszteletét s az erény iránti közömbösséget, szóval mindazt, a mi ellensége a lelkesedésnek, s a minnek ki kellett oltania úgy a képzelmet, mint a szívet. De mégsem lehet félreismerni, hogy LUCRETIVS lelke, a természet látványainak és Róma dicső szenvedéseinek élénk benyomása, a nyilvános élettől való irtózása, a visszavonultság és magányos szemlélődés szerepette csodálatra méltó hangokra ihlette.

De az okoskodás visszatartotta LUCRETIVSNÁL a szellem szárnyalását. Képzelve, mely talán HOMERÉHOZ volna fogható, fogoly gyanánt vesztegel a szörszálhasogató dialektika finom hálójában, melyet Athén henyesége szőtt. E bilincs alól azonban kiszökik a költő lelkének fénye s legalább szélén csillog a reá boruló felhőnek. Innen származnak ama lángoló vonalak, amaz elragadó bájak, melyek itt-ott el vannak szórva LUCRETIVS költeményének dalaiban; innen van a gyakori ellenmondás művészete és rendszereközt, az önkénytelen visszatérés a polytheismushoz, melyet megátkoz, az új istenítések, melyeket a feldöntött bálványok helyére állít, s a dicséretnek és szeretetnek ama hymnusa, melyet szünet nélkül kész elrebegni s melynek számára tárgyat keres, megvetve a föld minden régi vallását.

Épen itt, a mint tudjuk, a költői megindulás, mely erősebb elvont tanánál, visszavezeti a nemzeti vallás hiszékenységeihez. Abban a pillanatban, midőn tudós ábrándozása által azon epikureusi bölcsészet felé vezettetve, mely-

lyel néhány év mulva Cæsar visszaélendő volt, LUCRETIVS magyarázni kezdi a világ önkéntes alakulását, az anyag kizárólagos cselekvését s az emberi lénynek ebből származó mulékony értelmét és föltétlen halandóságát: az ég felé emeli szemét; csillagot lát ragyogni ott, mely kedves a római babonának; megtalálja emlékét és nevét Róma eredetében; s a mythologia és PLATO ellen szóló költeményét e páratlan fohászzkodással nyitja meg, melyet a természeti termékenység istennőjéhez intéz, a szépség és szerelem azon istennőjéhez, kit arra kér, hogy fegyverezze le az erő és háború istenét:

«Aeneas gyermekeinek anyja, emberek és istenek elvarázslója, jótevő Venus! ki a csillagok közepett kerengve az égen, megnépesítéd a hajókkal terhelt tengert és a vetésekkel borított földet; mert általad fogantatik minden élő fajzat s látja meg születésekor a napvilágot: oh istennő! előled futnak a szelek; előled, közeledted elől eltűnnek az ég felhői! érted nyitja ki virágait a tarka föld, érted mosolyog az óceán arcza és ragyog fényhullámokkal a lecsendesült ég. Mert mihelyt feltűnik a tavaszi napok fénye és Zephir felszabadult lehellelte visszanyeri termékeny hatalmát, először a lég madarai hirdetnek téged, oh istennő! megérezték visszatértedet, szíven találva lángodtól. A megriadt nyájak mosolygó legelőkön át szökellnek és átkelnek a gyors folyókon. Kellemed és édes bájaidd által megragadtatva, így követ téged hévvel az egész élő természet, a hova te akarod vezetni! s a tengereken, hegyeken, rohanó folyamokon, a madarak árnyas magányán és a zöld mezőkön át, a szerelem vonzását vetve minden szívbe, minden lényt fajának fentartására buzdítasz.

«Azért mivel egyedül te kormányzod a természetet, s nélkülöd semmi sem emelkedik fel a nap mennyei part-

jaiig, semmi boldog, semmi szeretetreméltó nem jöhet létre nélküled, téged óhajtalak társamul a versekben, melyeket írni készülök, a *Természetről* szóló verseimben, melyeken kedves Memmiusunkért dolgozom, a kit te, istennő, mindig ékesíteni kívántál minden adományoddal! Annál inkább adj hát örök kellemet szavaimnak, oh istennő!

«Add, hogy időközben, a tengeren és az egész földön szenderegjenek és pihenjenek a fegyverek nehéz munkái. Egyedül te biztosíthatsz csendes békét a halandóknak: mert a háború nehéz munkái a mindenható Mars törvénye alatt állnak, ki gyakran veti magát kebledre, mintegy lebilincselve a halhatatlan szerelem sebetől; és feléd emelve szemét, kéjesen hátra hajtva fejét, szerelemmel táplálja mohó tekintetét, reád vágyva, oh istennő és lelke ajkaidon csügg. De te, oh istennő, míg szent tagjaidon nyugszik, beburkolva őt tenmagaddal, halmozd el ajkad édes szavai-
val s kérd a rómaiak számára a béke boldogságát. Mert mi nem fejezhetjük be munkánkat eléggé szabad szellemmel, míg a haza bajai tartanak, és Memmius kitűnő ivadéka sem mellőzhetné a haza üdvét, hogy ily dologra figyeljen.»

De a költőnek e nagyszerű szárnyalása, énekeinek elején, egyszerre első üdvözlete a lyrai lelkesedéshez s tőle való búcsúja. Végzetes tanának igája alatt ily hangok nem jönnek többé ajkára. Finom, ékesszóló, sőt pathetikus is lesz; csodálatos színeket fog találni, hogy az anyagi világ néhány tüneményét fesse, ál-alkalmazásokkal; egymás után ki fogja méríteni az erélyt és kellemet. De lerombolva a bálványokat, a nélkül, hogy mást imádna helyettök, kiszá-
rítja a költészetet, míg általa diadalmaskodik.

Miért nem tudta, miért nem merte a polytheismust nem EPIKUR, hanem ANAXAGORAS és PLATO által meg-
támadni? Mily nagysággal bírtak volna akkor képei, meg-

tisztítva e mythológiától, melyet megvetett, de tele amaz isteni jelenléttel, melyet megcsalt szemei nem vettek észre a mindenségben! Mily magasztos szentesítést nyertek volna az igazság töredékei, az erkölcsi érzés villámai, a jogosság és emberiség első kiáltásai, melyek gyakran vannak bölcsészetének tévedései és romlott századának veszedelmes példái közé keverve! Talán egyedül ez a föl-tétel hiányzott, hogy Latium, a szellem más rendjében, HOMERÉHOZ hasonló dicsőségre tegyen szert.

De távol ettől, a pogány hitelenségből az istentagadásba jutva, csak azért fosztva meg hitelöktől a szám nélküli istenségeket, melyekkel a képzelem benépesíté a mindenséget, hogy tagadja magát a lélek istenségét is, hogy az embert barommá aljasítsa, csak azért vádolva a hiszékeny és barbár babonát, hogy ugyanakkor eltávolítsa a bűn korlátait és rettegését: LUCRETIVS önmaga tépte ki a legszebb részt szelleméből. Költői ereje kétségkívül nem enyészett el; elmélkedésekből és bánatokból, a fájdalom iránti szánalomból és az igazság szeretetéből látszott táplálkozni: de csak búskomoly lelkesedése van, mely a kétségbeesést érinti, lelkesedés a megsemmisülés s ez által a nyugalom iránt, a rombolás hymnusa. És mégis, e leverő rendszer jege alatt, mily megindult gyöngédség van a költő verseiben, midőn végre megerősíté az embert a közömbösség által testi maradványainak jövő sorsát illetőleg, melyek érzéketlenné lesznek a szenvedés iránt, s az érzéketlenség ugyan-ezen reményével akar megfelelni más félelmekre és más fájdalmakra! ¹

«Igaz, nem fogad többé vidám család, kitűnő hitves: nem futnak többé hozzád a kedves gyermekek, csók-jaidért versengve s titkos bájjal töltve el szívedet: nem adhatsz többé erőt, bátorságod által, magadnak és a

tieidnek. Boldogtalan! boldogtalan! mondják: mindezen javát az életnek elragadja tőled egyetlen ellenséges nap».

Egész idáig érzem a költő lelkét; élvezem részvétét; halálomban is áldanám reményét, ha adhatna ilyesmit nekem. De hidegen így folytatja:

«Nem teszik itt hozzá, hogy mindezek elveszvéen, nem marad meg az utánok való bánkódás. Ha az emberek tisztán látnák ezt és magukra alkalmaznák következményeit, a fájdalom és félelem nagy gyötrelmétől szabadulnának meg. A milyen módon elaludtál a halálban, olyan lésszsz mindörökké, ment minden fájdalomtól. De midőn hamuvá lettél, mi siratni fogunk téged halotti máglyád mellett, és az idő soha sem törli ki lelkünkbe e gyászt. Az hát a kérdés, mi ebben oly keserű, ha minden az álmra és nyugalomra szorítkozik? Mi van ebben olyan, a miért örök bánattal emésztődjünk? Így okoskodnak az emberek, midőn az asztal körül ülve, gyakran hajtogatják a serleget, és virággal koszorúzva fejöket, önként mondják: E gyönyör csak egy perczig tart a szegény emberekre nézve; nemsokára elmúlik, s többé soha sem lesz szabad visszahívni.»

Itt ismét egy előjátéka hangzott fel, nem ugyan a szent lantnak, hanem ama búskomoly és szelíd húrnak, melyet nemsokára HORÁCZ volt megérintendő, több gondatlansággal, mint szomorú bizonyossággal s az élet édességei által derítve föl lelkét, a nélkül, hogy meggyőzni iparkodnék, hogy mindenkorra meg kell halnia. LUCRETIVS, kevésbbé szerencsés ihletés alatt, egyszerre megszakítja verseinek kezdődő varázsát, e különös magyarázatot adva lakomázó társainak részegségéről:²

«Mintha a halálban a legnagyobb büntetés égető

szomjúság volna reájok nézve, mely fölemésztí öket, vagy valamely más szükség, mely szüntelenül gyötri».

«Oh nagy költő, mivé lettél? mily semmire alapított kevélységedet? Mire szorítod képzeletedet és reményünket? Nincs többé más érved, mint a romok szaporítása a reánk váró egyetemes pusztulás bizonyítékául, nincs más vigasztalásod, mint megnevezni egymás után a királyokat, nagy embereket, költőket, bölcseket, kiknek halála megelőzte azt, mely mindegyikünkre nézve épen oly abszolút, mint elkerülhetetlen; ékesszólóan mondd:

Scipio, a harc villáma, Carthago réme, épen úgy a földnek hagyta csontjait, mint a legutolsó rabszolga. Tegyük még hozzá a tudomány és kellemek feltalálóit; tegyük hozzá a múzsák barátjait, kik között HOMER az egyetlen uralkodó, épen azon álomba szenderült, mint a többiek. Végre DEMOKRITOS, midőn korának hanyatlása figyelmezteté, hogy szelleme bágyadni kezd, önkéntes választás által adta át magát a halálnak. Maga EPIKUR meghalt pályája végén, ő, ki lángeszével felül multa az emberi fajt és minden hírt elfedett fényével, mint a nap a légben elhomályosítja a csillagokat. És te, te félnél, te méltatlankodnál meghalni?»

Bizonyára emelkedett hang ez s a magasztosságot érinti; de utoljára érinti, hogy aztán elveszszén a semmi-ben. A költő egy nagy földi képet ragad meg; de ezentúl nincs semmije és megáll a végtelenség határán, szeretet és remény nélkül.

A mi annyira hiányzott, mint látjuk, Róma első nagy költőjénél, a mi megfagyasztá nála a lyrai lelkesedést, feltalálhatjuk-e azt ugyanazon korszak más szellemeinél, melyek ugyanolyan romlottság közepett nevelkedtek s talán nem volt bennök ama szájalommal vegyes bús-

komolyság, mely oly ékesszólóvá teszi még LUCRETIUS scepticismusát is? FÉNELON, lelkének és izlésének tisztaságában, dicsérhette CATULLUS szenvedélyes egyszerűségét s idézhette tőle a bájos költészet néhány mozdulatát. Az ifjú rómainak, ki a görögök két iskolájában nevelkedett, a legszebb régiséggel, valamint a legfinomabb előkelőséggel táplálkozott s Kallimachost SAPPHO által javította ki, jobb volt a lelke, elhihetjük, mint élete és korának erkölcei. Mint consularis személy fia, Caesar barátja, nem volt rabszolgája sem a dictator hatalmának, sem bűneinek; s tiszteletre méltóvá tette magát szerencsétlen barátja iránti hűsége, valamint testvére után való bánkódása által, kinek Ázsiában eltemetett hamvai iránt hosszú és veszélyes utazás által fejezte ki tiszteletét. És mégis az undor mellett, melyet a CATULLUS neve alatt fentartott néhány tisztátlan költemény okoz, nem igen jövünk kisértetbe, nála keresni a lyrai szikrát, legalább azt, mely nekünk tetszik. Gondoljuk meg, ha igazságosak akarunk lenni, daczára a vaskos képeknek, melyek a *lesbosi veréb* gyöngéd dalnokának száján kiszaladnak, hogy ugyanazon tűzhelyről támadt Róma nagy lyrikusa, ilyenül maradv a jelenkor számára. Azért, úgy hiszszük, már CATULLUSON meg lehet kísérteni a HORÁCZ által érdemelt rosszalások némelyikét.

Nagyon csonka munkáiból nem tudjuk megítélni CATULLUS egész szatirai erejét. A mit SUETONIUS halhatatlan bélyegnek nevez, melyet a költő Caesar arczára sütött, nekünk mindenek fölött aljasan trágárnak tetszik; és úgy véljük, hogy a Bithyniából hivatal és kincs nélkül hazatért ifjú paticius büszke és szabad feddhetetlenségének más, áthatóbb és tartósabb nyilakat kellett volna lövelnie a romlottságra és bűnökre, melyekkel Caesar körülfogta

magát. De minő báj, mily rohamos és igaz hang van néha ázsiai útazásának legkisebb emlékeiben!

«Visszahozta már a tavasz üde langyosságát; a nap-
éjegyen egének heves erőszakossága elhallgatott már
Zephir édes lehelletére. Gyorsan hagyjuk el, oh CATULL,
Phrygia síkjait és az égető Nicea termékeny talaját:
fussunk Ázsia híres városai felé. Reszket már gondolatom
s türelmetlenül vágyik elindulni és bolyongani; már topor-
zékol heveességében fürge lábam. Isten veletek, kedves
baráti összejövetelek; együtt távoztunk hazánkból, külön-
böző úton térünk vissza egyaránt!»

Mindez kétségkívül semmi, ha a vers bája eltűnt, ha
az összhang elszállt; és mégis érezzük itt a természetes
kellemet, az élénk igazságot, mely elbájolta FÉNELONT. Így
lesz-e akkor is, midőn CATULL majd néhány oly közérzel-
met akar kifejezni, melyeket Róma még szenvelgett ugyan,
de melyeknek már nem volt gyökerek a lelkekben, s kivált
a szabados és utazó költő lelkében?

Ha CATULL valóban írt himnust Dianához, akár a
szellem játékánál fogva, akár hivatalos tiszteletből az ünnep
iránt, mely Rómában minden év augusztus havában vissza-
tért: érezhetjük ott, ha nem is ugyanazt az ironiát, leg-
alább ugyanazt a hidegséget, melyet HORÁ CZ néhány félval-
lásos ódájában találunk. Görögország lyrai utánzása itt hát
amaz őszinte hit legteljesebb elfeledésével kezdődött, mely
egyedül ihlethette volna. KALLIMACHOS himnuszainak finom
és tudós költészete sem volt ez, hanem egyszerű liturgia,
melyet ifjú lányok és fiúk karai énekeltek.

«Diana szolgálatában vagyunk,⁴ ifjú lányok és fiúk;
ifjú fiúk és lányok, énekeljük Dianát.

«Oh Latona lánya! legnagyobb ivadéka a nagy Jupi-
ternek, kit anyád a delosi borostyánfa mellé helyezett.

«Hogy uralkodónője légy a hegyeknek, a zöld erdőknek, a rejtett torkolatoknak és a zúgó folyamoknak!

«A gyermeket szülő hitvesekre nézve Lucina Juno vagy; te vagy a hatalmas Trivia is és a kölesön fénynyel ragyogó Hold!

«Havi pályád által, oh istennő! kimérve az év utját, becses aratással töltöd meg a munkás mezei házfödelét.

«Légy megszentelve, a mily név alatt inkább kedvedre van; és üdvös oltalmad által tartsd fenn Romulus ősi fáját!»

Más alkalmakkor CATULLUS képét nyújtja ama görög költészetnek, mely oly gyakran vegyült a magán élet ünnepei, a gazdagság fényüzése közé. *Julia és Manlius menyegzőjére* irt énekének több tekintetben kellett hasonlítania ama lesbosi múzsa nászdalaihoz, melynek másutt olyan jól utánozta lángoló őrzöngését. Mértéke rövid és rohamos, kifejezése inkább szabad, mint szenvedélyes, mythológiája kevésbé leleményes, mint SAPPHOÉ. A költő a házasság istenéhez fohászkodik, kinek a pogányság romjaiban is fentartott tisztelete és jelképei nemsokára annyira megriasztották a keresztény erkölcsöket vagy néha még meg is változtatták, merészen belekeveredve némely gazdag újkelesztény menyegzői ünnepélyébe: annyira megtartotta uralmát a korszakról korszakra fentartott szabadosság!

A rómaiaknál és CATULL verseiben e szabadosság egész a legtisztátlanabb emlékekig tévelyeg; pedig a költő ismer minden kellemet, még a szeméremét is.

«Nélküled, úgymond,⁵ oh Hymen! egy háznak sem lehet gyermeke, egy atyának sem lehet ivadéka: veled lehet. Ki merné magát ily istenhez hasonlítani?

«A föld, megfosztva szent szertartásaidtól, nem ad-

hatna öröket határainak. Általad adhat. Ki merné magát ily istenhez hasonlítani?

Azután e komoly szavakra mások következnek, legalább tiszták és gyöngédek:

«Nyissátok ki a kapukat: megjelent a szűz. Látod, mint rázzák a fáklyák lángoló fürtjeiket? De megállsz és a nap távozik; haladj előre, új hitves.

«Tiszta szemérem tartja vissza; és mégis, engedelmes létére, sirva fakad, hogy tovább kénytelen menni. De te késel és a nap távozik; haladj előre, új hitves.

«Szünjél meg sírni.⁶ Reád nézve ifjú szűz! nincs mit félni, hogy szebb nő látta fölkelni a napot az óceán öléből.

«Így tűnik fel a gazdag úr ezerszínű kertjében a jáczint virág. De te késel és a nap távozik; haladj előre új hitves.

«Haladj előre, ha kedvedre van, s én úgy hiszem; és halld szavainkat. Látod, mint rázzák a fáklyák aranyos fürtjeiket? haladj előre új hitves!»

CATULLUSnak egy más, alakjában különböző, de ugyanazon tárgyról szóló költszete, úgy látszik, azt a zenei pompát és azon karokat tüntette fel, melyeket PINDAR használt. Ez a lantos költészet cselekvényben; és sehol sem mutatott a mi szemünkben több nemes és naiv kellemet. Jussion eszünkbe, a mit PINDAR néha szeretett verseiben rajzolni, valamely polgár fényes lakása, az előkelő csarnokok, az ünnepi készülék, a barátok öröme és a tömeg tolongása. Itt, akár Manliushoz és Juliához, akár más nagy neveihez a római nemességnek van intézve a hódolat, azonnal halljuk az ifjú legények karának hangját, melyre az ifjú lányok kara felel:

«Közeleg az esti csillag, oh ifjú nép; az esti csillag, az

Olympon, alig mutatja meg annyira várt fényét. Ideje, hogy fölkeljetekek s elhagyjátok a gazdag lakomát. Rögtön jó az ifjú szűz, a házasság istene közeleg. Siess, oh Hymen! siess, oh istene a násznak!

LEÁNYOK KARA.

Látjátok, oh szűzek, ez ifjakat? Keljetekek föl ti is, midőn az éj csillaga fényenyl koszorúzza Oeta ormát. Lássátok, mily sietve rohantak. És miért e gyors rohanás? El fogják énekelni, a mit látniok adatott. Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

IFJAK KARA.

Nem készül számunkra, oh barátaim, könnyű pálma. Lássátok, mint meggondolták énekeiket ez elmélkedő szűzek. És erőfeszítésök nem volt hiában: emlékezetre méltó dolgokat mondanak. És nem kell azon bámulni, látva, hogy egész lelköket reá teszik. A mi szemünk egyfelé van, fülünk másutt. Így joggal le fognak minket győzni. A diadal azt akarja, hogy dolgozzanak érte. Azért ez órában legálább tartsátok ébren lelketeket. Ők fogják az éneket kezdeni; a ti dolgotok lesz felelni: Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

LEÁNYOK KARA.

Esti csillag! mily láng kel irgalmatlanabbul az égen, mint te, mely el tudod ragadni az anya kebléről leányát, elragadod az ölelésekből, melyekkel anyja visszatartja és egy ifjú férfi hevének szolgáltatod ki e szemérmes szűzet?

Mit tehetnének ennél kegyetlenebbet az ellenséges katonák a rohammal elfoglalt városban? Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

IFJAK KARA.

Esti csillag! mily tűz ragyog az égen kedvesebben, mint te, mely lángoddal megerősítéd az esküdt frigyeket, azt, a mit a férfiak ígértek, a mit az atyák szabályoztak, amaz egyesüléseket, melyek nincsenek megpecsételve, míg fényed föl nem kel a láthatáron? Mit adhattak az istenek irigylendöböt, mint ez áldott órát? Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

LEÁNYOK KARA.

Az esti csillag, barátnőim, elragadta egyikünket tőlünk. Közeledtedre, esti csillag, mindig éber az őrég. Az éj elrejt a tolvajokat, kiket te, visszatértedkor meglepsz más név alatt.

IFJAK KARA.

Tetszik a leányoknak, hazug panaszszaal üldözni téged. Mi lesz, ha vádolják azt, mit lelkök mélyén óhajtanak? Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!

LEÁNYOK KARA.

A mint a magányos virág a kert sövényén belül születik, megvédve a nyájaktól, távol az ekevastól, a lég fuvalmaitól simogatva, megerősülve a naptól, az ég vizeiből táplálkozva, tárgyul szolgálva a vágynak, és sok gyermek s ifjú leány eped érte; és aztán, ha elhervad könnyű ujjal alatt annak, ki leszakítá, semmi gyermek, semmi ifjú leány

nem óhajtja többé: ily kedves övéinek a szűz, míg tiszta marad. Ha elveszti szépségének tiszta virágát, többé nem szeretetre méltó az ifjak szemének, nem kedves a leánykák előtt.

IFJAK KARA.

A mint a szőlő, mely elszigetelve születik a kopár mezőn, soha sem nő meg, soha sem hajt érett fürtöket, hanem meghajolva saját súlya alatt, gyökerével érinti ágainak csúcsát és nem von magához semmi munkást, semmi nyájat. De ha egyesül a szilfával, mely megoltalmazza, sok munkás, sok nyáj közeleg hozzá: úgy a szűz is, míg egyedül marad, művelés nélkül öregszik. De ha hozzá való köteléket talál, a természetes időszakban, kedvesebb férjének, kellemesebb anyjának. Ne küzdj hát ily férj ellen, oh szűz! Nem illik eltaszítani azt, kit atyád és anyád adott neked, a kik iránt engedelmességgel tartozol. Ne állj ellen e kettő akarátának! hozományoddal átadták jogaikat férjednek. Hymen, oh istene a násznak! jer hozzánk; Hymen, oh istene a násznak!»

Kétségkívül a költészet, sőt tisztaság varázsa van e második *nászdalban*, mely csak e váltakozó énekében maradt meg a két válogatott karnak, melyek gyakran a római ifjúságot képviselték az istenek ünnepein. Valami patriciusi komolyság látszik itt mérsékelni a görög múzsa szenvedélyét vagy szabadoságát, de megfeledezve kecses mythológiájáról. Semmi kétség azonban, hogy a görög költészet több korszakának tanulmánya által képződve, CATULLUS megtalálta s ügyesen keverte annak színeit művészetének egy másik munkájában, egy más emléken, melyet maga HESIOD is megénekelt, Thetis és Peleus nászénekében. HESIOD és HOMER óta a görög művészet sokszor elővehette ez emléket, mely szomszédos volt az argonautákkal és a

trójai háborúval. Nem volt ennél kedvezőbb valami a hagyomány költészetére, e Penelope-szövegre nézve, melyet az alexandriai elmés munkások szöttek. Nehány századdal előbb PINDAR ezt mondá Peleusról: «Látta a nagyszerű kört, hol az ég és a tenger királyai ültek, feltüntetve az adományokat és a hatalmat, melyeket fájának szántak». ⁷

Azóta Thetis és Peleus menyegzőjének e képe gyakran foglalkoztatta a festészetet, valamint a költészetet: egyik kedvencz tárgya volt ez a görög művészetnek, s épen oly ismeretes, mint az argonauták utazása, Medea bosszúja, vagy Ariadne elhagyatása.

Kisértetbe kellett ennek hoznia CATULLUS igyekvő gondolatát. A római nyerseségre nézve valódi aratás volt, melyet Görögország virágos mezein szedhetett. CATULLUS keveset törődik a renddel, melyet e gazdagságba bevigyen, és a gonddal, mely összekötné különböző részeit: csodálatra méltó leíró vagy szenvedélyes verseket vet oda, mint meg annyi színt, melyet a hellen művészet mestereitől orzott el.

Inkább a nagy festő tanulmánya ez, mint eredeti és szabadon fogantott munka. Megérthetnők-e máskép, hogy Ariadnének oly költői regéje csak a kép egyik szögletét foglalja el, s úgy szerepel az elbeszélésben, mintha valami legenda volna, a szőnyegre festve, mely a hitvesek násztermét díszíté? De még e tanulmányban is talált helyet a római költő a lyrai hangok számára; HOMER tüzetől lelkesül, s átalakítja az ünnepet, melyet leírni látszik. A hősiesség és dicsőség jövőndülésévé teszi a nászzeneket. Az ünnepen jelenlevő párkák éneklik a menyegzői hymnust:

«Oh dicső oltalmazó, ki erényeid által gyarapítod és

véded Epirus hatalmát, fiad által kitünő atya, tudd meg azt, mit a végzet testvérei napvilágra hoznak számodra; hallgasd meg igazmondó jóslatukat. És ti, hogy lerajzoltjátok a folytatást, fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Közeleg az esti csillag, magával hozva a hitvesek óhajtott örömét; közeleg a kedvező csillaggal a feleség, ki áthatja lelkedet uralkodó szerelmével és osztozik veled édes álmaid epedésében, kecses karjait hősi nyakad körül fonva. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Egy ház sem rejtett födele alatt ily szerelmet. Egy szerelem sem egyesített két lelket oly összhang által, minőt Thetis érez, minőt Peleus érez. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Achilles fog számatokra születni, ki felül áll a félelmen, kinek az ellenség mindig csak homlokát s merész keblét fogja látni, s a ki, győzven a versenyfutás játékain, gyakran fogja messzire elhagyni a könnyű szarvasünő izzó nyomait. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Egy hős sem lesz hozzá fogható a csatában, midőn Phrygia folyói trójai vértől fognak áradni és a távoli harcz csapásai alatt a hitszegő Pelops harmadik örököse el fogja pusztítani Trója falait. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Tündöklő vitézségét, dicső tetteit gyakran fogják bizonyítani az anyák fiaik temetésén, midőn hamvaik fölött lebegnek fehér fűrtjeik és gyöngé kezeikkel sápadt keblöket marczangolják. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«A mint az arató, levágva sarlójával az égő nap alatt szorongó kalászatokat, kifosztja a szőke mezőket, úgy fogja ő lesujtani ellenséges kardjával a trójaiak tetteit. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.

«Nagy tetteiről bizonytságot fognak tenni Skamandros habjai, melyek a Hellespont árába ömölnek, míg útjokat megszükiti a holttestek halmaza, melyeknek vére az ő kezétől ontva melegíti a folyam ágyát. Fussatok orsók, fussatok, szálaitokat fonva.»⁸

A latin hexameter méltósága mellett érezzük itt a görög múzsa lehelletét, úgyszintén mintegy maradványát az első barbárságnak az Achilles sírján feláldozott Polyxena képében. De CATULLUS szelleme és századának jellege leginkább a költemény epilógjában nyer kifejezést. A költői hagyományra, az atheni és alexandriai iskolák utánzására a polgár fájdalma következik, melyet Róma bajai és bűnei fölött érez. Csaknem LUCRETIVUSnak, Memmius barátjának nyelve ez, feltalálva a pokol meséit és szörnyeit a földet gyötrő bűnökben és szenvedésekben.

Így jövendölve énekelték hajdan a párkák Peleus végzetének szerencsés hymnusát. Mert az istenek akkor még le szoktak szállni az emberek tiszta házaiba s megmutatták magukat a halandó szemeknek, az áhitat még nem szünnén meg tiszteletben állni. Az istenek atyja, a templom fényében, meglátogatva a szent rejtelmeket, melyeknek ünnepei megjöttek, gyakran részt vett a földön a szekerek versenyében. A bor istene, a Parnassus ormán bolyongva, gyakran serkenté önmaga a szétszórt hosszúhajú bacchansnőket, midőn Delphi lakosai, előrohanva városuk falai közül, oltáraik töményével fogadták az Istent. A harcز véres küzdelmeiben gyakran lelkesíté jelenlétével a fegyveres csapatokat Mars vagy Pallas vagy a szűz Nemesis. De mióta a föld bűnös gyilkosságokkal van tele és az emberek elűzték kapzsi lelkeikből az igazságot, testvérek szennyezték be kezöket testvéreik vérével. A fiú megszűnt siratni szüleinek halálát, az atya óhajtá elsőszülött fiának kimulá-

sát, hogy akadály nélkül élvezhesse az ifjú mostoha bájait. A szentségtörő anya, megbecstelenítván magát megcsalt fiával, nem rettegett bűntársaivá tenni a házi isteneiket. Ettől fogva a jó, a rossz, gonosz örjögés által összezavarva, messzire űzte tőlünk az istenek oltalmazó figyelmét. Nem méltóztatnak többé meglátogatni ily emberek gyülekezeteit és nem láttatják többé magukat fényes nappal.»⁹

E szomorú fordulat megfelel az időnek, midőn CATULI élt, ki barátja volt CICERONAK s kegyelmet nyert Cäsartól. De Catilina véres álmai és a triumvirek kegyetlenségei között, bármilyen volt még a római nyelv és szellem ifjúsága, nem volt helye a szép iránti lelkesedésnek és a művészetek hatalmának. LUCRETIVS volt csaknem az egyetlen ihlett, s ő is elteveszté utját e borzasztó korszakban, midőn nemcsak a vallást vetette meg, mely épen oly romlott volt, mint hivei, hanem a gondviselést is tagadta, mely ennyi bűnt megenged, és istenítette a gyönyört, mint egyetlen kárpótlást az emberi nyomorúságokért. De még a lángészre nézve is szűk volt ez ér s csakhamar kiapadt. Fentarthatta, valamely homályos menedék árnyában, a magányos ábrándozót, az önző bölcsét, a háború viharainak vagy a száműzés parancsolta hallgatásnak közepette. Nem ébresztette föl sem a jóra való tevékeny bátorságot, sem a boldogtalanság iránti szánalmat, sem a dicsőség vágyát: nem törekedett az elhagyott és bezárt ég felé; nem vigasztalta meg a földet; nem volt képesebb bátor önfeláldozásra, mint erényes méltatlankodásra. Az eszmék rendjénél fogva nem szólt a tömeghez; a költő hangulatánál fogva ritkán szólt a lélekhez, s nem adhatott neki sem szenvedélyt, sem nagyságot; nem volt lyrai. Csupán azt kell még kutatnunk, mivé lesz e költészet, midőn a polgárháború és fejtelenség

borzalmaira az uralkodó ügyes mérséklete és a hosszú rab-szolgaság egyhangú biztossága fog következni. A római tragédia régi költőinek durva utánzásai vagy hazafias szárnyalásai nem hangzanak többé a színpadon, nem tetszenek az előkelő szellemeknek s azon elévült csodálások közé fognak tartozni, melyeket CÍCERONAK is szemére vetettek a költészet dolgában. LUCRETÍUS ereje és búskomolysága nem újul meg, sem merész hitetlensége, melyet nem fog többé a senatusban egy Julius Cæsar vallani.

De ez a mély tanulmányozása a görög költészetnek, a szépnak ez érzése, mely nem ugyan az isteni typushoz, hanem a művészet magasztos másolataihoz megy vissza, e második lelkesedés, mely a csodálatból és ízlésből született, tovább fog haladni a CATULLUSTÓL jelzett úton. És hála a szerencsésebb napoknak, szigorúbb erkölcsök nélkül, a lantos költészet virágozhatni fog Rómában. A szabadság és dicsőség szenvedélyének helyére a szerencse imádását, a győzelem bálványozását fogja állítani; azután csábító és igaz ellentét által a nyugalom szeretetét, a gondatlanság szenvedélyét fogja magasztalni. Hasznára fogja fordítani a forum elhagyottságát és a senatus kiméletes békességét, hogy fölemelje hangját e Rómában, melyet nagyszerűen ékesít a világ zsákmánya. A mik Görögország mythologiai emlékei, játékainak hős alapítói, városainak mesés eredetei voltak a nagy thebai lantos költő számára, ugyanaz lesz a régi Rómának néhány dicső és távoli neve Augustus századának költőjére nézve.

Nem szívta magába, sőt nem is óhajtotta a görög költő csillogó levegőjét, a múzsa hőskorát, az örökre dicső napokat, midőn Európa Ázsia fölött, a szabadság a barbár zsarnokság felett diadalmaskodott. És mégis az a kiváltsága van az ízlés által finomult lángésznek, hogy

neve és versei századokon haladnak át és örökké tet-
szeni fognak a gyöngéd szellemeknek, ebben a már
annyiszor megújult világban, a mely mindig változik.
De kissé össze kell szednünk magunkat és alaposan
tanulmányoznunk a természetesség értékét a művészet-
ben, hogy ma Horáczról beszéljünk.

TIZENHATODIK FEJEZET.

(HORÁ CZ mint lantos költő. — Utánzó és eredeti művészete. — A legrégebb görögök tanulmányozása és új szelleme. — A tárgyak nagysága. — Az érzelmek félénksége. — A styl és izlés tökéletessége; ritka ihlettség, a gyönyörén kívül. — E költészet hatalmas varázsa és hosszú tartóssága.)

Az egész régi korból HORÁ CZ reánk nézve legtekintélyesebb tanúja PINDAR szellemének. Szeme előtt és emlékezetében volt a thebai költő minden dala, lantjának minden hangja. Talán azokat mormolta első ifjúságában az athen akademia platánjai alatt, midőn a véletlen oly ügybe vetette őt, melyet nem volt sokáig követendő. Később legalább, midőn a római lant művésze akart lenni, mint ő mondja: *Romanae fidicen lyrae*, épen oly buzgalommal elmélkedett Görögország dallamos lantosai fölött, a minővel HOMERT, ARCHILOCHOST, PLATOT s a régi és új vigjátékot tanulmányozta. Ő maga, egy kritikai rendű csodálatraméltó ódájában, ha lehet így beszélni, elszámlálta mindazt, a mit PINDARBÓL olvashatott, e reánk nézve nagyrészt eltűnt kincseket, a költő szabálytalan dithyrambjait, más szent himnuszait, elegiáit és végre dalait a négy nagy görögországi játékon legyőzöttekről. Soha sem tűnt fel élénkebben a művészet bálványozása, mint a thebai költőnek nyújtott e hódolatban. A tanítvány lelkesedése ez, a gyöngéd szellem elragadtatása oly idegen szépségek benyomása alatt, melyek-

nek utólérésére nincs bátorsága s melyekhez csak a csodálat által közeledik.

HORÁ CZ azonban valahol tudtunkra adja, hogy Rómában, az ő korában, más versenytársai voltak a görög költőnek. «Beszéljek-e TITIUS-ról, mondja,¹ kinek neve nem-sokára visszhangozni fog a római ajkakon, róla, ki nem félt PINDAR teljes forrásából meríteni, megundorodván a mozdulatlan tavaktól s a mindenkinek nyitva álló folyamoktól?» Ki volt ez a TITIUS, kinek annyi dicsőség volt ígérve? Senki sem beszélt róla azóta; és az idő pusztítása kétségkívül nem egyetlen oka e feledésnek. Még OVID-nak, a kedves OVID-nak, ki boldogtalanságában oly hajlandó az elnézésre vagy csodálatra mások iránt, még neki sincs egy szava sem TITIUS számára.

«PROPERTIUS, mondja,² gyakran elbeszélte nekem lángjait, közlekedésünk bensőségében, mely minket egyesített. Az epikus verseiről híres PONTICUS, a jambusairól nevezetes BASSUS bajtársaim voltak. A zengzetes HORÁ CZ ébren tartá fülemet, midőn az ausoni lanton pengeté tökéletes verseit. VIRGILIUS-t csak láttam, s a fukar sors csak kevés időt hagyott TIBULL-nak barátságom élvezésére. Utánad következett, GALLUS! PROPERTIUS jött helyébe; s az idő rendjében én következtem negyediknek utánok.»

Másutt végre OVID, még boldogtalanabbul s még csüggedtebben, mint valaha, kimeríteni látszik egy utolsó elegiában a nagy költők sorát, kiknek szerencsés kortársuk lenni, mint MARSUS, RABIRIUS, MACER és még húsz más. Sőt van ez úttal lajstromában egy lantos költő is: de az nem TITIUS, hanem RUFUS, kinek neve épen oly ismeretlen, mint az előbbi s ismét például szolgál arra, mily gyakran tévednek az egykorú bámulók.³

És így Augustus uralkodása alatt, mely, mondják, oly

kedvező volt a művészetekre, a római nyelv és szellem e szerencsés érettségében, melynek segítségével volt a császárság békéje, e népnél, melynél Görögország szelleme sugárzott akkoriban vissza, a természetes rokonság s egyszersmind utánzás föltételei mellett, a lantos költészet, Athen színpadának és Olympia ünnepeinek e szép ékessége, a vallásnak és hazának ez ősi hangja, csak egyetlen egy tolmácschal birt, ki elmésebb volt, mint nagy, inkább a gyönyörnek, mint az erénynek, inkább a szerencsének, mint a dicsőségnek barátja.

Ennek okát könnyen meg lehet találni a római társadalom erkölcsi és polgári történetében. Soha sem volt korszak kevésbé alkalmas a lelkesedésre. Kedvünk szerint képzelhetjük az abszolút hatalmat; állíthatjuk, hogy szükséges rossz a világ bizonyos állapotában. Néha személyesítve látjuk valamely hősben, ki hatalmasan megragadja a népek képzeletét. Semmi effélével nem találkozunk Octavius uralkodása alatt, sem az idők szellemében, midőn uralkodott. Ez idők jellemvonása az iszonyú romlottság, melyben a kegyetlenség a puhasággal szövetkezett. Octavius maga, míg részt vett a triumviratusban, bűntársa s néha főszervezője volt a barbárságoknak és gonoszságoknak, melyeket egyedül örökölt. A régi erkölcsök megvetése mindabban, a miben egyszerűek és zordonak voltak, az erkölcsi törvényben való minden hit kigúnyolása, az erőre való hivatkozás, a kérlelhetetlen nagyravágyás a vezérekben, a szolgáltságok összesége, a hitszegés, hamis eskü, aljasság az eszközökben: ez a látvány terült el az ifjú Octavius szeme előtt; ez volt az iskola, melyben a császárságra készült. A mélységes képmutatás, melylyel eleinte eltakarta lelkének egyetlen tisztességes szenvedélyét, szövetsége Cæsar gyilkosaival egész addig, míg harcra nem kel ellenök,

később kedvtelése Antonius kegyetlenségeiben, a haszon, melyet mások bűnéből nyert, és művészete, melynél fogva kimeríté a száműzés és erőszak minden előnyét, mielőtt az igazságosság és emberiség némi árnyékához térne: mindez kétségkívül nem volt arra való, hogy tisztelettel és szeretettel vegye körül nevét.

Érezhettek borzalmat Octavius előtt. Értjük is ezt: oly elfajult vallás mellett, mely az égbe helyezi a gazságokat és bűnöket, a tömeg kísértetbe jöhet istent látni ily gonosz emberben. De az ragadja bámulatra az ész, hogy a Görögország nagy hagyományain táplálkozó emberek, átható és kecses szellemek voltak dalnokai ez istenítésnek, megszentelve dicséreteik által azt, a mit megbélyegeztek elveik.

Nagy Sándort, ki valódi lelki nagyságába és páratlan tetteibe néhány dührohamot vegyített, hallgatás vette körül, még dicsőségére nézve is; és uralkodása, melyet annyi alapítás, a hány hódítás jelez, nem tudott létre hozni egy nagy költőt, egy nagy történetíró sem. Octaviust, ki kegyetlen volt szenvedély nélkül, kit ifjúságában bűnök és hitszegések szennyeztek be, ki nem volt nagy a győzelemben, s még a politikába is kevesebb szellemet, mint ravaszságot vitt, korának legritkább szellemei magasztalták s úgy átalakították dicséreteikkel, hogy elkápráztatták s részben elámították a jövő ítéletét. Bizonyos, hogy a költészet ez illuziójának következtében, Octavius Cepias, Augustusnak öltöztetve, nem volt többé az utókorra nézve a vérengző triumvir, és e tévedés vagy feledékenység már uralkodása alatt kezdődött.

Nem lehet ezt másképp megmagyarázni, mint a római erkölcsök sülyedéséből, a lelkek aljasságából és durvaságából. Octavius gyűlöletes tettei, a zsarnok vagy inkább hóhér

tettei, beszennyezve kezét, nem bélyegezték meg nevét, s nem akadályozták, hogy midőn jóllakott becsvágya megelégedett az engedelmességgel s nem vette el a vagyont és életet, a hála kiáltása törjön ki csaknem az egész birodalomban. A történelem e tekintetben egy népies bizonyítékot tartott fenn számunkra, melyet sok századdal később a tudós hízélgés megújított Richelieuvel szemben. «Augustust, mondja SUTONIUS, midőn gályára szállva átkelt a nápolyi öblön s Puzzuoli város hosszában hajózott, a part minden pontjáról üdvözölték egy Alexandriából jött hajó utasai és matrózai, kik virággal koszorúzva így kiáltottak az áldozati tömjén közepett: «Általad élünk, Cæsar; általad hajózunk, Cæsar; általad vagyunk szabadok és gazdagok, Cæsar!»

Az újkori hízélgő, ki ez emléket megújítja a kéréllhetetlen bibornok részére, hozzá tevő: «Ez ismeretlen embereknek kényszer és hízélgés nélkül hangoztatott szavaira annyira megindult Cæsar, hogy ezekhez hasonlítva kevésre tartá a senatus legmegtisztelőbb végzéseit, a leigázott nemzetek felírt neveit, a számára emelt diadalíveket és saját győzelmeit».

Könnyen elhihetjük ezt; Octavius hatalma a valóságban a dictaturára, látszólag a demokratiára volt alapítva. A szavazati jog korlátlan kiterjesztése s a centuriáknak a tribusokkal való helyettesítése által, Marius és Cæsar nyomát követve, a számba fulasztotta a szabadságot, megalázta a patriciatust s a polgárok szabad szavazata helyébe a tömeg szolgálai ujjongását állította. Ez kétségtől nem oldozta fel Augustus uralkodását a bölcsész, annál kevésbbé a régi köztársaság hívének szemében; de a költő ezt a köz örömet vagy tudatlanságot mentségül fogadhatta el a dicséretnek számára, melyeket a hajdani száműzőre pazarolt, kinek maga csak jótéteményeit élvezte.

Azt hihetjük azonban, hogy ily hódolatban nem igen gyakran részesült Augustus: mert az akkor már öreg és beteg császár el volt ragadtatva általa s meg akarta jutalmazni e jó példát. Arany pénzeket osztott ki kísérete közt, minden udvari emberével megígértetve, hogy azon, a mit kapott, alexandriai portékákat fog venni.

A mint látjuk, ugyanazon eljárás volt ez Róma idegen alattvalói iránt, melyet a császárok Rómával szemben követtek: *panem et circenses*. És nemsokára a leggonoszabb császárok annál inkább eleget tettek e szükségnek, mert bűneik népies ünnepek lettek, s a régi családok legyilkolása és kifosztása által könnyen találtak módot a nép és hadsereg iránti bőkezűsége. Maga Octavius adott erre példát. A triumvirekkel együtt azért száműzött, hogy a javakat elkobozza, s ezeket azért kobozta el, hogy ajándékozhasson. De midőn egyedül maradt uralkodónak, bűntárs és vetélytárs nélkül, megszüntette az erőszakosságokat, melyekért egyedül viselte volna a kárhoztatást; és hajdani kegyetlenségeit elfeledték a megkönnyebbült iga és a lelkek folytonos elaljasodása mellett.

Az erkölcsi érzés kialvása a tömegben, a félelem és önzés: ime ez volt titka Octavius istenítésének, melyet VIRGIL és HORÁ CZ, és OVID, még a száműzetés közepett is hangoztatott. De a lélek gyöngesége nem emeli föl a szellemet. Ne keressünk lyrai lelkesedést a hymnusokban, melyeknek Augustus az istenök.

Elég volt, hogy e névhez csatolhatták, gyöngéd és bájos művészet által, a görög költészet képeit s még az ősi római erény emlékét is. A római lantosban nincs meg PINDAR őszintesége, ámbár néha megvan méltósága. Nem feledtük el a thebai költőt, midőn így kezdi meg énekét a syracusai király számára: «Hymnusok, melyek a lanton

uralkodtok, mily istent vagy hőst fogunk magasztalni?» A többi ugyanily hangon megy. A hizelgés elenyészik a tanuság vallásos komolyságában. De nem így van a római költőnél. Csaknem játszani látszik mindazzal, a mihez fohászkodik:

«Mily embert, vagy mily hőst, vagy mily istent kívánsz magasztalni, oh Clio, a lanton vagy a harezi fuvo-lán? Kinek nevét fogja hangoztatni a szó játszi képe, Helicon árnyas ormain, vagy a Pinduson, vagy az üde Hæ-muson?»

De a római fülnek valami komolyabb kell e festői mythológiánál, s a költő így folytatja:

«Mit mondjak annyiszor ismételt dicsérete előtt a legfőbb Atyának, ki az emberi és isteni dolgokon, az óceá-non, a földön és a világon uralkodik, az időszakok változó rendjében, halhatatlan alapelv gyanánt, melyből nem támad nagyobb, mint ő, mely mellett nem emelkedik fel semmi hasonló vagy megközelítő. De utána Pallasé a leg-első tisztesség.»

A mi a költőnél naiv és vallásos hiszékenységben hiányzik, azt magasabb értelem által pótolja, e nemes és szabatos képpel, ha nem is az egyetlen, de legalább a legfőbb istenről. E fohászkodás mellett a Bacchushoz, Dianához, Apollóhoz, Herculeshez és Leda gyermekeihez szóló néhány vers nem egyéb, mint a görögöket utánzó művészetének játéka; de csaknem a császárság előtti rómainak látszik, midőn felkiált:

«Az istenek után⁴ szóljak-e Romulusról, vagy Numa békés uralkodásáról, vagy Tarquin büszke vesszőkötegeiről, vagy Cato nemes haláláról?

«Regulusról, és a két Scaurusról, és Paulus Aemilius-ról, ki dicső éltét eltékozolta a győztes carthagói előtt, ime

ezeokról fog hálám híres versekben szólni, s velök Fabriciusról.

«És őt, a tüskés hajú Curiust a súlyos szegénység szülé a háború számára, atyáik kis birtokán és tűzhelyök mellett».

Augustus költője nem félt e nagy képektől, melyeket a császárság Róma ősi dicsőségével együtt bitorolt.

«Mint a fa növekszik az idő észrevétlen folyamán, úgy gyarapul Marcellus hírneve; Julius csillaga minden csillag fölött ragyog, mint a hold az égnek valamennyi alábbvaló lángja felett.

«Atyja és őre az emberi fajnak, Saturnus fia! reád bízta a végzet a nagy Cæsar oltalmát: uralkodjál, Cæsarral magad alatt.

«Ő az, ki akár a Rómát fenyegető parthusokat, akár a keleti parton a serusokat és indusokat vonván maga után jogos diadalában, uralkodni fog méltányos törvényeivel a roppant mindenségben. Te, félelmes szekeredről megrázod az Olympot; te, a megfertőztetett szent ligetekre sujtasz bosszuló villámaiddal.»

Ezt a második helyet, melyet a költő az előbb még nem akart megengedni az égben a legfőbb isten mellett, most Augustus számára tartja fenn; és neki adja ezt a földön, Róma dicső emlékeinek nevében, melyekkel körül-fogja.

HORÁCZ Augustus dalnokává tette magát, mint SIMONIDES vagy PINDAR a syracusai király dalnoka volt. De ezúttal a dicsőítés nehezebb volt s nagyobb választékot és művészetet kívánt. Sokat el kellett felejtetni Augustus előbbi életéből; és annak, a mit későbbi napjaiból dicsérni lehetett, nagyobb volt a hasznossága, mint a fénye: a nyugalom volt az a szolgaságban. Horácz csodálatos

szelleme játszott ez akadálylyal. Augustusban ügyes és mértékletes urát látta a népnek, mely romlottabb volt, hogysen szabad legyen; és dicséreteivel szolgálta ez urat, kitől jótéteményeket nyert.

A polgárháború fejtelenségére s a triumviratus kegyetlen szabadosságára következő, Octavius javító gondjai közé számlálta az istenek tiszteletét is. «Helyre állítottam, mondja életének foglalatában, consuli joggal és a tanács rendelete által nyolczvan templomot Rómában.» Egy más mondat elszámolja a templomokat, melyeket építtetett, az új helyeket, melyeket a capitolium és a palota kerületében felavatott; s nem kételkedhetünk, az *ancyrái táblák* hézagai mellett, hogy ugyane buzgalom sok más régi vallási emléket állított helyre Italiában, mert látjuk, hogy Augustus e felirat más helyén följegyzi, mily gondossággal iparkodott, még Görögországban és Ázsiában is, a háború alatt kifosztott templomoknak visszaadni ékességeiket és kincseiket.

E politikai áhitat támogatására van még egy bizonyosságunk TITUS LIVIUSBAN, ki Cossus, római vezér, diadaláról beszél. Consulnak véli Cæsar Augustus szavára, ki alapítója vagy helyreállítója volt minden templomnak, s ki meglátogatva Jupiter Feretrius templomát, melynek időrongálta romjait fölemeltette, ezt a nevet olvasá, mint mondja, a lenpánczélon, mely része volt a győztes által emelt diadal-emléknek.

«Csaknem szentségtörőnek hittem volna magamat,⁵ kiált fel a hízeltörténetíró, ha nem hagyom meg Cossusnak, dicső zsákmányainak bizonyosságaul, Cæsarnak, e templom alapítójának tanúságát.»

Ily emlékek, ily nyelv elegendőleg mutatják, a nagyságnak és köztisztületnek mily varázsa csatlakozhatott, a római erkölcsökben, Augustusnak abbeli szenvelgett buz-

galmához, hogy a polgárháború szemére vetett erőszak és romboló gondatlanság nyomainak egyikét megszüntesse. Görögország és EPIKUR tanítványa így szól PINDAR hangján:

«Őseidnek bűneit, oh római, ki kell engesztelned, még ha nem is vagy bűnös, míg helyre nem állítod a templomokat, az istenek roskadozó hajlékait s por fedte képeiket.

«Kicsinynyé téve magadat az istenek előtt, a nemzeteknek parancsolsz: ez mindennek alapja; ide kell mindent visszavezetned. Az elfelejtett istenek nagy bajokkal sujták a szánandó Hesperiát.

«Moneses már kétszer, Pacorus csapata kétszer töré meg baljóslatú erőfeszítéseinket, s diadalmasan csatolt új zsákmányt kis nyaklánczaihoz.

«A lázadásoktól ostromolt Rómát csaknem elpusztítá a dák és az aethiopiai, az egyik félelmes hajóhada által, a másik hatalmasabb gyors nyilai által.

«A bűnös század megszentsegteleníté először a házasságot, a családot, a tűzhelyet. Ily forrásból fakadva elterjedt a rossz az országban és a népben.

«A serdülő szűz örömmel tanulja a jóniai tánczokat; művészettel hajlítja testét; már zsenge korában vérfertőző szerelemről gondolkozik.

«Nemsokára ifjú házasságtörőket keres még férje asztalánál is; és nem igen válogatja, kinek juttassa lopva kegyeit, midőn elviszik a fáklyákat.

«De egy parancsoló jelre fölemelkedik, nem a férj czinkossága nélkül, valamely kalmárnak vagy spanyol hajó szállítójának hívására, ki megvásárolja mások szegényét.

«Nem ily szülöktől származott az az ifjúság, mely carthagoi vérrel pirosítá a tengert, s leveré Pyrrhust, a nagy Antiochust és a kérlelhetetlen Hannibalt.

«Pór katonák férfias ivadéka volt, hozzászokva ahhoz,

hogy sabin kapával forgassa a göröngyöt, és a szigorú anya parancsára egy csomó vágott fát hordjon a hátán, midőn a nap meghosszabbítja a hegyek árnyékát s leveszi a fáradt ökrök igáját, meghozva elvonuló szekérével a nyugalom idejét.

«Mily romokat csinál a romboló idő! Atyáink kora, rosszabb mint őseinké, minket még gonoszabakat hozott létre, hogy nálunk is romlottabb ivadékot adjon».⁶

Bármily jó szándékkal volt HORÁ CZ Augustus dicsősége iránt, nem vesszük-e észre, még ez óda eredeti hangjában is, mi hiányzott e dicsőségből? A kezdet nemes és komoly, mint a thebai költő valamely versszaka; de az idő igaz látványa nemsokára meghazudtolja a költő csalódását vagy erőlködését. Élénk színekkel festi a római romlottságot; és, különös véletlen! a hitvesi feslettségnek az a képecskéje, melyet néhány versben fest, ez az asszony, ki a gazdag és hatalmas parancsára, nem férjének beleegyezése nélkül, fölkel: szóról-szóra egy Augustus életéből való anekdotára emlékeztet,⁷ e kegyes reformátorra, kit HORÁ CZ magasztalni próbált.

Ez ódának való di szépsége, a császárság epikureus dalnokának szájában, épen ez a visszatérés a római szabadság nagy emlékeihez, ama vitéz fiatalsághoz, mely a munkás katonáktól származott; csodálatos szabatosssággal ez rövid kivonata a köztársaság diadalainak; azután az utolsó versszak reánk nézve ma napság nagyon igaz jövendölésnek látszik, kicsikarva a költőtől, mint az ótestamentum ama prófétájától, ki áldani akarva átkot mondott. A rossznak a haladása nemzedékről nemzedékre, ez egymásra árverelő romlottság a következő századokban Césartól Augustusig és Augustustól az utolsó Césárig, nem volt-e a

császárság horoszkopja, és végzetessége e jog és korlát nélkül való hatalomnak?

Néha nyiltabban hizeleg HORÁCZ s úgy meri dicsőíteni Octaviust, mint Róma hőjét. De még akkor is egy önmagára való játszi visszatérés javítja ki a dicséret egyhangúságát vagy hazugságát. A megkezdett hymnus nem más többé, mint dal, és a költő a nyugalom és gyönyör barátja, ki hálát ad a közbéke oltalmazójának. Ez elmés művészet, úgy látszik, egészen megvan egy ódában Róma népéhez, ama tömeghez, mely szerette Cæsart, s melyet utódai tápláltak.

«A ki egykor, oh nép, Hercules példájára halála árán ment a dicsőséget a spanyol parton keresni, győztesen visszatért tűzhelyéhez.

«Jöjjön elébe a páratlan férj boldog hitvese, az isteni áldozatok után, s vele a kitűnő vezér nővére, s áhitatos homlokszalagokkal a győzelme által megmentett leányok és ifjak anyái! Ti oh ifjak, s ti oh leányok, kik ismeritek Hymen! kerüljeteek minden baljóslatú panaszt.

«E napnak, mely valóban ünnepnap reám nézve, el kell ragadnia a fekete gondokat. Én nem félek sem zavarótól, sem erőszakos haláltól, míg Cæsar kormányozza a földet.

«Menj illatszereket keresni, gyermek! és koszorúkat és bort, mely a Marsi-háború idejéből való, ha valamely korsó megmenekülhetett Spartacus támadásaitól.

«Menj, mondd meg a dalos Neaerának, siessen befonni myrrha-illatos fürtjeit; ha ajtajának gyűlöletes öre megvárakoztat, jöjj gyorsan vissza.

«A szürkülő haj mérsékli a szellemek élénkségét s a czivakodó kedvet. Nem türtem volna ezt el az ifjúság tűzében, Plancus consulsága alatt». ⁸

Igaz volt-e a költő az előbb, Spanyolország legyőzőjének diadalmi apotheosisában? Elhiszszük; de meg kell valanunk, hogy Livia és Octavia kegyes hálaadásaitól nagyon gyorsan leszáll Neaera énekesnőhöz és kapusához. Ez mutatja, hogy a lyrai lelkesedés kora és tárgya eltűnt. És mégis az utánzás csodálatos szelleme néha vissza fogja adni a költőnek e lelkesedést, de csak azon föltétellel, hogy egy pillanatra egészen hellen legyen s lefordítsa a mintákat, melyek elbájolták. Megvan görögben egy dithyramb hirtelen bekezdése: «Velem van Bacchus; velem van a dal; hozzám való a hegyeken bolyongni, áldozva ott a najádokkal!» Horác helyreállítja az egész hymnust:⁹

«Hova ragadsz, veled elteltet, Bacchus? Mily erdőkbe, mily barlangokba repül átalakult lelkem? Mily barlangokban fogják hallgatni dalaimat, melyek a csillagok és Jupiter tervei mellé állítják a kitűnő Caesar örök dicsőségét? Nagy és új dolgot mondok, melyet nem mondott még semmi száj. A mint a halmok ormáról az álmatlan bacchansnő a messze Hebrát, a hótól fehérlő Thraciát s a barbár lábtól taposott Rhodopét szemléli, oly édes rám nézve, bolyongni, a partokat s a magányos erdőt csodálva! Oh ura a najádoknak és bacchansnőknek, kinek erős keze eltöri a legmagasabb körisfát, semmit sem fogok mondani a kicsinyről vagy a gyengéről, semmit, a mi halandóhoz való. Édes veszély, oh Bacchus, az istent kísérni, ki zöldelő venyigével övezi fejét.»

Görögország ünnepei vagy inkább költészete az, mi Horácznak e tudós szeszélyét átlengi; EURIPIDES bacchansnőinek virrasztása; látjuk az ezernyi kart, melyek megragadták a körisfa szárát s kitepték a földből. Örjöngésének legigazabb hangjában HORÁCZ ezúttal is PINDART utánozza, a nélkül, hogy utólnéne józan komolyságát. Valóban,

PINDAR csak arra szorítkozott, hogy ezt mondja: «Halhatatlan szó, a jól mondott szó.»

HORÁCZ költői kevélységében nagyobb ittasságot szenvedeg. De mi más ez, mint a nyelv mesterfogása, mint annak játéka, ki dicsekszik, hogy először hajlította az æoliai dalokat az itáliai versmértékek ütemére? Ezúttal a thraciai orgiák őrzöngését utánozza, mint másutt utánozni fogja a thebai költő kitéréseit s a hymnusaiba dobott epizódokat. Valóban, nem elégszik meg azzal, hogy Augustusnak hizelegve, szünet nélkül ismételve Italia békéjét, Janus bezárt templomát s a munkás nyugalomát Cæsar mindenható védelme alatt: a költő magasabbra törekszik. A császárság egyik örököse, Livia egyik fia számára azt a hadi dicsőséget kívánják tőle, mely Róma nagyságát tette. DRUSUS, kiben a római nép csalódott reménye a jövőendő szabadtót látta, összetörte a germán Alpesek néhány félvad népét Italia kapujánál. HORÁCZ, Augustus rendeletére megnagyobbítja e tettet, hogy jogcizimé emelje a császári család számára:

«A barbárok megértették, mire képes az oly lélek, az oly természet, mely szerencsés szentélyben növekedett, és Augustus apai szívének hatalma az ifjú Nerok felett.

«A bátrak bátraktól és jóktól születnek: a bikákban és paripákban fenmarad az apák ereje; és nem a harcias sas nemzi a félénk galambot.

«Azután a munka gyarapítja a természetes erőt. Egészséges művelés erősíti a lelkeket; ha az erkölcsök hiányzanak, a legjobb születésűek hibákkal becsstelenítik meg magukat».

De nem a politikai és vallásos ódák teszik HORÁCZOT azzá a költővé, kit a tanult világ mindig olvasni fog. Ő maga,¹⁰ vég nélküli dicsőséget ígérve magának, dalainak

tartósságát összeköté Vesta tiszteletének s a főpap capitoliumi körmeneteinek tartósságával. Ezzel nagyon keveset mondott. A polytheismus elenyészett, mint a császárság. Az ál-lelkésedés, melylyel HORÁ CZ mind a kettőnek hizelgett, nagyon hideg lett volna a jövő szemében, a bölcsészai báj nélkül, melyet a költő még hizelgéseibe is bevegített. HORÁ CZ örök varázsa az ember vonzó festése és a költői ösztön a magánéletben.

Arra, hogy elkápráztasson és megindítson, hogy tessék a képzelemnek, hogy néha még föl is emelje és megerősítse a lelket, nincs szüksége Delphi és Olympia emlékeire, sem azon római ünnepekre, melyek szeme előtt voltak. Vidám üdvözlése a sokáig száműzött barátnak, a kit viszontlát, gyöngéd elbúcsúzás a távozó baráttól, vigasztalás a balsorsban, tanács a jólétben, egy-egy dicséret, panasz, egy közhelye a világi okosságnak: mindez ugyanannyi eredeti ihlet a szerencsés szellem számára. Megteremté a bölcsészai ódát szinpad és fölszerelés nélkül, a költészetet, mely szabatos, mint a gondolat, ragyogó, mint a szenvedély, s ezzel feltalálta, a mi mindig el fogja bájozni a gyöngéd szellemeket, akárminők a világ külső változásai. Megérinté az emberi szív mélyét, igaz, hogy nem a legnagyobb oldalán, hanem érzékeny pontok által, melyek nem törölhetők el. Eléggé barátja lévén a barátságnak és erénynek, legalább a képzelem által, még hathatósabb barátja lévén a józan észnek, az önzetlenségnek, a mérsékelt vágyaknak: az emberiség középútját képviseli s talán épen ezáltal többre tanít, mint a szigorúbb oktató.

Kétségkívül, eltávolítva HORÁ CZ lantos költeményeiből azt, mire az idő hazugságot sütött, a mi sérti a szemérmet, a mi kevésbbé az észre, mint inkább az érzékekre hat, nagyon megcsorítjuk a tiszta és átlátszó gyémántok e becses

tokját, ezt a kincsét a hellen művészetnek, melyet a római szellem újra kidolgozott. De a mi marad, az mind kiváló az izlésre és a színek élénkségére nézve : nem hiányoznék onnan még a lelkesedés sem, a *mens divinator*, a mit HORÁ CZ a költőtől kíván s a mit megtalált a maga számára, néha nem is törve utána. Azért a régi bíráló ítélete azt mondja róla : «A lantos költők közül HORÁ CZ csaknem az egyetlen, kit méltó olvasni ; mert pillanatonként fölemelkedik, tele van játszisággal és kellemmel, s képeinek és kifejezéseinek változatosságában a legszerencsésebb merészséget fejt ki. Ha más nevet akarunk idézni, az CAESIUS BASSUSÉ volna, kit hajdan ismertünk ; de ma már felülmúlták ezt a még élő szellemek.»

Hizelgő remény, melyet az egykorúak nem tagadnak meg maguktól, mely többet ér az irigység kicsinylésénél, de gyakran nem kevésbé csalékony ! HORÁ CZ után, valóban, alig fogjuk némi csillogását látni a lyrai szellemnek pogány alakban ; s előbb a hit, aztán az emberfajok megújulására lesz szükség, hogy a költészet, századról-századra, új életre keljen.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

(A római polytheismus utolsó dalai. — *Pervigilium Veneris*. —
SENECA. — STATIUS.)

A rómaiak lantos költészetének utolsó és igen ritka romjai közé kell helyeznünk egy talán bizonytalan keletű és vegyes eredetű költeményt, mely ugyanazon, még pedig népszerű tárgyra nézve két korszak fölismerhető nyomát árulja el: ez a *Pervigilium Veneris*, Venus ünnepének előestéje. Valóban, néhány vonása a hymnusnak, mely e e cím alatt jutott hozzánk és különösen a kar refrainje:

Cras amet, qui nunquam amavit!
Quique amavit, cras amet!

a nyelvben és költészetben a legjobb izlést mutatja s CATULL és HORÁ CZ korához látszik tartozni. De másrésről a styl túlterhelései, az álszinek s néhány kétséges kifejezés a hanyatlás korába utalják e munkát. Innen van egy jelenkori író merész ítélete, ki két külön művet lát a fennmaradt szövegben: az egyik régi, tiszta, finom, csak a tárgy virágát foglalja magában s mindössze huszonkét versből áll; azután jön az átöntés, körülírás, mely a költemény többi részét teszi s el is választható tőle. Nagyon biztos füle és keze legyen annak, ki így akarja elválasztani egy régi emlék

részeit. Mi nem fogjuk megkísérteni, ámbár készségesen fölteszszük, hogy a költeményt megváltoztatták és megtoldták, épen mivel népszerű és inkább használatban volt, mint HORÁ CZ *Carmen sacularéja*.

Miként lehetne kételkednünk abban, hogy a költemény alapja régi keletű volt, ha tekintetbe vesszük LUCRETIVS nagyszerű foháskodását Venushoz, Aeneas fiainak, Mars népének anyjához, és ha ama templomra gondolunk, mely Rómában neki volt szentelve az amphitheatrum felett, ama fegyveres Venus szobrára, arra a tulajdonságra, mely oly idegen volt a görögök mythologiai dogmájától s mely úgyszólván rómaivá egyénítette Venust?

Nagyon kevésbé valószínű, hogy azon időtől fogva, midőn e képek szakadatlanul a rómaiak szeme előtt voltak, Venus ünnepét, melyet a hagyomány az év legmosolygóbb szakába, a szép éjszakák és kora hajnalok idényébe helyezett, ne szépítette volna a versek bája, vagy hogy ne lett volna más e kecses emlékek ünneplésére, mint a pogány szertartások néhány régi töredéke.

Az erkölcsöknek a vallásra való természetes befolyása a római nagyság és műveltség haladásával kiválólag amaz istennő oltárainak szerzett nagyobb hitelt, kitől Caesar akarta származását venni.

Képzeljük hát, hogy Venus ez ünnepein, melyeken PLINIUS, a természettudós, éjjeli két órakor kezdé munkanapját, Italia városainak templomai, szent ligetei gyakran visszhangoztak néhány versszakától e hymnusnak, mely hozzánk is eljutott, kétségkívül megváltoztatva az idő által, s talán kevésbbé a tömeg képzeletének, mint valamely tudós követelő tudományának következtében:

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már szeretett, az is szeressen holnap!

«Ime az új tavasz, a zengzetes tavasz, a tavasz ujjá-
születése a világ számára. Tavaszkor a szerelmesek egyet-
értének; tavaszkor a madarak egyesülnek, és az erdő,
termékeny esőktől éltetve, kitarja fürtjeit. Holnap az, ki
egyesíti a szeretőket, egymásba fonódó myrtusok ágaiból
zöld kunyhókat fog építeni a fák árnyaiban; holnap Dione
törvényeket ad a magasból, királynői fekvő helyéről.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már
szeretett, az is szeressen holnap!

«Akkor az eget kiáradásából s tájték golyóból, kékes
nyájak és kétlábú lovak közepett, az óceán kiemelé
Dionét.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már
szeretett, az is szeressen holnap!

«Ő az, ki a virágok fényével biborszinre festi az évet,
ő az, ki a zephir lehelletével puha szőnyeggé emeli föl a
föld dagadó keblét, ki szétszórja az átlátszó harmat-hullá-
mokat, melyeket az éj lehellelte hátrahagyott, e hullásuk-
ban reszkető csillogó könyeket.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már
szeretett, az is szeressen holnap!

«Az istennő maga mondá nympháinak, lépjenek be a
myrtusok szentelt ligetébe. A gyermek az ifjú leányokat
kiséri; de nem hihetjük, hogy nyugszik a szerelem, míg
nyilait hordja. Menjetek nymphák! lerakta fegyvereit:
Amor pihen. Parancsot kapott, hogy fegyvertelenül járjon,
nehogy íja, nyila, lángja sebet okozzon.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már
szeretett, az is szeressen holnap!

«Venus, oh Diana! ugyanazon szeméremtől érintett
szüzeket küld feléd. Csak egy kegyet kérünk — mondják —
oh delosi szűz! hogy az erdőt ne tegyék véressé a vadá-

szok! Venus arra kérne, jöjj el magad, ha illenék szűzes-ségedhez, három éjen át nézni, mint futkosnak az ünneplő egyesületek a berkekben, virágkoszorúk és myrtuskunyhók között. Sem Ceres, sem Bacchus nem hiányzik, sem a költők istene. Visszatartóztatják itt őket. Az egész éjszakát dalokkal ünneplik. Uralkodják Dione az erdőkben! add át helyedet, delosi istennő!

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már szeretett, az is szeressen holnap!

«Az istennő elrendelte, hogy ülést tart hyblai virágokból készült ágyon. Ő maga fogja kimondani az ítéleteket; a Gratiák lesznek segítségére. Hybla, tárd ki minden virágodat, melyet az év hoz; Hybla, törd le a virágok koronáit Aetna egész völgyében. Itt lesznek a mezők leányai és a kik az erdőkben, a szent ligetekben, a halmokon laknak. A szárnyas gyermek anyja parancsolá, hogy mind megjelenjenek, és azt is rendeli az ifjú lányoknak, hogy semmi-ben se higgyenek Amornak.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már szeretett, az is szeressen holnap!

«Venus vezette Latiumba a trójaiak ivadékait, s ő adott nőül fiának egy laurentumi leányt, és nemsokára Marsnak a szentélyből elragadott szemérmes szűzet. Ő hozta létre Romulus népének nászát a sabin nőkkel, honnan a Rhamneseket és Quiriteseket származtatá s Romulus ivadékául a Cäsarok atyját és nemzedékét.

«Szeressen holnap, ki soha sem szeretett! s a ki már szeretett, az is szeressen holnap!»

Ez az *összetett rendű* kis emlék, kihagyásainkon keresztül, amaz építési művekhez hasonlít, melyeket különböző korszakokban javígtattak és támogattak. Némely része megtartotta régi kellemét; a többi fölvette minden

elmuló divat ál izlését és magára ölté a korszakok hibáit. Valóban, mivé lett Róma Augustus után? s a költészetnek mily kovászát, a lelkesedésnek mily szikráját tartotta meg a mindenhatóság őrzőjei s a tömeg meghunyászkodása között? Nem mintha hiányzott volna a művészetek szenvedélye és fényüzése Rómában; de ez a szenvedély rendetlen, ez a fényüzés becstelen, kegyetlen, gyilkos volt. A korszak lantos költője NERO volt, torony ormán énekelve Trója romlását, a tűz fénye mellett, melyet Rómában gyújtatott. Ez undok művész dühöngései tetszettek a rómaiak romlott képzelmenek: és a mint hajdan a felszabadult Athenben a lyrai és zenei pompa volt a hősi tettek ihlető apotheosisa, úgy lett most Cæsar circusában és kertjeiben a düh és gyilkosság izgató mérge. Mert a művészetek, melyek az érzékekhez szólnak, megromolhatnak, ha nem térnek vissza szünet nélkül a lélek isteni forrásához; és az erkölcsi szép parancsoló képe épen úgy védelmezi, mint fölemeli azokat. Távol Nero ünnepeinek e tisztátlan zajgásától, ha lüktetett még a költői lélek, az csak a harmincz éves korában meghalt PERSIUS néhány ismeretlen és búskomoly versében történt, vagy LUCANUS néhány tapintatlan föllendülésében, kit még ifjabb korában ölt meg a zsarnokság, melynek büntetlenül vélt hizelegphetni.

Ugyanazon korszak egy másik vértanújánál, Claudius és Nero uralkodásának másik bizonyosságánál, SENECÁNál, becsvágyainak és tehetségeinek különféleségében nem csillan-e föl a lantos költészet némi világa? Mint bölcsésznek, kinek több volt képzelő tehetsége, mint lelki ereje, kedvét kellett találnia amaz előkelő művészetekben s eleinte kissé rájok is támaszkodnia, melyek szórakozását tették a gyilkos udvarnak. TACITUS¹ lefesté amaz estélyt a császári palotában, melyen az ifjú Britannicus, vezeklésből kénytelen lévén fen-

hangon énekelni, oly dalba kezd, mely czélzást foglal magában saját bukására és balsorsára, talán valamely EURIPIDEST utánzó töredékbe, ASTYANAXnak valamely önmagára vonatkozó myriologiájába. A hallgatók megindulása igen nagy, az ittasság szabadságában; és Neronak, ki megérti a panaszt, nincs más tenni valója, mint gyors halállal elfojtani.

SENECA, midőn a *Trójai nők* tragédiáját írta, elfeledette-e ezt a családi jelenetet, mely borzasztóbb a tragikus költéseknél? Ez magyarázza meg némely hang búskomolyságát, némely gondolat pathetikus voltát e drámákban, melyeket Nero boldogtalan nevelőjének tulajdonítanak; e szavalni való művekben, melyek bizonyára nem jelentek meg a római színpadon. Nem a hősidők képét érezzük itt, hanem a császárság elnyomását. A kar sóhajtozó hangokból áll, melyek a nagyság veszedelmét, az ismeretlenség szükséges voltát bizonyítják a zsarnokság alatt. Innen vannak amaz igazán költői szomorúságú szavak THYESTES tragédiájában:

«Király az, a ki nem fél; király az, a kinek nincs vágya. Ezt a királyságot önmagának adja az ember. Hágjon fel az, ki akar, az udvar sikamlos ormára! Én hadd lakjam jól nyugalommal! Hadd örvendjek szerény földél alatt a békének! Hadd folyjék le csendben életem, ismeretlenül a polgárok előtt! És ha napjaim így elmúltak zaj nélkül, hadd haljak meg, mint pór aggastyán. A halál súlya nehéz annak, ki nagyon ismert lévén mindenki előtt, meghal a nélkül, hogy önmagát ismerné.»

Nincs valami meddőbb és egyhangúbb, mint a nyugalomnak és a földön való elfeledtetésnek ez a szenvedélye, ha nem változik az égiek felé való törekvéssé. Ott, hol egyedül uralkodik, kialszik a művészet, valamint az erény iránti lelkesedés. Így halt el a római szellem, megder-

mesztve a rémuralom, lealjasítva a szolgaság által. Nem érdektelen azonban látnunk, hogy még vet némi költői fényt, ha a nagy emlékekhez csatlakozik, melyek hajdan dobogásba hozták a nemes szíveket.

A költő, ki szerencsétlen volt elfogadtatni Domitian által s kinek versei, szörnyűséges erélyökben, kölcsön venni látszanak valamit a hatalom örülségéből, melynek hizelegtek, ez a költő megtalálta az utolsó tiszta hangokat, melyekkel LUCANUS emléket megtisztelte s özvegyének házában ünnepelte születésének évfordulóját. Talán Titus rövid uralkodása alatt történt ez, ama pillanatnyi békében, melyet a császárság engedett. Több uralkodás mult el Nero és nagyszámú áldozata óta. Együtt vagy egymás után emelkedtek föl Galba, Otho, Vitellius, Vespasián, ki oly dicsőséges volt Rómára, s kegyetlen egyedül Helvidiusra, Thraseas fogadott fiára nézve. A költő LUCANUS barátjai, kik az irodalmi tanulmányokban még a szabadságot, az ősi erények tiszteletét és a jövő reményét keresték, összegyűltek Rómában a költő özvegye körül, ki hű maradt nevéhez és szerelméhez. Előtte ünnepelték születését annak, a kit siratott:

«LUCANUST énekeljük; ² nyujtsatok számunkra kedvező csendet: a ti napotok ez, oh múzsák! Legyetek kegyesek hozzánk, midőn azt ünnepeljük, ki az ékesszólás és versek kettős bájával ragadott el titeket: a római énekek szentelt mesterét.

«Boldog és szerencsés vidék, mely a hanyatló nap legutolsó lépteit látod az óceán színén s hallod a hullámokba süllyedő szekere kerekének csikorgását, Bætica! melynek puha szövetei versenyre kelnek a Minervától ihlett Athen-nel: te dicsekedhetel LUCANUSSAL! Büszkébb lehetsz rá, mint hogy SENECA-t adtad a világnak vagy hogy a kedves Gallio

anyja vagy. Emelje a Bætis folyama egekig hullámain, melyek kitünőbbek Meleséinél! És te, Mantua, ne kívánj versenytársa lenni. Alig született meg s a földön mászkálva alig hallatott gyöngé kiáltást, midőn keblébe fogadta Kaliope s először veté le Orpheusért viselt hosszú gyászát: Gyermekek, mondá, ezentúl a múzsáknak vagy szentelve s nemsokára felül múlod a régi költőket; nem a folyókat, nem a vad állatokat, nem a geta erdőket fogod megindítani lantoddal; hanem a hét halmot, Mars isten Tiberisét, a lovagokat és a biboröltönyű tanácsot fogod elragadni éneked ékesszólásával.»

Ekkor megemlékezett a költő LUCANUS első kísérleteiről, melyek féltékenynyé tették reá Nerot, és ama befejezetlen költeményről, mely halálát okozta.

«Bátorítva az ifjúság tüzetől, nemsokára megénekled Philippi mezejét, mely itáliai csontoktól fehérlik, és a pharsalosi csatát, e villámcsapást az istenített győző tettei, s a szent szabadság által nagy Cato és Pompejus, a népvezér között.»

A múzsa választékos versekben folytatja a költő apotheosisát, s csak könyei tartóztatják fel, midőn a zsarnokra gondol, ki lesújtotta. De STATIUS még akkor is talál szép és a lantra valóban méltó szavakat.

«Oh te, habár az egeken át, a dicsőség szekerén, az oromra érve, hová a nagy lelkek emelkednek, megvted a földet és neved a sírokat, vagy az elysiumi partokon, a béke berkeiben lakol, hol összegyűlnek a pharsalosi harcosok, s Pompejus és Cato kísérik nemes énekedet; vagy büszke és szentelt árnyad nem ismervén a Tartarust, távolról hallod a gonoszok kínjait s csak magad mögött látod Nerot, sápadtan anyja ingerült tekintetétől: jelenj meg előttünk fényedben! s Polla szavára, nyerj, könyörgök, egy

napot az alvilági istenek kegyelméből . . . távol van innen a halál! itt a mindenható élet forrása. Muljék el a szörnyű gyász! Ömöljenek végre édes könnyek az arczon, és a diadalmassá vált fájdalom imádja most mindazt, a mit siratott!»

A pogány mesék ez utolsó visszhangjánál, melybe komolyabb szomorúság, a rabszolgaság szomorúsága vegyül, ideje megállítanunk a régi lant emlékeit és másutt keresnünk más ihletet.

MÁSODIK RÉSZ.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

(Uj korszak. — Kezdeté a régi világ közepett. — A keresztény liturgiák költészete. — Népies és tudós lyrismus.)

Az evangeliom több ízben tünteti fel úgy az apostolokat, hogy legelső gyülekezeteik végén hymnust énekelnek, mielőtt elválnak. A bithynai proconsul, az ifjabb PLINIUS,¹ Trajánhoz írt levelében a keresztényekről, kiket kínpadon vallatott s kivégeztetett, ha nem tagadták meg hitöket, fölemlítvén titkos gyülekezeteiket s lakomáik ártatlan józan-ságát, hozzá teszi, hogy vallomásaik szerint karban hymnust énekelnek Krisztusnak, mint Istenöknek tiszteletére.

Az üldözők e bizonyosságához lehet csatolni egy első századbéli keresztényét, kinek egy mondása, melyet EUSEBIUS mint a dogma régiségének jelét tartott fenn, azt is bizonyítja, hogy e dogmáról lyrai és zenei alakban emlékeztek meg. «Az énekek, mondja CAJUS, EUSEBIUS görög fordítása szerint, és a testvérek minden dalai, melyeket kezdettől fogva néhány hívő írt, az Isten igéjét, Krisztust dicsőítik, őt magát Istennek nevezve.» E dalok, a néphit első kifolyásai közül kétségkívül sok elveszett, épen az óvatosság miatt, melybe e hit burkolózott; de nem vonható kétségbe a költészet része az új vallásban. Így emelkedett mindig Isten felé a közimádság. A mint a pogány pap, az

oltárhoz közeledve, becsesebb ruhát öltött magára és szalagokkal övezte fejét, épen úgy emelte nyelvét a versmérték és összhang által. A mózesi isteni tisztelet nem volt más, mint dal és költészet. A keresztény tisztaóság, mely szemléledőbb volt, nem hanyagolhatta el a rhythmusnak e hatalmát, a hangoknak e zenéjét, mely jobban szól a lélekhez, s egyszerre uralkodik rajtok és egyesíti őket.

Csakhogynem kevert belé többé semmi vérengző és világias dolgot. Nem volt más áldozata, mint az isteni *eucharistia*; nem engedte volna meg, még jelkép gyanánt sem, ama vallásosnak tartott tánczokat, melyekben kedvöket lelték az érzéki és harczias népek. Az ájtatos körmenet lassú léptei, az öltönyök fehérsége, a tömjén füstje, a hangok kimért zengése, a szavak költői édessége és mindenekfölött a lelkesedés, a legújabb *vértanú* tisztelete, a vágy ugyanazon szenvedések után — ezek tették az új liturgia nagyságát.

E befolyások nyoma feltalálható a görög egyház régi *officiumainak* némely töredékeiben. A második század vége felé a keresztény gyülekezetek esti imáján hymnust énekeltek, melyet később a Szent-Lélekben, valamint az isteni Igében való régi hit bizonyosága gyanánt idéztek: «Kegyes fénye a szent boldogságnak,² a halhatatlan Atyának menyyei és áldott Fia, oh Krisztus! napnyugtakor a nap meggyöngült fénye előtt megjelenvén, magasztaljuk az Atyát, a Fiút és a Szent-Lelket; mert illik téged minden órán magasztalni a hangok zengzete által, oh Istennek Fia, ki életet adsz.»

A negyedik században szent Vazul Athenagenes vértanút mondá e hymnus szerzőjének, ki Severus császár üldözése alatt veszett el. Más hagyomány Sophronius, jeruzsálemi patriarchának tulajdonítá. De valódi ihletője ily

szavaknak a tömeg hite volt és az az érzés, mely ily szavakra bírta szent Vazult: «Tetszett atyáinknak, hogy ne fogadják csendben az esti fény jótéteményét, hanem hálát adjanak, midőn megjelen. Ki volt szerzője e himnusznak, mely felhangzott, midőn a lámpák kigyúltak? Nem mondhatjuk meg. A nép régi szavakat ismét, és soha sem gyanúsítjuk istentelenségről a tömeget, mely így kiált fel: «Dicsérjük az Atyát, a Fiút és a Szent-Lelket.» Ti mindnyájan, kik ismeritek Athenagenes himnusát, ezt a búcsúszót, melyet társainak hagyott azon pillanatban, midőn elhagyta őket, hogy a lángok közé szökjék, ismeritek a *vértanúk* hitét is a Szent-Lélekre nézve.»

Akármint volt, a vallásos és népies melopeának, mely a kereszténység hiveinél a képzelem annyi más gyönyörét, a szemek annyi más varázsát pótolta, nagy hatalommal kellett bírnia az egyházban és a családban. Azért jó korán foglalkozott vele úgy a tudomány, mint a nép ösztöne. Alexandriai Kelemen, e tudós keresztény, ki a héber hagyományokkal a görög bölcsélet és költészet tág ismeretét vegyíté, már a második században dogmatikus s egyszersmind családi himnusokat szerkesztett. Ezek egyike, melyet *Paedagogus* című könyvében az új keresztényeknek adandó lecke gyanánt idéz, egy kissé közeledik litániáink egyhangú egyszerűségéhez: ³

«Bokros csikók zabolája, röptüket nem tévesztő madarak szárnya, gyermekek igazi vezére, királyi nyájak pásztora, gyűjtsd össze ártatlan fiaidat, hogy áhitattal dicsérjék s szende ajkuk őszinteségével énekeljék Krisztust, a gyermeki kor vezetőjét.

«Szentek királya! A legfőbb Atya mindenható Igéje, bölcsesség mestere, munkák fentartója, az örökkévalóság birtokosa, megváltója az emberi nemnek, Jézus, pásztor,

munkás, kormányrúd és zabola, mennyei szárnya a szent nyájnak, emberek halásza üdvösségökért! te, ki a tenger zajgásából s a hullámok dühéből tiszta halakat vonsz ki enyhe hajnal által csábítva, vezess minket, szent királya a szűzi gyermekornak! oh te, Krisztus nyoma, mennyei hang, örök ige, végtelen idő, folytonos világosság, áhitat forrása, erény szabálya, Isten imádóinak szent élete, Jézus Krisztus, isteni malaszt emlőiből azaz a bölcsesség forrásaiból ömlött mennyei tej! mi, kisdéd gyermekek, e szellemi emlő harmatjából táplálkozva együtt énekelünk egyszerű dicséreteket, igaz himnuszokat Krisztushoz, királyunkhoz! Viszonzásul az élet tanításaért énekeljük tiszta szívből a mindenható Kisdedet! Krisztustól született békés kar, szerény és erényes nép, énekeljük együtt a béke Istenét!»

E könnyű versmértékek mellett az első proselytismus ösztöne szaporítá a Szentháromsághoz, Krisztushoz s kivált a Boldogságos Szűzhöz szóló még egyszerűbb himnuszokat. Prózai nyerseségekre nézve hasonlítottak Róma első századainak énekeihez. A hellen összhang, mely oly dallamos volt legismertebb alakjaiban, oly bonyolult versszakainak változatosságában, itt nem állt egyébből, mint körülbelül egyforma hosszú verssorokból. De a művészetnek és kecses előkelőségének elveszte mellett, még érezzük néha a költői lélek lüktetését: ⁴

«Te, ki az angyal üdvözlétét fogadtad s a Teremtőt szülted, oh szűz! mentsd meg azokat, kik téged imádnak.

«Oltárod, oh Isten anyja, úgy jelent meg, mint gyógyulás helye minden bajban és a gyötrött lelkek menedéke.

«Ki az, ki templomod felé menekült, oh Isten anyja, és nem érzé egyszerre teste és lelke megkönnyebbülését?

«Oh irgalom Istene, kihez fohászkodnak a szentek és

az angyalok karai, lágyulj meg irántam anyád közbenjárására.

«Üdvözlég, világot engesztelő szűz! üdvözlég, isteni manna forrása, arany nyelve a mennyei lángnak, Isten hitvese!

«Oh szűz, ki a Megváltót s a világ urát szülted, könnyörögj hozzá, hogy mentse meg lelkeinket!»

Kétségkívül messze vannak e naiv ének egyforma hangjai, a csodálatos jelenettől, melyben a szűz Diana, a haldokló Hippolyt vigasztalója, búcsút vesz tőle. De mégis mily méltóság, mily szelid és gyöngéd egyszerűség van e nyelvben! Ez a hymnus a *Panagiához*, változataival, a mint a barbárságon és rabszolgaságon keresztül fenmaradt a pásztor kunyhájában, a klephtai erdőkben, a halász gyöngé bárkájában, s a mint még most is mormolják az ázsiai görögök szegény falvaiban: nem szent és megható záloga-e reánk nézve az elnyomott nép élő tartósságának? Nem alkalmazhatjuk-e itt a görög szellem lyrai hagyományára ugyanazt, a mit magáról a fajról mondtak? Félig romba dőlt kunyhók küszöbén, Morea valamely járatlan ösvényén, durva munkára fogott szegény ifjú nőkben gyakran ismerte fel az útas ama görög leányok termetét és szépségét, kiket az ókori domborműveken látunk, a mint az istenek ünnepeit diszítették. Nem találunk-e hasonlóképp itt is, a keresztény imádság alázatos verseiben, ama szellemnek ihletére, mely hajdan a hangot és lantot lelkesíté, ugyanez ünnepeken?

A kereszténység szabadságával növekednie kellett nem ugyan a vallásos lelkek, hanem az isteni tisztelet költészetének, a kar pompájának és fényének, a hangok elrendezésének, melyek maguk közt feloszták a hymnusok éneklését. Sőt megmaradtak, az üldözések és magányosság korának

maradványakép, bizonyos imádságok, melyek a nap különböző óráira voltak szánva. Ez volt az ének, melylyel a lán-goló *beavatott* jelzé és fentartá művét. A reggeli, a harma-dik órai, az esteli imádság mind megannyi foka volt e munkás életnek, mely mindig az Isten és erény után töre-kedett. A közimádság ünnepélyessége még kifejezőbb volt a pap, a diákon, a kar, a nép, a catechumenek közt. Az aranyuszájú szent Jánosról nevezett misében a litur-gia lyrai drámát képezett, melyben a pap halkan mon-dott imádsága alatt a nép hangja ezen hymnusban tört ki:

«Szenséges Isten, ki a szentélyben pihensz, kit háromszor énekelnek a szeráfok, dicsőítnek a cherubok és imádnak minden mennyei erők! te, ki a semmiből hoztál életre minden dolgot, képedre és hasonlatosságodra teremtvén az embert! te, ki a kérőnek bölcseséget és értelmet adsz! te, ki nem veted meg a bűnöst, hanem meg-váltására bűnbánatot adsz neki, és nekünk, gyöngé és méltatlan szolgálóidnak rendeléd, hogy ez órában szent hajlékod dicsősége elé járuljunk és bemutassuk neked a téged megillető imádat, oh Urunk! fogadd el bűnös ajkunkról a háromszor szent hymnust és bo-csásd meg nekünk meggondolatlan vagy szándékos vét-keinket.»

Az isteni áldozat ez alakjában, a catechumenek imája után, midőn a pap a mennyei áldozathoz fogott, a diá-kon így szólt: «Ti mindnyájan, catechumenek, távozzatok; egy se maradjon itt közületek! és mi, hívek, imádkozzunk és újra imádkozzunk az Ur békességében.» És ekkor ez a hálaadó hymnus emelkedett föl:

«Hálát adunk neked, Urunk, erények Istene! hogy méltóknak ítéltél, e mai napon szent hajlékod mellett áll-

nunk, s irgalmadat kérnünk bűneink és a nép tudatlansága számára. Fogadd el imánkat, oh Isten! és a kiket szolgálatodra hívtál, tégy minket a Szent-Lélek ereje által feddhetetlen és ártatlan szívűekké, kik minden időben, minden helyen hozzád fohászkodhassunk, hogy végtelen jószágod kegyelmében részesíts! »

Ezután a cherubok hymnusa jött, a népnek e hosszú felkiáltása, melytől visszhangzott az egyház, ez áhitatos elragadtatása a hívő tömegnek, mely utánozni látszott és hallani vélte a Teremtőt üdvözlő egek hangjait. Midőn az isteni tisztelet maga oly költői, midőn a közimádság hymnus, a hallgatóság lelkesült újhítűek gyülekezete volt, könnyen megszülethetett s elválhatott a tömegtől valami magasabb és valóban ihlett költészet. Egyike volt ez a görög egyház jellemvonásainak. NAZIANZI GERGELY, kit a kelet theologusának neveztek, költője is volt. Nem tanulmányozhatjuk egész kiterjedésekben dalainak tárgyát és alakját, hogy meg ne ragadjon a természetes rokonság, mely egymástól távol eső korszakokban, nagyon különböző társadalmi föltételek mellett, gyakran egyesítette ugyanazon egy személyben, ugyanazon hit és ugyanazon csodálók számára a papot, a bölcsészt és a lyrai dalmokot.

Megjelentek már előttünk az őskor bölcsei, a régi Görögország spiritualista physikusai, kiket ARISTOTELES theologusoknak nevez, s a kik, mint a mesés ORPHEUS, LINUS, MUSEUS, és még igazabban PARMENIDES, EMPEDOKLES, versekben dicsőítették a világ képződéséről szóló dogmáikat, a természet szemléletéből támadt elragadtatásukat és az erkölcsi tanácsokat, melyeket az emberhez intéztek. Más részről, másik szélén a mezőnek, melyet az emberi szellem kétezzer év alatt, Kis-Ázsia és keleti Európa határától a művészetektől kétszer megkoszorúzott Italiáig bejárt, föl-

emelkedni látjuk DANTE nagy alakját, kinek sírjára az egykorúak csodálata legfőbb dicséretül ezt írta:

Theologus Dantes, nullius dogmatis expers.

Az evangéliom hirdetésének első napjai s a keresztény HOMER föllépése közt lefolyt időszakban jelent meg az új hit lyrai kiáradása, a bithynai keresztény gyülekezetekben mormolt hymnusoktól az alexandriai, konstantinápolyi vagy ptolemaisi főpapok tudós énekéig, és ama *mértékes prózától*, melynek éneklése elragadta az ifjú Ágostont, egészen ama latin, de félig barbár hymnusokig, melyek Italia némely egyházában, az új nyelvek növekedése közepett s talán épen DANTE keresztelését megelőzőleg támadtak.

Semmi kétség, hogy a benszülött vagy átültetett görögöknél, Korintheól Alexandriáig, Antiochiától az apostol által megpillantott hét városig, a görög nyelv szelleme, a vallási buzgalom serkentése mellett, kiválóan szaporította a dalokat a keresztény vallás, a dogmák, ünnepek, vértanúk tiszteletére.

Nem tekintve az *oltár* szolgálatát, ez volt a keresztény népnek csaknem egész irodalma, a titkos vagy nyilvános társulatok köteléke, a hivek bátorítása, a megszabadulás diadalmi öröme, a költői versengés munkája a pogány iskolák elleni küzdelemben a véres üldözések után.

Ez új rendeltetés, e köz és magán alkalmazása a költészetnek és éneknek, egygyel több érdeket adott a görög szellem régi hagyományának; és midőn Julián, sophistai és fanatikus gyűlöletében a keresztények ellen, meg akarta nekik tiltani az irodalom tanítását s a régi költészet emlékeinek nyilvános tanulmányát, ez irigy tilalom csak az új hit csatornáiba zúditotta a hellen nyelv zengzetes hullámain.

Ekkor történt, hogy egy híres berytosi és laodiceai rhetor, az evangéliom papjává lévén nejének halála után, kitől fenmaradt fia épen úgy, mint ő, a lelkesedésre és művészetekre született, buzgalmát, lángeszének könnyűségét arra fordítá, hogy úgyszólván kifoszszá a régi görög képzelmet egy más hit javára, úgy használva a pogány művészet mindegyik szép formáját, mint valami becses edényt, melyet elorzott, hogy a *hit* új borát töltse belé.

Így, mondják, szorgalmas visszaemlékezéseinek erejénél fogva keresztény HOMERT, keresztény PINDART, sőt keresztény MENANDERT próbált összeállítani, áhitatosan utánozván a nyelv bájait és a Glycera kedvese styljének természetes gyöngédségét. Az idő nem tartotta fenn az irodalmi szorgalomnak e műveit, a mi reánk nézve nem sokat tesz, mert maga a szándék meghazudtolása volt a művészet igazságának. Lehet ugyan aprólékos munka által az ecset művét elválasztani a kopott vászontól vagy szúette fától s könnyű pikkelyek által új alapra helyezni át, hol megmarad; de nem való ily eljárás az emberi szó isteni műveihez. Ezeket nem lehet így áthelyezni, mert semmi sem test bennök: eszmények azok, melyek a lélekből származnak s a lelkekhez szólnak; nem tudnának kifejezni más lelkesedést, mint azt, melyből születtek. PINDAR vagy SOPHOKLES képeit és színeit aprólékos és szolgai lenyomattal átvenni, hogy az evangéliomi egyszerűséget fedezzük velök, hamis munka volna és szentségtörés még inkább az izlés, mint a hit ellen.

De e görög sophistának és fiának, a két Apollinarisnak és tanítványaiknak, helyesebb tervök is volt: görög nyelven népszerűsíteni a héber szellemet, melyből származik részben maga a kereszténység is, s gazdagítani Görögországot kelet tüzeinek és színeinek új fényével. Lefordítani

a *Zsoltáros* énekeit, nem többé betűszerinti prózában, mint az első alexandriai magyarázók, hanem versekben; és nem keresve fáradságos archaismussal a görög költészet régi képeit, ezt magát kényszeríteni arra, hogy, kissé megzavarodva, magába fogadja az idegen merészségek e zuhata-gát: egészen más változat volt ez a lant számára, természetes és igazabb megifjodás ama tudós képzelemre nézve, mely szüntelenül önmagát másolta KALLIMACHOS és rhodosi APOLLONIUS óta.

Azért túl is élte a századokat és a barbarizmust a héber zsoltároknak e fordítása görög hexameterekben, s eredetiebb, mint Alexandria mesterkélte teremtései. Olvas-ták hajdan, a keresztény keleten, s lehet olvasni ma is, és fölismerni, a hexameter nagyon egyhangú mértéke alatt, az utánozhatatlan minta meggyöngült, de jelenlevő eredeti-ségét. Valóban, ha e pompás rhythmus, melyet a régi görög költészet ritkán állított a lyrai ihlet szolgálatára, távol is van attól, hogy mint a dithyramb rohamos külön-félesége, kísérni legyen képes a héber múzsa minden moz-dulatát, s száguldani vagy megtörni, mint az: de mégis úgy látszik nekünk, hogy e *paraphrasison* még egészen ama költészet lüktet végig, mely sokat vett a héber szöveg-től. Egyedül szent Jeromos prózája, e keleten naturalizált dalmatának latin prózája, ez a próza, mely tudós ugyan, de melyet mintegy kényszerít és magával ragad az ihlet ereje, melyet elfojtani akarna, csak ez a próza bír még nagyobb bámulatra, s elhitei velünk pillanatonként, hogy a *Zsoltáros* hangját halljuk, melytől eltilt tudatlanságunk.

Mind e nagyszerű képek, a gondolatnak e mégrázkó-dásai, a gyöngédségnek vagy fájdalomnak e szárnyalásai, Istennek a lélekkel s a léleknek önmagával való párbeszé-dei, Dávid lyrai drámájának mind e meglepetései és ijedel-

mei kétségkívül nem találhatók fel APOLLINARIS hexamete-reiben ; és mégis, ama szép hymnusok, melyeknek első latin versei úgyszólván közönséges czímeikké lettek, melyeket azok is ismernek, kik nem értik : *Quare fremuerunt gentes? — Sicut cervus ad fontem. — Super flumina Babylonis sedimus et flevimus, cum recordaremur Sion. — Lauda Jerusalem Dominum!* — a keresztény világnak e vallási dalai oly fényt, a szépségnek oly erejét őrizték meg, mely fölött néha szinte elbámul a görög nyelv s mely úgy tűnik föl előtte, mint új, idegen s kissé vad báj.

Azon befolyás alatt, mely a héber lant visszhangjait szaporítá, a konstantinápolyi tudós főpap, nazianzi Gergely, ugyanazon lassú és komoly rhythmusú hymnusokban magasztalni próbálta először a kereszténység dogmáit, azután a keresztény léleknek rettegéseit, reményeit, örömeit és mintegy szenvedélyeit.

Egy hanyatlási korszaknak e szép szelleme, ez a szónok, a ki, ha szabad két ellentétes kifejezést összekevernünk, szenvedélyes ISOKRATESnek látszik, bizonyára még szónoklataiban is, néha csaknem lyrai élénkség mozdulataira ragadtatja el magát, a minek bizonyosága búcsúja a konstantinápolyi patriarchai szószéktől, népétől, hallgatóságától, a szentélytől, melyet védett, a hivektől, kiket elbájolt, a földtől, az égtől, magától a Szentháromságtól ; de midőn a közkedveltség fényét vagy még a kegyvesztés hírességét és zaját is nazianzi Gergelyre nézve a magány homálya, s nem többé az önkéntes alázatosság a palotában, hanem a sivatag és czella magánya váltá föl : más komolyabb formákban, mint szomorúságában, tűnt fel egész költői lelke.

Kíváncsiságunknál fogva, melylyel meglessük és egyesítjük a képzelem tágas egén, nagy távolságokban szétszórt milliónyi sugarakat, könnyű volna az érzelem hasonlatos-

ságát találunk a mystikus szeretetnek e szárnyalásai s több újkori kegyes szektárius imái között. Ha például össze akarnánk valamit hasonlítani a búskomoly COWPER szemlélkedő és vezeklő életének álmadozó dalaival, átolvasnók az arianzai száműzött költeményeit s megtalálnók benők a lyrai szellemnek nem ugyan nagyszerűségét, hanem szelid komolyságát. Hallani vélnök, nem a vértanú diadalmi hymnusát, hanem az áldozó pap ünnepélyes hangját.

Ilyen például az a dal, melyben KLEANTHOS bölcsész Jupiter-hymnusának hexameterében, Gergely kifejezi a magasztos és megható igazságot, és mint egy egyházi atya mondá, a benső gyöngédséget, mely a keresztény *theismus*-ban foglaltatik. De nem kell felednünk, hogy itt maga a hit ömlengése is védelmi fegyver volt és felelet ARIUS tanítására.

«Énekeljük először a Fiút, szent tiszteletünkben, vétkeinket engesztelő véreért.⁶ Szükséges, hogy még a halandó is az ég segítségére siessen, az esztelen nyelv ellen, mely meggyalázta az istenséget, lealacsonyítva minmagunkat is. Semmi sem létezett a legfőbb Atya előtt. Ő mindent magába zár. Semmi sem nagyobb, mint az Atya. A nagy Atya-Istentől született az Ige, az örökkévaló Fiú, ösképe, egyenlő lényege nemzőjének; mert a Fiú nagysága az Atyának dicsősége, és oly dicsóséggel ragyogott, melyet egyedül az Atya fog fel, vagy az, ki az Atyával egyenlően tündöklék. Valóban nincs semmi, a mi közeljár az istenséghez».

Nem mondanók e nyelvre, hogy új, elmélkedő és mély költészet, hasonlóan az örvény felé hajló magányos ember búskomoly tekintetéhez, támadt magukból a keresztény hit homályosságaiából? Visszhangzik még emlékezetünkben

HORÁCZ néhány zengzetes verse Jupiter felsőségéről minden istenek fölött:

Quid prius dicam solitis Parentis
Laudibus? . . . .
Unde nil majus generatur ipso,
Nec viget quidquam simile aut secundum.

Kifejezése komoly és nemes, s egy pillanatra megváltja az epikureus költő kétségeit és a tömeg gyermekes hiszékenységet. De ha van is itt valami a bölcsészi ész, az isteni lényeg speculativ felfogása számára, nincs semmi a szív részére; semmi ama megható közvetítésből és rejtelmes egységből, mely egy kissé megérteti az istenséget, épen a különbség végtelensége által, melyet eltakart az ember iránti irgalmassága, hasonlóvá tevén magát emberi születés által a gyöngé és elbukott lényhez, melyet meg akart menteni.

Nem fejtegetjük itt amaz ellentéteket, melyeket maga a hit nyújt, a nagyságnak és nyomorúságnak e chaosát. De hogyne látnók meglepetéssel PINDAR és SOPHOKLES nagyszerű nyelvét e reá nézve idegen újdonságokhoz idomulni s még ezket is fölékesíteni költői kellemével? Így a példa nélküli, álmadozó és dogmatikus, képzelemmel és hittel teljes hymnuszokban úgy énekelte a remete a kereszténységet, a mint a zsinatok megállapították s az oltárokon megszentelték.

Az Atya és Fiú után nazianzi GERGELY a Szent-Lelket magasztalja és ugyanakkor hármass lényegöket, a költő lelkesedésével, a hittudós szabatosságával.⁷

„A megvilágosított ész visszamegy a Lényhez, kinek nem volt kezdete; de nem szakítja szét az istenséget. Azt akarja, hogy egy és nem több urad legyen, a kit imádj.

Az Egységből származik a Háromság, és a Háromságból az Egység; nem oly módon, mint a hogy a forrás, a patak, a folyó csak egy hullámot képeznek, mely három különböző ágba halad a földön; nem a hogy a fa lángja elválkik tőle s visszatérve egyesül vele; nem a hogy a szó kiszökik a szellemből és mégis ott marad; nem a hogy a napsugár sütötte víz fénye visszatükröződik a falon, itt-ott mozogva, futva a közeledés pillanatában, és közeledve, mikor futni készül.

«Isten természete nem változó, nem oszlik szét, hogy aztán összegyűljön. A változatlan állandóság Isten tulajdonságai közé tartozik. A Háromságnak, melyet imádok, csak ugyanazon egy ereje, gondolata, dicsősége, hatalma van. Ennélfogva egysége soha sem oszlik el, hasonlíthatatlan nagysággal bírván isteni lényegének összhangjában. Ime ezt a fényt leplezé le szemem előtt maga a Háromság, a mennyei szárnyak és a templom isteni fátyla mögött, mely alá van rejtve az Isten legfőbb Természete. Ha van valami láthatóbb az angyali karok számára, azt a Háromság tudja».

Habár a vallást érintő igazságokban szent Gergely képzelmet szigorú korlátok közt tartja hite, de magában a bölcsészetben, mely a kereszténységhez tartozik, mégis talál új szárnyalást a költészet számára, bizonyos metafizikai és ábrándos emelkedettséget, mely nagyon ritka az ókorban s néha pótolja a költői lelkesedést, mely nem kevésbé ritka közöttünk. Valóban, itt, hol az ég kevésbé szép, a természet kevésbé gazdag, az élet kevésbé külső és szabad, a város kevésbé visszhangzik ünnepektől és kevésbé lángoló, kevésbé lelkesül a hazáért és dicsőségért, a legkifejezőbb hangnak, nem lelkesítvén kívülről a nagy látványok, szüksége van a lélek legbenső elmélkedé-

seire; s az emelkedettség, az elvont és lyrai szemlélkedés legkivált a magányból születik.

Ennél fogva s az érzelmek e rendjében, a mire a thebai költő nehezen talált az ünnepek fényében, a mit a kéjes HORÁ CZ még kevésbbé keresett, az lesz a költészetben az első kereszténység püspökének szent tüze. Elmelkedni fog a lélekről. A dogma mellett, melyet aggódva és rettegve határoz meg, többet merészel a metaphysikában, melyet PLATOTól kapott s melyet a vallás megszentelve megenged. Csaknem ugyanazon hitbe foglalja, ugyanazon szeretettel öleli át; s a megindulás és költészet ismeretlen ere fakad a lélek e tiszteletéből, mely nem a magát Istenhez mérő stoikusoknak eszményi gögje, hanem hitből, szeretetből és reményből áll. Ime ez új nyelv: «A lélek Isten lehellete; ámbár mennyei, elfogadta a földi elem belevegyülését, homályos barlangba temetett, de isteni és halhatatlan világosság».

Nazianzi GERGELY sok más költői ömlengése közt, melyek mind tele vannak a szent-írás szellemével, gyakran betű szerinti kifejezéseivel, valódi hymnuszok is találhatók, a püspök adományai egyháza számára vagy magányának áhitatos felkiáltásai. Ilyen e rövid fohászkodás:

«Oh te, mindenek fölött álló! mert mily más névvel szabad téged köszönteni? Hogy fog téged a szó dicsérni, ki kimondhatatlan vagy? Hogyan fog téged látni a szellem? mert nem ragadhat meg téged semmi értelem. Te vagy egyedül kifejezhetetlen, te, ki mindazt teremted, mit a szó kifejez; egyedül téged lehetetlen megismerni, téged, ki mindent teremtel, a mit az értelem felfog. Minden beszélő vagy néma dolog téged magasztal; minden értelmes vagy értelmetlen dolog téged dicsőít.

«Minden nyomor, minden fájdalom hozzád fordul;

mindnyájan hozzád könyörögnek. Minden, a mi létezésedre gondol, még hallgatásában is hymnust küld feléd. Egyedül te vagy változatlan: minden feléd rohan; te vagy mindennek vége, egyetlen vagy. Te vagy minden dolog, s egyike sem vagy a dolgoknak. Te nem vagy az egység, te nem vagy a minden. Ki minden névvel birsz, mily néven szólítsunk téged, megnevezhetetlen lény? De mily olympusi szellem tudna áthatolni a boltozatokon a fellegek fölött? Légy kegyes hozzánk, oh mindenek fölött való! mert mily más névvel szabad téged köszönteni?»⁸

Van valami e versek nehéz komolyságában, talán e finom megkülönböztetésekben, a mi mintegy több fokát teszi egy mélyebb gondolkodásnak, a lelkesedés igaz hangja van az elmélkedés e munkájában, a hitnek oly heve és szenvedése, mely meggyőz. E kétségbeesett erőlködés, a lélek és nyelv e rohama, hogy behatoljon az égbe, az imádott Isten keresésére, eszünkbe juttatja azt a mondást, melyet PASCAL búskomoly álmadozása ejtett el; «E végetlen terek örök hallgatása elrémit»; de attól félünk, hogy itt, magában a szemlélkedésben, a kétség önkénytelen zavarát vesszszük észre: míg amott a hit bizonyosságát és vigasztalását látjuk, a szavak homályossága és tehetetlensége nélkül.

Meglehet különben, hogy e lassú hexameterekben írt hymnus saját imádsága, magányos hálaadása volt a hajdani püspöknek, napkeltekor, a kis Arianza faluban. De egy másik hymnus ugyanazon Istenhez, versmértéke rohamosságánál és képei egyszerűségénél fogva a nyilvános isteni tiszteleten csakhamar az egyház egyszerű énekei közé jutott.⁹

«Add, hogy téged magasztaljunk, halhatatlan király!
Add, hogy téged énekeljünk, királyunk és urunk! a kitől

jönnek a himnuszok, az imádás, az angyali karok, a kitől van a századok végtelen folyása, a ki által ragyog a nap, és végzi pályáját a hold, és fénylik a csillagok nagy szépsége, a ki által a megnevesített ember az istenség megismerésének kiváltságát nyerte, önmaga is értelmes lény lévén.

«Te teremtél minden dolgot, mindegyiknek megadván helyét és valamennyit gondviselésed által kormányozván.

«Létre hoztad kifelé az Igét; és megvolt a teremtes.

«Az Ige Isten. Ő a te fiad, mert ugyanazon természetű. Tiszteletben egyenlő az Atyával; mert ő rendezett el minden dolgot, hogy uralkodjék fölöttük. De, átfogva szintén minden dolgot, a Szent-Lélek, ki Isten, fentartja azokat bölcsesége által. Az élő Háromságnak nevezlek téged, egyedüli és egyetlen uralkodó! változhatatlan lények, hanyatlás és kezdet nélküli természet, megmagyarázhatatlan állag, hozzáférhetetlen gondolata a legfőbb bölcseségnek, rendületlen ereje az egeknek, láthatatlan fény, ki mindent látsz s ki előtt semmi mélység sincs elrejtve, a földtől a poklig!

«Oh Atya! légy hozzám kegyes; add, hogy mindig megtartsam tiszteletedet; távolítsd el tőlem a vétkeket, megtisztítva lelkiismeretemet minden rossz gondolattól, hogy dicsérjem az Istent, ártatlan kezeket emelve feléje, hogy áldjam Krisztust és térden állva kérjem, fogadjon el szolgálójának, midőn megjő, mint király.

«Oh Atya! légy kegyes hozzám, hogy irgalmat és kegyelmet találjak. Tied a dicsőség és a hála, a végtelen időn keresztül!»

Kétségkívül itt is a dogma szabotossága, a szentelt kifejezések rejtelmes magaslata uralkodik, a képek fényén

keresztül. Ez volt a törvénye a kereszténység e korának, szelleme magának a vallásnak, melyet az ázsiai hellenek elmés lelkesedése elfogadott. Buzgó énekeikben szerették el nem választani a Legfőbbnek nyújtott hódolattól a nyelv szigorú szabatosságát, melyet a niceai zsinat rendelt, s melyet még becsesebbé és sérthetetlenebbé tettek a felekezetek gyűlölködései s a felváltva indított vagy türt üldözések.

A dogma szigorúságához való hűségében a költő szava csak hatásosabb volt e keresztény tömegekre, melyek a keleti Görögországot, az ægei tenger szigeteit és egész Kisázsziát népesíték. Mindenütt, Konstantinápolytól Arizanza falváig, a városok szorgalmas munkásainál, kik szent Vazul szerint oly értelemmel fogadták a szent ígét, oly kíváncsiak voltak a természet csodái iránt, a termékeny rónákon szétszórt mezővárosokban, az áhitatos *panegyriszken*, gyülekezeteken, gyakori körmeneteken, melyeket a kereszténység visszahozott az emberek közé, kik minden időben barátjai voltak a játékoknak és ünnepélyeknek, az egymáshoz közeledő két szárazföldnek e szép ege alatt, ez akkoriban boldog fajnak énekkaraiban nem halljuk-e a multból visszhangozó e szent és tiszta költészetet? Hallgassuk meg, mint a vége felé járó korszak hymnusát; hallgassuk meg, mielőtt e szép tájak, rosszul védve a császárság tétlen zsarnoksága által, de sokáig megóva a scytháktól és góthoktól, elbuknak a muzulmán támadás alatt, elbuknak századokra és eltemetve maradnak napjainkig, az anyagi polgárosodás és kiváltképen kereskedelmi politika koráig.

Rálépve az Isten előtti alázatos és állandó jelenlétnek ez ösvényére, a költő, a zsinatok és udvarok szónoka nem volt, nem akart többé egyéb lenni, mint imádkozó hívő:

minden gondolata, megvetve a világot, a Teremtőhöz emelkedett föl; mindennapi életének valamennyi tette, minden megpróbáltatása, minden bánata, minden fájdalma mind csak alkalom az Isten tiszteletére és a hálaadásra.

Innen van, hogy nazianzi GERGELY nagyszámú költeményeiben három fő, különbözőképen lyrai formát lehet megjegyezni: a bölcész ascetai elmélkedését, a püspök orthodox és népies hymnusát, s a mindig Isten színe előtt álló egyszerű keresztény imádságát.

Ez egymaga talán meg tudja velünk értetni e korszak buzgó életét, s a képzelem és erő, a nagyság és alázatos-ság csodáit, melyek e csaknem szakadatlan elragadtatásból származtak, melynek némely magasztosabb lélek nyújtotta példája újra fellépett az ismeretlen tömegben, hol szintén nagy dolgokat idézett elő.

Nazianzi GERGELYRE s attól fogva tanítványaira nézve is, maga a Szent-írás olvasása mintegy felavatás volt, melyet imádságnak kellett megelőzni. Saját és mások használatára így vázolta ennek alakját: ¹⁰

«Halld meg Krisztus atyja, ki mindent látsz, halld meg alázatos imádságomat; add meg szolgáltnak a menyyei szó kegyelmét. Egész az isteni ösvényekhez vezetheti lépteit, a ki megismeri az élők világában az önmagától született Istent, megismeri Krisztust, a halandók megváltóját, ki megszánván az emberi faj bajait, Isten létére halandóvá lett, a míg vére által megszabadítja mindazokat, kik a pokolban nyögtek.

«Jer most, keresztény! s e szent és tiszta könyvben tápláld lelkedet ihlett szavakkal; mert hallani fogod itt az igazság szolgálait, kik a jövő életet hirdetik magával az Isten hangjával.»

Máskor, ha nazianzi GERGELYRE, a hittérítő papra,

az üldözött püspökre nézve valamely erőfeszítésről, valamely teendő utazásról van szó, az Istenhez való fohászkodás még lángolóbb lesz; visszaemlékezik mindazon csodás hagyományokra, melyekkel a kereszténységnek e hősi korszaka lelkesíté magát a fejedelmek zsarnoksága és az emberek romlottsága ellen.

«Oh Krisztus! — mondá GERGELY a Konstantinápolyba vagy a száműzetésbe való elindulás pillanatában,¹¹ — te, a ki minden jó vagy az emberek számára, kiket megváltottál! te, ki mindenütt az egyenes út vagy, ki a hű sereget vagy a homályos felhő vagy a tűzoszlop által vezetéd, ki barátjaidnak utat nyitál a szétvált hullámok között és a habokba temetéd Pharaot! te, ki új kenyeret küldél az égből s a sziklából élő forrást fakasztál a sivatagban! te, ki megtöréd a dühös ellenségek erejét, midőn Mózes, kiterjesztve karjait, a kereszt alakját, e hatalmas fegyvert tünteté fel! végre magad mutattad meg az embereknek a menny útját. A régi ösvényhez új ösvényt csatoltál, midőn, egyszerre Isten és ember lévén, a földre jöttél s újra a mennyekbe szálltál, hogy egykoron láthatóbban jelenj meg azoknak, a kik hívnak.

«Te magad a tengeren jártál; és a hullám lesimult talpad alatt, bármennyire megdagaszták a szelek. De, oh boldog halhatatlan! légy úti társam, midőn ma hozzád fohászkodom. Adj nekem szerencsés utazást és jó angyalt vezérül és védőül, hogy megoltalmazva az éj és nap veszélyeitől, kedvező véget adva fáradalmainnak, ép egészséggel indulva el a házból, ugyanúgy vezessen vissza, atyámfiai, hozzám hasonló barátjaim közé, és hogy éjjel és nappal, szabadon és nyugodtan, békében könyörögjek hozzád, rosszal nem kevert életben, szüntelen feléd nyujtva lelkem szárnyait, oh élet világossága! míg befejezem a leg-

főbb és közös utat, és a hajlékba érkezem, az igaz imádók szenvedéseinek végczéljához! Érted élek, érted beszélek; érted állok meg, oh Krisztus király! érted indulok el, mert kezed pártfogol. Vezess még ma útam céljához!»

Különben érthető, hogy bármily szép pillanatonkint e költészet, hangja kevésbé lehet változatos; a vallási szomorúság a lelke, s ez egyhangúvá teszi. De a művészet nem volt a költő célja: rettegéseit, fájdalmait, mindennapi keresztény elmélkedéseit öntötte ki s keveset törődött a gyakori ismétlésekkel, melyek csak hitének visszhangjai voltak.

Ez alakban nazianzi GERGELY eredeti költő volt; és verseinek terjedelmes gyűjteményében van néhány hervadhatatlan bájú elegiai elmélkedés. Pedig e szemlélődő szellem, mely egész nagyságát csak a nyugalomban, Isten keze alatt, a magányos szomorúságban lelte meg, sok éven át ki volt téve az emberi szenvedélyek összeütközésének, a nagyok és a nép között, csodálatot, tapsot, rágalmat viselve, ide s tova hanyatva a zsinatoknak, a keresztény világ *e fórumának* izgalmai közt. Ennyi küzdelem visszahatása s mintegy hosszú emléke ez élénk fájdalmaknak található költeményeiben is, lelkének e bizalmas nyelvében, mely nem kevésbé volt természetes rá nézve, mint a szónoklat vagy imádság.

A világ sebeinek ez a nyoma kísérni, kínozni fogja őt a magányban, akár ama mulékony és zaklatott magány volt az, melyet néha székvárosának fényében szerzett magának, akár az a mély és visszatérés nélküli magány, melybe utolsó éveit temette.

Mint a profán ókor lyrai költőinél, úgy az üldözött püspöknél, sőt a remeténél is fogunk oly verseket találni, melyek irigyeit vádolják, találunk megható hivatkozásokat

régi barátjaira, s néha a harag és átok kiáltásait, az áhítatos méltatlankodás *jambusait*.

Válasszszuk ki bánkódó verseit, melyeket *Anasztasia* templomához intéz, nem a bukott nagyság keserű csalódásával, hanem a csalódott szeretet hosszú fájdalmával: ¹²

«Vágyódom utánad, szerelmes népem; vágyódom utánad, nem tagadom, nemzedéke igéimnek, kedves Anasztasiám népe, mely új oktatás által feltámasztád a gyilkos tanításoktól hajdan kioltott hitet! melynek közepéből úgy szökölt ki szavam, mint minden egyházat megvilágosító szikra, ki lett ma birtokosa szépségednek és trónomnak? mint el vagyok szigetelve gyermekek nélkül, midőn gyermekeim még élnek! Oh békesség Istene, dicsőség neked, habár még rosszabbat is kellene szenvednem! Talán vakmerő öszinteségemet bünteted. De mily hang fog most félelem nélkül hirdetni téged, oh Szentháromság!»

Más verseiben, melyeket a próféta keserűsége és fenygetései éltetnek, így szól: ¹³ «Sion útjai sírnak, sajnálva a szent törvényt imádó népet, az ünnep napjain: én is sirok bánatomban, hogy nem látják többé e népet meghallgatásomra gyülekezni, mint hajdan Konstantinápolyt s minden idegen lakója, kiket a Szentháromság megvilágosított fényével. Most, mint az ordító oroszlán, a távolban nyögök. Talán mások ostromolják gyermekeimet s elragadják tőlem incselkedő szavaikkal. Oh ha visszatérne hajdani erőm, Szentháromság! és ordításom felhangzanék éretted, újra elfutnának a vad állatok!»

Másut ismét azokhoz szól, kiket elhagyott, kikre panaszkodik, de a kiket nem akar hálátlanságuk miatt egy *ARCHILOCHOS* vagy egy *HIPPONAX* pogány haragjával megátkozni: ¹⁴

«Oh papok, kik Istennek vértelen áldozatot mutattok

be, imádói a nagy Egységnek a Háromságban oh szent törvény! oh áhitattal ékes uralkodó! oh nagy Constantin híres alapítása! második Róma, épen úgy fölötte állva más városoknak, mint a csillagos ég fölül áll a földön, titeket hívlak bizonyságúl mindarra, mit az irigység tett velem! miként szakított el vallásos gyermekeimtől, hosszú küzdelmeim után, a világosság után, melyet a mennyei tanítással közjök vittem, a tiszta forrás után, melyet a sziklából fakasztottam! Mily igazság az, nagy Isten! bajokkal és rettegéssel halmozni el engem, mivel egy város a keresztény áhitat pecsétjét nyerte tőlem! Mily igazság az, hogy más gyönyörködtesse gondolatát szenvedéseim látványával, a főpapi trónra lépve, melyet jog nélkül foglal el s melyre engem Isten és az Isten igaz szolgálói emeltek! Ime a rossz! íme mit terveltek ellenem az Isten hívei egymás közötti siralmas harcukban, mivel egyik pártnak sem akartam küzdőjévé lenni, sem valamit Krisztus elé helyezni!

«Hibám az, hogy nem követtem el oly hibát, mint mások, és hogy nem akartam bárkámat egy nagy hajó bordájához csatolni. Így magamra idéztem a könnyelmű emberek gyűlöletét, a kik lelki furdalás nélkül szolgáltatták ki főpapi széket a szerencse és az idő barátainak. De borítsa el mindezt a feledés mélysége!

«Eltávozva élvezni fogom a békés életet, ott hagyva mindent, az udvart, a városokat, a papokat, mint hajdan óhajtám. Így örömmel menekülök az irigységtől s kikerülve a nagy viharból, a révbe vetem horgonyomat, hol ezentúl, ártatlan gondolatokkal emelvén fel szívemet, Istennek fogom felajánlani hallgatásomat, mint hajdan szavamat. GERGELY mondja ezt, kit Cappadocia földé táplált s ki mindennemű tudománnyal erősíté magát Krisztusért.»

E bánkódásban, e búcsúban, ez állítólagos örömben,

a feledés e reményében nemde érezzük a keresztény, de emberi lélek utolsó szenvedélyeit? Elhihetjük, hogy a hallgatásnak e felajánlása, a homályosságban való megnyugvás, a dicsőségnek, de egyszersmind az apostolságnak ily föltétlen odahagyása nem történt sajnálkozás, titkos meghazudtolás nélkül a ragyogó szónok részéről, kit annyira meghatott a szó bája s ki oly hatalmas volt általa. Némely tekintetben, s számba véve a kor és erkölcsök különbségét, Konstantinápolyból való távozása hasonlít FENELON kegyvesztéséhez a tizenhetedik században; de még több is volt, mert épen úgy elűzték egyházából, mint az udvartól; nem egyházmegyéjébe küldték, hanem mint hasznavehetetlent egy ismeretlen faluba száműzték. Maga az áhítat, bánkódása a jó miatt, melyet még tehetne, a hit miatt, melyet védnie kellene, mindez segítségére jött az emberi büszkeség gyöngeségének, s belé vegyült, hogy eltakarja, ha ugyan még maradt belőle valami e lelkesült és őszinte szívben. Innen vannak a valódi elegiai költészet hangjai, melyeket nazianzi GERGELYben csodálunk, de a melyeknek nem szabad elfeledtetniök lyrai szellemét.

Nazianzi GERGELY, az érsek és költő, majd betöltve homiliáival vagy himnuszainak népies éneklésével Konstantinápoly bazilikáit, majd ábrándos elmélkedésekkel és Isten felé való szárnyalásokkal foglalva el elhagyott magányát a cappadociai faluban, szép példáját mutatta a görög művészet átalakulásának a kereszténység befolyása alatt. Húsz évvel később születve s csak későn lépve az egyházba, a ptolemaisi püspök, a tudós HYPATIA tanítványa és hű barátja, az egyetlen nagy tudós ORIGENES óta az egyházban, ki a lángbuzgalmú alapítás e korában nem nyerte el a szent nevet, a platonikus SYNESIUS szintén megérdemli, hogy mint bölcsészeti és vallási költőt tanulmányozzuk.

Kevésbbé volt theologus és ékesszóló, mint szent GERGELY, de mégis sok vonásban hasonlít hozzá: a profán irodalom ugyanazon tudományában és szeretetében, az előkelőség és összhang iránti hajlamban, és a mi többet ér, a szív ugyanazon emelkedettségében, ugyanazon érzékeny és gyöngéd büszkeségben, melyet nem fojthatott el a keresztény alázat erőfeszítése. Számosak azonban a különbségek is. Más éghajlat alatt születvén, s csak elhagyatottságát és romjait látva Athen iskoláinak, melyeket GERGELY újra születő fényök napjaiban látogatott, SYNESIUSban több van Alexandriából és a görög Egyptom elvontan mystikus tanai-
ból. Csak távoli visszaemlékezés, csak PLATO szenvedélyes tanulmánya által atheni. Különben is élete és szabad bölcsészete nem vezette ifjúságától fogva ugyanazon ösvényre, melyen az ifjú és lángoló nazianzi levita járt. Nem tartozik bölcséjétől fogva a kereszténységhez; nem született egy keresztény szektárius házasságából, ki később orthodox főpappá lett és fiát egy szent hírben álló anya szárnyai alatt s az általa negyven éven át kormányozott egyház árnyékában nevelte.

Ellenben SYNESIUS, az, a kit BOSSUET a nagy SYNESIUS-nak nevez, ifjúságában csak pogány és bölcsész levegőt szítt. Nemes és gazdag családból származván, a cyrenei szép görög gyarmatban, jó korán érezte fájának büszkeségét, ősei érzelmeinek hazafias hagyományát; és a nehéz küldetések között, melyeket polgártársai rábíztak a keresztény császárok udvaránál, s boldog időtöltésében, melyet terjedelmes líbyai jószágain élvezett, mindenek előtt az irodalmat művelte, eleinte minden más hit nélkül, mint a tudományban való hit, minden más vallási gyakorlat nélkül, mint valami maradványa az ész által szellemesített polytheismusnak.

Ha később nagyon súlyosan nehezült rá a léleknek e korlátlan szabadsága, s ha amaz ürben, melyet a pozitív vallás hiánya okozott, a kereszténység növekedő tekintélye végre magával ragadta, elbűvölte csodás diadalaival s magánál tartotta a nagy problémák által, melyeket megfejtett rá nézve; ha végre kutatásai s hitének haladása közben, daczára még némely pontot illető tartózkodásának is, egy parancsoló tanító, CYRILL érsek keze ragadta meg és láncozta a valláshoz a legnagyobb tisztesség által, melyet ez nyújthat: könnyen felfoghatjuk, hogy SYNESIUS ily módon jutva a püspöki székre, nem vitte oda a konstantinápolyi patriarcha izgalmait és szenvedéseit. Kevesebb nyugtalan-ság közt, kisebb egyházban, távol az udvar vitáitól és csel-szövényeitől, szabadabban megőrizte első tanulmányainak ízét, valamint megtartotta első házasságának családi gyöngédségét s naivul kifejezett abbeli reményét, hogy számos gyermek születését fogja látni.

És mégis olyan volt a képzelemre és szívre nézve az evangéliom rejtelmeinek hatalmas tekintélye, hogy SYNESIUS, a ki eleintén és sokáig a PINDAR kertjének nevezett Cyrene festői magányairól énekelt és e szép éghajlat világos éjszakáiról, hol a mennyei tüneményeket mint az alexandriai csillagászok növendéke tanulmányozta: ezentúl csak a hit szigorú igazságait szólaltatta meg lantján. Csupán két dolog vegyül szüntelen e theológiába: a bár megtagadott, de mindig jelenlevő pogány költészet emléke, sajnálása, s az új platonikus spiritualismus, mely áthatja a dogmát s egészen beburkolja.

Ez hát úgyszólván változata a keresztény költészetnek születési idejében, elvontabb és szabadabb mysticismus, a nélkül, hogy kevésbbé orthodox akarna lenni. És a mi bámulatra ragadhat, a természetesség és a lelkesültség

megmaradt e keverékben. A buzgalom úgyszólván az elmélkedés elnyújtott munkájából születik; és a szint maga az abstractio adja meg, a mint napjainkban is észrevehetjük néha több metaphysikus költőn, kit a magányos szemlélődés és valamely dissidens felekezet szabadsága ihletett a jelenkori kereszténység tág ölében.

Hogy ítélet alá bocsássuk e költészetet, melynek másutt általánosabb szándékkal lefejtettük már néhány töredékét, csak a választásra nézve habozhatunk. Nem bír ugyan PINDAR versmértékeinek gazdag változatosságával, sem nyelvének merészségével, de mindenütt választékos, új, különös bájú, tele a természet iránti érzéssel és itt-ott a keleti felekezetek képzelmenek néhány eltévedt sugarával. Ilyen a költő által megénekelt napkelte: ¹⁵

«Újra itt a fény, újra itt a hajnal; újra rágyog a nap, az éj bolygó homálya után. Újra énekeld, oh lelkem, reggeli hymnusodban az Istent, ki fényt adott a hajnalnak s az éjszakának csillagokat, a világ körül forgó kart. A hullámozó anyag hátán elnyúlt a lég, a tűz emelkedő lángjára támaszkodva, azon a tájon, hol a sugárzó hold ketté vágja a mindenség alját.

«De a csillaggömbök nyolczadik légkörén túl csillagtalan világ forog, maga alá vonva az ellenkező mozgástól indított tömegeket, a nagy lélek körül, mely elfödi fehér szárnyaival a nagy mindenség legszélső határait.

«Távolabb a boldogság hallgatása burkolja magába az értelmes lények és érthető dolgok szerencsés egyesülését.

«Egyetlen forrás, egyetlen gyökér gyanánt tündökölt itt az Isten hármassága. Itt valóban, hol az Atya mélysége székel, hol a dicsőséges Fiú, bensejének magzata és

a világ munkás bölcsesége van ; és itt csillog a Szent-Lélek közbenjáró fénye is.

«Ez egyetlen forrás, ez egyetlen gyökér hozta létre a javak bőségét és a teremtető hévből fakadt természetfölötti nemzedéket ; és a boldogságra született szentek csodálatos fényét löveli. Innen leszállva a világba, a halhatatlan királyok kara magasztalja az Atya dicsőségét és az első szülöt-tet, isteni képét ; őt magasztalják az angyalok sergei, kik meg nem öregszenek ; és majd a legfőbb értelemre szegzett szemmel üdülést találnak a szépség forrásánál, majd a sphærákat tekintve, a mindenség mélységeit kormányozzák, leszállva a legfelső világból a legalsó anyagig, hol a természet, legalacsonyabb fokán, a démonok zajongó és incselkedő tömegét szüli, honnan a mennyei szellem, elterjedve a föld körül, különféle alakokban éltette részeit.

«De minden dolog befoglaltatik akaratóban. Te vagy a jelen, a múlt és a jövő gyökere. Te vagy az atya ; te vagy az anya ; te vagy a hím és nő ; te vagy a hang ; te vagy a hallgatás ; te vagy a lényeg, mely a természetet szülte ; te vagy a király ; te vagy az idő örökkévalósága, a mennyiben szabad téged megnevezni. Üdvözlég, világ gyökere ! üdvözlég, lények központja, halhatatlan számok, láthatatlan trónok egysége ! üdvözlét, hosszú üdvözlét szóljon neked, mert Istenben van a legfőbb öröm.

«Fogadd kedvező füllel hymnusaim vidámságát ; fátyolozod le szemem előtt a bölcsesség fényét ; tölts kelyhembe boldogságot. Add nekem a csendes élet tündöklő kedvezményét, egyszerre eltávolítva a szegénységet és a gazdagság földi csapását. Távolítsd el testemtől a kórokat ; és bár el tudnád távoztatni életemtől a szenvedélyek rendetlen rohamát és a gondokat, melyek a gondolatot rágják, hogy lelkem szárnyai ne essenek a föld átka alá, hanem

szabad röpüléssel fölemelkedve vezessem a szent tánczot
 Fiadnak kimondhatatlan rejtelmei között!»

E hymnus kétség kívül bámulatba ejthet a legkülönbözőbb hagyományok és hitek keveréke által. A Szentháromsághoz, az Atya Istenhez, az isteni Igéhez és a Szentlélekhez fohászkodva, a költő amaz alig keresztény felekezetek tanát látszik követni, melyek kosmogoniájokban helyet adtak a két allegorikai vagy mystikus hatalomnak, a Mélységnek és a Hallgatásnak, Βοθός καὶ Σιγή.

Nyelve és a kifejezésnek egész pogány színe által is, SYNESIUS, önkéntelen visszaemlékezésnél fogva, még inkább eltávozik a kereszténységtől, melyet vall. Az *orgia* szó, melyet a pogány pap Bacchus ünnepéről használ, ugyanaz, melyet a költő püspök ama boldogságra alkalmaz, hová bejutni remél Krisztus által; végre erkölcstana, nem vádolható ugyan, de egészen világi, s egy pontban kevésbbé emelkedett, mint a stoicismus. Ez a hajlam a földi boldogság, a tisztelt nyugalom, a szerencsés középser, az epikureus HORÁCH vágya iránt; ez a félelem és idegenkedés a szegénységtől, melyet az evangéliom áldottnak mond; s kétség kívül a zavaroktól és bűnöktől való félelem is, de bölcsészeti józanságból és világi okosságból.

Elhihetjük, hogy a szemlélődő lélek, a görög művészektől annyira elbűvölt nemes képzelem még nagyon kevésbé hatolt be a keresztény dogma szigorúságába, midőn ezek a versek röppentek el ajkáról.

Hátra van még a lelkek állapotának látványa, melyet e költészet tárt fel: a még zavaros hit buzgalma, a képzelem játéka magában az abstractióban; szóval valami hasonló PROCLUS álmaihoz, ki a polytheismus megvénült meséit bizonyos erkölcsi allegória, a tudomány és erény mystikus szeretete felé vezette vissza

Különben nem kételkedhetünk, hogy püspökségétől fogva SYNESIUS gyorsan haladott azon hit ismeretében és imádásában, mely szent kötelesség lett reá nézve. Bizonyosság erre néhány más hymnusa. Szava inkább magára vette a szent könyvek bélyegét; lelke egészen új vallásához csatlakozott, s a keresztény erény tiszta lelkesedése nemsokára visszatükröződött verseiben, ugyanakkor, midőn ez erény gyakorlata felbuzdítá bátorságát, hogy egyháza és népe védelmében dacolni merjen egy római praetorral. A rettenthetetlen önfeláldozás e jellege, e vallásos nagylelkűség látszik uralkodni egy elég hosszú hymnusában, melyben a cyrenei költő némely régi lyrikus, STESICHOROS és ALKAEOS rövid és rohamos versmértékét utánozta.

«Rajta lelkem! ¹⁶ szent énekben szárnyalva csillapítsd le a test izgalmaikat és erősítsd az értelmes lény mozgulatait. Koszorút nyújtunk az istenek királyának, vér nélküli áldozatot, dalaink áldomását.

«Téged énekellek, téged a szárazföldön, téged a szigetekben, téged a zord hegyormokon, téged a mezőkön, oh boldog teremője a világnak! Feléd vezérel az éj, hogy téged magasztaljalak, oh mennyei király! Neked szólnak nappali hymnusaim! neked hajnali hymnusaim! neked esteli hymnusaim!

«Bizonyságom a csillagok ragyogása és a hold futása; bizonyságom a nap, a csillagok királya és a boldog lelkek szent letéteményese.

«Felséges udvarod, öled felé emelem röptömet, mely azon mértékben könnyebbül, a mint távolabb fut az anyagtól, abbeli örömében, hogy mennyei csarnokaidba jut. Majd könnyörögve közeledtem szent templomaid felé; majd a hegyek ormára mentem imádkozni; majd leszálltam a sivatag Lybia nagy völgyébe, délen, hova nem hatol

istentelen lehellet, hol nem látható városaink sürgő embe-
reinek lábnyoma. Azt akartam, hogy lelkem, szenvedélyek-
től tisztán, vágyaktól menten, fáradalmaim kipihenve,
fájdalmaitól megszabadulva, messzire vetve magától a
haragot, a viszálykodást, minden benső bajt, itt végezze el
ártatlan szájjal és megszentelt szívvel a szeretet himnusát,
melylyel neked tartozik.

«Békesség legyen égen és földön! álljon meg a tenger!
legyen mozdulatlan az ég! Szünjetekek meg, különféle szelek
lehelletei; szünjetekek meg, dagadó hullámok mozgásai,
folyamok futásai, források esései! csend foglalja el a világ
tájakat, míg a kegyes áldozatot ünneplem! Oh Atya, oh leg-
főbb boldogság! hárítsd el tőlem az emészthető gondokat, hárítsd
el lelkemtől, békés imámtól, életemtől, műveimtől! Bár fog-
lalhatná el szívem adománya dicső szolgálóid gondját, a bölcs
követekét, kik áhitatos himnuszokkal járulnak hozzád!»

Majd az elvont kifejezések zuhatagja következik itt,
melylyel a költő elragadtatja magát, hogy az Istenig jusson,
kit imád, ki önmagának atyja és fia, egység, mely megelőzi
magát az egységet, eredete és központja minden lénynek.
A gondolat mindenütt élezettnek, a megkülönböztetések
csaknem megragadhatatlanoknak látszanak; és az érzelem
mégis igaz, a megindulás benső és mély: a bölcsész, ki
hajdan a földhöz ragaszkodott, ott óhajtott, ott hitte fel-
találni a dicsőséget és békét, most már csak az örök bol-
dosságra vágyik. Nem tudom, vajjon egészen keresztény-e
már ez; de bizonyára olyan ember, a kit mint POLYEUCTEST,
elragadtak egy másik világ felé.

«Uram, mondja a költő, egykor a nemes élvezetek
kedvelője, únom e földi életet. El tőlem, ostora az Istentől
megfosztott halandóknak, városok nagyszerűsége! El tőlem,
bájos átkok, gyászos kellemek, melyekkel a föld magához

vonja az elcsábított lelket és rabszolgaságban tartja, midőn nagy boldogtalanságában kiitta természeti javai feledésének kelyhét, hogy a rosszabb részre vesse magát! Mert az álnok anyag kettőt foglal magában: az ember, ki az asztal felé nyujtva kezét megérinté az édes italt, sajnálni fogja a keserút, az ellenkező súlyok alatt, melyek őt magát magukkal vonják.

«Valóban ilyen a földi kényszer, törvény gyanánt felállítva. Két különböző edényből önti a végzet az életet az emberek számára. A tiszta ital, a vegyületlen jó, Isten és az isteni dolgok. Megittasulva az édes ital kelyhétől, érintém a rossznak széleit; bele ütődtem a kivetett törbe; éreztem Prometheus átkát; de undor fogott el e változó állapotokban.

«Az Atya nyugalmas rétjei felé futva, gyorsan menekülök az anyag kétséges birodalmától. Tekints reám, oh adója a szellemi életnek! tekintsd ez esedező lelket, mely a tied, s mely a föld közepéből az eszményi magaslatokra próbál fölemelkedni.

«Földre öntött mennyei harmat vagyok. Adj vissza a forrásnak, honnan lehulltam, hogy mint menekülő itt alant bolyongjak. Engedd meg, hogy összevegyüljek a teremő fénnyel; engedd, hogy védelmed alatt, a mennyei karral ajáljak fel neked szellemi szent hymnusokat! Engedd, oh Atya, hogy a világossággal egyesülve, ne hulljak többé vissza a föld szennyébe! de míg a testi élet bilincsei közt vagyok, hadd élvezhessek, oh Atya, békés sorsot!»

Kétségkívül a világi s kivált homeri bélyeg nem tűnt el egészen e versekből. Rá találunk, egy rövid czélzásban, még ama két tölcésre is, melyből az Olymp ura a jót és rosszat önti, ez ősi jelképre, melyet a bölcsész THEMISTIUS már megifjított, a királyság kötelességeiről és kettős hatalmáról tartott beszédében. De daczára ez emlékeknek, me-

lyeket SYNESIUS nem tud levetközni, ettől fogva érezzük benne a keresztény ihletet; és a költő püspökké lehetett, kivált a lángoló hit és kevésbbé szigorú formulák e korszakában, midőn az egyház néha egyes pontokban eltérő proselytákat foglalt közösségébe, miként a nagy birodalom, diadalmas növekedésének első napjaiban, keblébe fogad és eltűr oly városokat és területeket, melyeknek meghagyja a közös engedelmesség szabályától eltérő régi szokásaikat és szabadságaikat.

SYNESIUS nem csalta meg az egyháznak e bizalmát. Kétségkívül sokáig volt katechumen; a keresztény papságba lépven, kifejezte fentartásait a dogmára és fegyelemre nézve. Megőrzi külön, és sokáig szabadnak hagyott véleményét a lelkek teremtésének korszakára nézve; osztozik ORIGENES eltérésében a pokoli szenvedések örökkévalóságát illetőleg. Végre megvallja és fentartja házassági jogait az egyházi szolgálatban; és a szörnyű gyászban, mely később életét sujtá, kora halála által ama házasságbólszármazott három gyermekének, melyre még püspöki felavatásának pillanatában is szeretettel emlékezik, boldogtalanságában és leveleiben nyilatkozó panaszaiban semmi sincs, a miből föl lehetne tenni, hogy megbánta vagy kétségbe vonná megőrzött szabadságát. De, mint dalai bizonyítják, élő hittel ragadja meg a kereszténység legmagasabb rejtelseit, a mint gyakorolja irgalmassági erényeit. A dogmában buzgó ellensége az arián felekezetnek: imádja az Atyával egy öröklétű Fiút, az emberi vétkek és szenvedések isteni Megváltóját.

Mint maga nazianzi GERGELY, ő is a kereszténység lelkét, a mi annak metaphysikája és erkölestana, az emberre lett Isten imádását, Krisztus tiszteletét állítja ama finom megkülönböztetések ellenébe, melyekbe ARIUS iskolája a sociniánok és unitáriusok jövőendő tanát, a bölcsészeti theis-

must burkolta. Buzgó tanítványa a niceai hitvallásnak, valamint az evangéliomnak ; megvan benne a dogma, valamint a szeretet lelkesedése.

Kétségkívül érdekes tanulmány volna az irodalom történetében, látni, miként vitték át a régi görög költészet művészetét, összhangját a keresztény hit abstractióira s miként írták le azokat :

«Az önmagában isteni s a kimondhatatlan egységek fölött termékeny forrással együtt,¹⁷ meg fogom koszorúzni a lant szellemi virágaival Istent, a halhatatlan Isten dicső Fiát, a legfőbb Atya egyszülöttét, ki az atyai gondolat megfoghatatlan munkájából származott, és kiszökelt ölének mélységéből, hogy napvilágra hozza az Atya rejtett kincseit.

«Az isteni forrásban maradt még az, mi belőle származott, az Atya bölcsesége, a legfőbb szépség fénye ; de neked, kit létre hoz, az Atya a létrehozást adá : te vagy magának az Atyának nemző és rejtett hatalma ; mert téged tett a világ teremtetőjévé, reád bízván, hogy értelmi fajokból testi alakokat vonj ki : te irányzod az ég értelmes körét, te vagy a csillagnyáj pásztora.

«Oh király ! te parancsolsz mind az angyali karoknak, mind az ördögök phalanxainak ; te kormányzod a halandó természetet, te veszed körül a földet láthatatlan lehelleteddel, s te egyesíted szünet nélkül az isteni forrással azt, a mit tőle nyertél, megszabadítván a halandókat a halál kényszerétől. Légy kegyes e hymnusok adománya iránt, nyugalmas életet adva a dalnoknak, ki neked szenteli azokat ; függeszd fel rá nézve az Euripos viharjait, és felszárítva az anyag vészes hullámain, hárítsd el a testi és lelki kórokat ; csillapítsd le a szenvedélyek gyászos zajgását ; távolítsd el tőlem a gazdagság és szegénység kellemetlenségeit.

Adj dicsőséges munkáinknak tanúságot és jó hírnevet az emberek közt. Koszorúzz meg a szelíd rábeszélés virágaival. Lelkem, megszabadulva a viharoktól, élvezze a békét és ne nyögjön földi gondok alatt! de mennyei habjaid légi folyamaiból merítve, oh Isten, hadd üdítsem fel és hassam át a bölcsesség adományaival!»

Kétségkívül van még valami profán szín a költő ez utolsó kívánságain. A helyett, hogy keresztény módon a szenvedést és lemondást óhajtáná, a dicsőséget s a szelíd rábeszélés virágait kéri Istentől, mint PINDAR tette volna. Képzelve kevésbbé tért át, mint szíve. Még ragaszkodik a bölcs régi boldogságaihoz, s nem csupán ama nyugodt állandósághoz, melyet pótolhat az evangeliomi béke, de a tehetség és erény földi jutalmaihoz is; a nyugalmat óhajtja, a boldog jólétet és mint költő kétségkívül a dicsőséget.

De a mint látjuk, épen olyan jól fogja fel és fejezi ki a dogmát, mint maga ATHANÁZ. És a mi a teremő hatalomnak egyenesen a Fiúra való átruházását illeti, kétségkívül az isteni személyek elválaszthatatlan azonosságának még jobb jelzése végett: a keresztény orthodoxia itt is meg egyezik a költő képzelmével. Theologiai szempontból bizonyára nem lesz kárhoztatás e magasztos képre nézve, hogy MILTON lángesze elfogadta és mindenkorra belevéste a halhatatlan költeménybe, a hol feltünteti az Isten Fiát, az Atya szavára formálva a mindenséget, melynek elbukott lakóit meg lesz váltandó, egyszerre teremője és jövendő isteni váltsága lévén az emberi nemnek.

A ki ismeri az angol költő tág olvasottságát, a héber kelettel való ismeretségét, a versein mindenütt előmlő hellenisztikus jelleget, az nem kételkedhetik, hogy MILTON e gyakran lyrai eposában SYNESIUSBól merített ihletet, a

mint másutt szent Justinból, szent Ephremből és szent Jeromosból.

A ptolemaisi püspöknél az új hitnek ez uralkodó fogalma, Krisztusnak e buzgó imádása, úgy látszik, más himnuszokat is hozott létre: újra előfordul énekeiben, a népies oktatás és orthodox tiltakozás határozott szándékával.

«Oh boldog Halhatatlan, oh dicső Fia a szűznek, solymai Jézus! elsőnek találtam dalt számodra új mértékben, mely rezgésbe hozza a lant húrjait.¹⁸

«Légy hozzám kegyes, oh király! és fogadd el ez áhítatos hangok dallamát. Az elenyészhetetlen Istent, az Atya Isten dicsőséges Fiát, a világteremtő Fiút fogjuk énekelni, az egyetemes lényeket, végtelen bölcseséget, ki Isten a mennyei lények közt és halott a földalatti világ lakói között.

«Midőn egy halandó nő öléből e földre jutál, bámulva állt meg a mágusok tudománya az égen fölkelte csillag előtt, kérdezve, ki lehet ez újszülött, mi lesz ez ismeretlen Isten: Isten, halott vagy király?

«Rajta, hozzátok az ajándékokat, a myrrha szent zsengeit, az arany adományát, a tömjén tiszta gőzét! Isten vagy: fogadd el a tömjént. Király vagy: aranyat ajánlok fel; a myrrha sírodra fog illeni. — Jelenléted megtisztítja a földet és a tenger hullámain, és az utakat, hol a démon járt, a levegő híg síkjait és a föld mély örvényeit. A halottak segítségére jössz, Isten, alá szállva a poklokra. Légy kegyes, oh király, és fogadd el az áhítatos hangok dallamát.»

Ime a lyrai hang, ha nem is az áradó zengzettel, az emlékek és képek útvesztőjével, hová PINDAR ragad magával, de legalább megvan benne ama más görög szellemek szabad és kimért menete, kiket HORÁCZ utánzott s kiktől

itt-ott még maradtak töredezett hangok és szétszórt versek. Újra feltalálunk itt valamit büszke vagy kecses hangjaikból, oly hitre és megindulásokra alkalmazva, melyeket kevésbé gyanítottak e költők s melyek olyan újak a világra nézve. Nincs valami szerencsésebb, mint a hirtelen átmenet az Isten, a teremő Fiú, magasztos meghatározásáról a mágusok imádására és a költőnek e mozdulatára, ki mint a régi színpad karvezetője felkiált: Rajta, hozzátok az ajándékokat!

Mennyire megindíthatta ez ajándékok megmagyarázott értelme a keresztény lelket, mystikus szeretettel töltve el azt az Isten gondolatára, ki áldozat és megváltás! A költő püspök kedvét leli ez imádásban, még mikor a földi dolgok és emberiebb bölcsészet némi emlékét keveri is belé:

«A lant elefántcsontjához fűzött húrok doriai hangja mellett fölemelem csengő hangomat, érted, boldog Halhatatlan, dicső Fia a szűznek! ¹⁹ Adj nekem bajoktól ment napokat, oh király! adj a fájdalomtól éjjel-nappal elzárt életet. Csillogtasd lelkem előtt a szellemi forrásból kiröppent világot; add ifjúságomnak az egészséges és izmos test erejét s a jól tevés dicsőségét. Adj nekem szerencsés éveket, az öregség utolsó gyönyöreig, gyarapítva bennem az okosságot az egészséggel.

«Oh Halhatatlan! tartsd meg számomra fivéremet, kit egykor, midőn közel volt a halál kapujához, visszavezettél hozzánk, elosztatván így nyugtalanságomat, könnyemet és lelkem izgatottságát. Visszavontad őt a halál árnyai-ból, a könnyörgőhöz való szánalomból, oh Atyám!

«Tartsd meg nővéremet is s az ifjú gyermekpárt, és rejtsd ez egész békés házat kezednek oltalmazó védelme alá! Hitvesi kötelékem társát, oh király, őrizd meg épen és egészségben, kór és bánat nélkül, mindig szeretettve, min-

dig szívből egyesülve velem, mindig megvallott hitvésemet, ki nem tudott lopva részesülni szerelmemben! Kövesse a sérthetetlen és tiszta, s minden bűnös vágnak hozzáférhetetlen szent hymen törvényét! S a mi engem illet, szabadítsd meg a földi bilincseket lerázott lelkemet az élet bajaitól és átkaitól, és add, hogy a szentek karai közt hymenokban zengje Atyád dicsőségét és a te hatalmadat, oh Boldog! Újra énekelni fogok rólad; s a harmonia minden hangjára idomítom lantomat.»

SYNESIUS, ámbár bizonyos, hogy Ptolemais pusztulása-kor nyája élén a ragály vagy fegyver által vészelt el, nem nyerte meg a keresztény apotheosist. A coelibatus alól való kivétel, a bölcsészet emlékei, a költészet szeretete külön és kétséges helyet jelöltek ki számára a kereszténység győzelmével növekedő orthodoxia szigorúsága mellett. Ámbár nem érte semmi rosszalás, semmi censura, mint TERTULLIÁNT, ORIGENEST és annyi mást, még sem maradt, mint ezek, híres és gyakran idézett tekintély. Bizonyos tekintetben inkább a művészethez, mint a valláshoz tartozik; és mégis a művészet, melyet szeretett s melyhez életének megpróbáltatásai és megindulásai szünet nélkül visszavezették, csak vallási énekeket hagyott fenn számunkra: sem hazájának bajai, sem egyéni fájdalmai nem fordulnak elő verseiben. Mindig az a platonikus, a ki csak Krisztusról énekel.

«Oh nagyon dicső és nagyon szeretett isteni Fia a solymai szűznek,²⁰ téged magasztallak, ki elűzted az Atya kertjeiből a földi kigyót, a földre szállott álnok ellenséget! Az emberek közt utazván egész a Tartarosig hatoltál, hol a halál törvénye alatt tartá a lelkek sokaságát. Az ős Hades reszketett előtted és a falánk eb elhuzódott a küszöbtől. És te megszabadítva lánczaiktól a keyges lel-

kek tömegét, e szent kísérettel Istenhez emelted hymnusaikat.

«Mialatt fölszálltál, oh király! reszkettek előtted a légben szétszórt démonok törzsei, bámulat ragadta meg a csillagok halhatatlan karát és az ég mosolygott. E mosolyra az Aether, az összhang atyja, diadalmi éneket zengett hét húros lantján. A hajnali csillag mosolygott; és az est aranyos csillaga, Cytherea csillaga, a hold, mely csillogó örömmel árasztja el a világot, elül haladt, mint az éji istenek vezetője. De távolról kibontá a nap ragyogó fürtjeit, az isteni léptek alatt: megismerte az Isten Fiát, az értelmet, mely a nagy munkás, és magát a tűz forrását, mely élteti.

«De te fölemelve szárnyaidat, áthatoltál az ég kék boltjain s megállapodtál az értelmi sphærák legtisztább közepén, a legfőbb jó eredeténél, hol az ég hallgatag, hol nincsenek többé sem a kimeríthetetlen, fáradhatatlan idő, magával vonva pályáján mindazt, mi a földről jó, sem az anyag tág öléből származott bajok, hanem csupán az öregségtől ment vagy inkább egyszerre ifjú és agg örökkévalóság, kiosztva az isteni lényeknek részöket a boldog hajlékból.»

A keresztény főpap, a ptolemaisi nép védője, atyja, itt ismét PLATO lelkes tanítványa lett. Vele együtt látszik szemlélni az *örök eszméket*; utánok vágyik még s nem választja el a változatlan örökléttől, mely a mulandó időt követi. De e lelkesedés, az ősi költészet utolsó alakja, megindult szívből árad, Krisztus jelenlétében, Krisztushoz fohászkodva. Reá nézve a speculativ gondolat, az isteni eszmény látása összevegyül az irgalmas szeretet hevével és az áldozat szenvedélyével. Éjjel-nappal örködik Ptolemais felett; vonakodik elhagyni az ostrom borzalmaiban; oltal-

mazza, áldja az utolsó óráig. Hazájának romjai alá temetkezik, a hol még egy sarkő sem hirdeti emlékét. Betölti püspöki szent hivatalát, a mint felfogta, a mint kifejezte egyik beszédében, mely nem kevésbbé költői, nem kevésbbé emelkedett, mint hymnusai.

«Helyemen fogok maradni az egyházban; magam elé teszem a szent edényeket; átölelem a szentély oszlopait, melyek fentartják a szent asztalt. Ott maradok élve; ott esem el holtan. Isten szolgája vagyok. És talán kell, hogy életemet áldozzam fel neki. Isten néhány kedvező tekintet fog vetni a főpap véréből öntözött oltárra.»

Épen ez, e beteljesült elhatározás emeli ki kiváltképpen a költő jellegét a püspökben. SYNESIUS nem az előkelő formák utánzója, nem szorgalmas költészeti munkás, minőkkel a hanyatlás századaiban találkozunk. Lantja lelkének, álmadozásának, mystikus hitének eszköze. Nem vonja el az élet komoly kötelességeitől: buzdítja teljesítő-sökre, segíti a pap és a közvédő lelkesedését.

Ebben kell megkülönböztetnünk e görög hymnusokat ugyanazon vagy a következő század annyi más versétől. A szerző bölcs volt, emelkedett és kecses képzelemmel; s végső megpróbáltatásaiban hősi önfeláldozást tanúsított polgártársai iránt. Úgy halt meg, mint szent Ágoston, a barbaroktól ostromolt püspöki székvárosában; s a nélkül, hogy valaha teljesen orthodoxá lett volna, vértanú volt.

E rendkívüli idő festésének befejezéseül hátra van még a bátorságában és szeretetében magasztos keresztény költő mellett feltüntetni a hierophanta és ábrándos pogány költő utolsó képét. Ilyen a régi hitek lassú kialvása: még akkor is, midőn az ifjú és tiszta hit lángja megemésztí maradványaikat, mozognak a hamu alatt, s vetnek még élénk lobbanásokat, melyeket a környező új kor idéz elő. Így

ébredt fel a keresztény püspök hymnusai mellett *Proclus* makacs lelkesedése, Minervát és a Múzsákat imádva az összedülő templomok zajában.

PROCLUS verseiben a lyrai szabadság kétségkívül belebonyolódik az archaismus és a symbolum bilincseibe. Az ihlet megcsinli e tudós munkát; de a polytheismus e maradékaira nézve az irodalom szeretete szenvedélylyé vált, s nyelvének megvan a maga költészete, valamint őszintesége.

«Énekeljük,²¹ magasztaljuk a halandók isteni fényét, a nagy Jupiter kilencz zengő leányát, a Múzsákat, kik megtisztítva az élet tengerén eltévedt lelkeket a könyvek rejtelmes ereje, a gondolat fentartója által, megóvják a földi fájdalomtól, s megtanítják átkelni a feledés mély folyamán, és szennytól menten fölemelkedni a testvéri csillagba, honnan hajdan lebuktak e lelkek, midőn az anyagi javak szenvedélyétől elkábulva, leszálltak az élet partjaira.

«De oh istennők! csillapítsátok le bennem e heves lángot; ittasítsátok meg a bölcsek értelmi tanításaival s a babonás emberek hangja ne térítsen el ez isteni és üdvös úttól! Az élet zajgó hullámai közül vonjátok a tiszta világosság felé lelkemet, melyet eltöltöttek ihlető könyveitek s mely magában bírja ez édes ékesszólás dicsőségét, a gondolat vigasztalóját. Hallgassatok meg, oh istenek! felséges vezetői a szent bölcseségnek, kik isteni tűz érintése által a halhatatlanok felé vonjátok a sötét börtönből kiragadott lelkeket, megtisztítva őket az imádság kimondhatatlan engesztelésével! Hallgassatok meg, nagy szabadítók! Lövelljétek reám a szent könyvekből a tiszta világosság sugarát és oszlassátok szét a felhőt, hogy megkülönböztessen a halhatatlan Istent és az embert, hogy a démon, a rossz

szerzője, ne tartson vissza mindenkorra Lethe habjai alatt, távol a boldogok tanyájától, és hogy a kegyetlen büntetés ne kösse le az élet lánczaival lelkemet, mely a születés hideg hullámaiba esett, hol nem akar többé sokáig bolyongni. De oh istenek! urai a ragyogó bölcseségnek, hallgassatok meg; és midőn a mennyei út felé sietek, nyilatkoztassátok ki előttem a szent szavak erényeit és rejtelseit!»

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

(Latin lyrismus a keresztény ihletés alatt. — PRUDENTIUS. — Szent PAULIN, nolai püspök.)

Nyugaton ugyanazt találjuk, a mit keleten: a keresztény átalakulás mindenre alkalmazódik, a költészetre úgy, mint a valódi életre. De eleinte a multat utánozva, e költészet ujdonságában is megtartja a művészet alakjait, az összhang szabályait, melyeket a nép tudatlansága és a bárbar betörés később összezavart és lerombolt. Nem Rómában jelent meg legnagyobb fényvel ez a már keresztény, de classicus iskola. A hódítás által messzire kiterjedvén, a római nyelv nagyon ellentétes pontokról nyerte szónokait és költőit. A harczias Hispania, melyet délvidéki rokonsága korán összevegyített itáliai urainak szellemével, magasztalta először a lanton az új vallást. A mint hajdan LUCANUST és MARTIALIST adta Róma roppant nagyságának és bűneinek, akként szolgáltatott a katakombákból kiemelkedő egyház erényeinek egy zengzetes és tiszta dalnokot.

PRUDENTIUS a tarragonai tartományban született, időszámításunk 348-ik éve körül; felváltva ügyvéd, bíró, praefectus volt, majd Rómába és Theodosius udvarához vitték tehetségei. Élete egészen világi lévén, nem érhetette el ama nagy püspökök tekintélyét, kik akkoriban az egyházat diszíték. Az volt a negyedik században, a mi Minutius

Felix a másodikban: világi neophyta, szavával szolgálva testvérei hitét s a régi rómainak irodalmi hagyományával dicsőítve az új Rómát. Lantos költő, de nem ihlett főpap lévén, PRUDENTIUS mindenk előtt leírja a keresztény életet mindennapi kötelességeiben és legdicsőségesebb emlékeiben. Mint a ptolemaisi püspök, a természet látványát vonatkozásba hozta az emberi szívvel, s ennek benyomása alatt hymnuskkal jelezte a fő órákat és az idő felosztásait.

Ez előjátékok bája szentségökben állt, a lélek önmagához való térítésében, a vallási tisztaságnak s a világi élet bűneinek ellentétében, és végre a szellemi élet reményében, mely előbbvaló e földi lét minden érzeténél. Ilyen a reggeli hymnus, mely HORÁ CZ egyik előkelő versmértéke szerint készült: ¹

«Oh éj, homály, sötét párák, zűrzavaros osztályrésze a világnak! fölkel a nap, világosodik az ég, közeleg Krisztus: tünjetek el!

«A föld homálya szétoszlik a nap lángoló nyilatól; és a ragyogó csillagzat világával visszanyerik színöket a tárgyak.

«Így a mi saját éjszakánk, álnoksággal czinkos szivünk homálya nemsokára föltárva el fog halványulni az Isten országa előtt.

«Akkor többé nem lesz elrejtethő, a ki mily feketeségen gondolkodik; hanem e szent hajnalon csillogni fognak a lélek leleplezett titkai.

«Napkelte előtt büntetlenül vétkezik a tolvaj a sötétség szégyenletes oltalma alatt; de a világosság, az álnokság ellensége, nem engedi többé elrejteni a zsákmányt.

«Ime jó a lángoló nap: most, bánat, szégyen, megbánás. Senki sem oly szilárd a rosszban a fény előtt.

«Most, most, munkás élet. Ez órában senki sem mer játszani; mind komoly tekintettel színezik legléghább gondjaikat is.

«E mindenkire hasznos óra mindenkit felhiv, hogy azt tegye, a mit tud; a katonát, a tisztviselőt, a hajóst, a mesterembert, a munkást.

«Az ügyvédség dicsősége csábítja az egyiket, a végzetes trombita ragadja el a másikat. Itt a kalmár, ott a majoros jár fukar haszna után.

«De mi, nem ismerve a nyereményt és uzsorát, idegenek lévén a szó művészetétől, nem támasztva rettegést a hadi mesterségben, egyedül csak téged ismerünk, oh Krisztus!

«Tiszta és egyszerű lélekkel, áhitatos hanggal, letérdelve előtted, hozzád fohászkodni tanulunk a könyvek és dalok által.

«Ez napjaink díja; ez a művészet, melyből élünk; ez első munkánk, ha az újra éledő nap fölemelkedik.»

A következő versszakok elbágyadnak és bizarrá lesznek, néhány részletökben Jákob és az angyal éjjeli harczáról. A parabolába itt bizonyos mystikus illetlenség vegyül. De nemsokára újra feltűnik az erkölcsi emelkedettség a keresztény abbeli vágyában, hogy a számára engedett új nap feddhetetlenül muljék el, hogy a nyelv ne hazudjék, a kéz, a szem ne vétkezzék.

«Felvigyázó ügyel reánk a magasból és minden nap látja minden tettünket, hajnaltól estig. Nézője és bírója mindannak, mi az emberi lélekben fogamzik: senki sem csalja meg e tanút.»

Az esti hymnus, mely nyugalmas éjszakaért, az álmak eltávolításáért és a lélek tisztaságáért könyörög, nem kevésbé természetes menetű. Az Atyához és a Szenthá-

romsághoz való fohászkodás után a költő így szól művészi-
leg összefont alkaikus versszakokban :²

«Elmult a nap munkája, megjött a nyugalom órája ; és
az álom megpihenteti a fáradt testeket.

«A viharoktól zaklatott és gondoktól sebzett lélek tele
torokkal iszsza a feledés kelyhét.

«Hatalmas nyugalom hat át minden tagot és nem
hagyja meg a boldogtalanokban a fájdalomnak semmi
érzését.

«Istentől gyarló természetünknek adott törvény e gyö-
nyör, mely meggyógyítja és mérsékli a szenvedést.

«Üdvös nyugalom kereng az ereken s az üdítő álom
által csillapítja le a gondoktól szabadult szívet ; de az elme
gyors szárnyakon elmenekül s különféle képekben látja a
rejtett dolgokat.

«A lélek, mely az égből született s melynek tiszta for-
rása a lég, megszabadulva egyszer a gondoktól, nem tud
többé henyén epedni.

«Számos tüneményt készít magának utánzás által,
s gyorsan átfutva rajtok, bizonyos tevékenységre talál.

«A kit erkölceinek tisztasága ritkán hagyott elbukni,
fényes sugár esik arra és megmutatja neki a láthatatlan
dolgokat.

«De a ki beszenyezte szívét a bűnök ragályával, szám-
 nélküli borzalmak játékszere lesz és fenyegető képe-
ket lát.»

Az élet más eszményeit is megszentelték a költő dalai.
Tudjuk, mik voltak a helleneknél a gyász panaszok és
imák. Róma túlságig vitte ezeket fizetett *sírató női* által a
hatalmasok és gazdagok temetésein. A legelőkelőbb költé-
szet, a római száműzéseket követő csiszolt korszakban,
nem tagadta meg e gyász nyelvét az elegiában és az ódá-

ban; OVID és HORÁCZ nevei eleget mondanak. Nem szükséges emlékeztetnünk, mily megható dolgokat talált az epikureus HORÁCZ az élet rövidségében s a túlélő barátság bánatában. Gúnyolódó költészete szelid és bájos lesz. A búskomolyság, melyet gerjeszt, ha nem is erény, legalább megerősíti a lelkeket a lemondás által.

De mennyire hiányzik e bölcsészetből a nagyság és a gyöngédség! mennyitől megfosztja a képzelmet és a szívet! Ha a szellemnek a halhatatlanság hitéből származó nemes büszkeségéről van szó, milyen csalódást okozhattak reá nézve HORÁCZnak e versei egy kitünő bölcsről:

«Oh te, ki megmérted a tengert, a földet és a végtelen fővényt, Archytas, íme maroknyi porrá váltál a matinusi parton! semmi hasznodra sincs, hogy a lég birodalmáig emelkedtél s az egek körében járt szellemed, melynek meg kellett halnia!»

Ha az ember legjobb érzelmeiről van szó, az emlékek hűségéről, a költő nem vár elvesztett barátja számára mást, mint örök álmat.³ Másutt magának sem ígér egyebet, mint egy első könyvet még meleg hamvai fölött. Mindez nagyon kevés arra, hogy fentartsa a lelket az utolsó órában és megihlessen az életen át. Többet ér, még a római szellem romjaiban is, elővenni egyikét a síriratoknak, melyeket a vértanúk hagytak hátra. Többet ér a keresztény lantos ajkáról hallani szép fohászkodását a Teremtőhöz, az emberi lelkek tűzhelyéhez, és bizalmát az örök életben, mely meg van nekik ígérve.

«Kész vagy, oh Isten! megsemmisíteni a halált szolgáláért; és megmutatod nekik a változhatatlan ösvényt, melyen a testnek is ujja kell születni.»⁴

«Csak jöjjön meg az idő, melyben Isten betölti minden reményünket! Vissza kell adnod, oh föld, a képet,

melyet kiszolgáltatok neked. Ha a rothasztó idő szétszóróná is csontjaim porát s csak egy marék hamut hagyna belőle; ha a folyamok futó vize, a légben szétszórt szelek széthordanák porommal rostjaimat, az ember nem veszhet el.

«De a míg, oh Isten, magadhoz hívod és újra összeállítod a szétszórt testet, hol fogod megpihentetni az ártatlan lelket? A boldog patriarcha ölébe fogadtatva virággal lesz-e körülvéve, mint Lázár, a lángtól emésztett dúsgazdag szeme előtt?

«Hiszünk szavadnak, oh Megváltó, midőn diadalmaskodva a halálon, kíséretedbe hívod a kereszted mellé függesztett latort! Ime megnyilt a hívek előtt a paradicsom ragyogó ösvénye. Szabad az embernek e ligetbe lépni, melyet elragadt tőle a kigyó. Kérlek, isteni kalauz! fogadd el és szenteld meg az áhitatos lelket szülő hajlékában, melyet elhagyott a száműzetésért és tévelygésért. — De mi ibolyákkal és lombokkal öntözzük a síriratot és a hideg követ».

E vallási emelkedettséghez, e keresztény metaphysikához, mely maga is költészet, PRUDENTIUS a vértanú közeli emlékeit csatolja. A hitnek több hőset magasztalják hymnusai, melyek hatalmasan megragadták az egykorúakat, de hosszúak és néha különösekre nézve. Lyrai pálmája, szellemének elévülhetetlen virága a néhány megható és naiv vers az első vértanúságról, a Herodes által legyilkolt ártatlan kisdedekről.⁵

E versekről elmondhatjuk, hogy soha sem fognak elveszni, s énekelni fogják azokat a legutolsó barbár földön, melyet a kereszténység meghódít és megáld.

Néhány évvel a tarragonai költő születése után, a keresztény hitnek egy másik dalnoka kelt föl Gallia déli

tartományaiban, Italiának e hódításában és folytatásában: PAULIN, növendéke, barátja, ellenmondója Ausonushoz, s ezzel együtt egy ideig a császárság magas hivatalainak osztályosa. Egygyel több közös rokonvonása PRUDENTIUS-sal az is, hogy ifjú korában ama hispaniai tartományban vette föl a keresztény hitet, mely oly szenvedélyesen lelkesült érlette. Több évig tartózkodott itt, beleházasodott egy gazdag keresztény családba s megtérítette feleségének példája és imája, ki türelmetlenül kívánta egészen megnyerni őt vallásának s lerázni magáról úgy, mint róla, a vagyont, melyet hozomány gyanánt vitt hozzá. Hallgatva e szeretett hangra, PAULIN elhagyta a római senatust és eladta terjedelmes birtokait, hogy a szerencsétlenek közt oszssa ki árokat és a vallásos szegénységbe lépjen.

Szinte félünk összeköttetésbe hozni az irodalom és művészet eszméit e lángoló erényű művekkel; de elfeledni e vegyületet, annyi volna, mint megváltoztatni az igazságot. PAULIN (mint Ausonussal való költői vitája bizonyítja) előkelő szellem volt s a világi költészet legbecsesebb emlékein táplálkozott. Csakhogy a mi Ausonusra nézve bálványozás, reá nézve csak sokáig kedvelt s leküzdött szórakozás volt. PAULIN különben nem állapodott meg a hitnek úgyszólván külső nagyságánál, hogy azt dicsőítse: alázatos és buzgó szolgájává tette magát. És midőn püspök lett, kimeríthetetlen szeretetében a rabok megváltására szentelte egyházának edényeit és saját szabadságát. Csodálatos legenda! akár valódi ténnyel foglalt magában, akár a néphitet bizonyítja, melyet annyi erény valószínűvé tett.

De kölcsönözzük előbb a képzelem és összhang néhány emlékét e keresztény erénytől, mely méltó volt

harcolni a barbár berontás ellen. Vajjon a keresztény, a költő, az elvált, de gyöngéd férj-e az, ki inkább kiválik PAULINnak Theresiához írt e verseiben:

«Jer, sorsom elválhatatlan társa! ajánljuk fel egészen az Urnak e remegő és rövid életet. Látod a napokat rohanó vihar módjára elmulni és e mulandó világ elemeit elkopni, meghalni, eltűnni. Minden kisiklik kezünkől, s a mi véget ér, annak nincs visszatérése. Hiú képek csalták kapzsi és könnyelmű lelkeinket. Hol van most a nagyságnak e látszata? hol vannak a hatalmasok kincsei?»

Hispaniában pappá szentelték, majd visszatért Italiába, hogy közelebb jusson néhány barátjához, összeköttetésben állt szent Jeromossal és Ágostonnal s tizenhat évet töltött Nola városának kapuja előtt egy kis majorban, közel a hajdani püspök, szent Felix sírjához. Innen választá meg püspökévé a nolai nép. Ifjúságának költői hajlama azon vértanú ünnepén ébredt föl, kinek püspöki székében ült, s HORÁ CZ egyik versmértékében fejezte ki ez annyira új rendbeli érzelmeiket.

PAULIN versei szintén paphoz szóltak, Nicetas, daciai püspökhöz, ki egy itáliai szent gyászünnepére jött és visszatérőben volt fagyos és barbár vidékére. Semmi sem tünteti fel jobban a vendégszerető egyességet, mely akkoriban annyi ihlett lelket hozott össze ugyanazon remény által. Mily szigorú báj van e búcsúzó versekben:

«Távozol már, gyorsan itt hagyva minket, e magányos vidéken, kik örökre egyesültünk veled.

«Indulsz már, a távoli föld hívására, melynek pásztora vagy! Ah! itt maradsz még: szíveink bírnak téged.

«Menj, emlékünkel tele! hagyj e helyen valamit magadból, jelen lévén szellemed által, és viszonzásul vidd magaddal lelkeinket.

«Oh boldog földek és népek, melyekhez eljutsz, minket elhagyva, s melyeket Krisztus lépteid és szavad által fog meglátogatni.

«A dákokhoz fogsz menni, éjszakra; s az ægei tenger hullámain keresztül, érinteni fogod Thessalonikát.

«Ki adja nekem a galamb szárnyait, hogy gyorsan ama karok közé vegyüljek, melyeknek hangjai, a te példadra, magasztalni fogják az isteni Krisztust?

«Bár visszatartanak a test bilincsei, lelkeink utánad szállnak; és veled énekeljük az Ur hymnusait.

«Hozzád, a te benső életedhez kötve, kívülről imádságban és énekben törünk ki.

«A parttól kezdve, melyet megérint, az adriai tenger meghódolva visz téged békés hullámain és vitorláid szelid zephirtől dagadnak.

«Tovább fogsz siklani az elsímult tengeren, és keresztel fegyverzett hajód ormán diadalmaskodva haladsz, megvédve hullámoktól és szelektől.

«A matrózok a megszokott dalt éneklik, hymnusok módjára hangolt versekben; és kegyes hangjaikkal kedvező szeleket idéznek elő.

«Minden hang fölött tárogató gyanánt harsog Niceas hangja, Krisztust magasztalva; és a tengeren felelni fog Dávid és hárfája». ⁶

Az új korszak argonautái és Orpheusa voltak ezek. A költészet újra született a lelkesedéssel. A lant, tisztább adományokkal, Isten és az emberiség szeretetével szövetkezve, zordon és kecses hangokat talált. De a

barbarizmus hullámai, melyeket csak rosszul tartott vissza a régi világ elkopott zsarnoksága, nemsokára mindent elmerítettek s leromboltak egy időre, kivéve az egyházak halhatatlan *keresztjeit*, melyek itt-ott még feltűnédeztek az örvény fölött.

HUSZADIK FEJEZET.

(DANTE, mint lantos költő.)

Mikor ébredt föl a lantos költészet déli Európában a római nyelven és egyházon kívül? mikor lett más, mint az imádság és hit szárnyalása? Az újkori kritika keresi ez időpontot, hogy Siciliának vagy a Provençenak tulajdonítsa dicsőségét. De minden kizárólagos követelés hiábavaló itt; a lantos költészet mindenütt megszületett a lélek első és legélénkebb érzelmeivel. Ha MONTAIGNE reá vélt ismerni a kannibál irokéz dalában, mely a gyíkot dicsőíti s szeretné elrabolni annak élénk színeit, hogy kedvesének nyaklánczát ékesítse velök; ha e barbár dal egészen *anakreontikusnak* látszik a francia bölcész előtt: ugyanazon szenvedélynek, ugyanazon képzelemnek nem kellett-e százszor nyilatkoznia a középkor életének megpróbáltatásaiban? Az előkelőség hiányzott a művészetből, valamint az erkölcsökből. Az izlés, a választékosság nem éltette e költészetet. De, gyakran a szívből indulva ki, annak hatalma is megvolt benne. Övé a *troubadourok* első korszaka, mely világivá tette a szellemet Európában, az egyházzal szemben a véleménynek egy más hatalmát állította fel, megkezdte a szabad gondolkozás vitáját az erősebb ellen és Franciaország

déli részén merész dalnokok és népszerű költők fajtát képezte.

A mi a tömegben uralkodik, csakhamar eszköz lesz a hatalom számára. A középkor ez egyenetlen társadalmában a fejedelem, a várúr, a lovag egy oldalról a nép leggyöngédebb élvezeteit érintették; dalokat készítettek számára.

A rang hierarchiája előkerült a szellemek között is. A nemes *troubadour*, a *trouvère*, bejárva a városokat és kastélyokat, gyakran vitt magával alárendelt dalnokot, a mint a lovagnak megvolt a maga apródja, s a mint hajdan Görögországban a költőnek rapsódja volt.

Így nem az ismeretlen példák utánzásaul, hanem természetes találkozásnál fogva, a társadalmi finomság nálunk a dal és költészet ugyanazon befolyása alatt született újra, melynek a régiek a világ polgárosodását tulajdonították. Egy harczias főúr, Vilmos, poitiersi gróf, kezdé meg hűbéri udvarában ama szerelmi dalokat, melyeket egy másik még harcziasabb várúr, Bertrand de Born, később nagy fénynyel újított meg s a tudósabb lant különféle hangjaira alkalmazott.

Ez új alakban volt ujjá születendő az, a mit itt-ott összeszedtünk a görög művészet romjai közül, a harczias költészet, mely felváltva lelkesült és keserű, serkenti a bátorságot, megbélyegzi az igaztalanságot és zsarnokságot, fölgerjeszti hangjával a szenvedélyeket, s hatalmasabb fölgerjesztésekben, mint lecsillapításukban. Bertrand de Born, a hautesforti várúr, harczban állva szomszédjaival, szövetségben az angol király lázadó fiával, a forradalmi ALKAEOS vagy a bántalmazó ARCHILOCHOS családjából való költő. Megvan benne, mint az előbbiben, a háború szenvedélye, a szép fegyverek, a hadi fényűzés szeretete; kérlelhetetlen, mint a második; és *sirventei* nem okoznak kevésbé mély

marásokat, mint a görög költő *iambusai*. Végre, e pár-huzam igazolására, a tizenkettedik század troubadourja, kit később DANTE idézett és utánzott, születő nyelvét hajlítani tudta a dallam minden mesterségére, vérengző képei közé komoly és szelid színezéseket vegyítve, szóval épen oly elegiakus tudott lenni, mint lyrai.

Ez utolsó jelleg kiváltképen felismerhető gyászdalában, melyet az ifjú angol herczeg emlékének szentelt, kinek felébreszté becsvágyát s osztolni akart veszélyeiben. Azt hinnők, hogy ama *myriologiák* egyikét halljuk, melyekben kedvét találta Görögország költői szelleme, de a melyet a harczos és barát férfias fájdalma ez úttal oly pathossal ruházott fel, mely megatöbb a könyeknél.

A lantos költészet, az emberi életnek ez a veleszületett s felváltva vad vagy ápolt virága, a lantos költészet, a diadalnak és koporsónak e koszorúja, újra megjelent azon a napon, midőn a limouxi durva harczos örömét fejezte ki a harcz közeledtére, mely az ő szemében kedvesebb volt a tavaszi napnál, és nemsokára azután fájdalomtól áradozott az ifjú angol herczeg kora halála fölött. A költészet tüze egész teljességében tört itt ki; a művészet szellemét újra feltalálta a szenvedély.

Különben ugyanezen időtájt, más ég alatt, de rokon nyelven, egy másképen híres és félelmes harczos, a keresztetes háborúk egyik hatalmas uralkodójának örököse, Barbarossa Frigyes unokája, II. Frigyes császár példájával épen úgy pártfogolta a költészetet, mint jótéteményeivel. Mint egyszerre Németség, Nápoly és Sicilia ura, jártas lévén maga is a régi nyelvekben és az arabsban, ismervén ARISTOTELEST és AVERRHOEST, Palermóban akadémiát állított a népnyelv számára, s oda beíratta mind magát, mind két fiát, Enzot és Manfredot, kik mindkétten verseket írtak, a nél-

kül, hogy az utóbbinak politikai szelleme kevésbbé hitszegő és kevésbbé kegyetlen lett volna.

Így kezdődött a világosság a középkor chaosában ; így lebegett az Isten szelleme, a tudomány és a költészet, a barbárság dagadó vizei fölött. De itt is, minden zürzavaros maradt, és a valódi lángész villáma mellett gyakran jelent meg az otromba művészet ügyetlen kísérlete, melyet tapasztalatlanságból épen úgy csodáltak, mint magát a lángeszét.

Megvalljuk, kísértetbe jövünk ez alsó polczra helyezni azt, a mi hozzánk jutott II. Frigyes császár és kancellárja, DESVIGNES PÉTER lantos dalaiból. Mindketten tudósak voltak ; és DESVIGNES PÉTER, hosszú kegy után áldozatul esve Frigyes irgalmatlan gyanújának, megújítani látszik Boëtius és Theodorik tragikus emlékét. De a tudomány nem ad költői hangot. Abban, a mi fenmaradt II. Frigyes boldogtalan miniszterétől, nem láthatunk egyebet, mint csinált utánzását azon szerelmi nyelvnek, melylyel PETRARCA is visszaélt.

A mi Frigyes császárt illeti, III. Inczének e rettentő gyámfiát, ki urává lévén a birodalomnak, oly merészen daczolt a római pápákkal : egy neki tulajdonított gyöngéd dal bámulatra ragad epedő alázatossága által, de nincs benne semmi kecs, semmi lyrai hév ; másutt kell keresni az új költészet magvait, melyek már el voltak szórva Európában, kifejlődtek a déli ég tűzében, elfogadtatást nyertek az udvaroknál, s melyeket nemsokára központosított lángeszének gyújtó tükrében a *középkor Homerje*.

Különös végzetessége e korszaknak, mely annyi emlékekkel terhelt született ! a finom érzelmek, a nyelv csiszolásai megelőzték az új költészetben a szenvedély hangját és a lélek szárnyalásait. Alig emelkedett ki az olasz nyelv a római nyelv romjaiból, alighogy dadogva megszólalt a nép-

dalnokok ajkain, midőn a gondolat minden szenvedése, az alszenvedély minden ízetlensége előállt a versművészet megrontására: úgy látszott, a scholasticismus súlyosodott még a szerelemre is. Nincsenek meg ABÉLARD versei, melyeket Heloisához írt, s melyek a köztereken és az iskolákban ismételtetve elárulták a két szeretőt. Ki e versek tárgya volt, csupán a szenvedélyes szelidséget és a zenei bűbájat dicsérte bennök; ódák voltak ezek rá nézve, minőket HORÁCZ írt Lydiához.

ABÉLARDnak e költői jogcíme elveszett vitái, szerencsétlenségei és vezeklése közepett. De nem így történt olaszországi kortársaival. Szerelmi dalaik, csodálattal fogadtatva, fenmaradtak; művészetök már híres volt s pótolta a természetességet és igazságot. A pártvezérek, a fiórenczi pártoskodásokba keveredett férfiak, győzve vagy száműzve, oly szenvedély fájdalmait és örömeit énekelték, melyet gyakran képzeltnek lehetne gondolni, annyira óvatosak kifejezései, egész a homályosságig. Nem PETRARCA előkelősége és zengzetessége ez; de néha már az ő keresett szellemeskedése, GUINICELLI, GUIDO CAVALCANTI *canzon*íiban nincs más lyrai, mint a stanzák alakja és a versek egybefonódása. A művészet különben megölte a szenvedélyt; és úgy látszik, hogy ez oly élénk, oly harczias természetek a technikai és agyafurt tudomány minden alkalmatlanságának alávetették magukat. Ebben áll kiváltképen a középkor az ókor alatt: sokat okoskodik, és a hanyatlás ál ízlése reá nézve megelőzte a szellem ébredését.

De mégis megjött e szellem; és nem rázta le ugyan egészen a korszak porát, de sok költői erényt egyesített: megvan benne a dráma és szatira hangja, valamint a lantos költészeté és a lelkesedése. *Comedián*ak nevezi roppant munkáját, mely kevert, zajongó, mint a középkor. Nyelvé-

ben, melyet ügyesen vont ki Olaszország minden népies szójárásából, megvan a népies erély és a mystikus magasztosság vagy szelidség; a gazdag természettől, mely körülfogja, a mezők látványától, emlékeitől, harczaitól, szenvedéseitől szüntelen kölcsön veszi a valódi életnek és kora erkölceinek képeit; és mégis, ihlettségének bizonyos óráiban, a legeszményiebb s legjobban magába szállt valóságos költő. Ő, a ki kezében tartá a próféták átkát s gyűlöletének vagy igazságszolgáltatásának kedve szerint szórá azt, a legtisztább hangokra talál, melyek valaha megzendültek a lanton, hogy egész Istenig vigye az emberi imádságot és reményt.

De itt, DANTE csodálatos utazásában van a legmagasabb pont, melyre eljutott; és bámulatunknak először e láthatatlan nagyságok alatt kell őt keresnie. Első költészeti tanulmánya, első gondolatai azok voltak, melyek kortársaié. Velök együtt, a provençiak példájára, finom sonnetteket írt a szerelemről; mint ők, agyafúrt s néha különcz volt. Nemcsak, hogy egy nevét viselő elődje volt, néhány hideg sonnett szerzője, kit azonban szenvedélyesen csodált egy fiatal leány költő, úgy hogy *la Nina di Dante* nevet akart viselni: hanem ifjúságában azt hitte, hogy néhány versenytársa van a költészetben, s csak későn ejti ki a vallomást, hogy mindnyájokat elhomályosítani reményli, a mint a festő Cimabué felülmulta Giottot.

Bocsássunk meg a lángész ez őszinteségének. Első formája koráé volt. Nála is, talán magasabb fokon, a latin nyelv, a provençei költészet és a bölcsészet ugyanazon tanulmányait találjuk; tételt állított össze a földről és vízről, mint első elemekről; Párisban, a *Fouarre*-utczában a scholastikának egy nagy mesterét hallgatta, és nyilvánosan vitatkozott. De lángesze magasabbról indult ki. DANTE,

alig lépve ki a gyermekkorból, érezte a tiszta, igaz, mély szerelmet; csalódásait és fájdalmát oly erővel fejezte ki, mely messzire elveti a század egész elfogadott költészetét és szenvedő nyelvét; megőrizte eltörölhetetlen emlékét, mint Isten pecsétjét; költővé szentelte a vallás és a szerelem.

DANTÉnek ez első eredetiségéhez, e szerelemhez, e gyászhoz, e Beatrix-imádáshoz rettegünk-e egy másik ihletet csatolni, mely meghazudtolja az újkori kritika egy egész elméletét? Merjük kimondani, hogy a középkor teremtménye az ókor tanítványa? Mert daczára a némely híres munkában felállított rendszeres felosztásnak, nincs két külön világ a képzelem számára, nincs két egyenlő és ellenkező nagy iskola; csak kevesebb és több van. A lángésznek, mely néhány nem változó forrásból emelkedik föl, végtelen kitérései és vég nélküli változatai vannak. DANTÉnek, e nagy újítónak, jellege volt imádni VIRGILT, a klasszikus és tiszta nyelv mesterét; s nemcsak úgy imádta, mint STATIUS, rosszul utánozva, túlozva előkelőségét, megrontva egyszerűségét, megváltoztatva szenvedélyét. Egészen áthatva e fénytől, egészen elbűvölve e költészettől, sugárait egy alig születő nyelven tükrözte vissza, melyet e hatalmas minta szerint idomított. VIRGIL tudós és szenvedélyes művészete, erőlködés nélkül áradva szét a királyi és népies nyelvben, melyet az új költő Italia minden zúgából összeszedett: ez DANTE dictiójának utánozhatatlan szépsége!

De éppen ezért ez oly változatos, szabad, gyakran nyugodt és magasztos, néha különöz, mindig szabatos és magvas dictio, mely a szív és gondolat számára készült, semmit sem vehetett föl amaz első szerelmi dalnokok epedéséből és egyhangúságából, kik fölébresztették a képzelmet Olasz-

országban. Még akkor is, midőn DANTE utánozza őket, s mint ők, *hölgyének* színeit ölti fel, érezzük, hogy más hang ez; és első híres munkájának czíme, *Vita nuova*, nem kevésbbé jele az új művészetnek, mint kinyilatkoztatása a szerelem által átalakult léleknek.

Így összekötve a troubadourok zenei formáival, de egész másképen búskomoly és szigorú szenvedélytől lelkesítve, DANTE első költészete egészen lyrai lesz. Különféle hangozon lesz az, néha egyszerű és naiv, néha komoly és szenvedélyes, kecses, mint ANAKREON, bölcsész, mint HORÁCZ.

E rettentő DANTÉT, e kérlelhetetlen bosszulót, kinek kevély arcza és sötét szomorúsága a nép szemében jele volt a pokollal való viszonyának, lehetett volna-e ezt a DANTÉT előre érezni némely első verseiben, melyeket talán barátja, a zenész CASELLA lantjának kísérete mellett próbált meg? Mily dallamos szelidség, mily gyöngédség és mily ártatlanság van az első dalban, melyet a kétségkívül még gyermek Beatrixnak tulajdonít: «Ifjú leány vagyok, szép és egészen új; és leszálltam, hogy megmutassam nektek magamat, fényéből a helynek, honnan jövék. Az égben voltam, s oda kell még visszatérnem, hogy másoknak is nyujtsam fényem varázsát. Ki engem lát és nem érez szerelmet, soha sem lesz meg benne a szerelem értelme. Mert semmi kellemet sem tagadtak meg tőlem, midőn a természet engem kért attól, ki társul csatolt hozzátok, oh asszonyok! Minden csillag öntött szemembe valamit fényéből és erényéből. Szépségem új a világra nézve, mert felülről jöttem; és nem értheti meg más, mint az a férfi, kiben a szerelem már uralkodik, másnak varázsa alatt».

Így a troubadourok szenvedélye már isteni elragadtatás volt utódjuk költészetére nézve. Más lyrai hangok még kifejezőbbé fogják tenni. Nem hiszem, hogy a magán érzel-

mek nyelvében volna valami meghatóbb, mint a költő imádsága a halálhoz, Beatrix betegsége alatt. HORÁ CZ fájdalma barátjának elvesztése miatt, erőlködése megvívásztalni másban a magáénál nem kevésbé nagy gyötrelmet, elérzékenyít és elbájol az érzelmek tisztasága és a szavak dallamos szomorúsága által. De minden véget ért azoknak száraz lemondásában, kiknek nincs reményök, mint majdan mondandó volt az apostol.

Mennyivel pathetikusabb fájdalom van a költő imájában, midőn több izben s a szív minden leleményével könyörög a hajthatatlan halálhoz, s végre, szerelmének keresztény cultusában, így szól hozzá: «Oh halál! ne halaszd a kegyelmet, ha megadhatod; mert már látom megnyilni az eget s az Isten angyalait leszállni e földre, hogy elvigyék a szent lelket».

Tudjuk, mennyire elfoglalta Beatrix képe DANTE gondolatát, s mindenütt visszatér első verseiben, mielőtt nagy munkájában istenítette. A szétszórt *canzonik*, a fájdalmas és büszke panaszok között, melyekkel behinté útját, van különösen egy darab, mely kétszeresen lyrai, fictiójánál és nyelvénél fogva. A költő bizonyossága ez önmagáról: «Három hölgy — mondja — jött hozzám, szívemhez közeledve s kívülről megállva, mert belül a szerelem foglalt helyet, mely éltelen uralkodik. Ruháik szaggatottak, fájdalom van festve arcukra. Látható, hogy egyszerre minden hiányzik náluk, s hogy a nemesség és erény hiábavaló rájuk nézve. Volt idő, midőn elbeszélésök szerint, imádták őket; de ma mindenki előtt gyűlöletnek vagy közömbösségnek tárgyai.»

E három rejtelmes nő, kiktől a szerelem nevöket kérdi, az *Igazságosság*, *Nagylelkűség* és *Mértékletesség*, kiket ettől fogva üldöznek az emberek, s kik bolyongó és szegény

életre jutottak. «És én, kiált a költő, ki ez isteni nyelven hallom ez oly nemes száműzöttek vígasztalását és panaszát, tiszteletnek tartom a rám szabott száműzést. Az erény-nyel szenvedni dicséretre méltó végzet».

De még sem igaz, hogy ez első dalok, e szenvedélyes ódák már minden kortársa fölé emelték volna a nagy költőt. Ez a dicsőség csak DANTE nagy művét illeti meg; s még itt is, daczára az *ének* nevének, melyet maga alkalmaz e munkára, nem a lyrai ihlettség uralkodik legjobban. A középkor Proteusaként, magára öltve a polgárosult és a barbár világ minden alakját, pazarul szórva egymásután az okoskodást, a képzeletet, az allegoriák finomságát, a támadást és a tréfát, DANTE csak ritkán, a költemény első részében tünteti fel a lyrai hang tisztaságát. És mégis, ha PINDAR után, ha HORÁ CZ után, képét akarjuk nyújtani e magasztos és nyugodt költészetnek, mely a sors szeszélyes forradalmait vázolta a régiek számára, s a bátorság és erény alá vetette, a *Divina Commedia* költőjétől kellene e példát kérni. Micsoda Fortunához szóló óda ér fel a következő versekben foglalt képpel és leczkével?

«Most, oh fiam, láthatod a kelyhet mind ama javakkal tele, melyekért az emberi faj gyötrődik. Minden arany, mely a hold alatt található vagy a mely valaha e fáradságtól gyötrött lelkeké volt, nem volna képes egyetlen egynek közülök egy pillanatnyi nyugalmat szerezni.

«Mester, mondom neki, milyen az a Szerencse, melyről szót szóltál nekem? Mi ő, hogy így kezében tartja a világot?» Ekkor így felelt: «Oh esztelen teremtmények! milyen tudatlanságban tévelyegtek! Oktatnom kell titeket. A kinek tudománya mindent felülmúl, az alkotta az eget és szabályozta elrendezését, úgy hogy az egyenlően elosztott világosság fénye mellett, mindegyik rész látható a

másik számára. Hasonlókép, a világ nagyságainak szabályozót és vezért adott, a ki alkalom adtán átviszi e léha javakat egy néptől a másikhoz, egy vérből a másik vérbe, daczára az emberi tervek minden erőfeszítésének. Így emelkedik fel az egyik nép és sorvad a másik, ama Hatalomnak tetszése szerint, mely rejtezik, mint a kigyó a fűben. Tudásodnak nincs ereje ellene : ő gondoskodik, ő ítél ; szabályozza uralmát, mint a többi istenségek a magukét. Változásai soha sem állapodnak meg. A szükség oly gyors menetet ad neki, hogy gyakran utóléri a győztest ; ő az, kit keresztre feszítettek ugyanazok, kiknek magasztalniok kellene őt s kik hibásan átkozzák. De ő boldogságában nem hall ily kiabálásokat. Más első rendű teremtményekéhez fogható örömmel hömpölygeti légkörét és élvezi boldogságát.»

Előttünk van HorácZ hymnusa az *antiumi* istenséghez, azon Fortunához, melynek hatalmas kedvezéseit érezni vélték a rómaiak, a csapásokban, melyeket maguk mértek a legyőzöttekre. Csodáltuk a költőben a rémület és bosszú szereit, melyek Fortuna előtt haladnak :

Te semper anteit sæva Necessitas.

A tiburi költő néhány más képe, a kájleány, a barátok, kik Fortunával futva, eltűnnek, midőn a kupa kiürül, csupán a Cæsarok korabeli magánélet szerény katastrópháit juttatják eszünkbe. De a birodalmak hirtelen egymásra következése, az új népek föllépése, Európa egész munkája Róma bukása óta, jelen van a keresztény költő előtt s megnagyobbítja rá nézve a pogány jelképet, melyet felhasznál.

Ily költészet hasonlít magához a dologhoz, melyet leír. Mint a középkor, örökli az egész multat : elhomályosítva, összetörve, összezavartan veszi át ; felváltva meghazudtolja

és ismétli; átveszi költéseit s új igazsággal világítja meg; átveszi igazságait, s pathetikusabbakká és terjedelmesebbé teszi; szent Péter templomát Rómában pogány templomok romjaiból építi fel, de Michel Angelo kupoláját helyezi ormára.

A *Divina Commedia* összesége gyakran feltűnteti az idő és szellem e haladásának nyomait, daczára a belé kevert barbar járulékoknak. De másokat illet e tanulmány, valóban kimeríthetetlen változatosságával. Nekünk legyen elég, ha itt-ott feltaláljuk s nyomon kísérjük ama nagy költészet fehér csillámain, melyet Görögországban csodáltunk s mely hosszú időközökben visszatér a világba, mint azon csillagok, melyeket a költő látott:

Flammarum longos a tergo albescere tractus.

DANTE leghíresebb, de nem legbámulatosabb költeményéből fog leggyakrabban szemünkbe tűnni e fény. Néha talán egyhangúvá lesz és elkápráztatja a lelket, mely meg akar tőle világosodni. De épen ez által, e ragyogó bolthajtás alatt, melyet a költő fejünk fölé emel, jobban fogjuk hallani a csodálat és a tömeg hangját, a mint méltósággal emelkedik Istenhez. DANTE *Purgatoriuma* törekvés az ég felé; a *Paradicsom* a képzelem hálaadó hymnusa a boldogságért, mely végtelen, mint reménye.

Soha sem merészelt az emberi gondolat ily csodás leleményt, és a mi hibája van, abban van egyszersmind csodálatos volta: azaz a lelemény hosszúsága és ugyanazon gondolat kimeríthetetlen alkalmazása, az isteni nagyság eszménye és az emberi szeretet eszménye. Csodálatosság és gyöngédség, a képek magasztossága és a szív mély megindulása, ez az itt, a mit a legigazabb, legtermészetesebb költészet képes volt nagyot fogantani az Isten gondolatára

és a legragyogóbb természet sugarai alatt; és itt kellett találkoznia annak is, a mire a világ élemedetebb kora, az élet szomorúabb tapasztalása, a századok ismételt csapásai megtanították az emberi lelket.

Nem csodálkoznám hát azon, ha a lyrai költészet remeke, a vallási hymnus, sőt még a bölcsész óda is, a lelkesedés és nagyság legmagasabb fokán fel volna található DANTE *Isteni színjáték*ának énekeiben. Elődjei itt nem azok a világi költők volnának, kik a pokol bejáratánál fogadták, hanem a héber költők, a zsoltáros és a próféták. Valóban, ismerjük fel DANTE termékeny eredetiségében a kettős ihletést, melyet nyert. E teremtmő lángész mögött a Kelet és a régi Italia áll. Mivel mindenről beszél, a mit tud, és mivel nem nevezte meg PINDART, AESCHYLOST, SOPHOKLEST, azt hinném, hogy kevéssé lévén jártas nyelvökben, nem ismert mást a görög költészetből, mint HOMERT, a költő-királyt. De a lyrai szellem heve, szenvedélye az egyház szent igéjével és imáival szállta meg: itt találta meg egyszerre a természetfölöttit és a lelkesedést.

Valóban nem egyetlen egy emberi képzelem volt, bármily gazdagnak tegyük fel, mely össze tudta állítani a fájdalmas, engesztelődések, boldogságok ez eszményi hierarchiáit, melyekben kedvét leli az *Isteni színjáték* költője; a keresztény gondolkodás volt az, mely századok óta dolgozott az evangéliom néhány versén, Izaiás vagy szent János néhány énekén. Másfél századdal DANTE előtt, midőn az alig születő olasz nyelvet még nem írták, midőn a hitszónoklat és költészet még egészen latin volt Olaszországban, az egyház nagy embereinek egyike, DAMIANI PÉTER, e tiszta és szigorú szellem, ki néha még VII. Gergelylyel is harczra szállt s *szent kísértőjének, szent sátánjának* merte őt nevezni, hymnusban énekelte meg a paradicsom dicsőségét.

És a mit méltó megjegyezni, e hymnus, melynek latin verseit a szótagok száma s nem a rhythmus mérte ki, egy végső jambus kivételével, rímes terzinákból állt, s így a római nyelv romjai között mintegy keresni látszott az alakot, melybe az új Italia öltöztetendő volt népies nyelvét. Ime a megkezdett átalakulás e kísérlete:

«Az örök élet forrása után eped szomjas elmém; fogoly lelkem széttörni igyekszik a test korlátait; fölkel, dolgozik, küzd a száműzetésben, hogy fölkelje hazáját, nyögve a csapások és bajok súlya alatt. Azt a dicsőséget, melyet elragadott tőle a bűn, még mindig szemmel tartja. A jelen rossz növeli az elvesztett jó emlékét. Ki tudná megmondani, minők a legfőbb béke örömei ott, hol kárbunkulus paloták emelkednek, ragyogó arany födelek, sugárzó termek? Drága kövek alkotják az egész épületet; tiszta arany, átlátszó, mint az üveg, fedi a város utcáit; semmi sár, semmi romlás, semmi tisztátlanság nem szennyezi be.»

*Ad perennis vitæ fontem mens sitivit arida.
Claustra carnis præsto frangi clausa quærit anima;
Gliscit, ambit, eluctatur exul frui patria.*

A rímes terzinák ez alakja, néhány félbeszakítás kivételével, így megy tovább, tömegesen állítva elő a képeket, melyeket a hit közönségesekké tett, a nélkül, hogy kevésbbé költőivé tette volna.

Kevés idő multán a népnyelvek, alig hogy kiváltak a római romokból, megragadták e kimeríthetetlen tételt, melyet a vallás jelenlevővé tett a tömeg szívében s melyet Italia szép ege fényével éltetett. Itt jönnek elénk, mint DANTE elődjei vagy legalább mint felavatói a nyelvnek, melyen szelleme megszólalt, a ferenczrendi költők, kiktől

szerencsés visszhangokat talált napjainkban egy ritka tehetség, egy ékesszóló tudós.

Ezúttal nem többé a troubadourok világi és kidolgozott éneke, ez a még szenvedélyes létére is mesterkelt költészet előzte meg a nagy költőt s nyitotta meg az utat előtte és épen ez által gyakran eltévelyíthette férfias és büszke szellemét: maga a vallás volt az, a legőszintébbek és legegyszerűbbek ajkán; a nép áhítatának látványa volt az, a szép olasz természet közepett, midőn az est lanyha derűjében, egy égető toscanai nap végeztével, PACIFICUS testvér, az alázatos szerzetes, édesen hangoztatá az egyszerű olasz szavakat, melyeket karban ismételt a tágas téren térdelő nép az Arno partján.

Ez énekek egyike, mondják, magától szent Ferencztől volt, és nem is méltatlan reá a megindulás heve által, mely a szavak hanyag bőségéből sugárzik. Istenhez szóló himnus ez; népies körülírása ama magasztos éneknek, melyben a *zsoltáros* a természet minden tárgyát a teremő dicsőítésére hívja fel. Kétség kívül semmi sem volna képes utólélni a héber prófétának ez eredeti hangját, e nagy bizonyosságát az isteni egységnek, mindazon anyag-állagok által hirdetve, melyeket a világ Teremőjük helyett imádozt; de a magasztos igazság népies magyarázata is még mindig szép.

Assisi Ferencz a tizenkettedik század vége felé született egyik falujában amaz Umbriának, melynek zöld erdeit és tiszta patakjait az epikureus HORÁCZ dicsőíté; s 1226-ban halt meg, fölemésztve a lelkesülés és szeretet égő lázától. Rövid apostolsága alatt mindent felhasznált, hogy a néphez beszéljen, a költészettől a csodáig. Az Apenninek durva munkásai és pásztorai közt, e még vad lelkek Orpheusa volt; s ezek számára énekelte egyik tanítványa, egyszerű dallamra,

mely hatalmas volt, mint szava, e versszakokat, melyek alig különböznek a prózától:

«Felséges Ur! tied a dicséret; tied a dicsőség és tisztelet! reád kell vonatkozni minden hálaadásnak és egy ember sem méltó téged megnevezni. Légy dicsérve, oh Isten! légy magasztalva, oh Uram! minden teremtmény és különösen a nap által, mely a te műved, Uram, és fénylővé teszi a nappalt, mely megvilágosít minket. Mert szépségben és fényben a te képmásod ő. Dicsérjenek a fehér hold s a bolygó csillagok is, melyeket elszórtál az égen! Dicsérje urunkat a tűz, melynek sugarai megvilágosítják az éjt, a csillogó, rohamos, nagyszerű, kimeríthetetlen tűz.

«Dicsérje Urunkat a víz, a halandóknak legüdvösebb eleme, az alázatos, tiszta, átlátszó! dicsérje Urunkat anyánk, a föld, mely minket hord és fentart, a virágok és gyümölcsök oly termékeny változatosságával! dicsérje Urunkat az, ki megbocsát az ő szerelméért és a ki türelemmel szenved a test bajait s vidám lélekkel a betegséget! dicsérje Urunkat a halál, melynek érintését senki sem kerülheti el a földön! Irgalom azoknak, kik halálos bűnben halnak meg! Boldogok azok, kik a végórában kegyelmedben lesznek, mert engedelmeskedtek szent akaratoknak! nem fogják ők a második halált látni, az örök büntetéseket. Dicsérjétek Urunkat, mondjátok neki köszönetet: legyetek hálások iránta és szolgáljátok őt, ti mindnyájan, oh teremtmények, azzal az alázatossággal, melylyel neki tartoztok!»

A képek és imák e naiv bőségéből, a mint a nép a szent ember után ismételte, a költészet DANTE mystikus egéig emelkedett, ez eszményi világig, mely egészen fénynyel van behintve s mennyei szavaktól visszhangzik, de hol a szellem csodái uralkodnak mindig az anyagéin. Ebben áll a költő hasonlíthatatlan nagysága. Bárminők a látványok,

melyekkel képzelme elkápráztat, mindig a tiszta gondolatból veszi utolsó ecsetvonását. Valóban, micsodák az empty-räum külső képei, a sugarak, lángok, csillagok, az ég egész nagyszerűsége? sokkal kevesebb, mint egyetlen érzése az Istenig emelkedett léleknek. Minden csoda, melylyel a költő ösvénye természetfölötti útazásában be van hintve, eltűnik lelkének fölszállása előtt, mely Beatrix szemeit nézve, kit szintén magához von a nap csillaga, fölemelkedik e legyőzhetetlen hatalom következtében s igazolja az Írás szavát: A szeretet erősebb, mint a halál.

E mennyei Jeruzsálembe, melyet a próféták leírtak s melyet egy keresztény felekezet, a millenariusoké, századról századra várt a sivatag fénylő éjszakáin, a költő így a *tiszta szerelem* új életét vetette. Lehetséges volt-e, hogy a léleknek e heve ne adjon lyrai lelkesedést? Az igaz szenvedélytől elragadott lángésznek nem kell-e a művészet minden magaslatát elérnie? PLATÓ ezt állítá; és Diotiméje, a bölcsesség és szerelem e képe, kit SOKRATES ihletőjévé tett, kevésbbé volt isteni, mint Beatrix.

Csak a fictio folytonos nagyságában, ez oly sokáig álmodott egészen eszményi emelkedettségben, a káprázat és lelkesedés ez egyformaságában akadunk zátonyra. A lyrai magasztosság, mondják, rohamos szárnyalás, a lélek villáma. De az ég útján s magában az égben, a mystikus csodálatnak nincs pihenése, és a lelkesedés nem mulhat el, sem nem születhet újra. Innen van kétségkívül, a kevésbbé nagy érdek, mely DANTE *Purgatoriumához* és *Paradicsomához* fűződik. Lángesze mindent megtehetett, kivéve, hogy megváltoztassa az erkölcsi tökéletességet és szenvedélyre gyujtsa az üdvösséget. E sugárzó költészet hullámai alatt, e csodálatos művészet egyhangúságában végre inkább az álmélkodás, mint a megindulás vesz rajtunk erőt.

És mégis e ragyogó egyformaságból az emlékezet oly szépségeket választhat ki, melyeket nem feledünk el, s melyek a legújabbak az újkori költészetben, ámbár még egészen tele vannak a pogány képzelemmel. E költészet felváltva nyugodt és erős, rendkívüli és komoly, majd elbeszélés, majd hymnus. Hallgassuk a költőt: «A nap már a láthatárt érinté, mely délfelé fényes körrel fogja körül egész Jeruzsálemet; és az Éj mindig ellentétben a csillaggal, föl-emelkedett a Gangesen kívül, a *Mérleg* jegyével, mely kiesik kezéből, midőn ő uralkodik. A fehér Hajnal piros orczái megbarnultak a nagyon izzó nyár tüzeiben.

«Közel voltunk még a tengerhez, mint az útas, ki az elindulásra gondol s már jár is gondolatában, de mozdulatlan marad: egyszerre, úgy mint reggel, a nehéz párakon át, Mars skárlátvörös fénynyel ragyog nyugat felé: így emelkedett az óceán fölött (s bár láthatnám még!) a fény, mely oly gyorsan futott a tengeren, hogy semmi madár sem ért volna fel repülésével.

«Elfordítván kissé szememet, hogy megkérdezzem kalauzomat, ragyogóbbnak és nagyobbak láttam viszont. Mindegyik oldalán nem tudom mily fehérség tünt fel, és innen lassankint más színek támadtak. Mesterem semmitsem mondott azon pillanatig, midőn ez első fehérségek szárnyaknak látszottak. Ekkor, megismerve a hirnököt, felkiáltott: Térdre, térdre, ime az Isten angyala. Tedd keresztbe kezeidet; ezután ily segítségre fogsz találni. Lásd: megveti az emberi eszközöket: nem akar más evezőt, sem vitorlát, mint szárnyait, ily távoli partokon át; lásd, mily egyenesen tartja az ég felé, halhatatlan tollaival verve a levegőt, melyek nem változnak, mint az ember fürtjei.

«Miután közelebb jött hozzánk az isteni madár, még ragyogóbbnak látszott; és a szem, nem viselhetve el fényét,

káprázva lehúnyt. Az angyal elérte a partot, karcsú és könnyű bárkán, mely alig érinté a habokat. A hajó farán állt a mennyei kormányos, hasonlóan egy üdvözülthöz; és több mint száz lélek ült a bárkában, s mindnyájan egy hangon énekelték: *Israel, kimenve Egyiptomból.*»

E képek eszünkbe juttathatják azt, a mit PINDARNál csodáltunk s a mit DANTE nem olvasott, a *boldogok* szigetét, hol kikötnek a választott lelkek, hol a világosság soha sem alszik ki, hol a zephyr könnyű lehellete mozgatja a fák illatos ágait. Ez a festés, PINDARNál, sokat eltöröl HOMER Elysiumának nyerseségéből; de még mindig külső; az érzékek elbájolása, de nem a lélek boldogsága. Ennek a boldogságnak festésében találta kedvét a flórenczi száműzött, a legyőzött párt vezére, a bolyongó költő, ki kénytelen volt megtanulni, «mily keserű az idegen kenyere s mily nehéz mások lépcsőjén fel- és lejárni».

Épen a költemény és az ember, a vallásos gondolat szemlélődéseinek és az elszenvedett élet megpróbáltatásainak ez ellentétéből támad az emberi pathetikum, mely ez eszménybe vegyül. A költő visszavezet a földre fájdalma által, a mint Istenhez emel lángeszével; de theologus, okoskodik, szaval, vádol, kérlelhetetlen az égben.

Ez által is megújította és felülhaladta a középkorban DANTÉnak e rendkívüli költészete ama jellemvonások egyikét, melyekkel a görög költészet bírt, ez a kitörő s az összhang által segített hangja a szenvedélynek. PINDAR vallási hymnusa, TYRTAEUS harci dala, ARCHILOCHOS bosszuló jambusa volt az. Megbélyegzé a bűnt, a mint dicsőíté az erényt; az emberek cselekedeteire nyomta a szégyen bélyegét vagy reájok árasztá a dicsőség fényét, és maga osztogatta ez életben a büntető megtorlásokat, melyeket a másik élet számára leírt.

Nem csupán a régi *kart* képviseli reánk nézve, a görög tragédiának e hosszú hymnusát; hanem megújítja a rohamos és vérengző *epodost* is, a lángésznek e szigorú anathemáját, melyet a felingerelt múzsa szórt, s mely hasonlított a kretaiak borzasztó harczy menetéhez a lant hangjai mellett.

A legnagyobb szépségek némelyike, melyek szét vannak szórva az *Isteni színjátékban*, a költői lelkesedésnek e harczias jellegétől vannak kölcsönözve. A régi költészet néha gyilkos volt. DANTE költészete tovább ment: a romlott ember, a kire újjal mutatott, nem merte magát megölni a költő festéseitől való borzalmában, hanem tovább vonszolta életét lelki furdalásainak kárhozata alatt, a magányban, melyet polgártársainak méltó irtózata készített számára.

Ez a költő, ki kérlelhetetlen volt a bűn, a kegyetlenség, az aljasság iránt, magasztos festője a legszelidebb ére nyeknek: pillanatonként dallamos moralista, kit elbájol az élet ártatlansága, a mezők egyszerűsége, az ős erkölcsök tisztasága. Édes elragadtatása ily képek előtt felfüggeszti haragját és gyűlöletét; és a lant, újjai alatt, tele van naiv gyöngédséggel és tisztasággal. Van e HORÁCZNAK oly ódája Róma őskoráról, mely fölérne a régi FLÓRENCZ e képével, a *Paradicsom* XV. énekében:

«Flórencz, e régi bástya között, hol még most is számllálja a nap óráit, békében élt, józanságban és szeméremben. A nőknek nem volt sem aranylánczuk, sem koronájuk, sem övük, mely inkább nézni való lett volna, mint a személy. A leány, születésekor, nem ijeszté meg atyját, az idő gyors futásának s a hozomány mértéktelen gyarapodásának gondolatával. Nem volt ház család nélkül és Sardanapal nem jött rámutatni arra, ki egy szobára mer szo-

rítkozni. Palotáink nem multák még felül a *monte Mariot*, mely habár legyőzetett magasságban, nem lesz azért megvetettebb. Láttam *Bellincion Bertit* szegényes bőrkabátban járni és nejét eltávozni a tükörtől, a nélkül, hogy megfestette volna arcát. Láttam egy *Nerlit*, egy *del Vecchiot* megelégedni egyszerű bőr ruhával, és nejeiket orsóval és rokkával foglalkozni. Boldog nők! mindegyik biztos volt temetéséről és egyiket sem hagyták el Francziaországért. Az egyik a bölcső mellett virasztott s a gyermek vigasztalására azt a nyelvet használta, mely örömmre ragadja az atyákat és anyákat. A másik gyapjút szöve orsóján, családjával a trójaiakról, Fiesoliról és Rómáról beszélgetett. Akkoriban egy *Cianghella*, egy *Lapo Salterello* csodának illett volna be, a minők ma egy *Cincinnati* és egy *Cornelia* volnának. E nyugalmas, e szép polgári életben, e tiszta közösségben, e nyájas hajlékban születtem s a régi keresztelő kútnál egyszerre nyertem a keresztény és a *Cacciaguida* nevét.»

E naiv vonásokhoz, melyeket minden fordítás nagyon átváltoztat, ez oly pajzán s oly költői őszinteségű nyelvhez lehet hasonlítani Horácz bankódását és gúnyos erejét a régi rómaiak és tiszta hitveseik dicséretében, az elfajult erkölcsök és a joniai táncz kemény elítélésében. Ha a *császárság* lantos költője tele van itt, bámulatában vagy haragjában, kellemmel és erővel, vajjon megvan-e benne reánk nézve a természetességnek ez a tökéletessége és a nyelvnek e naiv ujdonsága, mely nem vénül meg soha?

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

(Olasz lyrismus. — Lyrai ér a spanyol szellemben. — Herréra, Luis de León, Rioja, szent Teréz. — Költői ébredés Franciaországban. — RONSARD ál-lyrismusa.)

DANTE nem merítette ki a megifjúlt olasz talaj gazdagságát; vagy legalább, midőn behordta hármias aratását, ha a földnek, melyet tüze összeégetett, két századig kellett pihennie, mellette, lángeszének ihletésére, egy másik láng gyuladt ki, ragyogó és könnyű láng. PETRARCA nem kevésbé halhatatlan, mint DANTE. Pedig nincs semmi más közös vonása e zordon arczczal, mint a szelidség és kecses pathetikum színei, melyek pillanatonként meglepnek nála. De ezeket a nyelv oly tökéletességével adja elő, mely nagyobb mű színvonalára emeli. Így VIRGILTŐL DANTEIG megalakult PETRARCA, dallamosan és szabatosan, megtalálva a tisztaságot a rövidségben, a természetességet a művészet gyöngédségében.

Nem az óda lelkesültsége volt az, mit ily költőtől várni lehetett. Az volt ő az ó-kor lyrai múzsájához képest, a mi a középkor Olaszországa volt a régi Görögország dicsőséges városaihoz mérve. Képviselője volt amaz inkább henye, mint szabad, inkább izgatott, mint erős életnek, melyben a XIV. század Olaszországa szenvedett és küzdött, a nélkül, hogy kifelé valami nagyot művelne, a nélkül, hogy önmagát

felszabadítaná. Sokkal inkább kitűnt a magán érzelmek festésében, mint a nagy kötelességek és polgári erények kifejezésében. Inkább a legelmésebb és utolsó troubadour volt, mint PINDAR vagy STESICHOROS.

Ne feledjük azonban, hogy ha Olaszország gondolatai akkoriban magasabbra törtek volna, PETRARCA méltó volt arra, hogy tolmácsa legyen. A szépség dalnoka volt, de nem a jogtalan hatalom érdekleső hizelgője. Szerette hazáját; megfeszíté erejét szolgálatában, benső egyessége mellett és az idegen ellen. Szabadnak akarta, épen úgy, mint a művészetek által virágzóznak; s nem becsutleníté meg semmi gyáva gyöngeséggel a költői koszorút, melyet a Capitoliumban kapott.

Nem mintha valamikor tevékeny és hathatós életet adott volna a nagy emlékeknek, melyek Italia dicsőségét és illuzióját teszik. Osztozott a reményben, melyben utána még annyi század élt. Hitt egy pillanatig még Rienzi bátorságában és szerencséjében is. Szép ódában üdvözölte az ifjú Colonna Istvánt, hogy senatorrá nevezték ki és oltalma alatt Róma ujjaszületéséről ábrándozott. Mindenekfölött azt átkozta el, mi ellen a középkor nagy pápái annyit harcztak s a mit Milano oktalanul felhivott: az idegen hadsergek behatolását vagy segítségét. Nemes és hiú hangok, melyeket elég ismétetni:

«Italia, drága Italiám! bár a szó tehetetlen a halálos sebek ellen, melyeket oly sűrűen látok szép testeden, oly sóhajokat akarok hangoztatni, minőket a Tiber, az Arno, a Po várnak, melyeknek partjain lakom, fájdalmasan és elgondolkozva. Menny királya! az irgalom, mely e földre hozott téged, fogadtassa veled kegyedbe, kérlek, e termékeny vidéket. Lásd, jótevő Isten, mily kegyetlen harczt, mily könnyű ürügy alatt! Nyisd ki, atyai Isten, e szíveket, melyeket

megkeményít a bős Mars, és lágyítsd meg . . . — Ti, kiknek kezébe adta a szerencse e szép vidék kormányát, mely iránt, úgy látszik, nem vagytok semmi irgalommal, mit művel itt annyi idegen kard?»

«A természet bölcsen gondoskodott függetlenségünk-ről, midőn az Apennineket emelte közénk és a német düh közé.» Azután panaszkodva e haszontalan akadály fölött, melyet annyiszor átléptek, nagyobb fájdalommal, mint erővel felkiált: «Nem ez itt a talaj, melyet először érinték? Nem ez a fészek, melyben oly enyhén tápláltak? Nem ez a haza, melyre magamat bízom, a gyöngéd és kegyes anya, melynek öle takarja azokat, kik éltemet adták? Az Isten nevére! indítsa meg ez lelketeket, és tekintetek szájalommal a boldogtalan nép könyeire, mely Isten után egyedül töletek várja nyugalmát. Ha csak valami jelét adjátok a szájalomnak, a bátorság fel fog fegyverkezni a düh ellen; és a harc rövid lesz: mert az ősi erő nem halt még ki az olasz szivekből.»

Nem olvashatom megindulás nélkül e régi bizonysgot; csaknem hasonló hangokat juttat eszembe, melyek napjainkban, egészen költői prózában, Rossi¹ szívéből fakadtak, és abbeli reményéből, hogy újra éltetheti a szép Italia holttestét, ugyanazon pillanatban, midőn ő maga az órgyilkos törétől esett el.

Tehetetlen önámítás! PETRARCA Italiája nem volt többé képes felszabadítani önmagát; annak a Germaniának igájára támaszkodott, melyet Róma hajdan legyőzött. De más dicsőség született számára balsorsában s megcsalta saját gyöngeségére nézve: a művészetek dicsősége, az egyházból és a sírokból támadó ihlet és tudomány, a teljesen irodalmi korszak közeli fénye. PETRARCA nemesen szolgálta ezt a munkát, mely inkább az elmés előkelőségé, mint a férfias

nagyságé és valódi erőé volt. Halljuk-e őt, midőn lyraivá lett nyelvén keresztes hadat hív fel, segítségéül szólítva a német császár hatalmát és a francia püspökök buzgalmát?

Nem fogja újból fölfegyverezni a Nyugatot; nem fogja a kereszténység második hőskorát feltámasztani. De előkészíti Tassot és jelzi a lanton ama ragyogó és kecses hangnemeket, melyekkel Olaszország el fogja bővílni a még félbarbár Európát. A görög költészetnek, AESCHYLOS és PINDAR ihletének sajátása, hogy egyszerre eszményi és élő legyen, ékesítse az értelmet és lelkesítse a bátorságot, s egy ember lángeszét egy nép közérényévé tegye. A renaissance nem érzelt ily magasra; költője nem volt más, mint megindult művész, ki tetszett a képzelemnek, a nélkül, hogy a bátorságot lelkesítse.

«Oh te az egekben remélt boldog és szép lélek, ki emberiségünkbe öltözve, de terhét nem viselve jársz, hogy az utak könnyebbek legyenek számodra, hű és szeretett szolgálója Istennek, ime bárkád, jobb rév felé fordúlva már e vak világtól, a nyugati szél lehelletét kapja, mely e sötét völgyön át, hol vétkeinket s másokéit siratjuk, megszabadítva a régi zátonyoktól, ama Kelet felé fogja vezérelni, hová vágyódik.»²

Semmi sem élénkebb, mint e képek a költő nyelvén; nincs valami harcziasabb, mint reménye és felhívása: «Min-den ember a Garonne és a hegyek közt, a Rhône, a Rajna és a tenger hullámai közt követi a keresztény zászlót. A ki a Pyrenéktől a legvégső láthatárig, becsüli a valódi bátorságot, pusztán hagyja Aragoniát és Hispaniát. Anglia, az óceán fűrésztötte szigetek, a Nagy Medve és Hercules oszlopai közt, a mily messzire elhat a Helicon hangja, mind e különböző nyelvű, fegyverzetű és öltönyű népek, az isteni szeretettől hajtva e nagy vállalatra rohannak. Mily törvé-

nyes és szent szerelmet, mily leányokat, mily asszonyokat ne áldoznának fel ily nemes kötelességnek?»

De a költő e nyelvének nem volt már az új korszak embereire semmi oly hatalma, minőt hajdan Remete Péter durva szava vagy szent Bernát szenvedélyes ékesszólása gyakorolt. Szenvetései közepett, Olaszország, mindenfelől gazdagodva a kereskedelem által, megszépült, felvilágosult, s itt-ott némi szabadságot talált, de sem egységet, sem függetlenséget. Tiszteljük kivált azért, mit akkoriban az ízlés és művészetek érdekében tett! lássuk benne az újkori Európa első muzeumát; ne reméljük tőle a szellem azon fölemelkedését, mely a lélek erélyéhez, a polgári erények nagyságához tartozik. A haladásnak és hanyatlásnak, az előkelőségnek és romlottságnak Olaszországban ugyanazon időkelete volt. Ezért bár bámuljuk, nem állíthatjuk fel mintául, s nem kereshetjük ott, a képzőművészeteken kívül, azt az erkölcsi lelkesedést, mely a lángésznek magasztossága. E magasztosság Michel-Angelo vésőjéből Mózes szobrának ihlett homlokára szökött; de nem ment át Tasso vagy ARIOSTO kecses, változatos, ragyogó költészetébe, mely fölér mindennel, kivéve azt, a mi legpathetikusabb és legnagyobb.

Hogy az ünnepélyek és a flórenczi képesarnok remekei közepett MEDICI, PLATO gondolatain táplálkozva, ezeket néha választékos versszakokban ismételte; hogy POLITIEN két anyanyelvén néha ráakadt valamire HORÁCZ összhangjából és kifejezésének sajátos merészségéből: ezek lehetnek gyöngéd élvezetek az ízlés számára és tanulmány tárgyai, de nem nagy befolyások, melyek a gondolatra hatottak és helyet foglaltak volna az irodalom történetében.

Pedig a XVI. században, daczára a tanúltság és vitatkozás terhének, a költő még felléphetett régi szerepében, mint a nép tanácsadója, a bátorság és szabadulás dalnoka.

Nagy veszély fenyegeté Európát, melyet annyi benső szakadás tépett szét. Mert alig három századdal ezelőtt a törökök, a Nyugat legszebb tájainak urai, uralkodtak a közép-tengeren, fenyegették partjait és megszabadúlva V. Károlytól, úgy látszék, nem számítnak több ellenfélre Európában.

A képzelem alig képes felfogni a XVI. század keresztény népeinek borzalmát Szolimán vagy Szelim közeledtére. A törökök birodalma még növekedésének heves folyamában volt s ama kegyetlen politika lendülete alatt, mely nagysága föltételének látszott. A trónörökösödés, melyet rendszeren családi gyilkosságok kísértek, a szerály-kormányzat, melyet a legkisebb hibáért, a legcsekélyebb balsorsért a halál fegyelmezett, a kincstár, melyet elkobzások és harácsolások gazdagítottak, a janicsárok serege, melyet a keresztény vér színe-javából újonczoztak és gyermekkorától fanatizáltak, aztán a török birtokosok hadserege, kik hadi szolgálattal fizettek a részökre jutott birtokért és zsákmány gyanánt őrizték a talajt, mindez az ottomán fegyvereket legalább is egyenlőkké tette Európa fegyvereivel; s a keresztény államok szakadásaival és zavaaraival szemben még fölebbvalóknak is látszottak.

A művészeti szellemből, mely Nyugaton már fölemelkedett, Törökország még nem kölcsönzött mást, mint az anyagi erő eszközeit, a tűzéséget, a várerődítést s némi tengerészeti ismereteket, melyeket a renegátok alkalmaztak; de a török önbizalmát nemhogy csökkentette volna az idegen segítségnek e szüksége, sőt annál nagyravágóbb és gögösebb lett, mintegy arra érezvén magát hivatva, hogy foglyúl ejtse az egész kereszténységet, kincseivel és művészeteivel.

Nem feledték a török hódítás áradatát II. Mahomed alatt, és hogyan fenyegette már Rómát a szultán Konstan-

tinápolyból, midőn a halál útját állta. II. Szolimán hosszú uralkodása növelte e veszélyt, elfoglalta Rhodust, pusztította Magyarországot, megalázta Ausztriát s egyaránt súlyosult Európára és a Keletre. Még jelentéktelen utódja, a *részezes* melléknevű Szelim alatt is, a török birodalom, még mindig hódító támadásának rohamában, el készült ragadni Cyprust a velenczésektől.

Ekkor történt, hogy a barbár erővel és a török támadással szemben, daczára IX. Károly elnézésének, ki e gyávasága által előkészíté uralkodásának benső nagy bűnét, közepette Anglia kiszámított tétlenségének, Ausztria félenkségének, Lengyelország kimerültségének, mely a még vad Moszkvával harczban állt, megjelent a keresztény szellem ébredése és felragyogott Nyugat csillaga.

Kit illet meg a tisztelet ez ellenállásért és diadalmas megtorlásért, melyet végre a kereszténység gyakorolt? Nevezzünk meg először is egy pápát, V. Piust, a domonkosi szerzetest, ki a legszerényebb származásból a pápai trónra emelkedett, szigorú és buzgó pap volt; mondják, erőszakos szellemű, de nagysággal és előrelátással bíró.

E pápa, mihelyt a törökök fenyegetni kezdték Cyprus szigetét, élénken sürgette némely keresztény államok szövetségét. Keresztes háborút prédikálni többé nem volt lehetséges Európában, melyet széttépett a fejedelmek nagyra-vágyása és a vallási szakadás. De ha a pápa nem ragadhatta egész Európát szent háborúra, melyet Luther mint jogtalan és embertelent kárhoztatott, legalább részt vehetett benne s világi fejedelemségének a legdicsőbb alkalmazást adhatta.

Semmi sem tartóztatá fel e munkában a nemeslelkű pápa buzgalmát, még azon uralkodónak önző lassúsága és hideg álnoksága sem, kitől leginkább remélhetett segítséget. Valóban, II. Fülöp, ki irgalmatlan volt az országában

még szétszórt mohamedán maradványok iránt, habozott harezra kelni a törökök hatalma ellen, kivált Velenceze védelmére, melynek gazdag kereskedelmét irigyelte. Elsőnek hivatván fel a Szelim ellen tervezett szövetségre, engedélyt nyert a pápától, hogy egész birodalmában rendkívüli adót vessen az egyházi javakra. De ez is oka lett a késedelmeknek, mert a fősvény és ravasz uralkodó halogatta a készületeket, szaporította az akadályokat a háború előtt, hogy tovább élvezze a kicsikart kiváltságot. Talán féltékenységeben vonakodott is ily nagy alkalmat adni a dicsőségre V. Károly s egy ismeretlen nő fiának, törvénytelen testvérének, a hős Don Juannak.

Igy történt, hogy daczára az elhatározott frigynek, szemben a szövetségesek hajóhadával, a tenger úrnőjével, makacs ostrom s a két főváros, Nicosia és Famagosta elfoglalása után leigázták Cyprus szigetét, a nélkül, hogy időközben valami kitérést kísérlettek volna meg.

Gyűlöletes volt e győzelem s arra való, hogy fölgerjeszsze Európa méltatlankodását. Nicosiában, hová a törökök önkéntes megadás következtében léptek be, lemészárolták az egész helyőrséget; Famagostában a basa, kit szintén föltételeesen bocsátottak be, a romok fölött, a nyomortól és éhségtől kimerült helyőrség előtt, haragjának elragadtatásában megtörte minden ígéretét, leölette a velencei nemeseket s elevenen megnyúzatta a hely hős parancsnokát. Azután a török fegyver igája, súlyosítva a hosszú ostrom alatt oda csődült ázsiai martalóczok által, elterjedt az egész boldogtalan szigeten.

V. Pius könyeket hullatott fölötte s a megzavarodott Európán végig hangoztatá bánatos kiáltását. Nincs párja a hévnek, melylyel a már megkötött szerződés végrehajtását sürgeté: a szövetséges hajóhad egyesülését és a bosszút,

miután a segítség már elkészett. E buzgalom legkiválóbb jele az eddig hallatlan dolog volt: egy pápai hadsereg és hajóhad megjelenése. V. Pius a vezérseget egy Colonnára bízta, ama régi római családból, mely sokáig gyanús volt a pápaság előtt. De a pápa szemében minden háttérbe szorult akkor a kötelesség és veszély nagyságával szemben. E példa hangosabban beszélt, mint minden felszólítás a kereszténységhez; és csaknem minden olasz államból hadi hajók és csapatok csatlakoztak, a római gályákkal együtt, a velencei hajóhadhoz, az 1571-dik év őszén.

Öt hónappal Cyprus elfoglalása után megindult a közép-tengeren a keresztény hajóhad, mely kétszáz nagy gályából s egész tömeg hajóból állt és ötvenezer főnyi hadsereget vitt. A lepantoi nap! nincs ennél szebb történeti emléke a XVI. századbeli Európának. Vasárnap, 1571 október 7-én történt, a régi korintheta öbölben, mely az albán part s a moreai félsziget közt húzódik, a szoroshoz közel, hol az actiumi csatát vívták, s a római szellem egy úr javára győzött a Kelet zűrzavaros tömegén és barbár lobogóin.

A török hajóhad több mint kétszáz gályából állt, melyeket keresztény rabszolgák evezői hajtottak s egész tömeg hajót vont maga után, melyek a partnál vetettek horgonyt. A keresztény hajóhad északról délre az albán part mentén haladt az ellenség felé, megelőzve hat velencei gályától vagy nagy hajótól, melyeknek magas fődélzetei és ágyúi ellenállhatatlanok voltak.

Itt parancsnokolt Don Juan, elhatározva, hogy győzni fog s elhanyagolva II. Fülöp néhány tábornokának félnék és féltékeny tanácsait. Főereje, hajókban és katonákban, olasz volt, vagy inkább olasz és görög, mert ma már be van bizonyítva, hogy kivéve a pápa tizenkét gályáját, Savoya, Genua, néhány olasz város vagy néhány nagylelkű olasz

polgár gályáit, maguknak a velenczéseknek száznégyszáz gályájok voltak s e hajóhadon nagyszámú görög, kik vagy Moreából menekültek, vagy Candiából, Corfuból álltak be és a szigetekről, hol még szent Márk zászlója lengett. A bizalmatlan velencei politika következtében a köztársaság egy alattvalójának sem volt hajóparancsnoksága, sem katonai rangja; de vitézül harczoltak e zászló alatt, melyet tizenöt velencei kapitány és első admiráljok festett vérével.

Ausztriai don Juan maga állítá fel a csatarendet s végig járta a hajóhad előcsapatát és oldalszárnyait, egy csónakon állva, feszülettel kezében, mozdulattal és szóval biztatva a szövetségeseket, kiknek zászlóit összekeverte, hogy csak egy népet tegyenek; azután saját földéjére szállva, hol ifjú castiliai nemesek és sardiniai katonák válogatott csapatja vette körül, miután a nagy velencei hajók az első roham által már nagy léket ütöttek az ellenséges hajóhadon, ő maga megrohanta a török tengernagy hajóját, s ennek elfogása és a tengernagy halála által sietteté a győzelmet.

Mint hajdan a rómaiaknál történt Carthago ellen vívott első tengeri csatáikban, a két párt hajói összeütődtek s vas kapcsokkal egymásba akasztatván, a harc gyakran bajvívássá lett, melyben a vén spanyol csapatok, az olaszok és görögök öt órai küzdelem után diadalmaskodtak.

Az ottománok veresége roppant nagy volt, a keskeny szoros egészen földve volt füstölgő romokkal és holttestekkel. Százharmincz török gálya esett a győztesek kezébe; nagy részüök szét tört a parton vagy elégett. Harmincezerre tették az elesett vagy fogoly törökök számát; ötezer keresztény rabszolga szabadult fel a rabságból és gályaszolgálatból, és örömkialtásuk még mintha most is visszhangzanék egyik ékesszóló emlékében a halhatatlan CERVANTESnek, ki mint ismeretlen katona harczolt a spanyol hajóhadnál.

E vereségből, melyet még súlyosított az ottománok vigyázatlansága, nem menekült ki más az éj védelme alatt, mint egy része a török hajóhadnak, az algieri hadosztály, melyet maga a dey vezetett, függetlenül a török basától, s melynek merész hajói hozzá voltak szokva a tenger szirtjeihez s nem kevésbé fürgék a futásban, mint a zsákmányolásban.

Ugyanez a fejedelem, a porta alattvalója, volt az, ki megnyugtatta vagy megijesztette Konstantinápolyt, megmutatva Szelimnek, mint utolsó segítséget, az egyedüli ottomán hajókat, melyek kimenekültek a közös romlásból.

Az előhaladott évszak, a szövetségesek veszteségei és kivált II. Fülöp titkos politikája, melyet engedelmes tiszteletben tartott az ifjú győző, midőn az ellenség látása nem ragadta el bátorságát, — mindez nem engedte, hogy a keresztények kellően felhasználják győzelmeiket, ismételt gyors csapásokkal támadjanak az ottomán birodalomra s legalább legújabb hódítását visszavegyék. A corfui rév elé vonulva a szövetségesek megosztottak a győzelmi zsákmányon, a gályákon, ágyúkon, foglyokon, ötvennyolcz török gályát adva Spanyolországnak, harminczkilenczet Velenczének és tizenkilenczet a pápának, de nem kísértve meg többé semmit a barbárok félig eltört igája ellen.

A pápa szenvedélyes erőlködéseire, diadalmi bulláira, követségeire, melyek a háborút sürgették s a szövetséget nagyobb terjedelművé akarták tenni, II. Fülöp csupán azzal az ígérettel felelt, hogy hajóhadát Olaszországban engedi telelni, a partok oltalmazására. Különben megvallá, hogy a maga részéről kevésbé fél a törököktől, mint a belgiumi vallási dissidensektől. A német császár, Miksa, megmaradt semlegességében a fegyverszünet végéig, melyet különben megújítani szándékozott a portával.

Kétségkívül nem ilyen volt Spanyol- és Olaszország népeinek szelleme. Nagy volt örömük a törökök vereségén; a Te Deum felhangzott minden egyházban. Szent-Péter boltozatától a granadai megáldott és átalakított mecsetekig áhitatos és harczias költészet magasztalta a kereszt diadalát és követelte a keresztény Kelet felszabadítását. Ez érzelmek, a legszebb nyelvvel ékesítve, nem udvari költő verseiben törtek ki (II. Fülöpnek nem volt udvari költője); hanem egy sevillai spanyol fejezte ki lelkesülten honának vallásos örömét és nemzeti büszkeségét.

Az első óda azonban, mely austriai don Juant dicsóíti, nagyon tele van mythologiai tudománnyal, nagyon utánozza PINDART, nagyon meg van terhelve Enkelados, Mars és a múzsák emlékeivel. Nem az *Olympiák*, hanem a vöröstengeri átmenet éneke illett a költő művészetéhez, s ennek kellett őt ihletnie. Azért nemsokára ebben az alakban emelkedik fel a prófétával, ha nem is rohamos rövidségét, legalább nagyságát utánozva:

«Énekeljük az Urat, ki a tág tenger színen legyőzte a kegyetlen thrákot. Harczok Istene! te vagy a mi jobb kezünk, üdvösségünk és dicsőségünk. Te törted össze Pharaó, a kegyetlen harczos erejét és gőgös merészségét. Válogatott vezérei romjaikkal fedték a tenger mélységét; mint a kő, a fenékre szállottak. Haragod hirtelen elnyelte őket, mint a tűz a száraz szalmát.

«A büszke zsarnok, elbizakodva hajóiban, ki föld felé görnyeszti testvéreink fejét s kezeikkel hatalmának jogtalan szolgálatában dolgoztat, lesújtja félelmes karjaival a legmagasabb koronájú czédrusokat és a legegzenesebb növényű fát, idegen vizeket iszik és vakmerően tapossa sértetlen területünket.

«A gyöngék riadtan remegtek istentelen dühétől. Föl-

emelte homlokát ellened, Ur Isten! s szemtelen arczczal, kinyujtva két fegyveres karját, megrázta dühös fejét. Égő haraggal erősíté meg szívét a két Hesperia ellen, melyeket a tenger füröszt, mert benned bízva ellenállnak neki és magokra öltik hited és szereteted fegyvereit.

«Mondá gögijében és megvetésében: «Nem ismerik e tájak haragomat és őseim tetteit? Mertek-e velők szembe szállni a félénk magyarral, s Dalmatia és Rhodus háborújában? Ki szabadíthatta meg őket? Ki menthette meg kezeik közül az osztrákokat és németeket? Istenök talán képes lesz ma megvédeni őket bosszuló kezemtől?

«Rómájok, reszketve és megalázva, könnyekké változtatja énekeit. Ő és kesergő fiai haragomat s a vereség után a halált várják. Franciaországot viszályok törték szét és Spanyolországban a szörnyű halál fenyeget mindenkit, ki a félhold zászlait tiszteli. E harcziás nemzetek el vannak foglalva önmagok védelmével; és ha nem is volnának, ki bánthat engem?

«Te, Uram, ki nem tűröd, hogy dicsőségedet az bitorolja, ki saját erejét gögijének és haragjának kedve szerint méri. Lásd, mint megalázta oltáraidat e büszke ellenség győzelmében. Ne tűrd, hogy így elnyomja a tiedet is, hogy holt testeikkel táplálja a vad állatokat, hogy kiontott vérökkel bizonyítsa gyűlöletét s e megalázás után mondja: Hol van ez emberek istene? ki elől rejtőzik?»

«Neved méltó dicsőségeért, néped igazságos bosszújáért, annyi boldogtalannak sóhajaiért fordítsd félelmes karodat az ellen, ki méltatlan az ember névre, s háromszor és négyszer sujtsd szigorú büntetéssel ellenségedet, hogy a neveden ejtett méltatlanság életének végzetes hibája legyen.

«Főlemelte fejét e hatalmas, ki oly nagyon gyűlöl

téged; tanácsot tartott romlásunkra, s ellenünk incselkedtek, kik részt vettek e tanácsban: Jertek, mondák, és a háborgó tengeren csináljunk nagy tavat vérökből; irtsuk ki e fajt s vele Krisztus nevét, és megosztozva zsákmányaikon, laktassuk jól szemeinket halálukkal.

«Ázsiából és a csodás Egyptomból jöttek arabok, könnyű afrikaiak, s kiket Görögország rosszul csatolt hozzájuk, büszke nyakú harczosok, nagy erővel és végetlen számmal. Azt merték ígérni, hogy felgyújtják határait, kardra hányják fiatalságunkat, elviszik gyermekeinket és szüzeinket, s beszennyezik ezek dicsőségét és tisztaságát.

«Elfoglalták a tenger öbleit, a föld némán és borzalomtól lesújtva állván; és vitézeink hallgattak és határozatlanok maradtak, míg az Ur új ellenséget állítván a szaraczénok dühe elé, fölemelkedett a nemes austriai ifjú, a kitünő és vitéz spanyollal; mert Isten nem tűri, hogy Babylonban mindig rabúl éljen kedves Sion városa.»

A nemes austriai ifjú, ime, úgy látszik, méltó kifejezés a lepantoi szerény győzőhöz! Talán a költő ízlésének szerencsésen segítségére jött itt abbeli félelme, hogy megsérti a féltékeny zsarnokságot. Semmi hiú pompa nem terhelte túl a hős dicsőítését. A héber próféták szellemében egyedül Isten tett mindent, egyedül Isten jelent meg.

«A nagyok megzavarodtak; az erősek, a hatalmasok rémülettel megadták magokat; és te, oh Isten, valamint a rosta forgása a heves szélbe dobja a polyvát, úgy szolgáltatad ki e gonoszokat, kik ezrével futva, oda lettek egyetlen ember előtt. A mint a tűz felgyújtja az erdőt és a fák sűrű lombjain át terjeszti ki lángját, akként követted őket haragodban és villámaiddal, s szégyennel borítottad arcukat.»

A seregek Istenének e látványa, a bibliai emlékekből vett képek méltók a költő erejére. Szerencsétlenségre hálátlan és igazságtalan kiátkozás keveredik középök a görög faj ellen, melyet megtizedelt a szolgaság, de a melynek egy része akkor is harczolt a barbárok ellen. Azután, nem gondolva többé vele, legyőzötnnek hiszi Ázsiát; és mint a próféta, az új Tyrushoz szólva, felkiált:

«A kik látták megtörni erődet s a tengert megszádlúdni a hajó-erdőktől, melyek megzavarták habjait, szégyenletes halálokat látva, így fognak szólni bolyongó maradványaidról: Kinek volt ennyi hatalma a borzasztó Ázsia ellen? Az Urnak, ki megmutatta erős kezét keresztény fejedelmének hitéért s a ki szent nevének dicsőségeért Spanyolországának engedi e diadalt.

«Áldott legyen nagyságod, oh Ur, hogy annyi elszenvedett baj után, vétkeink és büntetéseink után megtörted az ellenség ősi gögjét! Imádjanak téged választottaid, oh Ur! minden, mit a tág égbolt magába zár, vallja meg nevedet, oh Istenünk és oltalmunk! s a lázadónak elkárhoztatott feje veszszen el a lángokban!»

Azóta hiábavalónak és meddőnek nevezték a lepantói győzelmet; s valóban, nem is termette meg minden gyümölcsét. Megrontva II. Fülöpnek szövetségesei és rokonai ellen való féltékenysége által, megállapodott, hogy egy gyáva békekötésben mindent meghagyjon a törököknek, a mit meghódítottak. Már ismét kétszáz gályás új hajóhaddal árasztá el e nép a középtengert. Annyira kész volt barbarizmusa kiheverni a vereséget, annyira fel volt fegyverezve erővel és tevékenységgel. Mit nem merészelt volna a lepantói győzelem nélkül? Tiszteljük HERRÉRA verseiben a népnek e hangját, mely sohasem csalódik a kor helyes politikájára nézve és e nemes ösztönt, mely

néha nagyon lassú az újjászületésben és diadalmaskodásban.

Alapjában véve ez már a polgárosultság ellenszenve volt a barbarizmus ellen, a felvilágosúlt Európa ellenszenve a vad és féktelen Kelet ellen, mely nem tűrte e gyűlöletes érintkezést s megalázó bitorlását a körülfekvő legszebb tájaknak. A valódi veszély benyomása alatt önkéntes felbuzdulása volt ez némely keresztény államnak, hogy Olaszországot fedezzék, eltávolítsák onnan a rabszolgaságot, mézárhlást és döghalált, s visszavetve nyugatról a törököket, eltöröljék a barbár támadások utolsó nyomát.

Ezt követte azóta az emberiség ösztöne, daczára a számítás sok hibájának és az önzés tévedéseinek; ez a munka, melynek befejezését látni fogja századunk; ez az a munka, melyet a joniai szigetek elfoglalása 1800 óta, Attika és Morea felszabadítása, Algier meghódítása, a dunai tartományoknak adott biztosítékok lassankint még homályos és be nem vallott czél felé vezetnek.

A roppant ellenmondás, melynek következtében a Nyugat egy része keresztes haddal sietett a török birodalom oltalmára, a nyelv, melyet még maga az orthodoxia is használt ez ügyben a schismától való félelmében, mely pedig sokkal kevésbbé áll távol tőle, mint a Korán barbarizmusa, mindez csak késlelteti, de nem akadályozza az idő elkerülhetetlen munkáját, a Gondviselés szent adósságát, Európa keleti határainak megtisztítására, Kis-Ázsia partjainak új művelésére nézve, melyek hajdan oly termékenyek voltak a görög szabadság, sőt még a római uralom alatt is. Ne feledjük ezt soha; kérjük a tudományt és a költészetet szüntelen ismétlésére annak, hogy e szép joniai tájak, a Bosporus két partja, Európának ez ázsiai öve, nem várnak újjászületésekre mást, mint a keresztény világ lehelletét és művé-

szeteit. Ezek lennének legközelebbi és legbiztosabb gyarmataink. Ez lenne a kárpótlás Európa számára az elszakadt újvilágért, melytől mindörökre elesett.

A jelenkori hagyományban s a különböző fokokon fentartott nemzeti ösztönök között nincs jobban átérzett igazság, mint az ellenszenv a mohamedán barbarizmus iránt s Európából való eltávolításának szüksége, melyet mindenütt bizonyít a történelem. A mit eleinte egyedül a vallás követelt, a mire minden nagyszabású politikának törekednie kellett, azt a polgárosodás, a józan ész, a szükség be fogja fejezni előre látható határidő alatt; és a kitünő költő, ki napjainkban először hívta fel és ígerte meg e szabadulást, daczára visszavonásának, mely bánatunkra van, reméljük, nem álmodó, hanem próféta volt.

HERRÉRÁNAK egy honfitársa, ugyanazon korban, de még ritkább szellemmel, egy granadai szerzetes volt, LUIS DE LEÓN, ki Madridban halt meg, 1591 augusztusában, nagy szónok és nagy költő hírében. LUIS DE LEÓN meghazudtolja az elfogultságot, mely keresettséggel és dagályossággal vádolja honát. Ő a klasszikus spanyol; pedig senkinél sem volt a vallási képzelemnek több lelkesedése és szabadabb heve. De a nagy minták tanulmánya szabályozta ez élénk és szerencsés természetet. A héber, a görög oly ismerős volt előtte, mint Olaszország legújabb művei; és semmi sem hiányzott nála, a mi erősítheti és nemesítheti a tehetséget. LUIS DE LEÓNT, mint a salamancai egyetem tanárát azzal vádolták, hogy egy barátja számára lefordította az *Énekek énekét*. Ezért az inquisitio üldözését kellett szenvednie s öt évig a börtönben vezekelt. Visszanyerve végre szabadságát és tanszékét, roppant hallgatóság előtt így kezdte oktatását: «A mint legutolsó óránkon mondtam...» Aztán egyszerűen emlékeztetett

néhány irodalmi szabályra, néhány már ismert igazságra, mintha hosszú fogságának minden más emléke eltűnt volna lelkéből.

E nyugodt lelki erejének oltalma alatt LUIS DE LÉONnak különben soha sem volt semmi része sem az egyház méltóságaiban, sem az udvar kegyeiben. Ékes nyelvű áhítatos *elmélkedéseket* írt; és költeményei, melyek a régiek utánzásai vagy eredetiek voltak, csodálatban részesültek, de nem lettek oly népszerűekké, mint a régi honi románczok vagy a szinpad szabálytalan dalai. Lyrai ér volt benne a képzelem és összhang által. Nem PINDAR ódájának választékos fordításáért dícsérjük LUIS DE LÉONT, sem HORÁ CZ *Nercus jövendőléséről* szóló ódájának szép utánzásáért. E költő művészete mindenütt kiváló és ragyogó; de bája leginkább vallási. Nem tudom, vajjon az első keresztény idők költészete, melylyel már foglalkoztunk, nyujtott-e naivabb megindulást a csodák és vértanúság másnapján, mint a milyent annyi század múltán a hitétől ihletett költő érez? Soha remete nem pillantott jobban az égbe. Az apostolok meglepetését és vágyait véljük hallani a mennybenmenetel ünnepére szóló hymnusában:

«Elhagyod hát, szent Pásztor, nyájadat e mély, homályos völgyben, a magányban és bánkódásban? És te magad, áttörvén a lég átlátszó korlátain, a halhatatlan menedék felé mégysz? Kiknek hajdan a jobb rész jutott, s a kik most szomorúak és levertek, szívednek gyermekei, elveszítve téged, hová helyezték ezentúl szeretetöket?

«Szemeik, melyek arczod szépségét látták, mire fognak még tekinteni, a mi nem unalom számukra? A tanítványnak, ki hallotta hangod édességét, mily szó nem fog kellemtelenül és tompán hangzani?

«Ki fog ezentúl zablát vetni a háborgó tengerre? Ki

fogja lecsillapítani az elszabadult szelek haragját? Ha te eltűntél, mily sarkesillag fogja a hajót a rév felé vezetni?

«Ah, irígy fellege e rövid örömnék, miért sietsz? Hova szállsz oly gyorsan? Mily kincset viszesz magaddal! Mily szegényen és vakon hagysz minket ide lenn!»

Ugyanily képzelem, ugyanily mystikus hév ihleti LUIS DE LÉON többi énekét, s az isteni kegyelem által felvilágosított költővé teszi őt, a mint napjainkban a búskomolyság és a szív jóllakottsága által voltak ilyenek. Ide való e lyrai elmélkedés, a *Derült éj*, don Oloartéhoz:

«Midőn a megszámlálhatatlan lángokkal ékesített eget szemlélem s tekintetemet visszavezetem az éjbe burkolt s álomnak és feledésnek átadott földre, a szeretet és szomorúság égő nyugtalanságot gerjesztenek szívemben; könnyek árja ömlik szememből s végre így szólok megtörött hangon:

«Oh mennyei hajlék, fény és szépség temploma, ezt a lelket, mely magasztos tanyád számára született, mily balsors tartja vissza ez alacsony és homályos börtönben? Mily önmagától elidegenült halandó veti oly messzire magától az igazságot, hogy megfeledkezve mennyei adományaidról, áljavak árnyékának kergetésére téved?

«Ah! emeljétek szemeteket az örök sphæra felé s megfogjátok vetni e hazug élet tekintetét, s mindazt, a mitől fél, és mindazt, a mit remél. Más-e elfutó pontnál ez aljas és nyomorult talaj, a nagy tájhoz hasonlítva, hol átalakúlva, ugyanegy fény alatt él az, a mi van, a mi lesz és a mi volt érettünk? . . .

«Itt uralkodik a legfőbb öröm, itt uralkodik a béke; itt lélekzik, szent menedékben pihenve, az isteni szeretet, dicsőségtől és gyönyörtől környezve; itt leplezi le magát egészen a végtelen szépség; itt ragyog egész fényében ama tiszta nap, melyre soha sem következik éj; itt virágzik az

egék tavasza. Oh zöld mezők! oh halhatatlan üdeségű rétek! ezernyi jóval tele rejtelmes völgyek!»

A költő nyelve még e mennyei boldogság ismétlésére sem találhat mást, mint halandó képeket; de a szenvedély, mely ihleti, egészen szellemi és egészen eszményi. A *tiszta szeretet* dalának lehet nevezni e költészetet.

«Mikor leszek, mondja egy másik elmélkedésében, szabad e börtöntől, hogy az ég felé repüljek s a szekeren, mely legmesszebbre fut e földtől, szemlélhessem a hamisság nélkül való igazságot? Isteni életéhez csatlakozva, enmagam ragyogó világossággá alakulva, látni fogom, egyszerre tisztán és zavarosan, azt, a mi van, azt, a mi volt, és minden dolog benső és rejtett lényegét . . . »

Még ez ábrándozásban is találkozott a kegyes spanyol egy más költészet lelkesedésével, LUCRETIVS és VIRGIL szárnyalásaival, melyekkel a természet tüneményeit csodálták és rejtelmökbe hatottak. Eleinte utánozza őket; de naiv hite más, hasonlíthatatlan édességű szavakat ad neki az egék e világa fölött és az isteni szeretet varázsa még emeli a tehetség ihletését, a mennyei boldogságnak azon eszméje által, mely reá nézve jelenvaló és ismerős:

«Nyájas és fényes vidék, virágzó rét, melyet nem heraszt el sem a fagy, sem a nap, termékeny talaj, mely az örök vígasztalást termed! biborral s fehér dicskörral koszorúzott fővel vezeti feléd kitérés nélkül kedvelt nyáját a jó Pásztor. Megy, és boldog juhait követik oda, hol halhatatlan rózsákkal táplálja s oly virággal, mely annál bővebben nyílik, minél inkább tépik; a legfőbb jó hegyére vezeti; megfürösztí a halhatatlan öröm forrásában; nekik adja a teljes aratást, a pásztort és legelőt, az egyedül tökéletes boldogságot.

«És midőn a nap a zenithre ér, e jó pásztor meg-

pihen, körülvéve nyájától. Elbűvöli dallamos hangjaival a szentek füleit . . .

«Oh békés szó! Bár hatolhatna hozzám néhány részecskeje, hogy kiemelve önmagából lelkemet és összevegyítse veled, mennyei szeretet! ott, hol az értelem, megszabadulva e halandó börtöntől, fényeddel egyesülve, szabadon, tévedés nélkül élne!»

E lelki gyöngédséghez, e mystikusan eszményi hévhez LUIS DE LÉON az ókori emlékek erejét csatolta, mely nem kevésbé felismerhető korának és honának néhány más költőjében is. Sehol sem kifejezőbb és szerencsésebb e jelleg, mint a Francisco Riojához szóló híres ódában, az *Italica romjaiban*.

Nem többé Pélage és a mórok, Cid és az Abencerrageok Spanyolországa ez többé, hanem a római Hispania, melyet emlékeinek romjai közt talál fel; Róma árnya ez, melyet a keresztény hit által nyert egyik legnemesebb hódítására idéz fel. A költő egy barátjához intézi e méltóságos panaszt, hol a nagyság dagályosság nélkül van leírva és az emberi törekvések semmisége gyöngeség nélkül megsiratva:

«E mező, oh fájdalom! hol most sivatagot, a siralom völgyét látod, hajdan a híres Italica volt. Itt volt Scipio diadalmas gyarmata. Ime itt hever a földön rettegett bástyáinak büszkesége; s csak siralmas maradéka van győzhetetlen népének. Ime egyedül sírfeliratok vannak itt, hol dicső árnyak haladtak át. E lapály forum volt. Itt templom állt; és mindebből alig maradt fenn némi nyom. Szétszórta hamvak fedik a gymnasiumot s a királyi fürdőket. A tornyok, melyeknek magassága kihívta a leget, leroskadtak saját súlyuk alatt.

«E lebontott circus, tragikus színpadja az idő drámá-

jának, mutatja, milyen volt hajdani fénye s milyenek romjai. A puszta arena téres körében mért nem üt semmi zajt a nagy nép? Vadállatok vannak itt; de hol a meztelen gladiátor? hol a bátor athleta? Minden eltűnt. A végzet néma csenddé változtatta a vidám kiáltásokat. De még e romokban is félelmes látványokat tár az idő a szem elé; és e zavaros képekkel szemben a lélek hallotta a fájdalom kiáltásait.

«Itt született e hadi villám, a haza atyja, Spanyolország dicsősége, a kegyes, a boldog, a diadalmas Traján, ki előtt némán leborúlt mind az a föld, mely látja fölkelni a napot, mind az, melyet a cadixi tengernek szintén legyőzött hullámai mosnak. Itt ringatták Hadriánnak, az isteni Theodoznak márvánnyal és arannyal ékes bölceit; itt voltak borostyánnal és jazminnal koszorúzva a kertek, melyek most már csak cserjék és mocsarak. A Caesar számára épült palota hajh! csak csúszó-mászó állatok silány tanyája. A paloták, a kertek, a Caesarok elvesztek, és a kövek is, melyek róluk beszéltek.

«Fabius, ha a köny nem homályosítja el szemedet, hordozd végig figyelmes tekintetedet e lerombolt hosszú folyosókon; nézd e lesujtott márványokat és diadalmi íveket; nézd e büszke szobrokat, melyeket ledöntött Nemesis, mint hevernek a porban, és uraik, kiket képviseltek, mi mély feledésbe vannak temetve. Ilyennek képzelem Tróját és régi bástyáját: ilyenek téged is, Róma, melynek neved is alig maradt meg, oh hazája az isteneknek és királyoknak! ilyenek téged is, melynek nem használt törvényeid bölcsesége, tudós Athén, Minerva emlékoszlópa, tegnap még irigyelt mintája századoknak, ma hamu és roppant pusztaság! Mert a végzet és a halál nem kimélték meg titeket, sem az egyiket tudományáért, sem a másikat bátorságáért.

«De miért keres lelkem a távolban új tárgyat a szomorúságra? Kisebb példa is eleget mond. Itt látható a füst és láng; itt hangoznak még ma is a nyögések és a rekedt hangok. E kísértet vagy ez áhítatos hit uralkodik a szomszédság lakóin. Beszélik, hogy éjjelenként panaszos hang zokogva így kiált: Italica nincs többé! És a gyászos visszhang ismétli: Italica! a szemközt emelkedő sűrű erdőben. Italica! e nagy név hallatára megújítják e nagy rom nemes árnyai nyögéseiket, és a nép is osztozik bennök.»

Ez oly költői dal egy régi püspök ünnepére készült, ki hajdan vértanúságot szenvedett Italicában. A költészet Spanyolországban szerelmes és harcziás; de még inkább ájtatos. E címnél fogva neveztek néha Spanyolország legnagyobb költőjének egy hires szent nőt, apáczakolostorok alapítóját. Kétségkívül nem csupán néhány buzgalommal teljes sonettjét értették, melyeknek ihletését a kereszt lábánál nyerte; a szent szemlélődő elragadtatása és szenvedélyes szeretete volt az, a mit a költészet nevével ki akartak fejezni. Valóban, nem ő-e az, ki elragadtatva az isteni szeretettől, így kiált fel egy énekében: «Élek, a nélkül, hogy enmagamban élnék; oly magas élet után vágyom, oly közel érzem azt, hogy meghalok a halál késlekedése miatt». A földtől való ez undorban, a halál és a mennyei boldogság e szomjában, a szent gondolatai, kényszerű földi állomásai, reményének heve mind meg annyi hymnusa az isteni szeretetnek, minőről sohasem álmodott a profán költészet.

A múlt század egy sceptikusa, DIDEROT, páratlan ékeszólást talált madame GUYON *Torrents* című munkájában. Mit mondott volna egy más képzelemről, melyet szentnek és tisztának ítélt a nagy BOSSUET, ki oly okosan hajthatatlan maradt madame GUYON örült ábrándjaival szemben? Meg kell azonban vallani, hogy a különbség, melyet

ily mester észrevesz, eltűnik a gyöngébb szemek előtt; és a mysticismus veszélyes pályáján, az emberi lélek felfüggesztése, hogy egyedül Istennek hagyjon helyet, a szemlélkedő szeretet, mely egész az elragadtatásig emelkedik a nélkül, hogy a quietismusba esnék, reánk nézve nagyon kétséges talányok. Ha még a hit tisztaságának is meglehet a maga őrjöngése, a forrás magasztosságának legalább még felismerhetőnek kellene lenni a gondolat átlátszó folyamán. Mentől inkább elszakad a lélek az érzékektől, hogy az igazat és a szépet szemlélje, annál jobban megérdemelné, hogy ne pillantson meg mást, mint az isteni eszmény képét. Ez hiányzik nagyon a mystikus szeretetből, oly hiba következtében, melyet még szent Teréz szelleme sem kerülhet ki. Gyakran visszaesik az érzéki képek e törvénye alá, melyet kerülni és megvetni szeretne. Nagyon élénk kifejezése anyagivá teszi a typust, melyet imád; és a szerelem és hitves nevei alatt az egészen mennyei szépség iránti egészen szellemi tisztelet varázsa eltűnik a szenvedély háborgásában, mely nagyon is emberinek látszik.

Hagyjuk meg a vallásnak rejtelseit, a költészetnek őrjöngését; és ne panaszkodjunk, hogy a XVI. században a renaissance szelleme megkímélte az értelmet és ízlést e keveréktől. Így készült a jövő számára egy nagy és szigorú iskola, melynek egykor utól kellett érnie az ókort szabad utánzások és termékeny különbségek által. De sok ügyetlen erőlködés veszett kárba az első kísérletnél. A tanultság túlterhelte a szellemeket, mielőtt megihlette volna. Maga a csodálat is ártott a szellem szabadságának; és a költői ösztön, a helyett, hogy a jelenlevő szenvedély által lelkesülne, megtántorult az emlékek zavaros halmaza alatt. Innen vannak az ízlés tévedései, az ál költészet és ál ítéletek oly században, melyet néha oly hatalmassá tett a természetesség és

erő, melyet a bölcsészetbe, a tudós ítészetbe, a vitatkozásba, a történelembe vitt. Mily szépsége az ékesszólásnak és stílusnak, mily eredeti alakja a kifejezésnek tör ki MONTAIGNÉNél! hol van a francia nyelvnek több igaz képzelme és szerencsés merészsége? Nem látszik-e különösnek, hogy egészen közel e nagy íróhoz, RONSARD oly nagy költő számba mehetett, és hogy maga MONTAIGNE hitte és mondta, «hogy a korabeli francziák a költészetet a legmagasabb fokra emelték, melyet valaha elérhet, és hogy RONSARD és DU BELLAY nem igen vannak távol az antik tökéletességtől».

E különös balítéletet, azt hisszük, nem lehet megmagyarázni RONSARD dicsőségére, sem nem lehet igazolni a költői szellem semmi elmélete, vagy az idők különbsége és az ízlés önkényes függetlensége által. RONSARD ódái és himnuszai, nagy pindarosi kísérletei joggal a legolvashatatlanabbak költeményei közt. Soha sem volt PINDAR utánzása végzetesebb a tehetségre. A jelzők halmaza alatt, az egészen görög és latin neologismus barbársága mellett a költő elveszti a francia eret s amaz erőteljes és naiv alakokat, melyeket később MALHERBE a tömeg élő beszédéből szedett össze, megnemesítve a numerus és összhang által. Nagyra-vágyóbb lévén, s kevésbbé biztos ösztönnel bírván, RONSARD-t megcsalta a renaissance fénye és a káprázat, melybe az ókori remekművek ejtették szorgalmas olvasóikat.

PINDAR szelleme az első sorban tündöklött a láthatáron újra fölfedezett csillagok között. A XVI. század közepétől fogva, a németországi Tübinga városában, számos tanulót vonzottak a nyilvános előadások, melyek a thebai dalnok himnuszait magyarázták; és a német tanár, a byzanci menekültek tanítványa maga is görög versekben magasztalta a szép költészetet, melyet magyarázott.

Franciaországban, hol az ókor iránti új buzgalom

nem volt kevésbbé erős és minden rangban szenvedélyes hívekkel bírt, PINDART mindenütt magyarázták, csodálták, Henri Étienne műhelyeitől a párisi parlament tudós kamaráiig. E legfőbb ítélőszék egyik tisztviselője, Le Sueur, ritka előkelőségű latin versekre fordította a nagy görög lantos fenmaradt összes dalait; és a munka különböző részeit III. Henrik királynak, de Thou elnöknek, Hurault de Chiverny tanácsosnak ajálva, a korabeli párbajok meddő kegyetlenségével, nem ékesszólás nélkül, ellentétbe állítá a régi görög játékok hazafias erényét. Előszavainak és verseinek nagy közönség volt a bírāja, melynek szavazata, néhány ifjú tisztviselő tolla által, görög distichonokban fejezte ki PINDARNAK és dallamos magyarázójának dicséretét.³

Tegyük hozzá, hogy a XVI. századnak ez egyenetlen, de erős polgárosultságában, midőn mindenütt élet volt s még a megoszlás által is gyarapodott, egy vidéki városnak, melyet napjainkban méltán említnek lovassági iskolájáért, megvolt a maga PINDAR-kiadója, Jean Benoist, orvostudor, a görög nyelv tanára a saumuri királyi akadémián. Egy tudós kötet került ki keze alól e város nyomdájából, 1570-ben, s egy *paraphrasissal* és egy *metaphrasissal* már szabatos szöveget nyújt számunkra becses jegyzetekkel. A tudomány mindenütt fölébresztette a versengést, s néha megcsalhatta a tehetséget arra nézve, hogy megjötnék vélje a pillanatot, kísérletet merészelni a költészetben, s azon bátorságra nézve, melyet a francia nyelv vehet magának.

Hiába akarta RONSARD a régi karok méltóságára erőszakolni MAROT nyelvét, vagy az alexandriai költők előkelő mesterségére. Nem volt elég természetes lelkesedése ily nagy munkára, sem az akkori francia nyelvnek elég tudós érettsége, hogy jól adja azt vissza kezében. De a mint napjaink-

ban megjegyzték, ez ál nagy költő, e szerencsétlen parodistája PINDARNAK, sőt KALLIMACHÖSNAK is, képes volt naivságra, kellemre, édességre a kis tárgyakban, s talán tudtán kívül. A nyelv sajátos szelleme s kétség kívül az igaz érzés villáma is szétszórtá ez úttal a felhőt s föl engedte tűnni a költőt:

«Kedves, menjünk megnézni, vajjon a rózsa, mely ma reggel kitárta bibor öltönyét a napnak, nem veszté-e el ez este bibor ruhájának fodrait s a tiedhez hasonló színét?

«Ime, lásd, kedves mily rövid idő alatt elhullatá e helyen szépségeit! Oh valóban mostoha természet, ha ily virág csak reggeltől estig tart!

«Azért, ha hiszesz nekem, kedves, míg korod legzöldelebb ifjúságában virágozik, szakítsd, szakítsd le fiatalságodat: mint e virágot, szépségedet is el fogja hervasztani az agg kor.»

Más ugyanily művészetű, ugyanily naiv és költői gyöngédségű mutatványok ismeretesek, és ki vannak emelve egy munkában, melyben a paradoxont kijavítja a tudás és szellem. És így e munkás költőből, ki egy foliánsba van eltemetve, fentartott az ízlés választékossága néhány bájos verset, épen úgy, mint az idő és a véletlen megmentett néhány részecskét SIMONIDES vagy ALKAEOS arany koszorújából. És figyelemre méltó dolog, hogy ámbár RONSARD nyelve és rhythmusa nyujt itt-ott néhány tudós szépséget: a mi legjobban tetszik benne, az némi véletlen visszatérése a kifejező és egyszerű nyelvnek. Mondhatott-e LA FONTAINE valamit jobban, mint az *oly magasról lebukott gögös költőnek* következő versei?

«Midőn az ökröt este feloldják igája alól, melléje teszi elfeledett munkáját, s minden gond nélkül alszik, míg a hajnal felkölti, hogy reggel újra dolgozzék; de minket, sze-

gény nyomorultakat, akár nappal, akár éjjel, mindig valami tuskés szomorúság követ.»

Daczára a költő hibáinak, maga a művészet meg volt találva, s nem volt többé másról szó, mint hogy tartóssá és úgy szólván biztossá tegyék. Ez volt MALHERBE dicsősége és ebben kell halhatatlanságának lennie. Nem elég BOILEAU-val mondani: «E bölcs író által megjavíttatván a nyelv, nem nyújtott többé semmi durvaságot a megtisztult fülnek». MALHERBE a legmagasabb fokon bebizonyítá, a mit megjegyeztek a franczia nyelvről: «hogy gazdag szép szavakban, de rendkívül ki kell dolgozni». RONSARD halálakor MALHERBE harmincz éves volt; és már ura volt ama tiszta és erős nyelvnek, melyet takarékossgal használt s élte végeig megtartott. Lehet mondani, hogy őt illeti a franczia styl tökéletességének első mintája, az előkelő erő és feddhetetlen tisztaság, a természetes és ragyogás legrégibb vegyítése. Néhány körülírása ez egy zsoltárnak, néhány vers, melyet maga FÉNELON is, ki oly szigorú volt a franczia költészet iránt, kénytelen lett volna csodálni, mint valami antik művet; úgyszintén néhány valóban lyrai hang, mely a jelen szenvedélyből s a szellem égő munkájából született. Itt azonban, bár némely versszakban csodálatra méltó, egészben véve egyenetlen MALHERBE, még ily rövid tartamú erőfeszítésre is; mert a lángésznek e tüzét, mely a görög ég alatt pazarul jutott osztályrészül, mérsékelt éghajlatunk alatt sokkal fukarabb kéz osztogatta; és ez újkori szellemnek, mely fáradságosan született újra, egyszerre segítnie kellett magát és kiszabadítani az emlékek halmazából! Így a IV. Henrik ellen megkísérlett egyik gyilkosság fölött írt ódában, e valóban ihlett kezdet után: «Mit fogtok mondani, jövődő nemzedékek, ha igaz beszéd néha elmeséli nektek utálatos napjaink

kalandjait?» néhány versszak túlterheltnék vagy gyöngének látszik, daczára nagy szépségeinek; a század rozsdája még belevegyül a költészet születő sugarába; és mintha a nyelv és a szellemek közös haladása, a francia szellemnek IV. Henrik idejétől fogva adott lendület többet adna a költő lelkének, mint a mennyit az évek hidegsége elvehetett tőle: húsz évvel később, öregen és ősz fővel hozta világra MALHERBE a szép ódát XIII. Lajos és Richelieu tiszteletére: «Új munka készül hát fegyvereid számára», és e költői éneknek valóban magasztos és naiv végét.

Sőt az erőre és egyszerűsége, a numerus nagyszerűségére és a nyelv természetességére nézve talán már oly tökéletességet ért el, melyet a mi nagyobb századunk sem mulhatott fölül. Valóban, az antik költő kevélységének és művészetének kifejezésére, a hellenek összhangjának modern nyelveinken való visszhangoztatására, nem tudjuk, vajjon nyújthat-e költészetünk valamit, a mit a régi MALHERBE e versei elé lehetne helyezni:

«Apollo nyitott ajtók mellett különbség nélkül megengedi leszedni az örökzöld szép leveleket, melyek megóvják a neveket a vénüléstől; de koszorút fonni belőlök, ezt a művészetet nem tudja mindenki; s csupán hárman vagy négyen, kik közé engem is sorolnak, képesek oly dícséretet nyújtani, mely örökre megmarad.»

Nem úgy látszik-e, mintha e versek, dallamos orgona módjára, elnyujtanák a zsoltáros hangjait: *Cogitavi dies antiquos et annos aeternos in mente habui*; és a nyelvnek e tökéletessége nem adta-e meg már akkor a gondolatnak a halhatatlanságot, melyet megigért neki?

Másik szerencsés jele a művészet haladásának a hatalom, melyet az utánzás által gyakorol. Ez emelkedett és tiszta hangok, melyekre MALHERBE akadt, más hasonló

hangokat idéztek elő; RACAN, MAYNARD és mások, kik ma el vannak feledve, itt-ott, néhány versben megtalálták a lyrai hangnem édességét és méltóságát, és ama dallamot, a magányos lélek ama megindult hangját, mely kevésbbé volt ugyan helyén a XVII. században, mint a dráma ékesszólása, de mégis összevegyült vele, hogy néha csodálatos villámokat vessen ez ékesszólásra.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

(Lantos költészet éjszakon ; kényszerű kihagyások. — E költészet tanulmányozása a brit typusban. — Eredeti dalok ; mesterséges kísérletek. — MARLOWE, SHIRLEY, MILTON, COWLEY. — GRAY tudós költészete.)

Az ókor, melyen oly előszeretettel mentünk át, egészen ázsiai vagy legalább déli volt. Kelet elsősége a képzelem dolgaiban oly természetesnek látszik, hogy sokáig kizárólagos volt és még arra sem gondoltak, hogy észrevegyék. A Jordántól az Orontes és Euphrates partjáig, a babyloni folyóktól az Alphæosig, a Nilustól a Tiberisig, Cyrene égő síkjaitól Tagastéig vagy Carthagóig összeszedtük a költői szellem szétszórt ereit, a nélkül, hogy máshol is keresnők. És mégis igaz volt-e ez egyenetlen osztály a régi világban ? lehetséges-e a jelen korban ?

A világ viszonylagos ifjúságának és gyarapodó nevelésének egyik jele az éjszakiabb népek haladása és a költészet késő ébredése éjszakon. A születő emberiség számára egyedül a kelet volt lakható ; egyedül keletről hagyott ránk az ókor művészetet, költészetet.

Haud alios, prima crescentis origine mundi,
Illuxisse dies aliumve habuisse tenorem
Crediderim : ver illud erat ; ver magnus agebat
Orbis.

A régi polgárosultság bukásával tűnt fel először az éjszaki szellem, de még egészen műveletlenül és durván, a délre nyomva barbár bélyegét és eleinte elhervasztva azt, a mit meg kellett ifjítania. Így mutatja borzalommal a sülyedő római birodalom néhány halvány elbeszélése a húnok hordái közt költőiket, kiknek szava nem hangozhattott fel a hadi szekerek közt a nélkül, hogy a férfiak azonnal fegyvert ne ragadjanak, a gyermekek a türelmetlenség és düh könyeit ne öntsék.

Jóval éjszak e nagy berontása előtt TACITUS már megemlékezik a germánok költői ösztönéről, épen úgy, mint bátorságukról, a harcziás *barditról*, melytől ihletést nyertek, midőn csatára indultak, isteneikről szóló hymnusaikról, ARMINIUS tiszteletére énekelt dalaikról.

Több századdal ARMINIUS és TACITUS után, midőn az éjszak újra berontott a görög Ázsiába, déli Európába és a római Afrikába, ismét feltaláljuk a költészet magvát, melyet maguk a rombolók hoztak magukkal. A keresztény szeretet heve néha megszelidíté és megtisztítá. A góth vagy skandináv barbárság szakadatlanúl lángra gyújtá a felégetett városok tűzénél. E vad apostolságnak, melyet az éjszak a délre gyakorolt, legrégebb emlékeiből kölcsönzött új oktatást népe számára Nagy Károly, midőn római patriciussá és a barbárok polgárosult fejévé lett. Összegyűjtötte és lefordíttatta a régi germánok dalait,¹ ugyanakkor, midőn eltiporta vitézségök örököseit Szászország erdeiben és a Hartz-hegységben. A merészség és szellem e tüze, melynek kioltott hamvait összeszedte, nemsokára Norvégia és Island zord partjairól emelkedett föl ellene; és nyugat császáranak utolsó ijedt tekintete a *tengeri királyok*, e kalózok és költők, könnyű bárkáin és vitorláin akadt meg, a kik a Szajna torkolatát ostromolták.

Island régi *Sagái*, a *Voluspa*, a *Niebelungen* költeménye mind meg annyi halhatatlan ágai éjszak e költői bányájának. Mi nem kísértettük meg oda behatolni. A nyelv, a benszülött hang sokkal lényegesebb része a költészetnek, hogysen szabad volna ítéletet mondani róla, midőn e segítség hiányzik. Hagyjuk e kiváltságot annak, a ki már ifjú korában jól ismerte az éjszaki nyelveket. A mi kutatásainkban ez előrelátott kihagyás volt. Hogy az ihletést ízleljük, értenünk kell a szót s egy fogással megragadnunk az értelmet és az összhangot. Az *Edda* búskomoly himnuszait, Sigurd harczi dalait, az *Aatla-malt* és a *Niebelungent* már megbírálták s néha átültették, épen oly szabatos tudománynyal, mint erővel és színezéssel. E költészet leszármazásai egész legujabb korunkig, a felváltva naiv vagy finomított hagyomány, melyet éjszaki Európában annyi híres tehetség zsákmányolt ki, az új alkotások vagy legalább új elméletek, melyek e szabad tanulmányból származtak, mind találtak már ügyes magyarázókra és ügyes bírálókra. Nem tudunk és nem merünk már okoskodni a *Messias* valamely himnusa, GLEIM valamely harczi dala vagy SCHILLER valamely kardala fölött, Madame de STAËL, BARANTE, SAINT-MARC GIRARDIN, AMPÈRE után, a nélkül, hogy, mint őket, az eredeti szöveg támogatna.

Csupán arra merünk vállalkozni, hogy az éjszaki ihletés visszaverődő fényet Anglia hatalmas és vegyes szellemében keressük, hol az éjszaki ér oly erős maradt. Tudjuk, hogy e szellem, mihelyt a művészetek felé fordult, megszerette Olaszországot, tanulmányozta, utánozta költészetét. Ez a rész nagy CHAUCERben, még nagyobb SHAKS-PEREben, azaz magában az angol költészetben. Mindenütt érezzük, mily édességet adott Olaszország emléke a nyers

Albion régi költőinek, DANIEL sonettjeiben, SURREYben, SPENCERben, WALLERben, magában a nagy MILTONban is.

Aztán, nem tekintve a délnek e lehelletét, tudjuk, hogy a felekezeti és elmélkedő szellem s a biblia vitatása és olvasása következtében, mennyire elfoglalta a Kelet az angol képzelmet; de mindez a nyelv és erkölcsök alakulásának első törvénye alatt történt, mely igen ki van fejezve az angol typusban. E költészet, mely később annyi éghajlatot járt be, annyi különböző láthatárról sugárzott vissza, a szívnek annyi tüzetől nyert színt, annyi mély ösztönétől táplálékot, mindenek előtt éjszaki költészet, mely szenvedélyesen kedveli a természeti szépségeket, és honi ege alatt sem édességoiktól nincs túlterhelve, sem fényöktől nincs elkápráztatva s mintegy elfáradva, hanem örömmel emelkedik a látható világtól a végtelen felé, leginkább az emberi lélekre irányozva figyelmét, s egyszerre szemlélődő és erőszakos.

E különböző befolyások alatt, melyeken éjszak csillaga uralkodik, lehetséges volt-e, hogy a lantos költészet meg ne szülessék az angol népnél? Nem kellene azt másutt is keresnünk, mint ama walesi bárdok bizonytalan hagyományában, kiket egy kegyetlen király megöletett a kilenczedik században? Nem találhatnók másutt nyomát, mint csak némely népballadában? Nincs e az tetszésére az angol szellemnek, szorgalmas munkájában úgy, mint szabad szárnyalásában? A felelet mindenütt megvan, MARLOWE, az angol AESCHYLOS, valóban lyrai szerelmi dalától SHAKSPERE utolsó tanítványainak kardaláig. Elég SHIRLEY e monodiáját idézni *Dühöngő Ajax*ából:

«Halandó életünk dicsősége árnyék, nem valóság; nincs fegyverzet, mely ellenállna a végzet csapásainak. A halál kinyújtja fagyos kezét a királyokra; a jogar és

korona a földre hullanak és a porban hevernek összekeveredve a szegény sarlóval és ásóval. Némelyek karddal aratják le a mezőket és borostyánt vetnek el, hol halált osztogattak; de izmaik erejének végre is engedni kell. Még lesújtanak egy ellenséget; azután, előbb vagy utóbb, elbuknak, és sápadt foglyokként vonszolva magukat, megadják a halálnak utolsó sóhajukat.

«A koszorúk elhervadnak a homlokon: ne dicsekedjetek többé hadi tetteitekkel! A halál véres oltárán áldozatul mutatták be a győzőt. Egyedül az igaz tettei lehelnek édes illatot és virágzanak a sír hamvában.» ²

Midőn Cromwell előtt hangoztatták e verseket, mondják, egészen a rettegésig megzavarodott. Hirtelen kirohant, a mint TIMOTHEUS harci dalára Nagy Sándor fegyvert ragadott. Pedig ez még nem volt az angol költészet, mely legközelebbi képét nyújtja a szabad népek lyrai szellemének.

A mozgalmas időben, mely Erzsébet dicső uralkodására következett, a komor lelkesedés és harcias erély e napjaiban, a vallás és a becsület rajongása között, a tudós képzelem, PINDART tanulmányozva, nem tudta többre vinni, mint hogy komolyan parodizálta s hideg szenvelgéseivel megrontotta merészségét. Maga COWLEY, ki Cromwellről prózában írt víziójában MILTONra vagy BOSSUETRE méltó néhány képet talált, nem vont ki mást a pindarosi mintából, mint idomtalan tuskókat; és hogy még a bibliai megszállottság e korában is valami visszhangját, vagy mint HORÁ CZ mondja, képét találjuk a thebai lantnak, messzire a tömegtől kell keresnünk a vak MILTON gyanús és magányos hajlokát és itt áhitattal hallgatnunk néhány hangját, melylyel az angyalokat imádkoztatja Isten jelenlétében vagy önmaga énekel az éden nászberkének bejáratánál.

E költészetén kívül, mely egyetlen és magasztos, mint

az, a mit leírt, minden hamis, agyafurt, dagályos és gyöngé volt e pindarosi áramlatban. Egyedül DRYDEN (és mily nagy költő volt ez a támadásban és szatirában!) bontakozott ki a metaphorák és hyperbolák ez özönéből, szép ódában magasztalva szent *Ceciliát* és a zene isteni erejét: és még ez ódában is, a képek csillogó játéka és a rhythmus rohamos haladása mellett, a nagyon is látható művészet meghazudtolja az ihletést, az ellentétek oly kiszámítását engedve látni, mely néha a gyermekesség süllyed.

DRYDEN után még rosszabbúl állt a dolog. Az a merész ízlés, mely más pontokban egyformán segített magán a veleszületett eredetiséggel vagy a klasszikus tudománnyal, soha sem érintette kevesebb szerencsével az ókor nagy területét, akár az előkelő CONGRÈVE magasztalja állítólag pindarosi versszakokban Anna királynőt és Godolphin főkincstárnok bölcsességét, segítségül híván a halhatatlan Múzsát, az Emlékezet leányát, akár a búskomoly YOUNG hasonlítsa, más, kétszeresen pindarosi utánzással, az olympiai versenyhez ugyanazon lord Godolphin hintó-sétáit, dagályosan megköszönve neki, hogy a költészet száraz területére árasztotta a királyi bőkezűség arany özönét.

Nem volt szükség a kéregető hálának e prózaiságára, hogy a nemes lord sétáinak összehasonlítása a pisai versenyekkel nagyon furcsának tessenek. De az *Éjszakák* szerzőjének neve, ez ízetlen dicséretnek alján, még növeli nevetséges voltukat.

Mondjuk ki azonban, hogy e pindarosi utánzás YOUNG-nál néha igaz érzéssel és ihlető tárggyal találkozott: bizonyossága ennek az óceánról szóló óda, melyből kihangzik Anglia kevélysége s nagyságának megjövendőlése. Itt megtalálta YOUNG szelleme a hazának azt a hangját, a harczias nemzet szívének ama kiáltásait, melyek még az udvaronez

WALLERNél is visszhangoztak s oly szép versekre ihlették THOMPSONT. Más idő és más szellem megadta Angliának a lyrai lelkesedés eszméjét vagy legalább mesterséges, de még élő alakját.

Sem az események látványa, sem a politikai szenvedély nem hozta létre ez úttal. A tanulmányból és elmélkedésből támadt, homályos, de szabad és büszke életben. Keveset termelt; mert a benső ihletés, mely nem a világ visszhangja, mely csak saját lángján lelkesül és táplálkozik, későbbben ébred föl és rövidebb ideig tart. Ilyen volt GRAY, ki a mult században kitünő dicsőségre jutott ritka és rövid költői kísérleteivel, és még napjainkban is híres, az újkori költészet nagy fénye után, mely rá következett és őt eltemetni látszott.

Mert GRAYnek, az ókor ismerete s mély ízlése mellett, eredeti modora volt érezni és gondolatát visszaadni. A bölcsészti újítás és tevékeny nagyravágyásszázadában csak a művészet tökéletességének, a tanulmány vágyának és a szív magányos békéjének élt. A szép görög költészetet, melyet akkori-
ban annyira elhanyagoltak néhány német kiadó kivételével, melyet oly rosszúl ítéltek meg s annyira eltorzítottak VOLTAIRE előszavai vagy tragikus utánzásai, ő alaposan ismerte, mint régész, mint művész, mint költő. A középkort, melyét akkoriban ép oly kevésbé dicsérték, mint értettek, a gallo-román és celta századok régiségét hasonlóképen ismerte nyelveiben, építészeteiben, művészeteiben, képzeletében és romjaiban: és ez oly tág, oly változatos, utazások és ábrándozás által táplált tanulmányból csak csekély számú, mélyen érzett, lassan dolgozott verset vont ki, PINDAR és SOPHOKLES kitartó olvasása után, Skóczia erdeinek meredek és sötét pontjaival szemben, vagy a Hebridák magányos zugaiban, vagy valamely falusi temető szerény fasorai közt.

Eleinte beúta a szárazföldet egy ifjú lorddal, kinek később barátjává lehetett, de nem akart egyenlőtlen társa lenni; látta Franciaországot és Olaszországot, mint az irodalom szenvedélyes kedvelője, úgy írván a rómaiak nyelvén, mint valami XVI. századbéli tudós és a jelenkori ember búskomoly gondolkozásával.

A scepticismus századában vallásos volt, a gög és zaj századában szerény és visszavonult. Grenoble mellett, a nagy CHARTREUSE könyvébe horatiusi menetű latin versekben írta be az áhitatos léleknek a magány utáni vágyát s mintegy sóhajtását.

Visszatérve hazájába, a bölcsész és gazdag Angliába, azon korszakban, midőn az irodalom ott a hatalomra vezetett, midőn az államférfiak nagy szónokok voltak, (Pitt, Fox, Burke), midőn az írók mindenütt a közügyekbe avatkoztak (GIBBON, SHERIDAN, GLOVER, MACPHERSON): távol a parlamenttől, távol a világtól egy collegium szerény szobájában élt, hol megörökíteni látszott a tanuló munkás életét, s honnan évenként kiszökött néhány hónapra, hogy hazájában utazzék, természeti szépségeit, régi emlékeit tanulmányozza, és megújítsa magában a haza, valamint a tudomány vallását.

Szükséges-e mondani, mily költői tüzet és eredeti erőt táplálhatott ily élet az angol költő szívében, a nagy követelések és kicsiny dolgok századában? Nem volt más, mint szorgalmas szemlélő; soha sem mulattatta az előkelő világot benső gondolataival és szenvedélyeivel, oly időben, midőn a lágész apró egyéni titkait szívesen tette köz-eseményekké. Gyöngéden szerette és gondozta anyját és ennek két nővérét, s csaknem harmincz évet töltött a cambridgei egyetem épületének egy szobájában, eleinte Peter-Houseban, azután ugyanazon testület egy másik collegiumá-

ban. Ezek voltak, utazási emlékein kívül, életének összes eseményei. Későn és kérelme nélkül az újkori nyelvek és történelemnek 1723-ban alapított cambridgei tanszékére neveztetvén ki, még első előadását sem tartotta meg, annyira el volt foglalva roppant előkészítő tanulmányaival és visszatartóztatva a késő kezdetnek mindig növekvő zavara által.

Mind a mellett egyike marad a XVIII. század ritka tehetségeinek, költői lelkeinek. Nem járta be, mint BYRON, Ázsia barbár és kéjes világát, hogy ott a természet és szív új képeit, s ha lehetséges, új eseményeit szedje össze. Nem tette kedvtelésből rendetlenné életét, hogy költőivé legyen, s nem merített a velencei éjszakákból, a ravennai gyülekezetekből vagy az epirusi viharokból megifjodást képzelme számára. Nem is lett az övé BYRON dicsőséges halála, mely megváltja vétkeit s feloldozza életét: GRAY egyszerű, síma, ismeretlen, az emberekre nézve közömbös volt, kiket nem botránkoztatott meg semmi hibával, nem izgatott fel semmi becsvágygyal, nem ejtett bámulatba semmi nagy erőfeszítéssel. De azért nem volt haszontalan; nem ment át meddően a földön: a ki keresni tudja, annak megadta az irodalom szeretetének példáját tiszta és nemes eszményében; fölemelte a művészet tiszteletét, a nagy költészet oszlopát. Ezért nem is fog elveszni emléke. BYRON zajos és kevert dicsősége, mintából és festőből összevegyített egyénisége, kalandjai és lángesze, hősieskedő iparkodásai, zabolátlan szabadosságú szélyei, *Child-Harold*, a *Corsar*, sardonikus eposa, *Don Juan* és *Cain-mysteriuma* nem fogják elmosni az *etoni collegiumhoz* szóló ódát, a *balsorshoz* írt ódát, a *Bardot*, a *Végzetes nővéreket* és a *falusi temetőben* írt elegiát.

Ilyen a valódi szép és a maradandó költészet hatalma. Tudjuk, hogy GRAY, klasszikus műveltséggel bírva és tele Francia- és Olaszország látásával és irodalmi emlékeivel,

hat évet töltött a görög írók kitartó olvasásában, PLATO kritikai kiadását, azután STRABOÉ-t tervezve, nyelvész, metaphysikus, történész és földrajzi tudós volt, a kutatás folytonos türelmét csatolva a lelkesedés ritka kitöréseihez. Azt is tudjuk, hogy egy költő sem tanulta nagyobb tudásvágygyal nyelvét, egy sem ismerte jobban természetes ereit, benszületett érczét s a lángésztől idomított típusait. A tanulmányok és emlékek e gazdag alapján suhant pillanatokra át a képzelem lehellete, hogy megrázza az arany levelet:

Sic leni crepitabat bractea vento.

Kétség kívül nem lesz meg itt az, a mi PINDAR jellege volt, a lángész természetes bősége, a lélek, mely mindenfelől tárva áll a költészetnek, és visszhangzik, mint Apollo zengzetes szentélye. Pedig az angol költő zenész is volt. Különféle tanulmányai közt megismerte e művészet elméletét és ízléssel énekelt; de csak a maga és a múzsa számára énekelt. Semmi sem hasonlít kevésbé a thebai költő nyilvános küldetéséhez, Görögország ünnepein és veszélyeiben, mint a cambridgei szorgalmas remete magányos és ritka éneke. Semmi kétség azonban, hogy az utóbbi nagyban tanulmányozta az elsőt és néhány rokon vonás közel viszi őket egymáshoz.

Egy tudós hellenista ezen a czímen sokkal erősebben magasztalta GRAY néhány lyrai darabját, mintsem mi merészelnök. «Sokkal nagyobb hasonlatosságuk van — úgy mond — a thebai költő hymnusaival, mint bármily más e fajta műnek angol nyelven, és valószínűleg minden más nyelven. A gondolat különösségét és a versek szabálytalanságát rendesen az egyedüli módnak vélték PINDARHOZ hasonlítani. A valóságban PINDAR költészetének jellemző szépségei a gondolat magasztossága, a metaphora merészsége, a styl

méltósága, a szerkezet mozgása, a nyelv nagyszerűsége. Ha komoly ítéletet lehet alapítani a nagyon csekély számú mutatványra, melyet az idő pusztítása meghagyott, PINDART a képek nagyságára és a méltóságra nézve felülmulta GRAY.» A hellenista, ki képes volt így PINDAR fölé emelni GRAYT, angol volt.

GRAYnek a költészetről szóló ódájában, daczára a nagyon elnyújtott erőfeszítésnek és némely versek kissé talányos ünnepélyességének, a lanthoz méltó hangra s a tűz sugarától érintett homlokra ismerünk. De ez még csak a művész szemlélkedő tanulmánya; nem az epikus és drámai óda ez, minőt PINDAR szült az argonauták utazásáról és Cyrene alapításáról szóló elbeszélésben vagy a salamisi csatára tett czélzásaiban. E csodálatos alakja a képzelemnek, az elbeszélésbe vegyített lelkesedés, a rövidség a magasztosban és a pathetikusban egyszerre, a költészet, meteor gyanánt haladva át egy hely, egy név fölött, melyet örökre híressé tesz, ez a becsvágy nem hiányozhatott az angol költő ritka és szorgalmas erőfeszítéseiből. Második remekművét ihlette ez, a *Bardot*, ez ódát, melyet maga *pindarosinak* nevezett, s melynek tárgya, szenvedélye, részletei mind magukon viselik a hazai régiség és az éjszaki költészet iránti hajlam bélyegét, melyek a klasszikus irodalommal osztoztak kitartó kutatásaiban és ábrándozó szemlélődéseiben. Ez alaphól kelt ki egy dal a régi kaledoniai bardok dicsőségére, melyben sokkal jobban csillog, mint MACPHERSON *Ossian*jában, a hazafiság és költészet igaz lángja. Hallgassuk egy perczre a művészetnek ez alkotását, mely a lángész önkéntelen cselekvéséhez hasonlít:

«Hulljon read a rom, irgalmatlan király! zavar csatlakozzék zászlaidhoz, bár a győzelem vörös szárnyainak szelében henye pompájokkal bántalmazták a levegőt! Sem

sisakod, sem pánczélod, sem vitézséged nem fogja megóvni, oh zsarnok, lelkedet az éjjeli borzalmaktól és Cambria átkaitól, Cambria könyeitől.

«Ilyenek valának a hangok, melyek az első Edvárd gögös sisakbokréájára riadást és rettegést vetettek, míg Snodon árnyas oldalának lejtőjén fáradságos kerülőkön vezetése serge hosszú sorát. A kevély Gloucester néma borzadástól megzavarodva állt meg. «Fegyverre!» kiáltott Mortimer s kinyújtá reszkető lándzsáját.

«Sziklán, melynek gögös orma a Conway tajtékzó habjai fölött meredez, a nyomorúság sötét öltönyébe burkolva, riadt tekintettel állt a költő: szétömlő szakállá és fehér haja meteorként lobogott az izgatott szél lehelletére; s a mester kezével, a próféta tüzével mély kesergéseket költött fel a lantból: — Hallgasd, mint sóhajtanak az óriás tölgyek és puszta barlangok a zuhatag félelmes hangjára, mely alattok rohan. A bosszú kiáltását küldik feléd, még rémítőbb mormolással; mert nem beszélnek többé a cambriai nap óta, mely végzetes volt a kitűnő Hoël hárfájára és a dallamos Lewellin hangjára.

«Megdermedt Cadwalto nyelve, mely elhallgattatá a viharos tengert; a bátor Urien szikla-ágyán alszik. Hegyek, hiába siratjátok Modredet, kinek varázs éneke kényszeríté Plinlimmont, hogy meghajtsa felhőbe burkolt fejét!

«Avon rettentő partján hevernek vértől szennyesen és ijesztő sápadtan. Messze, nagyon messze szállnak a megremült keselyűk. Az éhes sas rikolt és tovább halad.

«Kedves társai dallamos művészetemnek, oly kedvesek nekem, mint a napvilág, mely meglátogatja e szomorú szemeket, mint a vércseppek, melyek szívemet melengetik, haldokló hazánk kiáltásai közepett haltatok ti meg; nem sírok többé. Nincsenek ők eltemetve a sír álmába. Ott,

ama halmokon látom őket tanyázni, borzasztó csapatban, bár még bágyadtan: szülőföldjük bosszulói gyanánt hozzám csatlakoznak félelmes hangversenyben; és vérző kezeikkel fonják fajod szövétét: fonjatok az orsón és szőjétek Edvárd fájának felgöngyölt vásznát; adjatok neki nagy terjedelmet és elég szél, hova pokoli betűket írjanak.

«Jegyezzétek meg az évet és jegyezzétek meg az éjszakát, midőn a Severn borzalommal fogja ismételni a halálhörgést, mely Berkley boltjai alatt hangzik, a haldokló király hörgését.

«Töltsétek színig a csillogó kupát, készítsétek a gazdag lakomát: megfosztva a koronától, még részt vehet a lakomában; közel a királyi székhez a keserű szomj és éhség gyászos mosolylyal néznek oldalt kigúnyolt vendégökre. Hallottátok zúgni a harc vészharangját, dárdát dárda ellen, paripát paripa ellen? Csapások hosszú évei meggyorsítják végzetes futásukat s utat nyitnak maguknak az egy vérből való harcosok csapatai közt. Ti, Julius Caesar tornyai, London maradandó gyalázata, undok gyilkosságokon táplálkozva, az éjfél órájában, tiszteljétek hitvesének hű érnét, atyjának hírnevét; kíméljétek meg a kegyes bitorló szent fejét. Fenn kitártuk a hófehér rózsát, piruló ellenségébe fonódva. A felborzolt vadkan a gyermekség vérében hempereg, tüskebokor oltalma alatt. Most testvérek, megörnyedve átkozott szövete alatt, mélyeszszük bele bosszúnkat s fejezzük be romlását.

«Edvárd! hirtelen halálra szőjük vásznadat; be van fejezve a szövet. Hirtelen halálra szánjuk tested felét. A szövet fonva van, vége a munkának. Megállj, oh megállj! ne hagyj így magamra, áldás nélkül, irgalom nélkül, hogy e helyen gyászban keseregjek.

«Amott, azon a ragyogó ponton, mely lángra gyújtja

Kelet csillagait, elenyésznek a kísértetek, eltűnnek szemem elől. De mily ünnepi menet az, mely leszállva Snowdon ormairól, kitárja ragyogó fegyverzeteit? Dicsőség látományai, kíméljétek szenvedő szememet! És ti még születendő századok, ne jertek tömegesen megszállni lelkemet! Nem siratjuk többé régóta elveszett Arthurunkat. Legyetek üdvözölve mindnyájan, nemzeti királyok, brit faj, legyetek üdvöz! Sok merész bárótól környezve magasan hordják csillagokkal ékes homlokukat; s szép hölgyeket és méltóságos szakállú, agg államférfiakat látunk megjelenni. A közép isteni szépség van; szeme brit eredetűnek hirdeti, s oroszlánszerű magatartása, arcza tiszteletet parancsol és szűzies kellem szelidségével egyesül. Mily zengzetes húrok rezdültek meg a légben? Mily dallam hangjai játszadoznak körülötte? Hallgassátok a sír mélyéből; hallgasd, nagy Thaliessin: oly lélek van bennök, mely újra élteti porodat.

«A lelkesedés hív téged; s míg ragyogó röptében énekel, az ég szemének kitárja ezerszínű szárnyait. Ékesítse újra a költészet a rettentő háborút és a hű szerelmet, és a tündérvilág költéseivel ékesített szigorú igazságot.

«Léptesd topánban színre a sápadt bánatot, és a szenvedést, mely tetszik, és a borzalmat, a pihegő lélek zsarnoki urát.

«Az éden virágos partjairól a szél lehellelte egy hangot hozott, mely mintegy az angyalok karából szökölt ki; és távoli morajok, melyek ismétlik, megszelidítették fülem számára, és elveszve elhalnak a távoli jövőben.

«Esztellenül istentelen ember, azt hiszed, hogy a vérfelhő, mely ide lenn lélekzetedből alakul, eltakarta a nap tányerát? Holnap megújítja a csillag arany hullámain és kettőztetett fénynyel melegíti a népeket.

«Örömmel látom a különböző véget, melyet végzeteink

számunkra hoznak: tied a kétségbeesés és a jogar gondjai; részemre diadal és halál jut.

«Így szól; és fejjel lefelé a zuhatag bömbölő árjába szökve a hegy ormáról, elmerült az örök éjszakába.»

Ime a próza bágyadtságában ama híres óda, mely megreszketteté az angol képzelmet s mely egy század óta elég egy költő nemzeti dicsőségére! Kifejezésének fénye mellett találunk néha némi homályos czélzásokat, némi emlékeket, melyeket a szellem nem ragad meg elég gyorsan; de a prófétai hang rettentőségét ez nem gyöngíti meg.

Kérdezhetjük még, vajjon minden helyes-e az agg bard nyelvében, ki utolsó élte túl Edvárd féltékeny zsarnoksága által feláldozott testvéreit? Egy híres kritikus szerencsésebbnek vélte a költő első tervét, melyet e rövid jegyzetben foglalt össze: «Midőn I. Edvárd hadserege egy mély völgy teknőjében haladt, hirtelen megállítá egy méltóságos alak, mely hozzáférhetetlen hegy ormán jelent meg, emberfölötti hangon szemére hányva a királynak, a nyomorúságot és pusztulást, melyet e szigetre hozott, megjósolva neki a norman faj csapásait, és prófétai ihlettel kijelentve, hogy minden kegyetlensége sem fogja kioltani e szigeten a költői szellem lángját, és hogy nem fognak hiányozni emberek, kik halhatatlan hangokkal dicsőítik az igaz erényt és vitézséget, megbélyegzik a bűnt és gyalázatos kéjt s merészen elítélik az elnyomást. E dal végével leugrott a hegy ormáról és eltűnt a tövénél ömlő folyóban.»

«A valóságban, mondja e bíráló, szebb volt e terv; de a költő nem tölthette be, mert hiányoztak az emelkedettség és szabadság példái, melyekre szüksége lett volna. A norman uralkodók faja elenyészhetett és helyet adhatott az angol vérnek a trónon; de a hazafias bardok faja, melyet Edvárd kegyetlen üldözése megsemmisített, nem kelt új életre.

«A régi Spencer, tudós stanzáinak összhangjában, allegorikus és udvari költő maradt; SHAKSPERE, csodálatos szellemével, mely mindent tud festeni, nem volt a bátor költő, ki a bűn és puhaság megbélyegzését vállalja magára.

«Néha még abban is kedvét lelte, hogy megtapsoltassa nemtelen Falstaffjában; és bár festője az erkölcsöknek, nem erkölcsi festője azoknak. MILTON vitatkozásainak prózája számára tartotta fenn a szabadságnak ama nagyon égő tűzét, mely életét gyötörte és néha eltévelyítette nemes lelkiismeretét; és verseibe csak néhány távoli sugárt vitt át belőle, ihletésénél fogva kevesebbet foglalkozván itt a földdel, mint az éggel, s kevésbbé lévén polgár, mint mystikus. Sőt azt lehetne mondani, hogy akarata nélkül és költői ösztönnél fogva csak azért emlékezett meg az angol szabadság küzdelmeiről és a függetlenség szenvedélyeiről, hogy a poklot tegye tanyájukká és az ördögöket tolmácsaikká.

«DRYDEN, kit szellemének könnyűsége kedvkeresővé és megvehetővé tett, még kevésbbé foglalhat helyet a haldokló bard prófétai szemléjében s vigasztalhatja áldozatát. Sem maga POPE, sem ADDISON, ki jobb hazafi, de kisebb költő volt, nem felelt meg GRAY első gondolatának s nem szerepelhetett a jog és igazság ama hajthatatlan bosszulói közt, kiknek visszatértét remélte volna a haldokló bard.»

Igazat mondva, az Edvárd által feláldozott vértanúkat, legalább a mint a hagyomány dicsóíti őket, nem pótolták a lyrai hazafiasság küldetésében. Nem is volt arra szükség, a miért hálát adhat az Istennek Anglia, mely, míg a középkor elején annyi berohanásnak volt kitéve, hét század óta nem látta ellenséges előörs füstjét; reá nézve nem nyílt alkalom a nemzeti felszabadulás azon költői erejére, mely

a XVIII. századtól napjainkig, GLEIMTől KÖRNERig, a mai Németországban új életre költé az éjszaki bardokat.

Óceánja és hajóhada mögé vonulva, Anglia sokkal szerencsésebb, hogy sem ily költői legyenek. Megvolt benne a jólétére való büszkeség, a támadás ellen hozzáférhetetlen biztosság fölötti öröm, s elmondhatta WALLERrel: «Erdeink tölgyei gyökeret vertek a tengerekben és mi szilárd lábbal járunk a háborgó hullám fölött».

Vagy még inkább: «Mint a menny angyalai, gyors röpüléssel leszállhatunk, a hova tetszik; de kedvünk ellenére senki sem juthat partjainkra».

A mi az oly lyrai alkotásokat illeti, melyek csupán az angol szabadság benső vitáihoz vannak fűzve, ilyeneket nem ismerünk, ha csak nem vesszük a régi DANIEL DE FOE nyers és hanyag verseit és hymnusát a pelengéren, melyet *Robinson* tisztességes és kegyes szerzője, kit mint pasquill-író bűntettek, méltatlankadó lelkiismeretének mélyéből lövelt ki.

De ha volt is itt némi szikrája a lélek isteni tüzének, e börtöni költészet még sem emlékeztetett Görögország magasztos művészetére; sem ama hősi bardok megtört és meglehetősen mesés hagyományát nem újította meg számunkra, kiket a skót hegyek lábainál álmadozó GRAY lángesze megpillantott a felhőkben.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

A francia költészet hanyatlása a XVIII. században. — A forradalom visszahatása a francia és külföldi képzelmekre. — **LEBRUN.** — **ANDRÉ CHÉNIER.** — **COLERIDGE.** — Angol szellem Indiában. — A calcuttai püspök.)

Megkísérlettük e tanulmányban azt, a miben gyakran kedvét leli a francia szellem részrehajlatlan kíváncsisága. Elhagytuk gondolatban dicső hazánkat, hogy másutt kutassunk és csodáljunk, biztosak lévén valami termékeny és új ér fölfedezéséről. De ne feledjük, semmi sem volt a külföldön, a mi felülmulta volna Franciaország értelmi fényét a XVII. században. **CORNEILLE**től **LA FONTAINE**ig mennyi magasztos és naiv hangja a költészetnek szólalt meg itt! Semmi sem hiányzott, még a lyrai lelkesedés sem, legalább pillanatokra és villám gyanánt. És legnagyobb szónoka nem volt-e szintén páratlan költő, egy orthodox és békés **MILTON**?

Csakhogynél nagyobb és változatosabb volt a francia szellem kiválósága, annál ellenállhatatlanabbnak tűnt föl eleinte hanyatlása. A nemzet erkölcsihez és rendeltetéséhez látszott tartozni, hogy többé nem törekedett nagyságra; nem szerette többé sem a vallást, sem a dicsőséget, kétségkívül mivel mind a kettővel visszaélt. A művészet megmaradt még számára, de megfosztva ama komoly szenvedélytől, mely lelke a szónak. Kétségkívül végzetes megállapodás volt ez a költészetre nézve; és a scepticismus

vagy álbuzgalom alternativájában CHAULIEU abbé merész szabadossága néha talán lyraiabbnak látszhatott, mint ROUSSEAU vallási pompája.

«Tegnap megismerkedtem, írja lady MONTAGUE Bécsből, ROUSSEAUval, a híres költővel, ki Eugen herczeg különös pártfogása alatt áll és bőkezűségéből él. Szabadgondolkozónak tartják itt, s a mi az én szememben sokkal rosszabb, oly embernek, kinek szive nem érzi azt, a mit költeményeiben az erény és dicsőség magasztalására mond. Végtelenül tetszenek nekem ódái; sokkal többet érnek angol költőink minden lyrai termékénél». LADY MONTAGUE úgy ítélte itt, mint a világ az ő korában; ROUSSEAUT kevésbé tisztességes embernek és nagy költőnek tartotta, mely két föltétel az utókor szemében kizárja egymást.

Daczára kifejezése ügyes előkelőségének és összhangjának, Eugen herczeg pártfogoltja, a kalandos Bonneval gróf asztaltársa, ki Bécsben szabadgondolkodó volt és áhítatos levelezésben állt ROLLINnal, verseiben épen oly kevésbé tünteti fel a lángész maradandó tűzét, mint a hit lángját. Eleinte eléggé gyűlölték, hogy rágalmazottnak lássák, később nagyon is dicsérték VOLTAIRE rovására, s végre a hírnév azon középhelyére szállt alá, mely nem gerjeszti fel többé sem a lelkesedést, sem a czáfolatot. Ragyogó, de nem álizás nélkül való művészete nem tartóztatá fel a hanyatlást, melyet a XVIII. század folytán még az a szellem is siettetett, mely azt oly érdekessé és oly népszerűvé tudta tenni.

Nem akarunk egyszerre ama paradox és közhely hibájába esni, mely VOLTAIRET az újkori költészet SENECAjává tette. Semmi sem kevésbbé igazságos, mint e könnyed, helyes és természetes szellemre fogni a szenvedés és agyafurtság hibáit. Mondjuk ki inkább, hogy a mi a józan ész,

a jó ízlést illeti a művészetben, felfüggesztette a hanyatlást és a szellemeket FONTANELLE nagyon elmés finomságától az egészségesebb és egyszerűbb előkelőség gyors rövidségéhez vezette vissza. Ez a jogcíme VOLTAIRE dicsőségének prózájában és költeményeinek azon részében, melyet a tárgy, az idő, a festő szabad humora némileg prózaivá tehetett, a nélkül hogy megfosztaná eredetiségétől.

De nem így állt a dolog rá nézve a nagy és erős költészetben. A HORÁCZHOZ írt hasonlíthatatlan levél nyolczvan-éves szerzője soha, még legtüzesebb ifjúságában sem találta fel a lanton a római költő élő és tudós hangjait.

Azért nagyon gúnyolta is PINDART, a mint láttuk, úgy körül-belül, mint SOPHOKLEST, a kit legalább jobban utánzott. De épen itt, magának a sikernek dicsősége mellett, mutatta a művészet hanyatlását pompázó vagy elhanyagolt verselése, mely RACINETől inkább az előkelőséget, mint a merészséget vette kölcsön.

A szinpad és az udvar költője lévén, hiába törekedett az operai pálma után. Költői erejének egyetlen lyrai hangja néhány vers, melyet már érett korában, de kemény megpróbáltatás után s széttört bilincse és visszanyert szabadsága fölötti örömében írt: a genfi tóhoz írt verse ez, melyben a Svájczról, jelenlegi visszavonultságáról, tényleges és jövőendő függetlenségéről szól.

«Tavam az első; boldog partjain lakik az emberek örök istennője, a nagy munkák lelke, a nemes vágyak tárgya, a szabadság. Láttam e kevély istennőt, egyenlően osztogatva jávait, a mint harczy öltönyében leszállt a Moratról, míg kezét a büszke osztrákok és merész Károly vére festé.»

Ez a szabadság többet ért a költészetnek, mint a gyakran tisztátlan szabadosság, melylyel a ferneyi bölcsész vén

korát vidámítá. Ez utolsó példa mellett egyszerre elveszett a lelkesedés és a művészet; másutt, az ékesszóló prózában, a festői és szenvedélyes prózában lehetett még ezeket, a század becsületére, feltalálni. Ezen kívül egy másik befolyás, mely szintén uralkodott, a scepticismus és philanthropia, a matematikai szabatosság és szavalás befolyása oly kevéssé költői volt önmagában, hogy éppen ennek leküzdésére támadt fel újra némi tüze a költészetnek. És valóban, véletlenség-e, hogy a középszerű «Dido» tragédia szerzője néhány halhatatlan versszakra akadt? És GILBERT-nek, az ifjú szatirikusnak, ki örvöngésében öngyilkos lett és a kórházban halt meg, nem volt-e a hit vigasztalására szüksége a legnagyobb boldogtalanság kínszenvedésében, hogy utolsó verseinek tiszta és szívszaggató dallamát ihlesse?

De, fogják mondani, e ritka példák daczára hiányzott a láng a tűzhelyen. A franczia társadalom, mely felső osztályaiban túlfinomult és nagyon elpuhult, összeségében nagyon egyenetlen és összhangzatlan volt, s felvilágosultságánál fogva éppen oly erős, a mily gyöngé erkölceiben, képtelen volt a leleményre s új események által kellett megifjodnia. Ekkor jött a nagy megpróbáltatás. A szörnyű összeütközések közt fölismerjük egy költő megható arcját, a hős és áldozat alakját, ANDRÉ CHÉNIERT, ki a remény himnusával üdvözli a nemzeti gyűlést, azután ARCHILOCHOS átkával sújtja a véres árulást, vagy megsiratja, mint SIMONIDES, az ártatlanságot és boldogtalanságot. Nemes katonája a lyrai múzának, költője a szabadságnak, a bátor erénynek és a szerelemnek, gyermeke a görög szellemnek és Francziaországnak, nem, a nevednek adott dicséretetek költészetünk újabb korában nem voltak sem hiúk, sem erőszakoltak! fényed, mely oly korán kialudt, ragyogni fog kezdetén a korszaknak, melyet CHATEAUBRIAND,

BYRON, LAMARTINE és a guerneseyi száműzött voltak dicsővé teendőik.

ANDRÉ CHÉNIER, az emberiség és költészet e vértanúja, nem volt az egyetlen, ki az első napokban érezte a forradalom hatalmát. Igaz, hogy a forradalom rohanásában a tisztátlan tömegek és lángok egész áradatát ragadta magával, de néha, némely látszólag köznapi szellemben előre nem látott nagyság hangját költé fel. Az a csoda, melyet az ókor látott, az a TYNNICHOS, kinek lelke egy napra megihletve magasztos hymnust hozott létre s aztán újra álomba merült, most szemünk előtt újjult meg. Midőn Franciaország fölkelt régi alapjáról, hogy visszaverje az idegen hadakat, midőn éjszaktól délig felhangzott a vészkiáltás, a minden ajkon kiszökellő szikráktól lángra gyúlt egy ifjú újoncz agya, és egy éjszaka elkészíté a *Marseillaise* dalát, melynek szavai, zenéje és a csatamezőkön való működése megmondhatják nekünk, mi volt a görög költészet.

Akármi volt azonban az erőszakos forgószeél, mely magával ragadta akkor a lelkeket és saját lehelletét adta nekik szellem gyanánt, bármily pathetikusok voltak e csatatéri és utcai tragédiák, hatásuk a művészetre inkább leverő, mint ihlető volt. A rémuralom éghajlata lakhatatlan volt a békés képzelem számára. A mi erélyes nagysága volt pillanatonkint, sokkal inkább vegyítve volt rosszal és bűnnel, hogysem meghagyja a gondolatnak tiszta költői fényét: háborgó és gyakran csinált düh foglalta el helyét és látszott átvenni hatalmát.

Ilyen fajta költő volt LEBRUN, ki eleinte, a régi királyság alatt az alexandriai, azután az anarchia alatt az őrjöngő iskolához tartozott, egyszerre tudós és eszeveszett költői érének tévelygései közt, inkább csak a szó művésze volt, szabad lelemény, valamint erkölcsi elv nélkül, s annál hevesebb,

mennél szolgálaiabb volt a szenvedélylyel vagy a pillanat hatalmával szemben. Ily uralom alatt állva még hevében is, a tehetség kevésbé tartozik a művészethez, mint a politikához, és inkább az idők tünete lesz, mint eredeti megkülönböztetés.

Különben e hóditó szabadságnak és becsvágynak Franciaországban lobogtatott szövétnekei messzire elhatottak kápráztató fényökkel s másutt is vagy ugyanazon szenvedélyeket, vagy a legélénkebb ellenállást gerjesztették föl. A párisi szószékekből és *clubokból* kiszökellő tűz fénye mellett nagyszerű látvány volt a viharzó és visszatartott, reszkető és önmagán uralkodó Anglia, megkísértve az anarchia által s megvédve az anarchia ellen a szabadság által.

Ez az egész függetlenségi vágy, mely Franciaországot fenekestül felforgatta, elméletileg sok képzelemnek tetszett Európában. Megtapsolták, mint szép művészi terméket, SCHILLER Tell Vilmosát; de a *Haramiák* tragédiája szintén nagyon elbájolta az ál szellemeket Németországban, mintegy szentesítve a lázadást azon társadalom ellen, melyben nem vélték elég jó osztályrészszel bírni.

Az írás szabadsága mellett, mely régóta közös joguk volt az angoloknak, s a tanulmány és tehetség emberei közt, kiknek ez tette erejét, szívesen álmadoztak valamiről, a mi több volna e jól megszerzett és kevésbé feszélyezett szabadságnál. Bizonyosságul szolgálhatnak PAINE TAMÁS, GODWIN, MRS. MACAULAY pillanatra híres könyvei: s a publicisták e túlzásait a költők is magukévá tették. És valóban a demokrata költők iskolája alakult akkor, kik elégedetlenek voltak az angol szabadsággal, s forradalmat terveztek hazájokban vagy új köztársaságot Amerikában.

Legihlettebb volt ez álomlátók közt COLERIDGE, ki már jóval BYRON előtt hírnévvel bírt s túl is élte őt. Első költői szárnyalásai a Bastille bevételét ünnepelték. Lelkesedése

ellenállt a szabadság nevével takart sok merényletnek, s átkai fűződtek a szövetségesek kísérleteihez Franciaország ellen, különösen Anglia szövetségéhez az oroszok tisztátlan és zsarnoki uralkodónójével. És mégis, daczára a költő szenvedélyének, nem itt tűnt fel igaz nagysága. Mint ALFIERI, mint MONTI s más külföldiek, kik megittasultak a francia forradalom első borától, inkább szavaló, mint ékesszóló, több benne a hangzatosság, mint a költészet. A valódi lyrai szépségek, melyekhez fölemelkedett, alpesi és németországi emlékei, a Svájcz nagyszerű tájképei és egyszerű erényei; végre fájdalma, midőn e nép szabadságát fenyegetve látja a francia köztársaság berontása által, s méltatlankodása, dühös ellenállása, midőn Anglia részére ugyanily fenyegetéstől és megszenségtelenítéstől retteg.

Reánk nézve COLERIDGE nem az ókor nagy lyrikusa, a lelkek mérséklője az összhang által. Tele van zavarral és szenvedélyvel: van benne valami ama zabolátlan hévből, melyet bizonyos időszakokban a tehetség rendszerből szeret magának adni. Ha szabad életének egy szokására emlékeztetnünk, mely felizgatva költői erejét, meggyöngíté és fölemészté eszét, költői rendetlenségében a török előcsapatok opiumtól ittas katonáihoz hasonlított, kik őrzöngéssel határos bátorsággal rohannak előre, és győztesen, de kimerülve esnek el. Azért COLERIDGE, kit korában, kivált hazájában nagyon csodáltak, s ki inkább rendkívüli, mint nagy költő volt, s még betegsége által is hozzá illett a háborútól és rémuralomtól megriadt képzelmekhez, sokat vesztett a nyugodtabb korszak becsüléséből; de még mindig fényes tanúja a multnak, képe a lelkekre gyakorolt nagy hatalomnak, üdvös példája a jogossághoz és észhez való visszatérésnek, melyre az erő visszaéléseinek és a hódítás czudarságainak látása ihlette.

E czímnél fogva kísértük meg lefordítani az inkább angol, mint kosmopolita tiltakozást Svájecz 1798-ki inváziója ellen. A költő itt egészen benne van a korlátlan szabadságról való álmaiban, gyűlölve a zsarnokságot minden alakban, és meghazudtolt reményeiben épen oly mély szomorúsággal, a mily vak volt csalódott bizalma:

«Oh felhők, melyek a távolban fejem fölött lebegtek és megállapodtok, melyeknek futását egy halandó sem szabályozhatja az úttalan térben; tenger hullámai, melyek bármily táj felé ömöltek, csak örök törvényeknek engedelmeskedtek; erdők, melyek a lehajlott ág kérgén ülő éji madár dalát hallgatjátok, kivéve, mikor ágaitokat rázva ti magatok képezitek a szelek méltóságos hangversenyét, melynek hallatára, mint isten ihlettje, a láb nem járta kerülökön annyiszor eltévesztém, virágzó vad füvek közt, hold világította útamat, minden feltűnő idomtalan kép láttára, minden megragadhatatlan moraj hallatára, mely felhangzott a vadonban!

«Oh zúgó hullámok, és ti magas erdők, és ti felhők, melyek oly magasan szárnyaltok fölöttem; te fölkelő nap, te kék ég, mely elbűvölöd a tekintetet, szóval mindnyájan, a mik szabadok vagytok és azok akartok lenni, tegyetek bizonytságot mellettem, bárkik vagytok, s mondjátok, mily mély tisztelettel imádtam mindig az isteni szabadság szellemét!

«Midőn a haragvó Francziaország fölemelte óriási karjait, és esküt téve, melynek dühe megrázta a levegőt, a földet és a tengereket, megdobbantá a földet erős lábával és kimondá, hogy szabad akar lenni; tegyetek bizonytságot mellettem, mennyi reményem és nyugtalanságom volt, és mily elragadtatással énekeltem büszke hálaadásomat, féle-

lem nélkül a szolgai tömeg közepett! És midőn e kiábrándult nemzet elnyomására a királyok, mint a bűvész vesszeje által sorba állított ördögök harczra indultak egy rossz napon és Nagy-Britannia e gyászos fegyverkezéshez csatlakozott, ámbár sok barátság, sok ifjú szerelem éleszté bennem a hazafias megindulást s bűvös fényt csillogtatott halmainkon és erdeinkben, változatlan hangom mégis vere-séget hirdetett mindazoknak, kik daczolnak a zsarnokok ellen emelt dárdával, s szégyent jövendőlt tehetetlen és késő menekülésöknök. Mert pártérdekből, oh szabadság, soha sem homályosítám el fényedet, soha sem fojtám el szent lángodat; hanem áldottam a felszabadult Franciaország diadalmas fegyvereit, s lehajtottam fejemet és sír-tam Nagy-Britannia nevére.

«És mit tesz az, mondtam, ha az átkozódás kiáltása küz-dene is a felszabadulás dalainak ez édes összhangjával, ha valamennyi erőszakos és ittas szenvedély kelne is örültebb tánczra, minőt valaha az őrzöngő álma láthatott? Ti magatok, viharok, melyek a hajnal kelő lángja körül gyülekeztek, bár elrejtitek fényét, mégis fölkel a nap. És midőn reménylő és remegő lelkem megnyugtatóására megszűnt a viszály s minden békésnek és csillogónak látszott, midőn Franciaország a dicsőség pálmáival takarta sebhedt és vérző homlokát, s ellenállhatatlanul előre haladva, karjai játszva szórták szét a harczosok sorait, akkor, midőn a gyűlölet félenk tekintetével a házi árulás eltiporta s eltörölte végzetes nyomait, s mint a megsebesült sárkány vonaglott vérében, akkor vádoltam rettegéseimet, melyek nem akartak eloszlani. A bölcsesség, mondtam, nemsokára azok szerény kunyhóiba fog hatolni leczkéivel, kik dolgoznak és nyögnek; és boldogságának példájával hódítva, Franciaország kényszeríteni fogja a nemzeteket, hogy szabadok

legyenek, míg a szeretet és öröm köröskörül feltűnnek s birtokuknak nevezik a földet.

«Bocsáss meg nekem, oh szabadság, bocsásd meg ez álmokat: hallok hangodat, hallok erős panaszodat, a mint kitör a fehér Helvetia jeges barlangjaiból; hallok sóhajtásaidat a vérrel festett folyamok fölött. Hősök, kik elvesztetek békés hazátokért vagy elfutva véretekkel festettek hegyeitek havát, bocsássatok meg nekem, hogy valaha áldó gondolatot ápoltam magamban ellenségeitek számára!

«Bőszültséget, bünt s minden velök járó árulást szórni szét ott, hol a béke emelt magának csendes hajlékot, megfosztani egy polgárfajt mindattól, mi oly kedvessé tette neki viharos magányát, a bosszú kérlelhetetlen szellemével szennyezni be az alpesi hegylakó ártatlan szabadságát, oh Franciaország, mely gúnyolod az eget, te parázna, vak s csupán rombolásra hazafias, ezek a te diadalaid, athletája az emberi nemnek? Az, hogy a királyokhoz csatlakozzáll a hatalom aljas vágyában, hogy ugyanazon vadászon ugass és osztozzál a zsákmányban, hogy megfertőztesd a szabadság szentélyét, oda rejtve a szabad emberektől elragadott prédákat, és hogy ez embereket kísértetbe ejtsd, azután eláruld?

«Az érzéki és homályos szellemek hiába emelkednek föl, saját súlyok által igában tartva. Széttörik bilincseiket, s nemsokára súlyosabb lánczra vésve viselik a szabadság nevét. Oh szabadság! meddő erőlködéssel üztelek téged sok nyugtalan órán át. De nem te teszed felfuvalkodottá a győző hangját; nem öntöd lelkedet az emberi hatalom képviselőibe. Maga a tömeg, bár dicsér téged, nem tartóztat sem imával, sem pompázó hódolattal.

«Egyaránt húzódva a mesterséges papság kapzsi kedvenceitől és a fejtetlen káromlásnak még romlottabb rab-

szolgáitól, elmenekülsz gyors szárnyaidon, megelőzve a szelek futását a sivatagban és versenyezve a hullámokkal. Itt éreztelek téged, e magas sziklapart ormán, melynek fenyvei, szélről vert koronájokkal, egy morajba olvadnak a távoli hullámokkal. Igen, míg itt káprázó szemmel, hajadon fővel állva messzire röpitém lelkemet a földön, az óceánon, a légben, minden dolog uraként a legizőbb szeretet hatalma által, itt éreztelek téged, oh szabadság!»

Nem tudom, de e költészet, még meg is adva neki a népszerű szenvedély alkalmiságát, a nemzeti hangot, az összhang fényét, nem igen bírhatott az ókori lant erényével. Még a rendetlenségben is inkább érezzük a készüléket, mint a lelkesedést.

COLERIDGE, ki véleményeiben tulzó, életében egyenlőtlen és ábrándozó volt, a német múzsának volt tanítványa: szerette határozatlan és mystikus természetét, leíró bőségét, mielőtt a szabadság szenvedélyét keverte belé. Ez az iskola volt, mely iránt eleinte békésebb lelkesedést táplált, a Chamouni hegy tövében álmadozva, a mint később a skót tavak vad partjain lakott. Talán ez első ihletés jobban illett hozzá, igazabb volt rá nézve, mint a következő; de mind a kettő oly költővé tette őt, kit nem lehet elfeledni.

Anglia politikai nagysága, utazó szelleme, kozmopolita becsvágya még a művészetek hanyatlási korában is több költői forrást nyithatott fiai számára. A másik 1789-ki angol demokrata szintén költő volt, nem kevésbé lelkesülve a szabadságért, mint a tudományért, feddhetetlen és nagylelkű tisztviselő, ki a hinduknak vissza akarta adni régi törvényeik használatát s angol versekben magasztalta vallásuk hagyományait. Ez WILLIAM JONES volt, az *ázsiai költészetről* való tanulmányok szerzője. De mi más költőnél, keresztényebb és ihlettebb léleknél fogjuk az anyagi és

technikai tevékenység e napjaiban az első egyház visszaverődő fényét, NAZIANZI GERGELY vagy SYNESIUS lyrai dalainak visszhangját keresni.

1823-ban egy ifjú anglikán papot, Cambridge kitünő növendékét, kit már híressé tett néhány görög, latin, angol költeménye, küldtek Calcuttába, hogy püspöki címmel igazgassa Bengália vallási ügyeit. Protestáns pap volt ez, ki FÉNELON lelkével bírt, s az ókor iránt ugyanazon hajlammal, az előkelő műveltség és meghatott képzelem ugyanazon bájjával. Fiatal neje, a kis gyermek, kit Európából hozott magával, a hivatalos fény, melytől irgalmas-sága sem szabadíthatá meg, mindezen épen úgy nem ütkö-zünk meg életéről szóló emlékirataiban, mint nem sértenek az egyháztörténelemben a ptolemaisi püspök vadászatai és világi tanulmányai, a negyedik században és Cyrene ege alatt.

RÉGINALD HÉBERnek nincs kevesebb bölcsészti emelkedettsége és keresztény szelidsége, mint SYNESIUSnak. Nem kevésbbé gyöngéd férj, kecses költő; és az angolok roppant hatalma, melynek ő egyik intézője volt, e föltétlen uralom annyi millió ember fölött, kik épen oly makacsul ragaszkodtak honi vallásukhoz, a mily régen megadták magukat a szolgaságnak, a pásztori látogatások Calcuttától Bombayig, a megdöntött uralkodások, a templomokban eltűrt bálványok, a palotáikba zárt régi szultánok közepett, mindez a látvány, melynek nincs párja a világon, különös nagysággal ruházza fel a kegyes és irgalmas szívű püspököt. Az európaiak, a mohamedánok, a különböző kasztbeli hinduk szemében bölcseségre és jóságra nézve felsőbb lénynek tűnt fel.

Az erényes püspök különösen szenvedett fájdalmas méltatlankodásában a vallási bűnök láttára, melyeket nem

akadályozhatott meg. Kénytelen volt hallgatni a legisták, sőt az angol missionáriusok okoskodásait is, kik szükségesnek hitték megengedni még az özvegyek önkéntes feláldozását, hogy ne tegyék gyakoriabbakká e szörnyű áldozatok. Buzgó és meggyőződésből való keresztény létére néha az egyszerű deizmushoz fordul, mint könnyebb révparthoz ennyi bűn ellen, melyekből minden áron ki akarná menteni a lelkeket. Türelmes szeretetével a kereszténység minden formáját, az apostolság minden nemét átöleli.

E szép jellegű proselytismus, mely REGINALD HÉBERben a legnagyobb terjedelmű tudománynyal, a legválasztékosabb és legfinomabb izléssel egyesült, csak szerencsésen ihlet-hette őt a költészetre úgy, mint az ékesszólásra. E költészetnek két alakja volt: majd vallási hymnus, majd leíró és szenvedélyes óda. A vallási hymnus minden országban megszülethetik, és HÉBER keresztény dalainak legnagyobb része, melyeket tanulmányai, egyszerű hivatása, szemlélődő hite ihlettek, korábbi származású, mint indiai tartózkodása. Itt ugyanazon hangokat folytatta kedvezőbb ég alatt és parancsolóbb apostolság hevében, de egyszerűsmind a természet és a magánélet költője volt; a hely, valamint az emlékek által ihlett költő volt itt, családi örömeit vegyítve térítői megpróbáltatásai közé, emberszeretetét mennyei reményei közé. Ilyen az ama nőhöz szóló stanzák bája, ki nevét viselte, s ki Európából keletre követte őt, hol csak néhány veszélyesebb missió időtartama alatt vált el tőle.

«Ha mellettem volnál, szerelmem, mily gyorsan mulnék el az este, Bengalia pálma-berkeiben, a fülmilét hallgatva.¹

«Ha mellettem volnál, oh szerelmem, s kis gyermekeim térdemen, mily vidáman siklanék végig bárkánk a Ganges hullámain.

«Kereslek a kelő hajnal fénye mellett, midőn a földélzeten fekvő feledő pihenésben nyújtóztatom testemet s a szellő üdeségét szívom magamba.

«Kereslek, midőn a folyó tág ölén irányzom útam a szürkületben; de még inkább észreveszem a hold sápadt sugara mellett, hogy hiányzol oldalamról.

«Kikészítem könyveimet, megkísértem ecsetemet, hogy elvarázsoljam a dél bágyadt óráit; de hiányzik szeliden helyeslő szemed, elnézően figyelő füled.

«Csak midőn a hajnali és esti csillag térdemen lát, csak akkor érzem, daczára a minket elválasztó nagy távol-ságnak, hogy ugyanez órában a te imádságod is égbe száll érettem.

«Előre hát, előre! Hová a kötelesség hív, oda rohan-anak lépteim, Hindostan égető rétjeire, Armora hideg magaslataira!

«Ne riaszszanak vissza se Delhi királyi kapui, se a malayok vad földje! mert a legfőbb boldogság ott vár mindkettőnkre, a nyugati óceán mellett.

«Tornyaid, oh Bombay, ragyogva emelkednek a ten-ger kékes homálya felett; de soha sem voltak oly elégedett, oly boldog szivek, minők nemsokára találkozni fognak falaid közt».

Nem ismerjük-e föl, ha nem is a püspököt, legalább a keresztényt a költőben? És ha meggondoljuk, hogy e szenvedély tárgya, ez oly odaadó, irgalmasszívú s oly gyorsan bevégzett élet bátor társnője épen úgy osztozott tudományában, mint erényeiben a nemeslelkű apostolnak, hogy összegyűjté a haldokló kezéből kihullt lapokat, hogy gyakran megmagyarázta, befejezte azokat: megtagadhatjuk-e a rokonszenves tiszteletet még az iránt is, mi bámulatra vagy mosolyra bírhatna ez oly gyengéd frigy bensőségében?

Ne féljünk összeszedni még tiszta és kecses bizonyosságát más verseiben, hol ugyanazon szerelmet India izzó és enyhe párája veszi körül s mintegy áthatja. Ez úttal a két hitves nincs elválva s egy lélekzettel szívja ama gyönyörű éghajlat legét, hol REGINALD HÉBER nemsokára életét hagyta. Siessünk, legyünk jelen egy pillanatra esti pihe-nésén :

«Napi munkánk be van fejezve. A Ganges ölen nyug-
vásra hajlik a nap. A tamarin-liget alá kötve, mene-
déket talált mára bárkánk. Lásd, mint halad összehaj-
tott vitorlájával s befestett oldalaival a kis fregatta; farán a
szén fénye mellett, a muzulmán ízes estebédje fő, míg félre
húzódva, az erdő árnyékában a hindu készíti egyszerűbb
táplálékát.

«Jer velem bolyongni az erdőben. Ha a vadász igazat
mondott, odább, a távoli mocsáros és vad sivatagban ütötte
fel a tigris magányos tanyáját; és legújabb kárán okulva,
hogy kikerülje az angol puskák villámát, ritka, de kegyet-
len támadásaival nem jó többé vért ontani a faluba. Haladj
bátran. A mérges kigyó nem rejtőzik ily üde berekben;
a nap fia lévén, a természettől gyújtott tűzágyon szeret
feküdni, száraz és égő talajon, ledólt tornyok romjai közt,
melyek fölött a *pepel* terjeszti árnyékát; vagy vala-
mely sirkő körül fonja pikkelyeit, mint a halál kapujá-
nak természetes öre. Haladj még; nem, állj meg. Nézz
most az ívhajlású bambusz ágai alá, hol szikrákkal hintve
be e szent homályt, a *geranium* skárlát virága ragyog és
ösvényünk illatos fák és óriási virágok lombosátra közé
téved, míg a *ceiba* pirosuló fénye kitárul a széles levelű lapu
és ránczos ananász szerényebb árnyékán. Míg a berek
fölött az oly vad és oly szép *bétel* rázza ormát a légben, a
nagyyszerű fáczán gyorsan repül uszályos farkával és kiter-

jesztett szárnyaival, úgyszintén a százszinű madár, melynek tollazatát annyira dicsérik Ava hölgyei».

Ez a sok idegen név, ez a halmaza az élénk színeknek talán egyhangúnak fog látszani, mint az éghajlat, melyre emlékeztet! de a költő lelke csakhamar újra feltűnik néhány valóban angol, érzelmes és tájleíró versben.

«Soha ily gazdag árnyék és ily zöld pázsit nem reszketett brit tánczaink lépteire. És mégis, ki állt meg közülünk a hindu lombsátorok alatt, s nem gondolt tüstént Anglia zöld erdeire, s a pálmafák árnyékában nem áldotta szülőföldje diófaít, galagonyás tisztásait, s nem sóhajta el azt az annyszor hiábavaló imát, hogy még egyszer láthassa erdeinek tölgyeit?

«De hagyjuk e gondolatot. A sakál kiáltása felhangzik, mint vad orgia visszhangja; és a fákon keresztül a halványuló sugár bágyadt segítséget nyújt lépteink kalauzolására. De nézd: a mily mértékben enyészik fenn a csillagok fénye, minden facsoport ezernyi szemet nyit reánk, szemközt, oldalt, fejünk fölött; a Szent-Jánosbogár körülhordja szerelmi lángját, s futtában, röptében fenn és alant átkutatja az erdő homályát, míg a *datura* az üdébb szellőben kitárulva, megnyitja balzsamos illatú és szűzies fehérségű keblét, mint az éj fürtein csüggő gyöngy . . . .

«Elég, elég! A fák zúgása már esőt hirdet a szél következtében; a nyári éj lángjai mélyebb és vörösebb színt öltöttek: a lámpa, mely amott rezeg a folyó fölött, felénk veti kamaránkból sugarát; jókor le kell pihennünk, hogy ébredésünkkel feltaláljuk a reggel üdvös szellőjét. Oh! de meg kell vallanunk, hogy még itt is lehet boldogságot találni és a jótevő úr megadta nekünk békéjét a földön s reményét az ég számára».

A kegyes pap, ki még házi gyöngédségeinek ömlengésében is mindig megtartotta a keresztény gondolat komoly szelidségét, bizonyára nem veszté el azt munkáiban és tanulmányaiban sem. Ifjúkori költeményei közt előkelő versekben fordításokat találunk PINDARBÓL, az északi bardokból vagy Ázsia költőiből; de a biblia nagy emlékei és a keresztény egyház ünnepei azok, melyektől legmeghatóbb ihletéseit nyeri.

Tizenöt századnyi időköz után a keresztény gyöngédség, mely a *Salvete flores martyrum* gyönyörű himnuszát ihlette, újra megjelen az Apró szentek ünnepére írt versekben:

«Oh ne sírj gyermekeid sírján, Rachel, ne sírj! A kelő bimbót letépte a vértanúság: a virág az égben fog kinyílni.

«Zsengéi a hitnek, a gyilkos kése elveszti rajtatok leg-halálosabb élet! Az Isten, kiért éltöket adták, felajánlotta magát érettök.

«Bár napjaik rövidek és gyengék voltak, ismeri őket, kik vérben és szenvedésben vették fel a keresztséget, ismeri az Isten, kit ők soha sem ismertek; s biztosak a feltámasztásról.

«Ne sírj hát gyermekeid sírja fölött, oh Rachel! a kelő bimbót letépte a vértanúság; a virág ki fog nyílni az égben.»

Így ünnepelte a püspök-költő a kereszténység csaknem minden jámbor emlékét, a hit rejtelmeit, az isteni tisztelet ünnepeit, a szentek neveit. Szabatos és kecses szellem, s éjszaki nyelvében majd a hellenismus előkelő édességét, majd az egyház némely régi énekének naiv egyszerűségét találjuk. Mindkét jellemvonás látható szent István napjára szóló himnusában:

«Az Isten Fia harcra indul, hogy királyi koronát

nyerjen. Vértől vörös zászlaja messziről lobog a levegőben. Ki tartozik Krisztus kíséretéhez?

«A ki legjobban izleli a keserűség kelyhét és diadalmaskodik a gyötrelmen, a ki türelemmel viseli keresztjét ide lenn, az tartozik Krisztus kíséretéhez.

«Az első vértanú az, kinek szeme túl tudott hatolni a síron, ki meglátta mesterét az égben és hozzá fohászkodott, hogy üdvözüljön.

«Mint ő, bocsánattal ajkán, a halálos gyötrelmen szenvedései közt, hóhéraiért imádkozott. Ki halad utána?

«Dicsőséges csapat, a választottak kis száma, kikre leszállt az Isten lelke, tizenkét bátor szent, kik biztosak reményökről s daczolnak a kereszttel és a máglyával.

«Szemközt látták a zsarnok pallosát, az oroszlán véres sörényét; lehajtották fejüket, hogy a halált fogadják. Kik haladnak utánok?

«Nemes hadsereg, férfiak és gyermekek, az anya és a leányka, körülfogva az Úr trónját, diadalmaskodnak, a a világosság öltönyével ékesítve.

«Fölhaladtak az ég rögs útján, veszély, munka fáradtság között. Oh Isten! vajha megnyerhetnék azt a kegyelmet, hogy utánok mehessünk.»

Nem halljuk-e itt, a brit hódítás pompájának közepette, irgalmas hangját, szelid buzgalmát az első korbéli angol térítőnek, ama Winfriednek, ki Irlandból ment át a vad Germaniába? A világ állapota, az apostol tudománya, térítésének helye, áldozatának alakja, minden nagyon megváltozott, nagyon különböző; a lángoló láthatár, Golconda gyémántjai, Calcutta fényüzése, a bukott fejedelmek palotái vannak itt a Rajna partján és a thüringiai erdőben szétszórta kunyhók helyett; de az apostol szerető lelke ugyanaz maradt. Érezzük ezt fájdalmas kiáltásaiból, melye-

ket a hinduk bálványozásába vegyült embertelen bűnök fölött hallat és mindazon bajok fölött, melyekből ki kellene őket gyógyítani, hogy a hithez emelkedhessenek. Ez a látvány és a kétségbeesés csakhamar tönkre tette HÉBER erejét. Az angolok indiai hatalmának nagysága és politikája nem engedte meg, hogy a vértanúság veszélye támadjon a püspök számára, kinek fürkésző buzgalma bejárta a ropant birodalomnak még legkevésebbé meghódolt tájait is; de az áldozat magában az erőfeszítésben volt, szomorúságában s emésztő tevékenységében e buzgalomnak, mely még gyöngé volt ennyi emberi nyomorúság számára.

RÉGINALD HÉBER élete gyorsan kimerült India izzó ege alatt. E szeretetreméltó és erényes szellem elragadtattott a világtól, honfitársaitól, kiknek megenyhíté hatalmát, ama milliónyi embertől, kik sülyedésökben és tudatlanságukban megtanulták kiejteni nevét és homályosan valami szentséget sejtettek azon vallásban, melynek apostola volt. De maga e buzgalom, mely oly emésztő volt gyöngé testére, ez őszinte hév, mely az ősegyház adományának látszott, a legmagasabb szempontokkal egyesült benne az emberi faj mozgalmát s az evangéliom szükséges haladását illetőleg. A világ minden népét átölelte szeretete; s e kegyes lelkesedése néhány századdal megelőzte szemében a polgárosult népek munkáját, a szellemi üdv munkáját, melyet szakadatlanul szolgálnak a háborúk, a kereskedelem, a művészetek, az európai nemzetek hatalom- és nyereségvágya. Az egyszerű bevezetés, melyet egy missiói gyűjtés számára kértek tőle, himnussá lett, mely a világ jövődjéért méltóságról szól:

«Grönland jéghegyeitől, India korallpartjaitól Afrika tájáig, hol égő források hömpölygetik arany fővénnyeket, a folyók partjáról, az árnyas síkok mélyéből

hozzánk kiáltanak az emberek, hogy szabadítsuk meg rabszolgaságukból.

«Ámbár illatos szellők szelíden suhannak át Ceylon szigetén, ámbár mindegyik láthatár elbájolja ott a szemet s csak az ember van lealjasítva, hiába vannak itt az Isten adományai pazar jósággal szétszórva: a bálványimádó elvakultságában térdet hajt a fa és kő előtt.

«Megtagadhatjuk-e, midőn lelkünk meg van világosítva a mennyei bölcseségtől, megtagadhatjuk e homályban maradt emberektől az élet lámpáját, az üdvösséget?

«Oh! az üdvösség! hangoztassátok e vidám szót azon napig, azon helyig, hol a legtávolabbi nép fölvette Krisztus nevét.

«Vigyétek, oh szelek, ez emléket, ragadjátok magatokkal hömpölygő hullámok, hogy terjedjen el, mint világos felület, egyik sarktól a másikig, míg a bűnösökért feláldozott Bárány, a Megváltó, a Király, a Teremtő, helyreállítja megváltott természetünk fölött áldott uralkodását!»

Ez áhitatos lendület s szívének más érzelmei nem voltak, a mint néha mondták, a politikus nyelve, ki érényeivel szolgálta az angolok indiai uralmát. Mint FÉNELONban, RÉGINALD HÉBERben is megvolt az irodalmi báj, a könnyű és kecses rábeszélés, az előrelátás és világi okosság mellett a lelkesedés természeti adománya, a speculativ emelkedettség iránti hajlam, Isten és az emberiség szeretete s ez által a költői szellem legnemesebb szárnyalásában. Ez a jelleg ki van fejezve már ifjúsági kísérleteiben is, Palesztináról szóló költeményében s csaknem minden himnuszában; ez lelkesítette életét, valamint megszentelte halálát. Főlemészttve buzgalmának fáradalmai s meddő erőlködései miatt való bánata által, HÉBER korán áldozatul esett az indiai ég pusztító erejének. Harminczhét éves korá-

ban halt meg. Ifjú neje, ki be volt avatva tanulmányaiba, visszavitte Angliába munkáit s kiadta életrajzával együtt.

Neve híres maradt s kiváltképen kedvelt minden protestáns községben. Éjszak-Amerika újra nyomtatja verseit; az Egyesült-Államok egyikében, mely legújabbán alakult, közel a Niagara eséséhez két templom épült, emlékének szentelt feliratokkal. Ily tiszteletben részesítik e nemes és kecses szellemet, ki a római hitben megérdemelte volna a szent nevet s ki India uralkodóinál a böcs és költő hírét hagyta hátra. Vajha más ég alatt és honfitársainak más ivadécai közt megenyhíthetné kissé nevének vallásos emléke a legszélső demokratia durvaságát. Vajha ily ember kegyes emléke és keresztény erénye egyesülve más evangéliomi hangokkal, egy kis szégyenre bírná ama polgárosult barbárokat, kik néhány éjszakamerikai kerület szabadságát a rabszolgaságra alapítják, s még nem rég is azzal tartották fenn a rabszolgaság sérthetetlenségét, hogy elnyomták és meggyilkolták az ellenmondókat.

Jusson végre honfitársainak eszébe RÉGINALD HÉBER neve és példája Indiában, hogy lecsillapítsa bosszúálló szellemöket, emberivé tegye győzelmöket s növekedő mérséklet és igazságosság által kiengeszteltesse velök a kegyetlenségeket, melyeknek árán ily nagy hatalomra jutottak.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

(Költői ébredés déli Európában. — Olaszország: két utolsó lyrikusa. — A lantos költészet Franciaországban a XIX. században. — A spanyol költészet Mexicóban és Spanyolországban.)

Italiam ! Italiam !

Második hazája a művészeteknek, tűzhelye jelenkori nyugatunknak, melyet Franciaországnak 1800-ban fel kellett volna szabadítnia, mily eseményeket és mily tanulságokat nyújtottál e század elején ! Mily ébredése volt az a nagy tehetségeknek ! mily reménye a szabadságnak ! és még e remény csalódása után is mily harci erény, mily omlása a nemes vérnek egy úr hasznára !

Itt, inkább, mint másutt, feltűnik Franciaország visszahatása az emberek képzelmére és gondolkozására : először a francia irodalom és ama speculativ szabadság működése, melyet oly hévvel fogadtak az olaszok, a nemes emberbaráttól, BECCARIÁTÓL a nemes költőig, ALFIERIIG ; nemsokára azután egészen ellentétes érzelem, a nyugtalanság, az ellenállás, melyet legalább némely lélekben a szabadság és jogosság ösztöne gerjesztett föl a hódítás és vélemény zsarnoksága ellen ; végre mint mindennek kárpótlása, a leigázott népnek többé vagy kevésbé látszólagos vagy valódi részvétele a szintén leigázott hódító nép nagyságában.

Ez elmés nemzet, mely hajdan oly erős volt, de századok óta elveszté függetlenségét, nem érezhette oly közel az újdonság és merészség francia példáját a nélkül, hogy kísértetbe ne jöjjön visszaszerezni a közélet minden becsvágyát. Első tekintetre a francia betörés 1796-ban nem egygyel több iga volt Olaszországra, hanem nemzeti és politikai újjászületés. Nemsokára e betörő had új vezérének úgy kellett feltűnnie, mint benszült bosszulónak, kit a forradalmi szerencse visszahozott első hazájába. A hatalom, mely ellen harczolt, gyűlöletes és elavult volt; az idegenek, kik ellen küzdenie kellett, az öt német hadsereg, melyeket egymás után győzött le Olaszország minden pontján, mintegy utolsó maradéka volt ama régi éjszaki betöréseknek, melyeket visszavetett a hegyeken valamely római hadvezér, ki hamarjában visszatért a narbonnai Galliából vagy Görögországból, egy Marius, egy Belizár.

Ne csodálkozzunk a lelkesült illúzión, mely akkor támadt a szellemekben: vegyük tekintetbe e látvány nagyságát, úgy, a mint az írta le, ki hőse volt. Akkor megértjük mindazt, mit Olaszország álmodott, mit költői mondtak, egész a lángoló és változékony MONTI átkaiig és apotheosisaiig. A francziáknak e megátalkodott ellensége Rómában, hiszszük, őszinte volt a *Fekete erdő* bardjában, a *Vizióban*, midőn szép versekben ünnepelte Olaszország remélt felszabadulását a consulus, sőt még a császárság alatt is. A történelem eléggé megmagyarázza, mi hiányzott e műből, melyet egy szabad állam önkényes elnyomása s a névleges demokratiák színleges felállítása avatott fel, de csakhamar azon absolut hatalom váltott fel, mely kizsákmányolja a nép erejét, a nélkül, hogy újra fölélesztené.

És mégis e rövid megpróbáltatás nem lehetett dicsőség nélkül Olaszország részére. MONTI, PINDEMONTE, MAN-

zoni, és még mennyi más név vált a művészet becsületére e szép országban, melyet ha nem is szervezett újra, legalább fölemelt Franciaország ura!

E híres nevek közt van egy, mely inkább, mint MONTI, képviseli Olaszország költői dicsőségét, s lelkének nemesége által maradandó igazságot adott a tehetség fényének. Az a férfiú ez, ki huszonöt év óta hallgatva, békésen és szomorúan él az idegen uralom alatt szülővárosában, a hírneves MANZONI;¹ a képzelem és hit embere, nemeslelkű hazafi és lemondó keresztény, talán mesterkelt költő szabálytalan szinműveiben, de valódi lyrikus vallási ódáiban és abban, melyre a század legnagyobb neve és legtragikusabb végzete ihleté. LAMARTINE néhány verse már utánozta s legszebb versszakaitól megfosztotta; de azért ez óda képes még a próza gyöngeségével is daczolni:

«Nincs többé. A mily mozdulatlanul feküdt teste utolsó lehellete után, megfosztva ily nagy lélektől; úgy maradt megdőbbenve a föld e hirtől lesujtva. Elnémúlt, e végzetes ember utolsó órájára gondolva; és nem tudja, mikor fog halandó láb hasonló nyoma jelt hagyni véres homokjában.

«Láttam a trónon villámot szórva és hallgattam. A midőn folytonos viszontagságok közt elbukott, fölemelkedett, újra elbukott, az ezernyi hang zúgásába nem vegyítém az enyémet.

«Tisztán a szolgálai hódolattól és gyáva bántalmaktól, fölébred most, meghatva e nagy fény hirtelen kialvásától; s a gyászveder előtt kitarja dalát, mely talán nem fog meghalni.

«Az Alpeseektől a pyramisokig, a Manzanarestől a Rajnáig készen tartá mennyikövét a villám mögött, s tekintete Scyllától Tanaisig hatott s egyik tengertől a másikig.

«Igaz dicsőség volt ez? Az utókorhoz tartozik e nehéz ítélet. A mi minket illet, hajtsuk meg fejünket a Legfőbb előtt, ki ez emberen akarta hagyni teremő szellemének legnagyobb bélyegét.

«Érezte magában a nagy szándék viharos és reszkető örömét, s aggodalmát a szívnek, mely fékezhetetlenül forrong az uralom gondolata alatt, és oly díjat tartott kezében, melyet örülség volt remélni. Mindenén átment: a dicsőség, mely még nagyobb volt a végveszély után, a futáson és a győzelmen, a királyi palotán és a száműzetésen; kétszer volt a porban, kétszer az oltáron!

«Két század, egymás ellen fölfegyverkezve, hódolattal fordult feléje, mintegy a végzetet várva; hallgatást parancsolt nekik s birói széket ült kettejük fölött.

«Eltűnt; és békében zárta be napjait, oly rövid határok közt, végetlen irigység és mély szánalom, kiolthatatlan gyűlölet és legyőzhetetlen szeretet tárgyaként.

«A mint a hullám meggyűl a hajótörött feje fölött és reá nehezedik, úgy szállt e lélekre az emlékek halmaza.

«Oh! hányszor kísérté meg elbeszélni önmagát a jövőnek; és fáradt keze lehanyatlott az örök lapokra!

«Oh! a tétlen nap hallgatag vége felé, földre szegezve szemének villámain, keresztbe fonva mellén karjait, hányszor állt meg, ostromolva emlékétől a napoknak, melyek nincsenek többé! Gondolatai a mozgó sátrakon járnak, a kényszerű elsánczolásokon, a csapatok villámló dárdáin, a rohanó paripák áradatán, a gyors parancsszón, a kész engedelmisségen.

«Ah! talán e nagy csapás alatt lélekzetét vesztve roskadt le lelke; és kétségbeesett. De hatalmas kéz nyúlt le az égből és enyhébb légkörbe vitte át, a remény ösvényein az örök mezőkre, a díj felé, mely vágyainkat tetézi,

oda, hol az elmúlt dicsőség nem más többé, mint éj és némaság.

«Ezt is a diadalok közé számítom, melyeket a szép, a halhatatlan, a jótevő hit aratott. Örvendj, hogy e büszke nagyság soha sem szállt le a Golgotha bántalmazásaig!

És te, e boldogtalan hamvak előtt, mondj le minden vádoló szóról. Az Isten, ki eltipor és fölemel, ki lesujt és megvigasztal, maga mellé helyezte őt a magányos menedékben.»

Ez óda épen úgy elegiai, mint lyrai, inkább hasonlít az áldáshoz, mint az apotheosishoz, s annak végórájára és szenvedéseire való gondolat ihlette, ki oly kevésbé kimélte az emberi fajt; azért szép ez óda, mint az az imádság, melyet VII. Pius mondott Napoleon halálakor. Élni fog, mint tanúsága a vallás és erény nagyságának a lángésszel párosult erő méltatlanságával szemben.

A multban tett különféle útaink végén, mielőtt elhagynánk ennyi nagy emléket, nem kellene-e néhány pillantást vetnünk a mostani világra, hogy lássuk, mit nyújt még az emelkedett képzelemből és lelkesedésből, az arany és vasgyűrűn tul, melylyel minden felől körül látszik magát fogni? Nincs ezentúl többé semmi más költői, mint az ipar csodái s az ügyes gépészet leleményei? Nincs többé semmi más szemlélni valónk a művészetekben, mint a művek tömege és száma, melyek hamarjában készültek, mintha mindig kevés lett volna az alapítók ideje? Sehol sincs többé ARIEL könnyed hangja, s tiszta és csengő dala, mely az ég felé száll? Elfeledhetjük-e legalább, hogy hallottuk? s nem kell-e egy bánatos gondolattal megtisztelnunk és némely idegen lanton keresnünk még azt a költői ihletést, mely a francziák hazáját húsz éven át lelkesíté, a boldogtalanság és dicsőség visszhangjánál, a törvényes sza-

badtság zaja mellett, a közjog, a munka, a vagyonosodás mindennemű haladása közepett?

Az 1789-ki év s a nagy háborúk dicsőséges verőfénye, a lelkesült illúzió s határtalan becsvágy látványai, melyeket annyi vereség és áldozat árán nyertek a francziáktól Németország és Anglia, az a fény, melyet költőik visszacsugározttak, mindez nem lehetett meddő a francia költőkre nézve. A császárság bukása és hősi legendái új forrást nyitottak meg a francia képzelmeknek; és kortársi részrehajlás nélkül költői kort kell elismernünk a rákövetkező időszakban. Ez a költészet, mely felváltva népies vagy tudós, gúnyos vagy búskomoly, sceptikus vagy vallásos volt, élénken foglalkoztatá Franciaországot. Tudjuk, s maga a történelem sem fogja feledni, mi volt BÉRANGER, a művészien népies *troubadour*, a *Jó emberek* állítólagos dalának politikus taktikusa, annyi nemes emlékek előkelő és szenvedélyes költője, a nemzeti gög panegyristája, ki olyan jól tudta dalaival czírógatni vagy inkább elmérgesíteni mindig sajgó sebét annyi dicsőségnek és diadalnak, melyet egy ember hibája haszontalanná tett és elvesztett.

BÉRANGER, akármit mondjanak, nem volt sem böles és nagy publicista, sem hasznos barátja a szabadságnak; de eltalálta művészetében a lyrai hangot és meg tudta érinteni a tömeg szenvedélyét, míg a művelt ízlés tetszését is kivívta. Késő és halál utáni dalai, melyeket Szent-Helenáról hagyott hátra, semmivel sem gyarapítják a *Nagyanyó* és a *Vén sergent* dalait; de ezek a dalok élni fognak, mint a francia szellem, melynek hatalmával bírnak.

És mégis, ugyanakkor, midőn e katonai és gúnyos költői ér diadalmaskodott, a zászló ez imádásával s a polgári ruha kicsúfolásával szemben, kiszámított hangjai mellett e múzának, mely néha cynikus volt, hogy annál

hazafiasabbnak tűnjék fel: minő más hang bővölte el kiváltképen a füleket és sziveket? Szűzies zengzet volt az, dallamos, mesterség nélkül, megindult, földi szenvedély nélkül, csaknem egyhangú és egészen bájoló, LAMARTINE első gyönyörű versei: a *Magány*, az *Est*, a *Völgy*, a *Tó*, a *Hit*, a *Templom*, a *Csillagok*, minde visszhangjai az édes ábrándozásnak, melynek egy hangja sem csendülhetett meg a nyilvános előadások roppant hallgatóságai közt a nélkül, hogy ezerszeres tapsra ne ragadja a bálványozó fiatalságot.

Nemsokára zordonabbá és erősebbé válva e hang, elérte a politikai óda nagyságát, az erkölcsi anathema tekintélyét, melyet még a dicsőség ellen is mert szórni az ékesszóló költészet. Szót se tegyünk hozzá. Legyen elég az Enghienről és Napoleonról szóló versekre gondolnunk. Lyrai költő született Franciaország számára, az elegiai szelidség és gyöngéd búskomolyság csodálatos árnyalataival. Meglehet talán, hogy nagyon sokszor vagy néha hanyagul szórta zenés hangjait; talán igen sok mindenféle tárgyra pazarolta nagyon gyors vagy nagyon szórakozott *második látását*; mindegy! a francia nyelv és szellem sohasem felejtí el az első nagy ajándékok némelyikét, melyeket e szerencsés szellemtől nyert.

Dicsőségének egyik kitünő jellemvonása, ihlettségének egyik kiváltsága, hogy kikerülte az idő törvényét, az ízlésnek azt a túlfinomultságát, azt a mesterséges munkát, mely a képzelem elkésett korszakait, az irodalmi utó-idényeket szokta jellemezni. E nagy költő először is természetes költő volt, a képeket és az összhangot azzal a könnyűséggel pazarolva, mely kellemet csatol az erőhöz; csodálatos tisztaságú, midőn ihlett volt, és olyankor hű a tökéletességhez, még a szeszély és ábránd véletleneiben is.

Ugyanazon, kissé előbbre haladott korszak, ugyanazon éghajlat egy másik költői lelket ébresztett föl. VICTOR HUGO, a császárság egy vitéz tábornokának s egy vendégei anyának volt fia, gyermekkorától fogva az ágyú és a hadijelentések zaja közt nevelkedett, a legyőzött ellenség harczterein, gyakran a spanyol nap alatt, az ifjú spanyol nemesség katonai iskolájában vagy az exotikus spanyol udvar apródjai közt. Ez a nevelés volt leginkább hozzávaló, szabad, büszke, ragyogó. Spanyolország, egével, emlékeivel, csengő nyelvével mintegy második hazája lett: szelleme tőle vette színeit; zengzetes és erős szava átvette minden hangját.

Az első életkor s a háború e benyomásaihoz, a magánélet viszontagságaihoz járultak, ez erős képzelemre nézve, a szerencse nagy látványai és a dicsőség utolsó vonaglásai. Tizenöt éves korában, midőn lelkét már TACITUS táplálta, tanúja volt a Gondviselés e leczkéinek. Mily hatással voltak szívére és művészetére! Mily fényes szárnyalás, az első verstől, melyet RAYNOUARD csodálattal említett fel egy akadémiai pályázaton, egész az *Orientalesig*! Különben a lyrai hangok gazdag változatossága, mely ez ifjú lélekből áradt, néhány főforrásból származott: gyermekkorának és első tartózkodásának emlékei, a nap, a zaj, a hírnév iránti szenvedély, nemsokára az apai szeretet és élénk gyöngédségei, a császárság és a császár hosszú káprázata. Bárminő volt a véletlen vagy a számítás, mely e keveréket szabályozta, ezek voltak a tűzmagvak, melyeket kohójában, hol gondolatait kovácsolta, szakadatlanul forgatott és ezernyi alakba öltöztetett a költő, mint VIRGIL festi az isteni munkásokat:

Tres imbris torti radios, tres alitis Austri
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.

Így az első ódáiban, az *Orientales*ban, az *Őszi levelek*ben, a *Benső hangokban* vagy a *Szürkület dalaiban*, mind e különféle nevek alatt s a korszak és akarat változó árnyalataival, kiáradt s nagy hullámokban ömlött a lyrai ér. A hullám néha kevertebb, zavarosabb lesz futásában; de mindig mély és égő forrásból fakad, melyről a költő tulságos kevésység nélkül mondhatta: «Minden szellő, minden sugár, kedvező bár vagy végzetes, ragyogtatja, csillogtatja kristály lelkemet, ezer szavú lelkemet, melyet az Isten, kit imádok, mindeneknek központjába helyezett.» Midőn a tehetség így megelőzi az elmélkedést s összevegyül magával a gondolatnak ébredésével, mely az érzékek által történik, több képe lesz, mint eszméje: és ez eszmék, mint kívülről hirtelen czikázó villámok, néha nagyon gyorsan átfuthatnak reá nézve, a távolból kápráztatva szemét. De az Isten adománya, mely a lélekbe van téve, azért nem kevésbbé nagyszerű és ritka. Csak adta volna az ég, hogy a tartós jog és biztosított szabadság korszakában csillogjon, midőn a jellem méltóságának, a tehetség hatalmának csak ki kell tartania, az előrelátott akadályokon keresztül, a terhes, de szabályos és veszélytelen úton!

De bármint volt, e nagyon erőszakos megpróbáltatások előtt, melyeket legnemesebb jellemeinkre hoznak rohamos forradalmaink és nagyon sokszor ismételt társadalmi képzelgéseink, mennyi szerencsés merészsége volt ez ifjú és szabad tehetség képzelmenek, midőn úgy volt látható, mint önmagáról monda, «hogy érczverseket öntött, melyek forrtak és füstölögtek a mély rhythmusban, e rejtelmes mintában, melyből kikelt a versszak, az égben tárva ki szárnyait.»

Az anyagnak e kölcsönvétele, melyet itt a költő szenved, hogy elkápráztasson művészetének ragyogó hatásai-

val, lehet annak látható jelképe, de nem fejezi ki egész nagyságát és néha naiv kellemét. A kohó tüze, a ragyogó csiszolás alatt mennyi megindulás van még a költő lelkében, mily új báj a gyermekkor festésében, *panaszában, hogy megzavarják, örömeiben, hogy megihletik* kis gyermekeinek játécai és zajongásai! Azóta a sors keményen megpróbálta e családot, mely számban megcsökkent, bolyongó, száműzött lett; de mily ragyogó dicsőkörrrel vette körül és oltalmazta a költő lángesze, midőn ezeket mondá:

«Oh mennyivel jobban szeretem örömömet és gyönyörűségemet és egész családomat, minden szabad időmmel, mint a hálátlan és léha dicsőséget, habár verseim, megzavarodva e köznapi felkiáltásoktól, el is futnának, mint az iskolás fiúk raja elől elrepül a madárcsapat.

«De nem, semmi sem enyészik el közöttük; az arany keleti dal gazdagabban tárja ki festett és finoman vésett virágait; a ballada üdébb és a háborgó égben az óda nem hajtja kevésbbé égő lehelettel a szárnyas versszakok csoportját.

«Újra látom zöldülni ragyogó játéukban himnuszaimat, melyek illatosak, mint a tavaszi dal. Oh ti, kiknek lelke kimerült, a mosolygó színű gyermekkor úgy ad költészetet verseinknek, mint a hajnal harmatot a virágoknak.

«Jertek gyermekek! Tietek kert, udvar, lépcső; rázkódtassatok meg padozatot, bolthajtást, oszlopokat. Bár nyugodjék vagy keljen a nap, futkossatok dönögve, mint méhraj a mezőn: örömöm és boldogságom, lelkem és dalaim oda fognak menni, hova ti mentek, fiatalság!»

E versek édes varázsát még növeli ellentétök a szerző sorsával. De mennyi más nagy és erős szépség született még benyomásainak hatalmából! Nem hiába fordítja mindig szemét a ragyogó csillag felé, melynek *Memnonjának*

nevezi magát. Valóban, ihletet nyer tőle, néha, hogy mérték és előrelátás nélkül dicsérje; néha azért is, hogy még caroloving fölavatásának pompáira is e megérdemlett feliratot tűzze: «Véres koronáját oly kezekből akarta nyerni, melyekből a bocsánat száll le.»

Az erkölcsi érzés e megtorlásain keresztül költőink képzelme az erő istenítésére szolgált: a világ, egy bámulatos szerencse látványa után, ennek hatása alatt állt s gyakran osztozott ama tehetségek illuziójában, melyeket e szerencse eleinte elkápráztatott. A tűzsugár Franciaországból indult ki, fölébreszté Spanyolországot, lángra gyújtá Görögországot és ragyogott a két Amerika fölött. Az óceánon túl, a Spanyolországból és Angliából átültetett két nyelven hévvel utánózták a *Méditationst*, az *Orientalest*, a *Messéniennest* és más dalait a francziák rövid politikai szabadságának.

E visszhang még mindig tart, és megújul LONGFELLOW előkelő szavaiban, a mint kitört az ifjú DAVIDSON MÁRIA néhány versében. Ne hanyagoljuk el Franciaországnak e visszfényét és az új uralmat, melyre szert tett. E felsősége ott is megjelent, hol fegyvereinek ereje elbukott. A világ tudja, mi volt sorsa a nagy spanyol birodalomnak és fajnak, a XVI. század után, melyet betöltött fényével. A mi megmaradt e fényből s visszasugárzott a következő század első felére, ROCROI után csak sápadt és gyászos csillogást vetett az Escorial bolthajtásai alatt, hol később egy francia faj szunnyadt el, mely hasonlóképen lebukott eredetének és hódításának magaslatáról.

Elveszteni az uralkodást kifelé, a nemzeti jogot befelé, a függetlenséget az igazságszolgáltatásban, a szabad gondolkozást a magánéletben, meggörnyedni a vereség, a zsarnokság és az inquisitio alatt, ez sok volt egyszerre egy nép-

nek. A legbüszkébb lelkek, a legleleményesebb szellemek elbuknak alatta.

Így kellett süllyednie, hatalmával együtt, a spanyol nép ihlettségének is. Így tűnt fel kimerültnek ez irodalom, mely oly erős volt túlbőségében, s felváltva lelkesült és gúnyolódó, tele kézzel pazarolva a költészetet és szabatosan központosítva a gondolatot, képes lévén mindenre, még a szabatos és elmés józan észre is, mely oly kalandos volt színműveiben, s oly klasszikus, annyi kellemmel bírt, don LUIS DE LÉON verseiben, oly csodálatos végre az erkölcsök festését s a történeti életet illetőleg CERVANTES, QUEVEDO, HURTADO DE MENDOZA műveiben.

Ha a spanyol szellemnek e fényes kitörése után, mely egyenlő volt politikájának nagyságával, hosszú meddőség következett, ez nem azt jelenti, hogy a faj lényege megváltozott, s hogy nincs a művészetekre nézve eredeti tehetsége, melynek vonásai még GONGORA modoros szellemében is feltalálhatók. A XVIII. század azonban szunnyadni látta; csak 1800. után, a francia benső erőszakosságok és külső diadalok, Napoleon parancsoló szövetsége, a dicsősége előtt való alázatos megadás, az árulása elleni kétségbeesett lázadás után, csak miután mind e kelyhek kiürültek, csak akkor jelent meg a vallás és szabadság, a hazafiasság és tehetség nagy mozgalma Spanyolországban.

Figyelemreméltó dolog, mely csaknem egyenlő fokon, az egymástól legtávolabbi korszakokban feltalálható! A cselekvő életre rótt szenvedés és erély új erőt adott a gondolatnak. Még a háború és fejtelenség közepett is új életre keltek a tanulmányok, mint egygyel több fegyver oly nép szelleme számára, melyet a vaskéz kényére akart hajlítani. A tehetségeket, melyeket az elposványosult élet henyeségében nem is ismertek, váratlan hévvel kapták fel. Ékesszóló

férfiak, kik vezérekké lettek a szó által, keltek ki egy-egy ostrommal bevett monostorból, romba dőlt székesegyházból vagy a katonai bizottság előtt szétszóródott ügyvédi karból.

Az első cadixi cortesen 1809-ben, aránytalanságai között oly alkotmánynak, melyet 1789-nek vad imádása és a franczia ütegek tüze mellett vitattak meg, bölcseségre és nagyságra nézve csodálatraméltó dolgokat mondtak s a legdicsebb napokra méltó jellemek emelkedtek föl, ugyanoly szívvvel küzdve a fejetlenség ellen, a milyennel Spanyolország állt ellen az idegen foglalásnak. E törvényhozó ülés egy nép jogaiért, a szárazföld hallgatag várakozása közepett, e második szabad és merész parlament ostromlott bástyái közt, a milyen az angol parlament volt szigetén, bizonyára nagy példa volt ez a világ számára. Új korszak kezdődik itt Spanyolországra nézve, daczára sok meghiusult reménynek, ugyanazon erőszakosságok egyhangú visszatéréseinek, melyek a szabadság ugyanazon álmait vagy a hatalom ugyanazon visszaéléseit szakították félbe. A mozgalomból, melyet e nemzetgyűlés indított, származik ama negyedszázad, melyhez QUINTANA, RIVAS herczeg, GALLEGO, ZORILLA, PASTOR DIAS, ARGUELEZ, MARTINEZ DE LA ROSA tartoznak.

A spanyol szellemnek ez ébredése nem szorítkozott csupán Európára: átkelt az atlanti tengeren, felrázta Cubát és Mexicót. Már a múlt században több bizonyoságot tettek e távol vidékek ama befolyásról, melyet ott a franczia szellem gyakorolt. OLAVIDEZ, Lima város ifjú tisztviselője Peruban, sokat foglalkoztatá Párist az inquisitio elleni küzdelmeivel mind a két világrészben, kellemetlenségeivel és tevékeny iparkodásának szerencsés erőfeszítéseivel. Most déli Amerika maga vette át, az európai eszmékkel, azon ellenmondó zsarnokságok hatását, melyek

egymást követték fővárosában. A gyarmatok elszakadása, József király alatt kezdődve, befejezést nyert Ferdinánd király alatt.

Tüzáramlat futotta be, a szabadság neve alatt, e ropant tájakat, melyek az elmélet, a nagyravágyás, a polgárháború minden véletlenének oda voltak dobva. Itt nőtt fel egy költő, ki a század elején Cubában született; atyja jogtudós és az újkori eszmék párthíve volt. A gyermek, ki híressé volt teendő a HEREDIA nevet, beteges, idomtalan, félig inaszakadt volt; de lelki ereje legyőzte testének minden akadályát. Egyszerre tanúlva a tudós nyelveket és a francia bölcsészeket, HOMERT és RAYNALT, nemsokára költőnek érezte magát. Caracasba kerülve, hol atyja a *királyi audientia* elnöke lett, magába szíva a Venezuelában kikiáltott első köztársaság levegőjét, nem ábrándozott többé másról, mint az új világ Tyrtæusának szerepéről. E reményben 1824-ben visszatért Cubába, hol beszédei s versei által összeesküvést akart létre hozni; üldözték, elárúlták, megmentették és végre sikerült Éjjszak-Amerikába menekülnie, hol diadalmaskodva találta azt a szabadságot, melyet lelke gondolt.

Eddig a költő nem beszélt másról dalaiban, mint szerelem, szabadság, dicsőség nélküli életének szenvedéseiről és nélkülözéseiről. Először érezte magát jól New-York szabad és békés földén; látta, mint segítnék baján, mint fogadják verseit.

E tartózkodása mérsékeltabb éghajlat alatt, kevésbbé erőszakos társadalomban, más dalokra ihlette. Kivált a természet ragadta meg csodáival. Látta a Niagara esését, ez élő pyramisát a sivatagnak, melyet akkor roppant erdők környeztek. A hymnus, melyben ezt magasztalja, anyanyelvének csengő numerusaival, egyszerre elterjeszté nevét

az Egyesült-Államokban, melyeknek hízelt e hódolat még vadonjainak tüneményei iránt is.

HEREDIA az amerikai lapok által közlött levelében először is elbeszélte azt, a mit versei nem tehettek nagyobbá: «Tekintetem, írja, jóllakott a teremtes egyik csodájának szemléletével.

«A roppant vízfolyam ordítva haladt el előttem és csaknem lábaimhoz esett, oly magasról lövelve le. A habok, könnyű harmatként szóródva szét a csapás erőszakossága által, összetömörülve oszlopokban emelkedtek föl, melyek néha az örvény egész szélességében elnyúltak s elrejtették egy részét a láthatárnak.

«A mi leginkább bámulatra ragadott, az volt, hogy a meredek elején a hullámok visszafelé tanúsítanak ellenállást és összeütődnek, mintegy el akarván kerülni a lökést, mely lefelé hajtja, egész addig, míg legyőzve, földalatti dörgéssel hullnak a mélységbe és roppant felleg-oszlopokat lövelnek a levegőbe, melyek fölött Iris íve legkápráztatóbb színeivel sugárzik.»

Ez az utazó vázlata, az Andesek száműzöttjeé, ki szokva van az amerikai világ hatalmas természetéhez és azt felülmúlva látja e vadonban. Lássuk most a költő erőfeszítését és fölszerelését:

«Heves Niagara, egyedül te, magasztos világító torony, egyedül te emelhetsz föl a mennyei adományokig, melyeket elorzott tőlem a fájdalom kegyetlen keze!

«Oszlasd szét, pillanatokra, az éjszakát, mely körülvesz. Hagyd ragyogó fényedet szemlélnem; és lelkem, tiszta lelkesedéstől megragadtatva, legyen méltó a te szemléletedre! Mindig megvetve azt, a mi közönséges és kicsinyes, a magasztos és rettentő számára dolgoztam. A dühös orkán csapásaira, a villám cikázásaira örömtől reszkettem.

«Láttam az óceánt, midőn a viharok csillagától fel-
lázítva, megrohanta bárkámat és megnyitotta előtem mély-
ségét. Szerettem veszedelmét; de az óceán haragja nem
hagyta lelkemben a benyomást, melyet nagyságod tesz
reám.

«Átlátszóan és méltósággal folyasz; és egyszerre meg-
törve zord sziklákon, tova rohansz fékezhetetlenül, mint a
végzet. Mily emberi hang írhatná le a bömbölő zátony ret-
tentő világát? Lelkem megzavarodik e zuhatagról elmél-
kedve, melyet homályos látásom hiába próbál követni, a
meredek szűk partjain: ezer hullám, melyeknek gyors-
sága felülmúl minden gondolatot, ütődik össze és küzd
egymással, ezer más hullám éri utól, s a tajték és zaj közt,
eltűnik oly mértékben, a mint jött.

«A mélység magába nyeli e zuhatagot. Fölül szám-
talan szivárvány keresztezi egymást és a megsiketült par-
tok félelmes zajt hallatnak. A sziklákba ütődve a víz, meg-
törlik és visszaszökik. Párafelhő fedi a mélységet, kúppá
gömbölyödik, pyramisként emelkedik az ég felé és a kör-
nyék erdei fölött lebegve, megijeszti a magányos vadászt.»

Az eredetiben tele van fénynyel e festés; de nincs meg
az a szigorú szépsége, melyet az ókor nagy lantosa vitt
Sicilia tüneményeinek leírásába. Az Aetnával s éjjeli láng-
ömléseivel szemben, melyek messzire megvilágítják a sicíliai
tengert, PINDAR nem gondol önmagára; nem keveri a költői
keveltség csalódásait a természeti borzalmak közé. A mexicói
költő előhossa itt ifjúságát, harczban a szív gyötrelmei-
vel, kialudt lángját és a benső szenvedést, mely elhomá-
lyosítja homlokát. «Soha sem éreztem úgy — kiált fel —
elhagyottságomat, magányomat, a szerelem siralmas hiá-
nyát, mint ma.»

Szerencsésebb művészete a költőnek, hogy nem álla-

podik meg csupán az anyag nagyszerűségeinél, bármily bámulatosak azok, hanem fölemelkedik az isteni gondolat-hoz. «Igazság istene — úgymond — más éghajlatok alatt láttam álbölcseket, kik kutatni merték rejtelveid, bántalmazni gondviselésedet és gonoszságra hajtani a boldogtalan embereket. Épen azért mindig a magány hallgatásában keresett téged lelkem. Ma megnyílt előtted; érzem kezedet e végtelenségben, és szavad szívemig hangzik e leelő folyam örök dörgéséből.

«Sötét zuhatag, mennyire fölemeli látásod gondolatomat! Hol van eredeted? Ki táplálja annyi századon át kimeríthetetlen forrásodat? Ki teheti, hogy hullámaid súlya alatt, melylyel szüntelenül terheled, a kiáradt óceán ne borítsa el a földet?»

E kérdésekre a költő ihlett módon így felel:

«Az Úr kinyújtá mindenható kezét; felhőkbe öltözteté világodat; hangját adta elszabadult hullámaidnak és ivével ékesíté rettentő homlokodat.»

A természet nagyszerűségei, Cuba napja, Virginia erdei után a mi HEREDIA lelkét leginkább elfoglalja, erősíti és fölemeli, az a szabadság szeretete, de egyszersmind a jogosságé, mérsékleté, szóval mindazé, a mi hiányzott Mexico forradalmaiból, melyeket felváltva dicsőít vagy elátkoz a költő. Visszatér azonban ez izzó fővényre, mert a hazát még inkább nélkülözte, mint a szabadságot.

«Haza, mondá néhány zengzetes versben, szomorú és kedves név a nyomorúlt zarándoknak, ki messzire hányódott szülőföldétől, mikor fogja az atyai fa árnyéka megnyihítni égő fejemet? Mikor fogják az éji szélben a zúgó pálmák lecsillapítani és elbájozni éltemet?»

Éjjel, a tenger rekedt bömbölése mellett, fölemelkedik a hazátlan fájdalmas hymnusa: «Oh! ha az óceán, moz-

dulatlanul állván a néma homályban, elaludnék a juniusi vagy juliusi szélcsendben, hallani vélném a távoli szellőben Cuba nádasainak és pálmafaínak hangját!»

«Oh! ne kárhoztassatok arra, hogy itt keseregjek, mint a melegágyban, üvegek közé zárva hervad más éghajlatnak ettől fogva meddő növénye.»

E parancsoló emléke a hazának, a honi napnak e szeretete visszavitte HEREDIÁT Mexicóba. Itt eleinte ügyvéd volt, azután tisztviselői rangra emelkedett. Megnősülván és családapává lévén, az amerikai Kelet viharos állhatatlansága még inkább elrémíté. Oly verseket olvastak tőle, melyekben egy Sylla kezét hívta fel és áldotta e vérengző gyámságot. A képzelem ritkán tudja mérsékelni magát bizalmában vagy rettegésében: nagyon sokat remél a szabadságtól és nagyon fél tőle; ekkor a diktatúrát hívja fel és néha ugyanazon viharokat találja más név alatt.

Akármint volt, HEREDIA költői híre nagy maradt ez egyenlítői köztársaságok minden változása közt. Közelebb jutva most Cubához, keseregve látta még mindig a spanyol uralom alatt görnyedni, s nem kevésbé megfosztva a függetlenségtől, mint a szabadságtól. Utazása, melyet büntetlenül tett e szigeten, kevés reményt hagyott számára; és visszatérve Mexicóba, elveszté örökös hivatalát egy új és kérelhetetlen törvény következtében, minőt néha hozni szoktak a köztársaságok. Még ifjan, de betegen és boldogtalanul, a költő megtört ennyi csapás alatt. 1839. május 7-én halt meg. Emlékezetét, melyet a két Amerika hírlapjai dicsőítettek, nem kevesebb hódolattal ünnepelte Spanyolország, mely ez időtájt alkotmányossá lett. Panegyristája és a spanyol hazafiságnak tolmácsa egy más lyrai tehetség lett, mely szintén Cuba ege alatt született, de tartózkodásánál és tanulmányainál fogva európai volt.

Valóban, ekkor tündöklött Madridban egy fiatal nő, kinek híre nem gyengült meg a meglepetés első varázsának s egy más még hatalmasabb és nem kevésbé mulékony császnak elmúltával. Életének néhány részlete meg fogja mondani, hogyan alakult e költői lélek.

Doña GERTRUDA GOMEZ DE AVELLANEDA spanyol nő az amerikai Keletről. Mint HEREDIA, ő is Cubában született, 1806-ban, Port-au-Princeben, hol atyja, a sevillai származású Manuel Gomez, tengerészeti főnök volt. Anyja cubai volt, de spanyol fajú. E gyarmatban nevelkedve, hol sem iskola, sem színház nem volt, az ifjú GOMEZ csupán néhány spanyol költő olvasásából merített oktatást és ihletést, és a tropikus ég látásából, melyet egy költő «a legragyogóbb mennyezetnek nevez, mit maga az Isten tiszteletének ünnepeire boríthatott.» Gyermekkorától fogva versekben magasztalta, a mit látott. Atyját igen ifjan veszté el. Még nem volt tizennégy vagy tizenöt éves, midőn anyja újra férjhez ment egy spanyol ezredeshez, s vele és új férjével Európába költözött. Előbb Franciaországban szállva ki, néhány hónapot Bordeauxban töltött s azután Corogneba ment, mostoha apja hazájába. Déli Franciaország, éjszaki Spanyolország, mindez csaknem Éjszak volt a tropikus ég e gyermekére nézve, ki a cubai ragyogó éghez, világos éjkekhez volt szokva. Az ifjú GOMEZ sokáig szenvedett honvágyában, melyet jobban éreznek a Kelet száműzöttjei, mint Európa utazói. Mélyebbre hatolt Spanyolországban, Cadixban és Sevillában lakott, és Andaluzia szép tavaszában némi lehet érezte szülőföldre éghajlatának; a nappal együtt újra megtalálta a lelkesedést és költészetet.

A Granadában, Cordovában nyert ezernyi hódolat után később Madrid izgalmas világába tért. Ragyogó szépségével, mely szelleme átlátszó fátyolául tűnt fel, a spanyol

szemekre nézve egyszerre nemzeti és fél-idegen kellemmel díszesítve, mindenek fölött nagyságot és erőt fejezván ki tehetségével, de egyesítve vele azt a tiszta ízlést, azt a szigorú szabatosságot, mely sokkal ritkább volt Spanyolországban, hogysen eredetinek ne lássék: bámulatba ejté, elbájolá mindazokat, kik hallották. TULA neve alatt, melyet néhány barátja adott neki, épen oly híres volt, mint mindama reménye a boldogságnak és szabadságnak, melylyel akkoriban magát kecsegtette Spanyolország.

Lantos költeményei, melyek a két következő évben jelentek meg, eleinte a szalonokban lettek népszerűek s mindenfelé ismételtettek. Első tragédiáját, *Alphonso Muniot*, melyet Madridban adatott elő, elragadtatva tapsolták. Virágkoszorúk hulltak a szerző lábához; utána éji zenék jöttek lakása előtt, s elnevezték a castiliai Melpomenének. A színpadon diadalmaskodott, az akadémiákban csodálták, a társaságokban, melyeket szava éltetett, hódolattal vették körül, talán ki is volt téve a világ irigy megszólásainak, a pártok rágalmainak; de a szép GOMEZ DE AVELLANEDA verseiben nem adott másnak helyet, mint a haza, az erény, a dicsőség érzelmeinek.

Harminczéves korában, meghatva mély ragaszkodásától a cortes egyik ifjú és híres képviselőjének, kit a forradalom Madrid politikai főnökének rangjára emelt, neki nyujtá kezét; de e választás nem volt más, mint a haldokló vigasztalása és büszkesége. Pedro Sabater, kit doña GOMEZ férjül fogadott, fölemésztve magát a szószéki harczokban és a fejetlenséggel küzdő becsvágy nehéz fáradalmaiban, végső határát érinté mellbetegségének. A kitűnő hölgy, ki vele egyesült, csak az édes testvér gondjait és virrasztásait hozta magával és az Isten angyalának áldásait. Férje elvesztése után, hosszú gyászában, e szív, mely sokáig megtagadta

magától a szerelmet s csak a sír mellett érezte, egészen a vallásnak szentelte magát. Don Luis de Leon és szent Teréz szelleme újra megjelent GOMEZ DE AVELLANEDA gyászfátyola alatt.

Vajjon e költészet, elválasztva egétől, nyelvétől, szavától, mely úgyszólván veleszületett és csengő eszköze, meg fogja-e tartani ugyanazt a bájt és hatalmat? Nem fog-e gyakran, még természetes bőségében is, mai művészetünk utánzásának látszani, s nem lesz-e mintegy meggyengült képe a francziák utolsó költői korszakának? Örömrökre van ma kimondani, hogy LAMARTINE és VICTOR HUGO versenyeznek Havanna egével és Andaluzia világával azon tisztelet felett: ki ébreszté fel ez élénk képzelmet s támasztott egy második dicsőséget, mely méltó az övékre?

A *Napoleon Szent-Helenán* című szép óda, e keveréke az istenítésnek és elátkozásnak, ez igaz ítélete a költészetnek az erő és lángész visszaélése ellen, csaknem egészen új életre kél az egyenetlen strophájú fordításban, melyet az ifjú GOMEZ huszonkét éves korában készített róla; és VICTOR HUGO egyik szép éneke, még szorosabban és szigorúbb mértékben fordítva, a *Költő* című dal visszaadja természetességben és szenvedélyben a spanyol nyelvnek azt, a mit a kitűnő francia költő pompában és fényben vett tőle.

Nemcsak erre szorítkoznak ez idegen múzsa kölcsönzései, melyek a francia költészetet a tropikus vidék pálmái alá, csillogó éjszakáiba vitték: LAMARTINE és VICTOR HUGO más versei, sőt PARNYNak egy, igaz hogy egészen ártatlan darabja is, egybevegyülnek doña GOMEZ ihleteivel. Mikor még szülőföldről is ír és visszatér oda gondolatában, hogy könyeit hullassa egy sír fölé és ünnepelje elhúnyt fiatal elődjét, a költő HEREDIÁT, gyászénekének jelszavául két verset vesz LAMARTINEBÓL.²

E dalok és mások úgy tűnhettek fel, mint szerencsés visszhangjai egy ismert zengzetnek, mint a lelkesedés visszaverődő sugarai, melyeknek még heve is inkább az emlékezés meghatottságát, mint a lángész hirtelen teremtetését tanúsítja. De doña GOMEZ a kor és fájdalom érettségével, jobbat is talált lelkében, s még a gondolat függetlensége is eredeti hangot adott verseinek. Így azon korszakban, midőn Franciaországban arról tanácskoztak, hogy barátságos kiegyezés útján visszahozzák Napoleon dicső hamvait, midőn ez épen oly kevésé politikai, mint költői eszme a francia kormányt és törvényhozó testületet foglalkoztatá, a dicsőítések és istenítések áradatában, melyek különféle módokon újra felszínre hozták az erőnek mindig veszedelmes imádását, doña GOMEZ e nemes véleményt hangoztatá idegen ajkon :

Franciaországhoz, Napoleon hamvainak visszahozataláról.

«Legyen elég neked, oh Franciaország, a dicsőség, melylyel e férfiú betölté tájaidat! Legyen elég, hogy a történelemben egyesítve látod nagy nevét a tieddel! Legyen elég ez emlékoszlop, melyen hatalmas keze halhatatlan nyomot vésett a bronzba! Hagyd, hagyd a világnak ez elszigetelt zordon sírt, hol a szigorú végzet őrzi a nagyravágyás és gőg óriását, a rideg és puszta sziklák közt, míg a tenger zavart zúgással töri meg lábainál tajtékzó habjait.

«Hagyd ott őt! Sem dalok, sem imák nem hangzanak fel érte e zord sziklán, magányos sírja körül, mely oly ékesszóló némaságában. Hagyd ott őt! Kiséret nélkül, magára zárva, hadd aludjék meddő és sötét szirtjén, a dynastia nélküli király és ne jöjjön a Pantheonba, oh Páris, örült zajongásodat hallgatni.

«Szent-Helena az ő sírja. Wagram, Austerlitz, Ma-

rengo és Jena nevei nem zavarják ott búskomoly árnyát: sem a kevély hadoszlop nem oltalmazza sasaival e sírt, sem a trombita nem harsog, sem az ágyú nem dörög mellette; de a világ szemléli őt s jobban megrémül bukásán, mint győzedelmeitől. Az óriási kisértet, dicsősége palástjának némaságába burkolva s elhaladni látva maga előtt a forradalmakat és törvényeket, a népek és fejedelmek számára félelmes okulás marad e szirten.»

LAMARTINE egy beszéde, ugyanezen időből, szintén foglalt magában valamit a mély értelemből, mely itt a költészet alatt rejtőzik. De doña GOMEZ nem hallotta azt, és szelleme lyrai formában találkozott a franczia szószék egyik ihletésével. Keressünk azonban másutt még magasabb szempontokat.

Pedro Sabater özvegye még az imádságban is feltalálta a költészetet; innen van *Hymnusa a kereszthez*. A tárgy szent méltósága, a keresztény gyötrődés súlyossága fölemeli itt a költő tehetségét, s a kifejezésben és dallamban a fájdalom és hit oly nyugalomát adja neki, melynek csaknem lefordíthatatlan egyszerűsége álomban hallott, de újra föl nem található mystikus hang gyanánt tűnik fel. Tizenöt századnyi távolságban újra megjelen a ptolemaisi püspök költészete egy amerikai spanyol nő ajkán. Mily propaganda az evangéliom számára! Mily rohamos gyorsaság az idő végtelenében s mily ihletet vett tőle ez új ének!

«A keresztet énekelem. Ébredjen a világ! Népek és királyok, halljátok! Hallgasson el a mindenség szavainkra! És te, legfőbb szerzője az összhangnak, ki hangokat adsz a tengernek, a szélnek, a madárnak, kölcsönözz férfiúi erőt hangjaimnak és tégy képessé elmondani, szigorú költészettel, a kereszt hatalmát.

«Emeljétek, emeljétek föl dicsőséges zászlótokat, oh

magasztos bajnokai a hitnek! s árnyában ünnepeljék diadalmát a népek! Emeljétek föl, hogy ne jusson fel hozzá a magasba a gonoszság lépteinek zaja.

«Emeljétek, emeljétek fel a királyi zászlót, melynek látása a mélységbe dönté az Olympról a régi pogányság isteneit. Emeljétek föl, a mint Constantin ragyogtatá császári homlokán, az isteni labarumhoz csatolva Róma sasait.

«Emeljétek föl, a mint a diadalmas barbárok csodálták a népek és törvények romjainak közepette. Paripáik lábával tiporták Európa fényét, jóllakva harczokkal és hőstettekkel. De a keresztszentelt oltárai előtt a legyőzött megtanítá imádkozni a győztest.

«Emeljétek föl, úgy a mint megjelent, békésen és szépen, hogy szelidség által megnemesítse azok igáját, kiket a Gondviselésnek felszabadítani tetszik a felső Amerikában. Az idő egy lépést tett, és viszontagságai közt, melyek épen oly gyorsan szabadítanak fel, mint lesujtanak, az egyik világ már nem adófizetője a másiknak; de az inkák és aztékek napja megvilágosítja a Kalvária változatlan oszlopát.

«Emeljétek föl; mert az ingadozó emberiségnek szüksége van támogatására. Nem látod-e, mint kutat, s egyszerre nyugtalanul és gögösen, mily bizonytalanul hánycódik? Merész vágya megijed gyöngeségétől; és elszédülve megállapodván, vonaglásokban meríti ki erejét, lerántva ma azt, mit tegnap fölmagasztalt, s hasztalanul megreszkettette a világot.»

Nem merjük végig kísérni a költőt áhitatos hevében, mert nem vehetjük kölcsön tőle összhangjának báját. De nem éreznék-e egyszerre lelkesült és magas értelmet e nemes üdvözlésében a keresztyény és szabad Amerikának, és nincs-e itt némi nagyság, mint REGINALD HÉBER verseiben, mely előre sejti és akarja, hogy az evangéliom az egész világon elterjedjen?

«Virágozzál, szent fa! Világítson meg az örök igazság csillaga és a mennyei malaszt patakja táplálja roppant gyökeredet! Virágozzál! Terjeszd ki ágaidat, hogy Ádám fáradt faja megpihenjen szent árnyékodban, a világ egyik végétől a másikig!

«Imádjának az elhaladó századok és te állj élőkön mozdulatlanul! Hajoljon meg azonnal az ég, a föld, a mélység, mibelyt felhangzik neved! Te mutatod az emberré lett Istent; te emeled föl az embert Istenig!»

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

(A lantos költészet jövője.)

E szemle, mely oly közel ért hozzánk, megállapodik egy utolsó probléma előtt, melyet néha fel szoktak állítani. A lelkesedés és képzelem kora elmúlt-e a népekre vagy éppen kimerült az emberre nézve? Európát, hol a művészetek csillaga öt század óta soha sem hagyta el a láthatárt, most az isteni világosság elvesztése fenyegeti? Nem várhat-e többé mást, mint egyikét azon, a világban már jelzett korszakoknak, midőn az anyagi dolgok tudománya lerombolja az eszmény érzését, midőn az erő és munka köznapi jólét bilincseiben tart milliónyi értelmet, melyekben kialudt a polgári szabadság és a művészetek szeretete? Föl kell-e tennünk, hogy Európa, a mindenség hatalmas anyavárosa, gyarmataival barázdázva a világot, vérével együtt kora vénséget ültetett belé, és hogy Éjszak-Amerika területein, melyek szünetlen terjednek, s városaiban, melyek oly gyorsan terjednek, nem honosított meg polgárosodásunk több százados tapasztalásaival és legújabb találmányaival egyebet, mint a gyakorlati józan ész, a nyereség értelmes hajhászását és a munkának azt a tevékeny felosztását, az életnek azt a technikai és sürgős felhasználását, mely oly

kevés időt hagy a lélek és ízlés gyöngéd gyönyöreire? Vajjon a polgárosult világ egyetlen jövőjéül, végső haladásául nem lehetne mást képzelni, mint diadalát annak, a mit társadalmi tudománynak neveznek, ama hasznossági egyenlőségnek, melyet némelyek, a képzelem nélküli ábrándozók, a vallás nélküli rajongók, azzal akarnának megvalósítani, hogy a közös élet és a munkabér szabályainak alárendelt demokratikus színvonalat állítanának fel, míg mások készek volnának azt sokkal kényelmesebben és gyorsabban a katonai és polgári zsarnokság egyszerű ténye által képviselni?

Nem hiányoznak a theoretikusok, kik az utóbbi utopiát ajánlják. Komolyan dicsérték a Cäsarok uralmát Rómában, mint a társadalmi egyenlőség korszakát, melyhez erkölcsünk állapota közelebb visz minket s melyet mi is ígérhetnénk magunknak.

Siessünk az érdekelt tudomány e sophismáira megfelelni, hogy a tény, melyre jog hiján hivatkoznak, helytelen és csalékony. E boldog materialismus, melyben az emberi faj kedvét lelte volna Róma egyenlő igája alatt, a lelkek e szunnyadása a szolgaságban, soha sem létezett. Nem tekintve a palotai forradalmakat, melyek félbeszakíták a dolgok e rendjének szabályos folyamát és megváltoztatták főszemélyeit, az abszolút hatalomnak e természetes esetlegein és gonosz kárpótlásain kívül, megvolt e korszakban, melynek a fönnebbi elmélet üdvös mozdulatlanságát hirdeti, szünet nélkül megvolt az erkölcsi érzés legtevékenyebb lázadása, a legizzóbb tűzhely az elmék és szívek számára.

Épen ez volt a cselekvésbe vitt lelkesedésnek és a hősiességig emelkedő hitnek korszaka. Ne kísértjük meg hát azt állítani, ne hízelegjünk magunknak azzal, hogy még a multban is létezhetett valaha oly nagy állapota az emberi társadalomnak, mely meg volt fosztva a nemes izgalom minden

ösztönétől, mely elveszté a függetlenséget minden alakjában, mely nyugalommal és boldogsággal zárkózott a hódítás gyűrűjébe, és nem vágyott másra, mint a mindennapi kenyérre, a rabszolgaság egyenlőségében. Olvastuk a Cæsarok rendeleteit; de nem hallottuk az elnyomottak kiáltásait, védelmeiket, himnusaikat, imádságaikat.

Valóban, ekkor történt, hogy mindenfelé, a kamarákban, hol összegyűltek, a katakombákban, hol elrejtőztek, a bányákban, melyeknek művelésére ítéltettek, ez emberek himnust énekeltek az Istenhez és erősítést nyertek az evangéliom maximájából: «Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden igével, mely az Isten szájából jő.» Azaz, eldobva magukra nézve a hallgatás és szolgaság által megvásárolt otromba jólét osztályrészét, a lélek javai után vágyódtak, hitök nyilvános megvallása, testvéreik sorsának enyhítése, a bűn és elnyomás megbélyegzése, a világ megjavítása és meghódítása után.

Így a régi római állam látszólagos és szolgai békéje mozdulatlanságával és árnyékával egy új állam legtevékenyebb munkáját takarta. Távol attól, hogy elhagyta volna a világot, a lelkesedés, a lélek heve, mely hajdan a közéletnek számos és a belevegyült szenvedélyek által gyakran megrontott érdeke közt oszlott szét, most megtisztult és élénkebb lánggal tündökölt a szentély rejtett tűzhelyén.

E segítségnek, mely nem hiányzott a hanyatlás napjaiban, a képzelem és szív e szövétnekének, mely nem aludt ki az ó világból az újba vezető úton, vajjon el kellene halványulnia és enyésznie a világ jövő napjain? A lelkesedés elvesztése, a költészet haszontalansága vajjon oly haladás, melyet várnunk kell az anyagi élet fokozatos tökéletesítéseitől? Vajjon ez volna értelmünk büntetése, mely nagyon ügyel ez egyetlen érdekre és azért nagyon hasonlít

MILTON kapzsi angyalához, ki még az égben is beleszeret a lábával taposott arany fényébe, s ettől fogva hűtlen lesz Istenhez és lebukik világosságából?

Nem, nem lesz így. Mindaz, a mi külsőleg növeli az ember erejét, mindaz, a mi eleinte megkettőzteti rá nézve az időt vagy megrövidíti a tért, utóljára is a lélek önmagához való visszatérésének válik hasznára; mert az ember, mindent összevéve, csak abban nagy, a mit elméjével gondolt és szívével érzett.

Mondjuk hát ki örömmel, hogy a vallásban, a tudományban, a művészetekben, végül a politikai érényben, a polgári társadalom e végczéljában, mindig fenmarad, szünet nélkül létre jő a lelkesedés becses kovásza.

Valóban, nem szemmel látható-e, daczára az emberi hatalmak lassúságának és kétségeinek, hogy gyors léptekkel közeleg a kor, melyben a kereszténység a világ új pontjain is elterjed, hogy mindenfelé ezt segíti elő a fegyverek, a kereskedelem, a művészetek ereje? Tekintsük először is Európát; lássuk, mint szorúl össze, mint tűnedezik keleti határán a barbarizmus, hogy majdan egészen eltűnjék. A palota bűnei, a vérengző politika, a tömeges mészárlások, melyek mintegy harmincz évvel ezelőtt a közönséges joghoz tartoztak Törökországban, most már el vannak tiltva. Csak oly föltétel alatt áll még fenn, ha újabb szokásaiban hatalmas védőihez hasonló polgárosult állammá igyekszik válni. Scio sziget pusztítói, a görög papság 1825-ki lemeszárlói nem rég tiltakoztak az idegen támadás ellen, mely hajóhaduk vereségébe foglalta egyik tengerparti városuk lakóit; a jogra és emberiségre hivatkoztak, közepette házi rabszolgaságuknak és a barbarizmus megerősítésének, melyet ázsiai hordáikból merítnek: furcsa zürzavar, mely nem lehet állandó s mely a világ átalakulását készíti előre!

És így Európának e vén földén, melyet annyira felhántak és megmunkáltak már, e bányában, hol annyi kar lankadt el, messziről indúlt és hiába késleltetett ellenállhatatlan mozgalom tör új utat a vallás és a művészetek diadalának. A görög városok fellázadása, Navarin felgyújtása, Morea felszabadítása, Algier elfoglalása által megkezdett munka tovább halad a politika ellenmondásain keresztül. Átléptünk már a tizenkilencedik század közepén: mielőtt végére érnenk, a muzulmán barbárság ki lesz űzve Európából. A szép tájak a Duna és Ázsia partja közt a keresztény fajokra fognak maradni; a Sophia temploma ismét keresztény lesz; Konstantinápoly városa, Európának e keleti bejárása, melyet négy századdal előbb gyáván átengedtek a törököknek, kik a mészárlás jogán foglalták el s a butaság jogán tartották azóta igájok alatt, kiérdemelvén azt a czímet, hogy e nemzet a legalkalmasabb hasztalanul bírni egy nagy birodalmat, — ez a város vissza lesz adva Európa keresztény szövetségének. Akár mint szabad és semlegesített város, akár mint egy görög állam fővárosa, akár mint a nagyhatalmak közt vitás hódítmány, Konstantinápoly, Maltához és Marseillehez oly közel, a polgárosult erők tényleges gyorsasága mellett nem tartozhat sokáig más világhoz, más szellemhez, mint a keresztény Európához.

Candia, ez a kereskedelme és művészetei által csodálatos föld, e kárpótlás az elkerülhetetlen osztozásban, nem maradhat barbár; és e készülöben levő változások, e forradalmak, melyek keleti Európa felett függnek, a legnagyobb műhöz fognak vezetni, melyet maga elé tűzhet a jelenkori szellem: ujjá fognak születni e szép tájak, melyek a klazomeni öböltől az ázsiai Olymp hegyéig és az apostol hét városától Antiochia és Nikomedia faláig, az ázsiai tartomány neve alatt, oly termékeny birodalmat képez-

tek. Az elhagyott romok és a feliratok széttört kövei megmondhatják, mivé lehetne e csodálatos föld nem csupán egy európai faj tevékeny uralkodása, hanem az új művészetek és a jelenkori tudomány villamos erejének hatása alatt.

Ez volt álma FOURIERnek, a francia tudományos akadémia kitűnő titkárának. «Syria, úgymond, Jonia, Cilicia, Troas! A fej elszédül annak gondolatára, mivé lenne e föld, ha gépeink munkálnák meg, s az a víz és tűz, melylyel mi rendelkezünk. Megvolna itt számunkra, legszebb tájaink termékeivel együtt, a tropikus vidékek minden gazdagsága. Kis-Ázsia egy második Amerika, Európa ajtaja előtt.»

Látjuk hát, hogy a cselekvés ereje, a ragyogó valóságok látványa, mely lelke a speculációnak, nincs kimerítve reánk nézve, és Európa inkább mint valaha kész nagy dolgokat művelni, új láthatárokat nyitni, új földeket termékenyíteni és letépni a reá váró érett gyümölcsöket. Sőt mondjuk ki, hogy erejének ehhez az alkalmazásához, a kereszténységnek és polgárosodásnak ázsiai és afrikai keleti határaink felé való fokozatos kiterjesztéséhez van kötve a világ valódi egyensúlya, Európa szellemének dicsőséges és maradandó kiválósága a roppant amerikai szárazföld felett, melyet fölfedezett és benépesített.

Terjedjenek csak el Európa keletén a tudományok emelkedett művelésével és védelmök alatt a művészetek hatalmas alkalmazásai, a polgári erények és a nemes fogalmak, melyek azoknak forrásai; legyen csak ott a keresztény közjog az erő szabálya, s ne tűrjék el a terület egy pontján se a rabszolgaságot és az embervásárt; ragyogjon csak tűzhelyén s terjedjen el a körülfekvő gazdag tájakon az európai polgárosodás, melyet oly messzire visznek hajóink: és Európának

semmi félni valója sem lesz az oly gyorsan szaporodó milliónyi embertől Éjszak-Amerikában, kik vadonról vadonra terjeszkednek dél felé.

De még itt is mily tág tere s mily ihletése kínálkozik az ember erkölcsi tevékenységének! Mennyi emléke, mennyi utánczása, mennyi dicső nyoma a régi világnak, emlékeinek, fővárosainak, mindennemű nagy neveinek, művészeteinek, némely régi hagyományainak és legújabb találmányainak! És ugyanakkor mennyivel szabályosabb arányok egy csapásra készült reproductióiban! Mennyivel óriásiabb és szabadabb nagyság az elterjedt művészetek alkalmazásaiban, a nagyobbyszerű természet s a nemzetek rohamos, csaknem határtalannak látszó növekedésének fokozatán.

Tudjuk mindazt, a mit mondtak, a mit néha maguk az amerikaiak mondanak nagyon száraz és nagyon pozitív életökről, előkelő illúziók nélküli durva erkölseikről, városaik állandó zajgásáról, egyesületeik munkás tevékenységéről, mely első telepítvényeseik ismételt fejszecsapásaihoz hasonlít a vadonban. A demokratikus színvonal szigorúsága még inkább növeli e hideg tevékenységét a józan észnek, melyet a személyes érdek s az egyenlő jólét szükséglete élesít.

Azt hinnők, hogy újra élve s megszázsorozva látjuk a régi római szatirikus által leírt álnok és nyers társadalmat, hol reggeltől estig, a forumon, a comitiákban, a praetoriumban szünet nélkül marakodtak a polgárok, mintha valamennyien valamennyiök ellenségei volnának. És mégis, a magánérdekek e munkás fővényén, a hazaszeretetnek mily közös lehellete hozza közel egymáshoz az amerikai szíveket! Mily nagynak látszott az Unio, midőn fenyegették! Mint élteté a közös szabadság lehellete mind e zordon önzéseket, és ez ifjú Amerika születő szelleme mily

keményen fogadta partjain az idegen betörőknek jogtalan támadását.

Nem kételkedhetünk hát a fölött, hogy e névtelen fajban, e sokszoros és kevert népben, mely éjszaki Amerikától délig terjed, megvan már a hazafias lelkesedések legjobbika; az, mely épen úgy ragaszkodik a szabadsághoz, mint szülőföldéhez, s mely a törvények szeretetét a honi léggel szívta be. Aztán ez erejére büszke fajnak, mely alig tud más igát viselni, mint a veszélyt és munkát, üdvös féket vet a valás, a hit buzgalma és az isteni tisztelet fegyelme. A puritanizmus, mely vérbe fojtotta a régi angol társadalom megkülönböztetéseit és hatalmait, jó korán összetartó köteleke lett az amerikai egyenlőségnek. Pótolta e roppant területen az erkölcsi aggályoskodás és önkéntes kényszer által a hivataltos erő ritka és félénk közbelépését; vallásilag kormányozta az embereket, kiken oly nehéz emberi tekintélyvel uralkodni; és így e tevékeny és nyugodt, népjogában ellenállhatatlan és csaknem ellenőrizhetetlen társadalomnak ellensúly és mérséklő gyanánt az evangéliomi jogot adta, a jogosság és szeretet legfőbb törvényét.¹

Az emberi tökéletlenség s a demokratikus tökéletlenség kétségkívül sokban eltörölte ez isteni törvényt, bármint mutatták uralmának elismerését. Az a föld, hol a keresztény érzésnek oly nagy heve, a vallási szabálynak oly nagy hatalma van, egyszersmind az az ország is, hol, mint Ázsiában s az első századok keresztény Európájában, még megvan a rabszolgaság, az ember vásárlása, physikai leigázása.

De a szabadságnak, mely sok tévedést és visszaélést enged meg, megvan legalább az az üdvös hatása, hogy azokat nem hagyja nyugton, szakadatlanul zaklatja az ellenmondás és rosszalás által, szükség esetén az emberi lelkiismeret-

tet is fölkelte ellenök s előbb vagy utóbb kijavítja a törvényt az erkölcsi ösztön által.

Nincs-e ma is szemünk előtt e vigasztaló igazság záloga? Midőn az Unio egyik kerületében, mely egyike a legvagyonosabbaknak s a jólét és uralom gögje által legjobban megkeményülteknek, egy szerény és áhítatos asszony fölemelte szavát a rabszolgaság istentelen és mindenható szokása ellen; midőn ugyanazon csapással megtámadta a törvényt, az előítéletet, a fösvényt, a gyönyörvágat, minden emberi szenvedélyt, melyek a szokásnak, a józan észnek, a szabad nép büszkeségének oltalma alatt szövetkeztek: ez a gyöngé hang, melyet szent lelkesedés éltetett, mindenütt visszhangra lelt, ezernyi hang ismételte az amerikai világban s általküldte a tengeren; az emberiség új heve gyújtá lángra a templomok szószékeit s a hívek gyülekezeteit. A munka halad, a hit és az emberiség nevében: úgy iparkodnak kivívni a rabszolgaság eltörlését, mint magának az evangéliomnak befejezését; és daczára az érdek ellenállásainak, a politika álokainak, daczára az orvoslás nehézségének, melyet a baj túlsága növelt, meg lehet jövendőlni, hogy e szenny el fog tűnni az amerikai világból; s e szókat lehet mondani a kereszt árnyékában haladó emberiség buzgalmának: *In hoc signo vinces.*

Midőn ily munkák vannak fentartva az emberi szó cselekvésének, midőn a jó iránti tiszta lelkesedés mindennapi rugója marad a társadalmi reformoknak, ne féltsük se a népet, se a korszakot attól, hogy kiszáradnak az erkölcsi élet forrásai: nem ez ama haladása az anyagi számításnak és erőnek, mely csak úgy hosszabbítaná meg egy nemzet életét, ha megfosztaná lelkét táplálékától.

Nem: az erkölcsök változnak, a politikai formák átala-

kúlnak, a nyelvek elmúlnak, és a fajok átültetése növelheti és gyorsíthatja mindez elkerülhetetlen változásokat ; de az emberi lélek, érzékenységgel, ítéletével, képzelmével, nem változik, nem fajúl el, nem veszít el semmit hatalmának föltételeiből. Midőn az erő lankad, midőn a szövétnek helyet változtat, midőn valamely nemzet, fáradságtól és szenvedéstől elkoptatva, nem érzi többé magában a társadalmi élet nagy idegeinek lüktetését : akkor már más nép vette át örökét. Midőn valamely nyelv megvénhedett szülőföldén, vagy elidomtalanúlva az új éghajlat alá való átmenetelében, elvesztette első alakjának finom ösztönét, kellemét vagy erélyét, és nincs többé viszonyban a zavaros és új világgal, mely körülveszi : se baj ! a szellem villáma, a lélek megindulása kitör minden úton, mely megmaradt az értelem számára ; s az építő művész lángesze a felhasznált csonka vagy idomtalan anyagok tökéletlenségében is felcsillámlik.

Ilyen volt ama hymnusok nagysága, eredeti jellege, melyeket a keresztény hit, a szájalom, a remény pazarul szórt a haldokló római világ nyomorúságainak közepette ; ilyen volt a tiszta és magasztos buzgalomnak forrása, ama keresztény Arethusá, mely nem szűnt meg néhány átlátszó erecskét bocsátni a barbárság hullámai közé. Őrizkedjünk azt hinni, hogy még borzasztóbb megpróbáltatás vár reá, vagy hogy valaha kiapadhat !

A nagyszámú templomokból, melyeket Éjszak-Amerika épít a vadon minden határán az irgalom és szenvedés Istenének, vég nélkül fog fölfelé emelkedni a MILTONTól megjövendőlt *hosanna*, mint az ember örök adóssága az ég iránt. A szószékekből, melyeket a buzgalom egysége, a hit szabadsága mellett, egyre szaporít Amerika keresztény felekezetei között, mindig fognak kiszökelni oly lángsza-

vak, melyek fentartják a szeretet lelkesedését a keblekben. E nagy nép közepett, mely a régi világ zsákmányaival és minden új nap hatalmas találmányaival gyarapszik, a tizenegyedik órának e munkásai között, kik oly gyorsan fejezik be munkájokat és teljes bért kapnak, e nyers és tanúlt nemzetben, mely újonnan született s tele van tapasztalással, mely épen oly büszke erejére, mint a művészei által leigázott nagyszerű természetre: lehetetlen, hogy a lélek költészetének, melyet a vallás, haza, család táplál, ne legyen meg egykoron Keletje és Dele.

Vajjon csupán SHAKSPERE és MILTON nyelvén fog ez történni, a gazdag városok közepett, hol máris több gondolkozó és történész támadt? Vagy a REGINALD HÉBER neve alatt Istennek szentelt templom közelében, mely az amerikai angolok oly távoli honfitársának emlékét hirdeti? Vagy az új világ legvégén, ERCILLA és a cubai száműzött, a bolyongó költő csengő nyelvén, kinek néhány versét ismételtük volt? Az új világ költői műve valamely egységes nagy népből fog-e kiemelkedni, melynek mintegy hálaadó és diadalmi hymnusa lesz? Vagy szabadító kiáltása lesz e nagy nép valamely részének, mely a többiektől elszakad a vallás és jogosság valami parancsoló kötelességének nevében? Vajjon végül az irodalmi teremtésnek ez ereje, mely még hiányzik Amerikában, sokáig fog-e késni, elfojtva az összesség tevékeny haladásának s a mindennapi mozgalomnak súlya alatt, csaknem oly módon, mint a hogy a fegyelem és nagy szám törvényénél fogva az újkori roppant hadseregek tömegei s együttes mozdulatai a csatatüzzel szemben nem engedik feltűnni a hősiesség és egyéni ihletés részét?

Nem tudnók megmondani. De a szellemben épen úgy, mint a hitben, mindig voltak az Istennek választottai: és

mindaddig, míg az erkölcsi szép iránti lelkesedés nem lesz száműzve minden szívből, míg fentartói a lélek összes tisztességes szenvedélyei lesznek: pillanatonként fel fogja gerjeszteni a költői gondolat villámát; fel fogja ébreszteni azt, mit a héber próféták éreztek az elnyomás vagy szabadulás napjaiban, mit a spartai király érzett, midőn a hazáért keresett halál előtt való napon, virágkoszorús fővel áldozatot mutatott be a Múzsáknak. Vallás, szabadság, hazaszeretet, törvénytisztelet, művészetek szeretete, vagy bármik vagytok, a míg ti léteztek, addig mindig támadhat lantos költő!

JEGYZETEK.

ELSŐ RÉSZ.

ELSŐ FEJEZET.

¹ BOILEAU, *Reflexions sur Longin*, II. 263.

² Ἴστε μὲν Αἴαντος ἄλλαν
Φοίνιον, τὰν, ὅψιζα
Ἐν νυκτὶ, ταμῶν περὶ ὧ
Φασγάνῳ, μομφὰν ἔχει
Παίδεσθιν Ἑλλάνων, ὅσοι Τρώανδ' ἔβαν.
Ἄλλ' Ὀμηρὸς τοι τετίμα-
κεν, δι' ἀνθρώπων, ὅς, αὐτοῦ
Πᾶσαν ὀρθώσαις ἀρετὰν,
Κατὰ ῥάβδον ἔφρασεν
Θεσπεσίῳ ἐπέων λοιπαῖς ἀθύρειν.
Τοῦτο γὰρ ἀθάνατον φωνᾶεν ἔρπει,
Εἴ τις εὖ εἶπη τι καὶ πάγ-
καρπον ἐπὶ χθόνα καὶ διὰ πόν-
τον, βέβακεν ἐργμάτων ἀ-
κτὺς καλῶν ἀσβεστος αἰεὶ.

PIND. ed. Boiss. *Isthm.* 3.

³ Mémoires de l'Acad. des inscript. et belles-lettres. IV. 499.

⁴ PINDARE (Ed. Boiss.,) *Olymp.* XIV. 88. 1.

⁵ David Simonides noster, Pindarus et Alcæus, Flaccus quoque, Catullus atque Serenus. Christum lyra personat, et in decachordo psalterio ab inferis excitat resurgentes. (HIERON PAULINO Bibl. Sacr. t. 1. p. 540.)

⁶ Ἐπάμεροι· τί δέ τις; τί δ' οὐ τις;
Σκιάς ὄναρ ἄνθρωπος.

⁷ A Duna földrajzilag a Fekete-tengerbe ömlik; de BOSSUET költőileg minden tengert óceánnak nevez.

⁸ Philosophiæ præceptorem habuit Lysim Tarentinum, pythagoræum. Carmina cantare tibiis doctus est ab Olympiodoro. Postquam ephebus factus est, et palæstræ dare operam cæpit, non tam magnitudini virium servivit, quam velocitati. (CORN. NEPOS in Epam., Cap. II.)

⁹ PAUSAN. *Phocid.* cap. XXIV.

¹⁰ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 283. l.

¹¹ Μαντεύσο, Μοῦσα' προφατεύσω δ' ἐγώ. — PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 296. l.

¹² PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 297. l.

¹³ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 283. l.

¹⁴ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 292. l.

¹⁵ Ψυχὰι, . . .

Εὐσεβέων δ' ἐπουράνιοι νόοισαι,

Μολπαῖς μάκαρα μέγαν ἀείδοντ' ἐν ὕμνοις.

PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 292. l.

¹⁶ ARISTOTELES. *Polit.* lib. VII. cap. 1.

¹⁷ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 293. l.

¹⁸ Νόμος, ὁ πάντων βασιλεὺς

Θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων,

Ἄγει δικαίων τὸ βιαιότατον

Ἵπερτάτα χειρὶ.

PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 299. l.

¹⁹ PIND. (ed. BOISS.) *Pyth.* IV. 137. l.

²⁰ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 305. l.

²¹ PIND. (ed. BOISS.) *Nem.* VIII. 221. l.

²² PIND. (ed. BOISS.) *Pyth.* VIII. 152. l.

²³ PIND. (ed. BOISS.) *Olymp.* 27. l.

²⁴ Nam in poëtis, non Homero soli locus est, ut de Græcis loquar, aut Archilochi, aut Sophocli, aut Pindaro, sed horum vel secundis, vel etiam infra secundos. CIC., Orator., c. 1.

MÁSODIK FEJEZET.

¹ PAUSAN. *Bæot.* c. 23.

² HORAT. od. 4. lib. III.

³ PLUTARCH. Mor. 425. l.

- ⁴ PAUS. *Boeot.* cap. XXII.
⁵ PIND. (ed. Boiss.) *Frag.* 304. 1.
⁶ PIND. vit. ex Eustath.
⁷ PIND. (ed. Boiss.) *Nem.* 3. 193. 1.
⁸ PIND. vit. Bois. 6. 1.
⁹ Ἡ μάλα Πρωτομάχα τε καὶ Εὐμητις λιγύφωνοι
 Πινδάρου ἔκλαυσαν θυγατέρες πινυταί·
 Ἀργόθεν ἦμος ἔκοντο, καμίζουσ' ἐνδοσι κρῶσσοῦ
 Λαίψαν' ἀπὸ ξείνης ἀθρόα πυρκαϊῆς.
¹⁰ PLUTARCH. *Mor.*, 426. 1.

HARMADIK FEJEZET.

- ¹ Delphi Phœnicizantes, etc. etc. auctore Edm. Dickins.
 Oxon. (1655.)
² U. o.
³ Az ószövetség alexandriai görög fordításának szerzői.
⁴ 49. zsoltár.
⁵ ISAIAS 14. fej.
⁶ Αἶ, αἶ! Λειψύδριον προδωσέταιρον,
 οἷους ἄνδρας ἀπώλεσας, μάχεσθαι
 ἀγαθούς τε καὶ εὐπατρίδας,
 οἳ τότε ἔδειξαν οἷων πατέρων ἔσαν.
 Pœt. lyr. græc. ed. Bergk. 872. 1.

NEGYPEDIK FEJEZET.

- ¹ TGUKYD. l. 3. c. 10.
² HOM. hymn. in Cererem, V. 470.
³ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 467. 1.
⁴ U. o.
⁵ Plut. *Mor.* Instit. Lac. 34.
⁶ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 482. 1.
⁷ U. o. 469. 1.
⁸ U. o. 479. 1.
⁹ U. o. 489. 1.
¹⁰ U. o. 472. 1.
¹¹ U. o. 477. 1.

¹² Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 477. l.

¹³ U. o. 473. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

¹ Orpheum poëtam docet Aristoteles nunquam fuisse; et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt ejusdam fuisse Cercopis. — Cic. de Nat. Deor. l. I. §. 38.

² PIND. (ed. Boiss.) Pyth. IV. 130. l.

³ Pausan. *Boeot.* c. XXX.

⁴ U. o.

⁵ Plut. Mor. *De Mus.*, 1393. l.

⁶ Nox erat et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras; silvæque et sæva quierant
Aequora, cum medio volvuntur sidera lapsu;
Cum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres,
Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti,
Lenibant curas et corda oblita laborum;
At non infelix animi Phœnissa.

⁷ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 549. l.

⁸ HEROD. l. I. c. 24.

⁹ PAUS. *Lacon.* c. XXV.

¹⁰ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 566. l.

HATODIK FEJEZET.

¹ HORAT. Od. lib. I. 32.

² U. o. l. II. 13.

³ Pœt. lyr. (ed. BERGK.) 573. l.

⁴ Him. Soph. orat. 622. l.

⁵ Hephæstion, ed GAISFORD, 134. l. Villoison ad HOMER. proleg. 59.

⁶ Pœt. lyr. (ed. BERGK.) 619. l.

⁷ A Critic. hist. of the lang. and litter. of ancien Greece. T. III.

⁸ Rhetor. l. II. c. 9.

⁹ HORAT., Odar. l. IV. 9.

¹⁰ Poet. lyr. græc. (ed. BERGK. 615. l.)

¹¹ HIMER. Soph. orat. 330. l.

¹² Lyric. græc. cur. BOISS. 55. l.

HETEDIK FEJEZET.

¹ Poet. lyr. græc. (ed. BERGK.) 325. l.

² PLUT. in Sol. §. VIII.

³ Poet. lyr. græc. (ed. BERGK.) 303. l.

⁴ U. o. 310. l.

⁵ U. o. 308. l.

⁶ U. o. 309. l.

⁷ Quintil. Instit. l. X. c. 1.

⁸ Phal. Epist., ed. Walck. 150. 276. l.

⁹ Misera hominum mente, in defectibus, scelera, aut mortem aliquam siderum pavente: quo in metu fuisse Stesichori et Pindari vatum sublimia ora palam est, deliquio solis. (PLIN. lib. II. c. IX.)

NYOLCZADIK FEJEZET.

¹ Arist. Metaph. lib. I. §. 55.

² L. COUSIN szép megjegyzését Xenophanesről.

³ Poet. lyr. græc. (ed. BERGK.) 357. l.

⁴ U. o. 356. l.

⁵ Emped. agrig. ed. Sturz., 513. l.

⁶ U. o. 530. l.

⁷ U. o.

⁸ U. o. 528. l.

⁹ U. o. 529. l.

¹⁰ Ωριγένους φιλοσοφούμενα, ed. Emm. MILLER. 96. l. — SCHNEID. Philol. V. I. 437. l.

¹¹ HIER. Phil. Alex. in Aur. Carm. ed Needham. 3. l.

¹² U. o. 6. l.

KILENCZEDIK FEJEZET.

¹ Poet. lyr. græc. ed BERGK. 871. l.

² Jul. Imp. Misop. 28. l.

- ³ Lyr. græc. cur. Boiss. 73. 1.
- ⁴ Pœt. lyr. græc. ed. BERGK. 796. 1.
- ⁵ U. o. 775. 1.
- ⁶ U. o. 776. 1.
- ⁷ U. o.
- ⁸ U. o. 777. 1.
- ⁹ U. o. 796. 1.
- ¹⁰ Dionys. Halicarnas. t. V. 222.

TIZEDIK FEJEZET.

- ¹ Βιογράφοι, ed. A. Westerm. 95. 1.
- ² HESIOD. Theogon. V. 1—23.
- ³ HOR. Epist. t. II. ep. 1. v. 244.
- ⁴ PIND. ed. Boiss. Pyth. II. 105. 1.
- ⁵ PIND. (ed. Boiss.) Olymp. II. 33. 1.
- ⁶ HEROD. l. VIII. §. 26.
- ⁷ PIND. (ed. Boiss.) Isthm. 8. 268. 1.
- ⁸ Analect. Brunck. t. II. 523. 1.
- ⁹ AESCH. Pers. 60. 1.
- ¹⁰ U. o. 54. 55. 1.
- ¹¹ U. o. 60. 1.
- ¹² U. o. 62. 1.
- ¹³ U. o. 68. 1.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

- ¹ M. TULL. Cic. Tusc. l. II. c. 10.
- ² PROMETHEUS unbound, a lyr. dr. by Per. Bish. Shelley.
- ³ AESCHYL. fragm. p. 256.
- ⁴ AESCH. Agam.
- ⁵ SOPHOKLES: Ajas.
- ⁶ SOPHOKLES: Oedipus király.
- ⁷ SOPHOKLES: Oedipus Kolonosban.
- ⁸ HERM. opusc. t. VII. p. 211.
- ⁹ EURIP. HIPPOLYT.
- ¹⁰ U. o.
- ¹¹ HORAT. Art. poet. v. 283.

¹³ ARIST. Lovagok. (Az ARISTOPHANES-idézetek ARANY JÁNOS fordításából vannak.)

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

- ¹ VITRUV. lib. II. in præf.
- ² Pœt. lyr. (ed. Boiss.) 26. l.
- ³ ANALECT. BRUNCK. lect. 225. l.
- ⁴ Græc. histor. fragm. t. II. 476. l.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

- ¹ PLUT. im Demetr.
- ² OVID. in Ib. v. 531.
- ³ STOB. Florileg. Tit. 119.
- ⁴ CALLIM. hymn. in Jov. v. 66 et sq.
- ⁵ CALLIM. hymn. in Apoll.
- ⁶ AMM. Marc. l. XX.
- ⁷ CALLIM. hymn. in Apoll. v. 26.
- ⁸ CALLIM. ed. Spanheim. t. II. p. 62.
- ⁹ ORPH. Hymn. Procli, etc. p. 132.
- ¹⁰ U. o. p. 133.
- ¹¹ THEOCR. epigr. XII,
- ¹² THEOCR. idyll. XVII.
- ¹³ U. o. v. 76.
- ¹⁴ BOSSUET munkái, II. k. 220 l.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

- ¹ PLUT. Vit. Flam. p. 447.
- ² GLI ATTI e monumenti dei fratelli Arvali. Roma. 1795.
- ³ TIT. LIV. lib. VIII: c. 9.
- ⁴ Annosa volumina vatum
Dicitet Albano Musas in monte loquutas.
HORAT. Epist. I. lib. 2.
- ⁵ TIT. LIV. XXV. c. 12.
- ⁶ Ita latius factum fuerit pulpitum, quam Græcorum, quod

omnes artifices in scena dant operam. In orchestra autem senatorum sunt sedibus loca designata. — VITRUV. l. V. c. 6.

- ⁷ Otio qui nescit uti, plus habet negoti
Quam cui est negotium in negotio.

Aul. Gel. Noct. Att. l. XIX. §. 10.

⁸ De canticis in Romanorum fabulis scenicis. WOLFF, Halde, 1825. — HERMANN, Element. doctrinæ metricæ. p. 169.

- ⁹ CICER. Tuscul. l. III. 19.

¹⁰ CICER. pro Sextio, 56. 57,

¹¹ U. o. 58.

- ¹² Enni poeta, salve, qui mortalibus
Versus propinas flammeos medullitus.

Enn. Satyr. I. 3.

- ¹³ Heu! qui salsis fluctibus
Mandet me ex sublimi vertice saxi?
Jamjam absumor: conficit animam
Vis vulneris, ulceris æstus.

(Acc. Philoct. 19.)

¹⁴ VELLEIUS PATERCULUS. l. II. c. 9.

¹⁵ HOR. l. II. ep. l. v. 187.

- ¹⁶ Paulum severæ Musa tragœdiæ
Desit theatri.

HORAT. Odar. II. 1.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

¹ LUCRET. l. III. v. 907.

² U. o. 930.

³ CATULL. Carm. 46.

⁴ U. o. 34.

⁵ U. o. 61. v. 67.

⁶ U. o. v. 86.

⁷ PIND. Nem. IV. (ed. Boiss.)

⁸ CATULL. Epithal. Pelei et Thet.

⁹ U. o. v. 384.

TIZENHATODIK FEJEZET.

¹ HOR. Ep. l. III. I. v. 9.

² OVID. Trist. l. IV. eleg. X. v. 45.

³ . . . . . Et una

Pindarici fidicen tu quoque, Rufe, lyræ.

(OVID. ex Ponto, lib. IV. ep. XVI. V. 27.)

⁴ HORAT. l. I. od. 12.

⁵ Prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliis suorum
Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. T. Liv.
l. IV. c. 20.

⁶ HOR. l. III. od. 6,

⁷ Marcus Antonius, super festinatas Liviae nuptias, objecit,
feminam consularem e triclinio, viro coram, in cubiculum ab-
ductam, rursus in convivium, rubentibus auriculis, incomptiore
capillo, fuisse reductam. Suet. in Octav. c. 69.

⁸ HOR. l. III. od. 14.

⁹ U. o. od. 25.

¹⁰

Usque ego postera

Crescam laude recens, dum Capitolium

Scandet cum tacita virgine pontifex.

HOR. l. III. od. 30.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

¹ TACIT. Ann. l. XIII. §. 15.

² Stat. Sylvar. lib. II. Geneth. Luc.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

¹ Affirmabant hanc fuisse summam culpæ suæ, vel erroris,
quod essent soliti stato die . . . carmen Christo, quasi Deo, dicere
secum invicem. PLIN. Jun. lib. X. Epist. 97.

² Rit. Græc. juxt. us. Orient. Eccles.

³ Clem. Alex. Oper. t. I. p. 312.

⁴ Rit. Græc. juxt. us. Orient. Eccles.

⁵ U. o.

- ⁶ S. Greg. Naz. Op. t. II. p. 208.
⁷ U. o. p. 216.
⁸ U. o. p. 286.
⁹ U. o.
¹⁰ U. o. p. 294.
¹¹ U. o.
¹² U. o. p. 668.
¹³ U. o. p. 670.
¹⁴ U. o. p. 672.
¹⁵ Synesius hymnusai. (Boiss.) p. 102.
¹⁶ U. o. p. 106.
¹⁷ U. o. p. 151.
¹⁸ U. o. p. 152.
¹⁹ U. o. p. 154.
²⁰ U. o. p. 156.
²¹ Procl. Hymn. p. 179.

TÍZENKILENCZEDIK FEJEZET.

- ¹ PRUD. oper. Hymn. matut.
² PRUD. oper. Cathemer. hymn.
³ ... Ergo Quinctilium
 Perpetuus sopor urget.
⁴ PRUD. oper. Cathemer. hymn.
⁵ Salvete, flores martyrum,
 Quos, lucis ipso in limine,
 Christi insecutor sustulit,
 Ceu turbo nascentes rosas.
 Vos prima Christi victima,
 Grex immolatorum tener,
 Aram ante ipsam simplices,
 Palma et coronis luditis.
⁶ DIV. PAUL. Poëmat. p. 633.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

- ¹ L. ROSSI ékesszóló dicsőítését MIGNET által.
² PETR. canz. 2.

- ³ Δῖος Ἀλέξανδρος, πρήσας Καδμήϊον ἄστυ,
 Πινδαρέων πάμπαν φείσατο τῶν μεγάρων.
 Σουδάριος δ' οὐ μούνον ἔσωσε μέλαθρον ἀοιδοῦ,
 Αὐτὰς οἱ ἄλλο νέον τεῦξεν ἐπ' Αὐσονίης.

«Az isteni Sándor, felgyujtván Kadmos városát, egészen megkímélte PINDAROS házáat. Le Sueur nem csak megmentette a költő palotáját, hanem másikat is, egészen újat emelt neki Ausóniában.»

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

- ¹ Krantzii Saxonia.
² Quarterly Review. T. XLIX. p. 12.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

- ¹ If thou wert by my side, my love,
 How fast would evening fail,
 In green Bengal's palmy grove,
 Listening the nightingale.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

- ¹ Ne feledjük, hogy e könyv eredetije az ötvenes években jelent meg.
² Le poëte est semblable aux oiseaux de passage,
 Qui ne bâtissent pas leurs nids sur le rivage.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

- ¹ Lásd erről TOCQUEVILLE szép munkáját: A demokráciáról Amerikában.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

I. FEJEZET.

	Lap
Pindar szellemének általános jelleme. — Milyen jelenkori typus nyújthat róla fogalmat. — Hasonlatossága BOSSUET szónoki fenségével	3

II. FEJEZET.

Néhány hagyomány PINDARRÓL	28
----------------------------	----

III. FEJEZET.

A lantos költészet lényege. Mennyiben természetes az em- berre nézve. — Keleti jellege. — Különféle hozzávetések az emberi szellem találkozásait és utánzásait illetőleg. — A héber óda	35
--	----

IV. FEJEZET.

A görög lyrismus PINDAR előtt. — HOMER hymnusai. — A lantos költészet az Iliasban. — ARCHILOCHOS; szellemé- nek némi romjai	64
---	----

V. FEJEZET.

Az orpheusi hagyományok. — Az Azsiából származó köl- tészeti Spartában: Alkman. — METHYMNAI ARION	76
--	----

VI. FEJEZET.

A politikai és harczias óda : ALKAEOS. — A szenvedélyes költészet, a mythológiában és a szerelemben : SAPHO. — A görög művészet tökéletessége	86
---	----

VII. FEJEZET.

Lantos költészet elegiai formában. — SOLON politikai dalai. — KALLINOS és TYRTAEOS harczy dalai. — STESICHOROS	101
--	-----

VIII. FEJEZET.

Bölcseési hymnuszok. — XENOPHANES. — PARMENIDES. — EMPEDOKLES. — Pythagorasi iskola	114
---	-----

IX. FEJEZET.

A régi Görögország népies dalai. — ANAKREON. — SIMONIDES	129
--	-----

X. FEJEZET.

AESCHYLOS PINDAR kortársa. — A két költő rokonsága. — AESCHYLOS lyrismusának nagysága és változatossága	137
---	-----

XI. FEJEZET.

Conjecturák és részletek a Prometheus-trilógiából. — AESCHYLOS drámai és csodás lyrismusa. — Kardalainak viszonya SOPHOKLES és EURIPIDES kardalaihoz	160
--	-----

XII. FEJEZET.

A költői képzelem hanyatlása Nagy Sándor uralkodása alatt. — A görög szellem fenmaradt nagysága. — Bölcseési lyrismus. — ARISTOTELES hymnusai. — Stoikus Pindar szelleme.	31
---	----

iskola. — KLEANTHOS vallási hymnusa. — Athen meg- hódolása és lealjasodása. — A két DEMETRIUS. — A má- sodik apotheosisa	190
--	-----

XIII. FEJEZET.

A görög művészetek elterjedése és sülyedése a macedon hódítás által. — A Ptolemeusok uralkodása. — Mester- séges irodalom. — KALLIMACHOS. — Az ál Orpheus hym- nusa. — Igazi költői ujjászületés. — THEOKRITOS	200
---	-----

XIV. FEJEZET.

A lantos költészet a latinoknál. — Első vallási és házi éne- kek Rómában. — Görögország utánzásai. — A római szinpad kardalai és lyrai hatásai	229
--	-----

XV. FEJEZET.

A lantos költészet más kísérletei Rómában, a szinpadon kívül, de mindig a görögök példájára. — CATULLUS tudós művészete. — LUCRETIVS. Nagy költészet Augustus ural- kodása előtt	245
---	-----

XVI. FEJEZET.

HORÁCZ, mint lantos költő. — Utánzó és eredeti művé- szete. — A legrégibb görögök tanulmányozása és új szel- leme. — A tárgyak nagysága. — Az érzelmek félénk- sége. — A styl és ízlés tökéletessége; ritka ihletés, a gyö- nyörén kívül. — E költészet hatalmas bája és hosszú tartóssága	266
---	-----

XVII. FEJEZET.

A római polytheismus utolsó dalai. — Pervigilium Vene- ris. — SENECA. — STATIVS	282
--	-----

MÁSODIK RÉSZ.

XVIII. FEJEZET.

	Lap
Uj korszak. — Kezdeté a régi világ közepett. — A keresztény liturgiák költészete. — Népies és tudós lyrismus...	291

XIX. FEJEZET.

Latin lyrismus a keresztény ihletés alatt. — PRUDENTIUS. — Szent Paulin, nolai püspök --- --- --- --- --- ---	333
---	-----

XX. FEJEZET.

Dante, mint lantos költő --- --- --- --- --- ---	343
--	-----

XXI. FEJEZET.

Olasz lyrismus. — Lyrai ér a spanyol szellemben. — HERRERA, LUIS DE LEÓN, RIOJA, szent Teréz. — Költői ébredés Franciaországban. — RONSARD ál-lyrismusa --- ---	364
---	-----

XXII. FEJEZET.

Lantos költészet éjszakon; kényszerű kihagyások. — Az éjszakai költészet a brit typusban tekintve. — Eredeti dalok; mesterséges kísérletek. — MARLOWE, SHIRLEY, MILTON, COWLEY. — GRAY tudós költészete --- --- --- ---	394
---	-----

XXIII. FEJEZET.

A francia költészet hanyatlása a XVIII. században. — A forradalom hatása a francia és idegen képzelmekekre. — LEBRUN. — ANDRÉ CHÉNIER. — COLERIDGE. — Angol szellem Indiában. — A calcuttai püspök --- --- --- ---	411
--	-----

XXIV. FEJEZET.

Lap

Új költői ébredés déli Európában. — Olaszország. — Két utolsó lyrikusa. — A lantos költészet Franciaországban a XIX. században. — A spanyol költészet Mexicóban és Spanyolországban	---	---	---	---	---	---	---	---	432
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

XXV. FEJEZET.

A lantos költészet jövője	---	---	---	---	---	---	---	---	457
Jegyzetek	---	---	---	---	---	---	---	---	469